

ZEYREK

Tarih Araştırmaları Dergisi

Zeyrek Journal of History Studies

3

Tarih araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Aralık ve Haziran) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemini benimsemiş ulusal akademik bir dergidir.

A double-blind peer-reviewed open-access academic journal that is published semiannually (April and October) in the field of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 3, • ARALIK | DECEMBER 2025

İmtiyaz Sahibi | Proprietor

İstanbul Tarih ve Kùltür Derneği Adına
İbrahim AKKURT

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor

Mehmet KORKMAZ

İrtibat | Contact

İstanbul Tarih ve Kùltür Derneği
Ataköy 7-8-9-10. Kısım Mahallesi, E-5 Yanyol, Route İstanbul B Blok, 65/1
Bakırköy / İstanbul (Türkiye)
Telefon | Phone • 0 536 456 74 05
İnternet Adresi | Webpage • <https://zetad.org>
E-posta | E-mail • zetaddergi@gmail.com

Tasarım | Design

Vahdettin ATİK

Baskı | Printed by

Basım Tarihi | Print Date • Haziran | 2025

e-ISSN 3062-3340 ISSN: 3062-3332

Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'ndeki makaleler, [Creative Commons Atıntı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](#) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracakı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nin görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Zeyrek Journal of History Studies are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](#) International License. Zeyrek Journal of History Studies provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Zeyrek Journal of History Studies.

Editör Kurulu / Editorial Board

Dr. Mesut DEMİR (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
(Baş Editör)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Tarih Bölümü)
(Editör Yardımcısı)

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi) (Editör Yardımcısı)

Alan Editörleri

Orta Çağ- Yeni Çağ Tarihi

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Askerî Tarih

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Yakın Çağ Tarihi

Dr. Kasım HIZLI (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Cumhuriyet Tarihi

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Müesseseler-İktisat Tarihi

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

İngilizce Dil Editörleri

Doç. Dr. Harun TUNCER (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Abdussamed GEÇER (İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi)

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Mehmet KORKMAZ (Millî Savunma Üniversitesi)

Dr. Sevba ABDULA (Balkan Studies Foundation)

Dr. Yusuf Ziya ALTINTAŞ (İstanbul Teknik Üniversitesi)

Dr. Salih DEĞİRMENCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Abdussamed GEÇER (İstanbul Sağlık Bilimleri Üniversitesi)

Dr. Kasım HIZLI (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI (Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi)

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi)

Dr. Ü. Serdar SERDAROĞLU (İstanbul Üniversitesi)

Dr. Muhammed Emin TULUM

İbrahim AKKURT (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Ali GÖZELLER (Cumhurbaşkanlığı Millî Saraylar İdaresi Başkanlığı)

Bilim ve Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Talha ÇİÇEK (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa GÜNDÜZ (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut HUT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Hakkı KADI (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulhamit KIRMIZI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai METE (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hacer Topaktaş ÜSTÜNER (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Salim AYDIN (Millî Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Şefaattin DENİZ (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü)
Doç. Dr. İlhan GÖK (Gümüşhane Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir GÖKPINAR (Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyhan GÜLER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ersin Kırca (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ökkeş Kürşad KARACAGİL (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Ensar KÖSE (İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa)
Doç. Dr. Burcu KURT (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Hülya TOKER (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Yunus UĞUR (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Sacit UĞUZ (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Andelko Vlasic (Josip Jurij Strossmayer University of Osijek)
Doç. Dr. İsmail YAŞAYANLAR (Düzce Üniversitesi)
Dr. Dragana AMEDOSKİ (Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Serhat ASLANER (Millî İstihbarat Akademisi)
Dr. Ömer Faruk CAN (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Osman EZİCİ (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı)
Dr. Kübra FETTAHOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Mesut GÜVENBAŞ (MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı)

Dr. Elma KORIC (University of Sarajevo)
Dr. Abdullah al-MAMUN
Dr. Vladeta PETROVÍC (Belgrad Tarih Enstitüsü)
Dr. Volodymyr POLTORAK
Dr. Fatih SARIKAYA (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Dr. Serdar TABAKOĞLU (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Ahmet TEKİN (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Sefer YAZICI (TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı)

Bu Sayının Hakem listesi / Referee List For This Issue

Prof. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp ŞİMŞEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadık YAZAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış BORLAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç Dr. Aydın ÇAKMAK (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Bekir GÖKPINAR (Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma ALADAĞ (Marmara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ümmü Gülsüm FİLİZ BAYRAM (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Murat SERDAROĞLU (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Muhammet Ali KILIÇ (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

SUNUŞ /

FOREWORD

İlk iki sayısı ile akademik açıdan kararlılığını ortaya koyan Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi (ZETAD), üçüncü sayısı ile ulusal ve uluslararası literatüre katkı sunmaya devam ediyor. Uzun bir süreç ve titiz bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkan yeni sayı; umuyoruz ki hem literatürde var olan tartışmalar için ufuk açıcı olacak hem de yeni çalışmaların kaynağını teşkil edecektir. Beş araştırma makalesi, bir derkenar, iki kitâbiyat ve bir metin çevirisi ile gün yüzüne çıkan bu sayının akademik çevrelerde önemli bir karşılık bulacağını ümit ediyoruz.

İlk araştırma makalesi, tüm dünyanın kabul ettiği yapay zekâ (AI) gerçeğini tarihçilik disiplini bağlamında ele alan Harun Tuncer'e aittir. Tuncer, söz konusu teknolojilerle Osmanlı araştırmaları arasındaki bağlantıyı incelemekte ve bu sürecin tarih metinlerini nasıl dönüştürdüğünü analiz etmektedir. Abdülhadi Uysal tarafından kaleme alınan ikinci araştırma makalesi ise klasik dönem Osmanlı şehirlerinden biri olan Tımsıvar'da Osmanlı kimliğinin nasıl oluştuğunu, olgunlaştığını ve geçirdiği evrimi göstermektedir. İngiliz propagandasının Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerleri üzerinde nasıl bir tahribat yaratmaya çalıştığını analiz eden üçüncü makale ise Vedat Tüfekçi'ye aittir.

Dördüncü araştırma makalesi, müstakbel çalışmaların önünü açacak bir mahiyet taşımaktadır. “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Meslekî Bir Süreli Yayın: Deniz Gazetesi ve Analitik Fihristi” başlığıyla üçüncü sayımızda yer alan bu makale, alanın önemli araştırmacılarından Mehmet Korkmaz tarafından kaleme alınmıştır. Bölümün son metni ise Eflak ve Boğdan voyvodalığı yapmış olan Konstantin İpsilanti hakkındadır ve Mustafa Yiğit Baldan imzası taşımaktadır.

Araştırma makaleleri dışında bu sayıda Salih Değirmenci, Suriçi'nde çıkan ve Zeyrek bölgesinde hasara yol açan bir yangınla

ilgili arşiv metnini Latin harflerine aktarmıştır. Diğer yandan Yusuf Ziya Altıntaş imzasıyla Küre Yayınları'ndan çıkan Çanakkale Savaşı'nda Alman Bahriyeliler kitabı Mustafa Gencer'in değerlendirmesiyle; Robert G. Hoyland tarafından neşredilen ve Kronik Kitap bünyesinde Türkçeye kazandırılan Allah Yolunda başlıklı eser ise Yusuf Yılmaz'ın kritiğiyle dergimizde yer almıştır. Son olarak Abdussamed Geçer, Cumhuriyet dönemi çalışanlar için önemli bir kaynak niteliği taşıyan “İngiliz Yıllık Raporları'ndan” seçtiği metinleri Türkçeye aktarmıştır.

Gelecek sayılarda buluşmak dileğiyle...

Editör Kurulu

Dr. Mesut DEMİR

Dr. Rıdvan KAŞIKÇI

Dr. Mustafa Sacid ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ/
FOREWORD

vii

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/
RESEARCH ARTICLES

Harun TUNCER 3

AI and The Future of the Translational
Technologies: Tools for the Historians

*Yapay Zekâ ve Çeviri Teknolojilerinin Geleceği:
Tarihçinin Takım Çantası*

Abdulhadi UYSAL 21

Bir Osmanlı Şehri Olarak Tımsıvar: Şehrin
Osmanlı Kimliğinin Teşekkülü, Tekâmülü
ve Akıbeti (1552-1716)

*Temesvar as an Ottoman City: The Emergence,
Development, and Fate of Its Ottoman Identity
(1552-1716)*

Vedat TÜFEKÇİ 59

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası:
Cephede ve Esaret Altında Osmanlı Askerine
Psikolojik Saldırı

*British Propaganda in World War I: Psychological
Warfare Against Ottoman Soldiers at the Front And
in Captivity*

Mehmet KORKMAZ 111

II. Meşrutiyet Döneminde Meslekî Bir Süreli
Yayın: Deniz Gazetesi ve Analitik Fihristi

*A Professional Periodical in the Second Constitutional
Era: Deniz Newspaper and Analytical Index*

Mustafa Yiğit BALDAN **137**

Divan-ı Hümayun Tercümanlığından Eflak ve
Boğdan Voyvodalığına: Konstantin İpsilanti

*From the Imperial Divan Interpretership to the
Voivodeship: Konstantin Ipsilanti*

*ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK*

Salih DEĞİRMENCİ **164**

*KİTÂBİYAT
BOOK REVIEWS*

Mustafa GENCER **169**

Çanakkale Savaşı'nda Alman Bahriyeliler

Yusuf YILMAZ **187**

Hoyland, Robert G. Allah Yolunda –
Arap Fetihleri ve İslâm İmparatorluğunun
Kuruluşu

Çev. Yusuf Selman İnanc

*METİN ÇEVİRİSİ
TEXT TRANSLATION*

Abdussamed GEÇER **201**

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1946)

*ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ*

235

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
RESEARCH ARTICLES

AI and The Future of the Translational Technologies: Tools for the Historians

*Yapay Zekâ ve Çeviri Teknolojilerinin Geleceği:
Tarihçinin Takım Çantası*

Harun TUNCER*

Abstract

This article explores the intersection of artificial intelligence and Ottoman studies, focusing on how AI-assisted technologies transform the ways historians engage with historical texts. Following the alphabet reform of the early Turkish Republic, Ottoman Turkish materials—including manuscripts, printed works, and archival records—became largely inaccessible to modern readers, resulting in a profound rupture between scholars and their textual heritage. The study argues that the challenge lies not merely in the alphabet change but also in the reliability of critical editions and the identification of authentic manuscripts. After tracing the evolution of textual criticism in Turkey since the Second Constitutional Period, the paper examines how recent digital platforms have begun to bridge this historical disconnection. Through a comparative analysis of four major systems—Transleyt, Transkribus, Vesiqari, and AKİS—it assesses

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
19 Nisan/April 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
3 Kasım/November 2025

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,
Türk Tarihi, İstanbul/ Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-8810-0310
E-posta/E-mail: harunt@istanbul.edu.tr

Atıf/Citation: Harun Tuncer, "AI and The
Future of the Translational Technologies:
Tools for the Historians" *Zeyrek Tarih
Araştırmaları Dergisi*, 3 (Aralık 2025),
s. 3-20.
10.5281/zenodo.18004495

their technical infrastructure, accuracy, and usability in processing Ottoman Turkish texts. The discussion extends to the ethical and methodological implications of relying on opaque “black box” algorithms, emphasizing that while AI can accelerate transcription, transliteration, and data extraction, it cannot replace human interpretation or contextual judgment. Ultimately, these technologies should be viewed not as substitutes for scholarly expertise but as complementary tools that expand the historian’s capacity to read, analyze, and reinterpret the documentary legacy of the Ottoman world.

Keywords: Ottoman Turkish, artificial intelligence, digital humanities, critical edition, historiography

ÖZ

Bu makale, yapay zekâ teknolojileri ile Osmanlı araştırmaları arasındaki kesişim alanını ele alarak, özellikle tarihçilerin tarihî metinlerle kurduğu ilişkiyi dönüştüren dijital imkânları inceliyor. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında gerçekleştirilen Harf Devrimi sonrasında Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış el yazmaları, basılı eserler ve arşiv belgeleri modern araştırmacılar için büyük ölçüde erişilemez hale geldi; böylece bilim insanları ile metinler arasındaki bağ büyük oranda zayıfladı. Çalışma, sorunun yalnızca alfabe değişikliğinden ibaret olmadığını; güvenilir tenkitli neşirlerin hazırlanması ve sahih nüshaların tespiti gibi meselelerin de aynı derecede önem taşıdığını vurguluyor. II. Meşrutiyet döneminden itibaren Türkiye’de metin neşri geleneğine de temas eden makale, son yıllarda bu tarihî kopukluğu gidermeye çalışan dijital platformların imkânlarını değerlendiriyor. Transleyt, Transkribus, Veqari ve AKİS gibi dört sistemin/projenin teknik altyapılarını, doğruluk oranlarını ve Osmanlı Türkçesi metinleri işleme kapasitelerini karşılaştırmalı biçimde incelemeye çalışıyor. Ayrıca, bu sistemlerin “kara kutu” niteliğindeki algoritmalarına duyulan güven sorunu ile etik ve metodolojik boyutları da tartışıyor. Neticede, yapay zekâ teknolojilerinin tarihçinin yerini alacak araçlar değil; aksine, tarihçinin okuma, çözümleme ve yorumlama becerisini genişleten tamamlayıcı araçlar olduğu sonucuna varıyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türkçesi, yapay zekâ, dijital beşerî bilimler, tenkitli neşir, tarih yazımı.

1. Introduction

Texts written in Ottoman Turkish have long constituted indispensable sources for historians. Over time, however, these texts have become inaccessible to a broad readership—not only due to the language itself, but also owing to the writing systems and terminology used. The alphabet reform initiated in the early years of the Turkish Republic, along with the efforts to simplify the language, aimed to facilitate literacy. Yet these changes also weakened the connection with the linguistic and cultural heritage of the past. Geoffrey Lewis famously described this rupture as a “tragic success,” arguing that the transition to the Latin script severed ties with a vast corpus of cultural memory.

¹ This disconnection went beyond script reform: the vocabulary was narrowed, syntactic structures were broken down, and, in the end, even educated individuals were no longer able to comprehend routine documents written just a century ago.² As a result, documents written in Ottoman Turkish became enigmatic to many scholars, even in the humanities.

However, the main difficulty with Ottoman texts lies not merely in the change of alphabet but also in the reliability of their publication³—that is, in the ability to identify and reproduce the *original* or the most accurate surviving copy of a work. As textual critics have noted, “the first task in editing a text is to identify all available manuscripts and then determine which of them will be used for the edition.”⁴ In this respect, catalogues such as TÜYATOK and those prepared by various institutions or individuals must be carefully

¹ Geoffrey Lewis, *Tarijik Başarı: Türk Dil Reformu*, tr. by M. Fatih Uslu, (İstanbul: Çeviribilim Yayınları), 2019, p. 9.

² Demircioğlu, Cemal. *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı*, (İstanbul: Boğaziçi University Press), 2016; Karaca, Taha Niyazi. *Tarihçi Geçmişi Kurgulamak: Kuram, Tasarım, İnşa*, (İstanbul: Kronik Kitap), 2020

³ The practice of publishing *critical editions* in Turkey began during the Second Constitutional Era (1908-1918), when significant efforts were made that rivaled contemporary European scholarship. For a detailed discussion of the development of textual criticism and edition practices in Turkey, see Ahmet Emin Saraç, “Modern Metin Tenkidi ve Tesisi Usulünün Türkiye'ye Girişi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, v. 63, no. 2, 2023, pp. 93-113.

⁴ M. Fatih Köksal, “Metin Neşrinin Ana Esasları”, *TÜBAR*, XXXI (2012 Spring), p. 182.

examined, and while digital access has made this task considerably easier, electronic means alone should never suffice. Once the manuscripts are identified, all extant copies should, as far as possible, be obtained; next, they must be classified into *manuscript families*—often through the criterion of “shared errors”—and one representative or *lead copy* should be chosen from each group. Moreover, the ongoing methodological debate on *critical editions* must be acknowledged: some editors seek to produce a “sound text” with minimal annotation, whereas others regard it as essential to document textual variants, clarify obscure passages, and provide critical commentary.⁵ These approaches are not mutually exclusive but rather complementary. Indeed, considering the frequent scribal errors, omissions, and inconsistencies in punctuation or vocalization, publishing a text without such critical comparison is academically precarious. Therefore, the ultimate aim of digital tools should extend beyond mere transcription to include manuscript collation, variant analysis, and the automatic generation of *stemma codicum* (manuscript genealogies).

Historians have always been occupied with texts. Yet when manuscripts or printed materials were not published or transcribed into the Latin script, accessing, reading, and analyzing these sources demanded an extraordinary amount of time and effort. For a long time, this labor remained the exclusive domain of experts, while the number of interested readers remained limited. Consequently, historical texts came to be treated merely as archival material rather than as living sources that could engage wider audiences. However, such texts do not only hold relevance for historical inquiry; they also provide vital clues for fields such as literature, economics, law, medicine, and social life.⁶

Recent advancements in digital technology have partially alleviated these difficulties. Systems capable of recognizing, interpreting, and even translating texts have been developed. In particular,

⁵ Beşşâr Avvâd Mârûf, “Tenkitli Metin Neşrinin Esasları”, çev. Ahmet Eşer, *BAİD* (Balıkesir İlahiyat Dergisi) 14 (Aralık 2021), pp. 562-563.

⁶ Sadık Yazar, “Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği.” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 60/1 (2020), pp. 153-178.

AI-based tools have begun to assume roles traditionally performed by human experts in transcription and interpretation. Although these tools cannot replace the historian's intellectual judgment, they have eased the researcher's burden, drawn attention to overlooked materials, and opened new paths for analysis.⁷

Digital platforms developed within this context have redefined the historian's engagement with old-script texts. Text recognition, script conversion, keyword tracking, and the extraction of names and locations are now tasks that can be facilitated by software. Yet these conveniences have raised new questions: To what extent are these tools reliable? How successful are they in processing Ottoman Turkish, with its intricate linguistic structure? And are their outputs suitable for scholarly use?

This study seeks to answer these questions. It undertakes a comparative evaluation of four AI-powered platforms—Transkribus, Transleyt, Vesiqari, and AKİS—that have been developed for the analysis of Ottoman Turkish texts. By identifying each platform's capabilities, limitations, and potential areas of improvement, this study aims to illuminate how digital tools are reshaping the landscape of historical research in the age of artificial intelligence.

2. Challenges in Working with Historical Texts

The primary material of the historian is the text, which often carries the weight of archival documentation. Over time, however, such texts have posed challenges to historians themselves. Documents written in Ottoman Turkish—such as official records, imperial decrees, newspapers, letters, memoirs, and scholarly treatises—proved difficult to comprehend not only because of their script but also due to their complex syntactic structures, conceptual vocabulary, and semantic density. These difficulties became even more pronounced

⁷ Hughes-Warrington, Marnie, and Jo Guldi. "The Historian's Role in an Age of AI." *Network in Canadian History & Environment*, 2024. <https://niche-canada.org/2024/11/21/the-historians-role-in-an-age-of-ai/> (Erişim: 07.04.2025); Spina Salvatore, "Artificial Intelligence in archival and historical scholarship workflow: HTS and ChatGPT," <https://arxiv.org/abs/2308.02044v1> (Erimim: 14.04.2025).

when one considers the variety of scripts used and the evolutionary nature of the language itself.⁸

In manuscript texts, the challenges were even more acute than in printed works. Scripts such as *rik'a*, *ta'līq*, or *divānī* often featured overlapping letters, irregular line spacing, and ink smudges, all of which impeded legibility. Abbreviations, regional pronunciations transcribed phonetically, and idiomatic expressions with shifting meanings further complicated the task of deciphering authorial intent.

The issue was not confined to paleography. Following the alphabet reform, newer generations were no longer trained to read texts written in the Arabic script. This was not an incidental outcome but rather a deliberate policy decision with far-reaching consequences: it led not only to unfamiliarity with the script but also to alienation from the older form of the language. Indeed, the language simplification movement -actively promoted by state institutions beginning in the 1930s- resulted in the systematic pruning of the lexicon. In a short period, many people lost the ability to understand not only classical texts but even newspaper articles printed in the 1940s.⁹

This rupture has affected not only historians but also researchers working in literature, sociology, law, and even the natural sciences. Texts written in Ottoman Turkish preserve not just stories of the past but also its scientific reasoning, conceptual frameworks, administrative structures, and socio-cultural fabric. The inability to access such texts has meant a detachment not only from understanding the past but also from rethinking and reconstructing it.¹⁰

Digitization initiatives have offered a partial solution. Libraries, archives, and research institutions have begun digitizing their collections. Yet if these documents are made available solely as “digital

⁸ Esma F. Bilgin Taşdemir, Zeynep Tandoğan et. al. “Automatic Transcription of Ottoman Documents Using Deep Learning.” In: Sfikas, G., Retsinas, G. (eds) *Document Analysis Systems. DAS 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol 14994. Springer, Cham, 2024, pp. 2-3.

⁹ Lewis, *Tarjık Başarı*, pp. 9-12.

¹⁰ Fatma Aladağ and Elif Derin Can, “Programlamadan Yapay Zekâya Osmanlı Türkçesi için Metin Tanıma ve Otomatik Transkripsiyon,” *Dijital Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları*, ed. Yunus Uğur, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları), 2023, p. 71.

images,” the researcher’s engagement with the text remains superficial. For an image to be transformed into knowledge, it must either be transcribed manually or processed through optical character recognition (OCR) and translation tools.¹¹

However, the distance between a digital image and reliable knowledge is often greater than it appears. Digitization is merely a starting point; the real challenge lies in converting digitized content into meaningful and trustworthy information. This can be achieved either through the labor of trained individuals or with the aid of AI-driven software systems. At this critical juncture, platforms such as Transleyt, Transkribus, Vesiqari, and AKİS have emerged -each with distinct capacities for making historical materials intelligible through computational means. However, it seems essential for the historian to be equipped with knowledge of philology and palaeography.¹²

3. Artificial Intelligence Technologies and Historical Research

Historiography has long enjoyed a rich tradition in both method and practice. Yet this tradition has increasingly found itself reshaped by the emergence of new technological capabilities. In particular, digitization efforts have transformed not only how historical documents are accessed, but also how they are interpreted, contextualized, and ultimately understood. Initially perceived as a matter of convenience, this transformation has gradually led to fundamental shifts in research methods. The historian’s role is no longer confined to uncovering traces of the past—it now also involves reassembling and reinterpreting these traces using the tools of the present.¹³

In this evolving landscape, artificial intelligence (AI)–based applications have begun to find a place in historical research. These tools, capable of processing large datasets, classifying texts, detecting

¹¹ Rob Kitchen, *The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures and Their Consequences*. London: Sage, 2014, p. 7.

¹² Taha Niyazi Karaca, *Tarihçi Geçmiş Kurgulamak: Kuram, Tasarım, İnşa*, (İstanbul: Kronik Kitap), 2020, pp. 245-246.

¹³ Adam Crymble, *Technology and the Historian: Transformations in the Digital Age*, (Urbana: University of Illinois Press, 2021), p. 2; David M. Berry, *The Philosophy of Software: Code and Mediation in the Digital Age*, (New York: Palgrave Macmillan, 2011), p. 118.

patterns, and, to a certain extent, interpreting meaning, have opened new paths of inquiry. Subfields such as natural language processing (NLP), machine learning, and deep learning have all contributed to redefining the relationship between the historian and historical texts.

3.1. Natural Language Processing (NLP)

NLP refers to the attempt to teach machines how to “understand” human language. While it was initially applied to contemporary languages, NLP has also found applications in the processing of historical and even extinct languages. In a language layered as Ottoman Turkish, identifying word structures, idioms, synonyms, and period-specific usages was once a labor-intensive task limited to the expertise of lexicons and individual scholars. NLP systems have significantly eased this burden by accelerating transcription, enabling semantic analysis, and revealing lexical networks.¹⁴

However, using NLP on historical texts brings its own challenges. Non-standardized spelling, inconsistent punctuation, and missing diacritics often hinder the machine’s ability to extract meaning from context. Moreover, identifying idiomatic expressions or rhetorical strategies unique to a particular era requires more than technical intervention; it necessitates human discernment and interpretive sensitivity. Thus, while NLP offers considerable assistance, it ultimately defers interpretive authority to the historian.¹⁵

3.2. Machine Learning and Deep Learning

Machine learning enables algorithms to detect patterns from data without being explicitly programmed for each case. Deep learning, in turn, allows for the layered and sophisticated analysis of these patterns using neural networks. These techniques have proven particularly useful in areas such as handwritten text recognition (HTR),

¹⁴ Michael Piotrowski, *Natural Language Processing for Historical Texts*. San Rafael, CA: Morgan & Claypool, 2012, p. 1.

¹⁵ Peter A. Stokes, “Digital Approaches to Paleography and Book History: Some Challenges, Present and Future,” *Frontiers in Digital Humanities* 2/5 (2015), pp. 1-3, <https://doi.org/10.3389/fdigh.2015.00005>.

document classification, topic modeling, and the identification of personal and geographic names. Tasks that once required historians to comb through thousands of pages manually can now be completed within minutes.

Among such tools, Transkribus has marked a significant step forward in the automatic processing of manuscripts. By allowing users to train custom models for specific scripts, Transkribus has not only provided a ready-to-use system but has also fostered an interactive environment for scholarly collaboration. Meanwhile, platforms such as Transleyt have opened new avenues for historians by offering Latin transliteration and semantic analysis for texts written in the Arabic script.

The use of these technologies has altered the way historical knowledge is constructed. Documents that were previously deemed unreadable to the untrained eye have become machine-readable. Yet this development has raised an important question: To what extent do machine-generated outputs align with historical truth? The answer lies not in technological sophistication alone, but in the critical judgment and interpretive authority of the scholar.¹⁶

4. A Comparative Analysis of Four Platforms for the Transliteration and Translation of Ottoman Turkish Texts

The digitization and processing of historical texts is not merely a technical operation; it also constitutes a scholarly and cultural undertaking. The software platforms developed for this purpose are not just tools -they reflect particular epistemological assumptions and play an active role in shaping how historical knowledge is produced. This section offers a comparative analysis of four platforms currently used to process texts written in Ottoman Turkish: Transleyt, Transkribus, Vesiqari, and AKİS. Each is evaluated in terms of its script recognition performance, transcription accuracy, user interface, and its potential contribution to historical research.

¹⁶ Bahaeddin Eravcı, H. Mustafa Eravcı, Efe Can Tanrısever, "Tarih Araştırmaları ve Yapay Zeka," *AUSBD*, 2024; "Yapay Zeka ve Sosyal Bilimler Öğretim" Özel Sayısı, pp. 10-11.

4.1. Transleyt: Machine-Assisted Reading of Printed Texts

Transleyt emerged as a multilingual AI platform, initiated just following the ChapGpt, capable of transliterating, analyzing, and even simplifying Ottoman Turkish texts, as its predecessor.¹⁷ It performed well with printed texts, particularly those typeset in *naskh* script. In practice, Transleyt would often present not only a Latin-script transliteration of a given text but, in some cases, also a modernized version –if the user requests. This feature, while helpful for some, raised concerns for scholars who required access to the original phrasing for purposes of interpretation and critical analysis.

Despite this, Transleyt's speed and accessibility made it a valuable tool for researchers engaging with historical variants of Turkish. In one example, a keyword search was conducted across Ottoman newspapers published between 1890 and 1915 using terms such as “plague,” “cholera,” and “quarantine.” Transleyt quickly extracted relevant passages and offered a usable Latin-script output. Although expert supervision remained necessary, the platform proved highly effective for initial data collection and thematic mapping.

4.2. Transkribus: Model-Based Approaches for Manuscripts

Transkribus, a European initiative, was designed specifically for the automatic transcription of manuscripts. It distinguished itself by allowing users to train custom recognition models tailored to particular scripts and handwriting styles. As such, it offered not only a ready-made solution but also an interactive learning environment.

Transkribus, an AI-powered tool, facilitates historical document processing through handwritten text recognition (HTR), automatic transcription, and thematic annotation. The platform allows users to transcribe handwritten and printed texts, train custom models for different documents, and tag both structural and semantic features. It also supports output in formats such as TEI, TXT, PDF, and Word, and is accessible through a web-based interface. In 2023, the

¹⁷ Olgun Gündüz, “Edebiyat Sosyolojisi Değişmelerinde Yaklaşım Değişimleri.” In *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Bilal Güzel. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2024, p. 410.

first open-access HTR model for printed Ottoman Turkish texts was developed by Süphan Kırmızıaltın, Fatma Aladağ, and Elif Derin and made available via Transkribus. Further details on this model and related projects can be found on the Digital Ottoman Corpora website. New users can register for free and begin with 500 credits to upload documents and perform automated transcriptions. After transcription, users may manually correct the output and apply thematic annotations. Though its user interface requires a degree of technical proficiency, Transkribus remains a valuable long-term investment for scholars working with handwritten sources. Researchers can use it to create annotated, searchable corpora of their own materials.¹⁸

4.3. Vesiqari: Limited to Print, Defeated by *Rik'a*

Vesiqari, as its name implies, was built as a document-centered recognition platform. Its capabilities were limited to printed texts in *naskh* script. The system accepted image uploads and returned a Latin-script output; however, this output was typically restricted to letter-by-letter transliteration, with no semantic processing or contextual refinement.

In manuscripts written in *rik'a*, the platform performed very poorly. It failed to distinguish individual characters and could not maintain proper line integrity. In some instances, over 70% of the output consisted of unintelligible character strings.

This outcome revealed that the platform remained in its early stages of development and lacked the comprehensive modeling required for diverse scripts. Its closed training infrastructure, limited dataset, and lack of user customization severely restricted its usability.

4.4. AKİS: A Collaborative Project with Academic Aspirations

AKİS project is a collaborative research initiative hosted by Sabancı University's Data Analytics Research and Application Center (VERİM) and Digital Humanities Lab (DHLab), with contributions

¹⁸ Elif Derin, "TRANSKRIBUS ile Osmanlı Türkçesi'nin Dijitalleştirilmesi", https://www.digitalottomanstudies.com/post/kopyası-transkribus-ile-osmanlı-türkçesi-nin-dijitalleştirilmesi?lang=tr&utm_source=chatgpt.com (Erişim: 10.04.2025)

from Istanbul Medeniyet University and the University of Vienna. The project aims to develop an artificial intelligence–based system capable of automatically transcribing Ottoman Turkish texts—both handwritten and printed in the Arabic script—into the Latin alphabet. This effort addresses a fundamental challenge in the humanities: the manual transcription of Ottoman texts, a laborious process currently limited to a small group of specialists.

AKİS seeks to combine deep-learning techniques with large, custom-built datasets to recognize Ottoman handwriting (in *nesih*, *rik'a*, and other styles) and printed typefaces with high accuracy. The project involves multiple stages, including image preprocessing, line segmentation, labeling, model training, and the development of an accessible web interface resembling tools such as Google Translate. Through this platform, researchers will be able to upload document images—such as newspapers or manuscripts—and receive automatic Latin-script transcriptions.

Once completed, AKİS will make pre-1928 Ottoman Turkish materials accessible to a much wider audience, significantly reducing the time and effort required for research in history, literature, art, architecture, political science, and sociology. By bridging traditional philological expertise with machine learning, the project aims to democratize access to cultural heritage and create lasting impact across both academic and educational domains.

5. Ethical and Methodological Considerations

AI-assisted text processing systems have undoubtedly lightened the historian's workload. However, they have also introduced a set of intellectual and methodological challenges. First among these is the question of trust: How reliable are the outputs generated by such systems for scholarly research? Most of these platforms function as so-called black boxes—they do not disclose the internal logic of their decision-making processes to the user, thereby limiting transparency.¹⁹

¹⁹ Yiliyaer Abudureyimu, Yücel Oğurlu, "Yapay zekâ uygulamalarının kişisel verilerin korumasına dair doğurabileceği sorunlar ve çözüm önerileri," *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/41 (2021), 768-771.

This lack of transparency becomes particularly problematic in tasks such as translation and transcription, where the historian's engagement with the text is direct and interpretive. In a complex and historically rich language like Ottoman Turkish, any decontextualized output—whether a mistranslation or an unrequested simplification—can distort historical meaning. As observed in several cases, some platforms did not merely transliterate the text; they also “modernized” it by altering vocabulary and orthography. While these interventions may enhance accessibility for general readers, they compromise the authenticity of the source material for academic purposes.

Secondly, the role of the historian is increasingly brought into question. While these tools offer automated or semi-autonomous solutions, they also risk marginalizing the researcher's interpretive engagement. Yet history is not merely the accumulation of facts; it is also a process of intellectual confrontation with the text. Algorithms cannot perceive nuance; they are blind to intertextual references, rhetorical devices, and conceptual subtlety. Interpretation, in its fullest sense, remains the prerogative of the human intellect. Far from rendering the historian obsolete, these technologies have made their judgment even more essential.

A third concern involves accessibility. Some platforms are commercial; others are restricted to partner institutions. This creates a digital divide, particularly affecting researchers in developing regions. Yet history is a shared heritage, and access to historical materials ought to be open and equitable. In this light, the development of open-source systems and publicly funded projects appears not only desirable but necessary.²⁰

6. Conclusion

Working with Ottoman Turkish texts demands both technical proficiency and intellectual labor. These texts are not merely relics of the past—they contain a conceptual richness capable of shaping

²⁰ Kitchen, *The Data Revolution*, 39.

contemporary thought. However, the alphabet reform, language simplification policies, and modern educational paradigms have weakened scholars' access to this corpus. As a result, a significant portion of the historical record has become increasingly difficult to reach.

Artificial intelligence technologies have offered a partial remedy to this condition. Tasks such as script recognition, transcription, transliteration, and even semantic analysis can now be performed using digital tools. Platforms like Transleyt, Transkribus, Vesiqari, and AKİS have contributed to this transformation in different ways. Some have proven effective for printed sources, while others have specialized in manuscripts. Still, many remain in developmental stages. Determining whether their outputs meet scholarly standards ultimately depends on the historian's critical judgment.

This study has sought not only to highlight the benefits these technologies offer to historical text processing but also to underline their limitations and potential risks. AI tools may assist the historian, but they cannot replace the process of interpretation itself. In the end, they serve as mediators—not substitutes—for scholarly engagement. As these systems continue to evolve, their transparency, accessibility, and context sensitivity must improve. The future of historiography in the digital age may be enriched by artificial intelligence, but its direction remains firmly in the hands of human inquiry.

GENİŞ ÖZET

Bu makale, yapay zekâ teknolojileri ile Osmanlı araştırmaları arasındaki kesişim alanını ele alıyor ve tarihçilerin tarihî metinlerle kurduğu ilişkinin dijital çağda nasıl dönüşmekte olduğunu inceliyor. Çalışmanın merkezinde, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerin okunması, çözümlenmesi ve yeniden inşasında dijital araçların -özellikle yapay zekâ destekli platformların- nasıl bir rol oynadığı sorusu yer alıyor. Osmanlıca belgeler, el yazmaları ve basılı kaynakların tarihçiler için uzun yıllardır temel bir araştırma malzemesi oluşturduğu su götürmez bir gerçek; ancak erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Harf Devrimi ve bunu takip eden dili sadeleştirme politikaları, bu metinlerle modern bilim dünyası arasındaki bağı büyük ölçüde kopardı. Latin harflerine geçiş, her ne kadar okuryazarlığı artırma amacı taşısa da, dilin söz varlığını daralttı, dizilimi değiştirdi ve geçmişle kurulan kültürel sürekliliği

bizzarure zedeledi. Geoffrey Lewis'in ifadesiyle bu süreç, "trajik bir başarı"ydı. Sonuçta Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış belgeler yalnızca tarihçiler için değil, beşerî ve sosyal bilimlerin farklı alanlarında çalışan araştırmacılar için de büyük ölçüde anlaşılabilir hale geldi.

Makale, sorunun sadece alfabe değişikliğinden ibaret olmadığını vurguluyor. Asıl mesele, Osmanlıca metinlerin güvenilir biçimde neşredilmesi, yani orijinal ya da orijinale en yakın nüshaların belirlenip sağlıklı tenkitli edisyonların hazırlanması olarak ortaya çıkıyor. Bu noktada Türkiye'deki tenkitli neşir geleneğinin tarihine de değiniliyor makalede. II. Meşrutiyet döneminden itibaren metin tenkidi ve tahkikli neşir alanında Avrupa'daki çağdaş örneklerle yarışan çalışmalar yapılmış; modern anlamda metin kurma ve nüsha tespiti yöntemleri uygulanmaya başlanmıştı. Makale, yaptığı atıflarla, bir metin üzerinde çalışmaya başlamadan önce yapılması gereken en önemli işin nüshaların tespiti, karşılaştırılması ve "nüsha ailelerinin" (stemma codicum) çıkarılması olduğunu hatırlatıyor. Bu anlamda, hangi nüshanın Latinize edileceği ya da dijital ortama aktarılacağı konusu, metinlerin sahliliğini doğrudan belirleyen ilmî bir tercih olarak öne çıkıyor.

Bu tarihî ve metodolojik çerçeve üzerine inşa edilen çalışma, son yıllarda Osmanlı metnlerinin dijitalleştirilmesi ve işlenmesi için geliştirilen yapay zekâ tabanlı dört platformu karşılaştırmalı olarak değerlendiriyor: Transleyt, Transkribus, Vesiqari ve AKİS. Her biri farklı bir kurum yahut teknik arka plana sahip olan bu sistemler, Osmanlı Türkçesi metinlerini Latin harflerine aktarma, karakter tanıma (OCR/HTR), anahtar kelime tarama, kişi ve yer isimlerini ayıklama gibi işlevlerde kullanılıyor. Makale, her platformun teknik altyapısını, doğruluk oranını, kullanıcı arayüzünü ve tarihî metinlerle çalışma kabiliyetini ayrı ayrı analiz ediyor.

Transleyt, özellikle matbu Osmanlıca metinlerde hızlı ve başarılı sonuçlar veriyor; Latin harfli transliterasyon ve kimi durumlarda modernize edilmiş metin çıktıları sağlıyor. Ancak bu modernizasyon, tarihî özgünlüğü korumak isteyen araştırmacılar açısından kimi zaman sorunlu bir yön taşıyor. Transkribus ise gerek matbu, gerekse matbu belgeler/eserler için geliştirilmiş bir Avrupa girişimi olarak dikkat çekiyor ve kullanıcıların kendi modellerini eğitebilmesine olanak tanıyan etkileşimli bir yapı sunuyor. Vesiqari, daha ziyade matbu (nesih) yazı tipiyle sınırlı kalıyor; özellikle rik'a el yazmalarında düşük başarı gösteriyor. AKİS ise Sabancı Üniversitesi'nin VERİM ve Dijital Beşerî Bilimler Laboratuvarı ev sahipliğinde, Medeniyet Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi'nden araştırmacıların katılımıyla yürütülüyor. Proje, derin öğrenme tabanlı bir

sistem geliştirerek Arap harfli Osmanlı Türkçesi metinlerin (yazma ve matbu) otomatik olarak Latin harflerine çevrilmesini amaçlıyor; 1928 öncesi kaynakların beşerî ve sosyal bilimler araştırmalarında daha geniş kitlelerce erişilebilir hale gelmesini hedefleyen proje hâlen prototip aşamasında bulunan bir akademik girişim olarak öne çıkıyor. Her platform farklı düzeyde başarı gösterse de hepsinin ortak hedefi, Osmanlı metnlerinin dijital çağda yeniden erişilebilir hale gelmesini sağlamak olarak tanımlanıyor.

Makalenin önemli bir bölümü, bu dijital sistemlerin beraberinde getirdiği etik ve metodolojik meseleleri tartışıyor. En başta gelen sorun, "güven" meselesi olarak öne çıkıyor: çoğu platform, işleyişi kullanıcıya açıklanmayan "kara kutu" algoritmalarla çalışıyor. Üretilen çıktının hangi ölçütlere göre oluşturulduğu bilinmediğinde, araştırmacının ilmî sorumluluğu zedelenmiş oluyor. Ayrıca bazı platformların metinleri sadece çeviriyazı olarak vermekle kalmayıp kelime dağarcığını modernleştirdiği, hatta anlam kaymalarına neden olabileceği de öngörülüyor. Bu durumun, metinlerin özgün bağlamından kopmasına ve tarihî anlamın bozulmasına yol açabileceği gerçeği de ortada duruyor. Makale, yapay zekânın kolaylaştırıcı fonksiyonuna rağmen yorumlama yetisinin tamamen insana özgü bir beceri olduğunu vurguluyor; algoritmaların anlam, üslup ve bağlam nüanslarını kavrayamadığını belirtiyor. Bu nedenle yapay zekâ sistemleri tarihçinin yerini alan araçlar değil, onun analitik ve eleştirel düşünme kapasitesini genişleten tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendiriliyor.

Son olarak çalışma, erişim ve eşitlik konularına değiniyor. Bazı platformların ticari, bazılarının ise yalnızca proje ortaklarına açık olması, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki araştırmacılar için ciddi bir "dijital eşitsizlik" oluşturuyor. Tarihî bilgi insanlığın ortak mirası olduğuna göre, bu sistemlerin açık kaynaklı ve kamu destekli olması gerektiği savunuluyor.

Sonuç olarak makale, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metinlerle çalışmanın hem teknik hem entelektüel bir çaba gerektirdiğini vurguluyor. Yapay zekâ tabanlı araçlar, tarihçinin işini kolaylaştırıyor; veri toplama ve çözümleme süreçlerini hızlandırıyor, fakat metinlerin anlam katmanlarını çözmek, bağlamı yorumlamak ve tarihî hakikati yeniden inşa etmek hâlâ insan zekâsı ve sezgisine ihtiyaç duyuyor. Dolayısıyla yapay zekâ, tarihçinin yerini alan değil, onun metinlerle kurduğu ilişkiyi yeniden şekillendiren ve derinleştiren bir yardımcı olarak konumlanıyor. Dijital çağın tarihyazımı, insan yorumuyla makine öğreniminin dengeli birlikteliğiyle geliyor.

References

- Aladağ, Fatma and Elif Derin Can: “Programlamadan Yapay Zekâya Osmanlı Türkçesi için Metin Tanıma ve Otomatik Transkripsiyon,” *Dijital Beşerî Bilimler ve Osmanlı Çalışmaları*, ed. Yunus Uğur, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023: 71.
- Berry, David M: *The Philosophy of Software: Code and Mediation in the Digital Age*, London: Palgrave Macmillan, 2011.
- Bodleian Library: *Early Modern Manuscripts and Paleography Resources*, Oxford: University of Oxford, 2016.
- Crymble, Adam. *Technology and the Historian: Transformations in the Digital Age*. Urbana: University of Illinois Press, 2021.
- Demircioğlu, Cemal: *Çeviribilimde Tarih ve Tarihyazımı*, İstanbul: Boğaziçi University Press, 2016.
- Demircioğlu, Cemal: “Osmanlı Edebiyat Geleneğinde Tercüme Eserleri İncelemede Bir Yöntem Önerisi: Eyleme Odaklı Söylem Çözümlemesi”, In *Âb-ı Hayâtı Aramak: Gönül Tekin'e Armağan*, 245-295. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Derin, Elif: “TRANSKRIBUS ile Osmanlı Türkçesi'nin Dijitalleştirilmesi”, https://www.digitalottomanstudies.com/post/kopyası-transkribus-ile-osmanlı-türkçesi-nin-dijitalleştirilmesi?lang=tr&utm_source=chatgpt.com (Erişim: 10.04.2025).
- Eravcı, Bahaeddin, H. Mustafa Eravcı and Efe Can Tanrısever: “Tarih Araştırmaları ve Yapay Zeka,” *AUSBD*, 2024; “Yapay Zeka ve Sosyal Bilimler Öğretim” Özel Sayısı: 10-11.
- Eşer, Ahmet: “Tenkitli Metin Neşrinin Esasları”, *BAİD* 14 (Aralık 2021), 562- 563.
- Gregory, Ian N., and Alistair Geddes: *Toward Spatial Humanities: Historical GIS and Spatial History*, Bloomington: Indiana University Press, 2014.
- Gündüz, Olgun: “Edebiyat Sosyolojisi Değişmelerinde Yaklaşım Değişimleri”, In *Cumhuriyetin Yüzüncü Yılında Sosyal Bilimler: Süreklilik ve Dönüşüm Sempozyumu Bildiri Kitabı*, edited by Bilal Güzel, Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2024.
- Hughes-Warrington, Marnie, and Jo Guldi: “The Historian’s Role in an Age of AI”, *Network in Canadian History & Environment*, 2024. <https://niche-canada.org/2024/11/21/the-historians-role-in-an-age-of-ai/>
- Karaca, Taha Niyazi: *Tarihçi Geçmiş Kurgulamak: Kuram, Tasarım, İnşa*, İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Kitchin, Rob: *The Data Revolution: Big Data, Open Data, Data Infrastructures and Their Consequences*, London: Sage, 2014.
- Köksal, M. Fatih: “Metin Neşrinin Ana Esasları”, *TÜBAR*, XXXI (2012 Spring), p. 182.

- Lewis, Geoffrey: *Trajik Başarı: Türk Dil Reformu*, Tr. by M. Fatih Uslu. İstanbul: Çeviribilim Yayınları, 2019.
- Luo, Iris: “AI Interpretation vs. Human Interpreters: What Does The Future Of Interpretation Look Like?” <https://www.ecinnovations.com/blog/ai-interpretation-vs-human-interpreters-what-does-the-future-of-interpretation-look-like/> (Erişim: 15.04.2025).
- Manning, Christopher D., Prabhakar Raghavan, and Hinrich Schütze: *Introduction to Information Retrieval*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- O’Neil, Cathy: *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*, New York: Crown Publishing, 2016.
- Piotrowski, Michael: *Natural Language Processing for Historical Texts*, San Rafael, CA: Morgan & Claypool, 2012.
- Saraç, Ahmet Emin: “Modern Metin Tenkidi ve Tesisi Usulünün Türkiye’ye Girişi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, v. 63, no. 2, 2023, pp. 93-113
- Stokes, Peter A: “Digital Approaches to Paleography and Book History: Some Challenges, Present and Future,” *Frontiers in Digital Humanities* 2/5 (2015), 1-3.
- Tasdemir, Esma F. Bilgin et al: “Automatic Transcription of Ottoman Documents Using Deep Learning”, In: Sfikas, G., Retsinas, G. (eds) *Document Analysis Systems, DAS 2024. Lecture Notes in Computer Science*, vol 14994. Springer, Cham, 2024.
- Yazar, Sadık: “Bakir Bir Araştırma Sahası Olarak Osmanlı Tercüme Geleneği”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 60/1 (2020), 153-178.

Bir Osmanlı Şehri Olarak Tımişvar: Şehrin Osmanlı Kimliğinin Teşekkülü, Tekâmülü ve Akıbeti (1552-1716)

*Temesvar as an Ottoman City:
The Emergence, Development, and Fate of
Its Ottoman Identity (1552-1716)*

Abdulhadi UYSAL*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
23 Eylül/September 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
20 Ekim/October 2025

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı,
İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2173-2599
E-posta/E-mail: abdulhadiuysal@
istanbul.edu.tr

Atıf/Citation: Abdulhadi Uysal, "Bir
Osmanlı Şehri Olarak Tımişvar: Şehrin
Osmanlı Kimliğinin Teşekkülü, Tekâmülü
ve Akıbeti (1552-1716)", *Zeyrek Tarih
Araştırmaları Dergisi*, 3 (Aralık 2025),
s. 21-58.
10.5281/zenodo.18011788

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. ve XVII. yüzyıl-
larda Orta Avrupa'daki hâkimiyetinin dayanakla-
rından biri olan Tımişvar eyâleti ve eyâletin aynı
isimdeki merkez sancağı, yapılan araştırmalarda
daha ziyade askerî ehemmiyeti, Osmanlı-Habs-
burg savaşlarındaki rolü ve stratejik bir konum-
da bulunan kalesi ile dikkat çekmiştir. Bu sebep-
le Tımişvar'ın fetihten sonra bir Osmanlı şehri
olarak gelişme süreci pek az incelemeye konu
olmuştur. Bu makalede, Tımişvar'ın Osmanlı
idaresinde bulunduğu 1552-1716 yılları arasın-
daki dönemde ve takip eden yıllarda şehirdeki
demografik dönüşümler, imar ve iskân faaliyet-
leri, kültürel ve dinî hayat ve Müslüman ahalinin
durumu ile ilgili meseleler ele alınmıştır. Burada,
Tımişvar'ın söz konusu dönemdeki şehir hayatı-
na dair yapılan tespitlerin kaynaklarını – bir kıs-
mı daha önce dikkat çekmemiş olan – Tımişvarlı
müelliflerin birinci elden anlatımları, arşiv belge-
leri, edebî eserler ve seyyahların müşahedeleri
teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tımişvar, Osmanlı şehirleri, Orta Avrupa, Macaristan, Romanya

ABSTRACT

Eyâlet (province) of Tımişvar (Temesvar/Timişoara) of the Ottoman Empire, together with its central *sancak* (district) of the same name, was one of the strongholds of Ottoman rule in Central Europe during the 16th and 17th centuries. It has attracted scholarly attention primarily for its military significance, its role in the Ottoman-Habsburg wars, and its strategically located fortress. Therefore, the process of Tımişvar's transformation into an Ottoman city after its conquest has received comparatively little attention. This article examines the demographic changes, urban development and settlement policies, cultural and religious life, and the situation of the Muslim population in Tımişvar during the period of Ottoman rule between 1552 and 1716, as well as in the years immediately following. The findings presented here are based on various sources, some of which have remained unnoticed up to now. These sources include first-hand accounts by authors from Tımişvar, archival documents, literary works, travelers' observations, which shed new light on the city's social and cultural history under Ottoman administration.

Keywords: Timișoara, Ottoman cities, Central Europe, Hungary, Romania

Giriş

XVI. yüzyıl başlarında Gavrî mahlasıyla şiirler yazan Ahmed Adlı bir şairin hoş bir üslupla kaleme aldığı “*Dımişvar'la Varadin yağ bal olsun / Olur helvâ Budin oldukda unı*”¹ mısralarında “helva”yı meydana getiren malzemelerden birine benzeterек ismini zikrettiği ve bilahare Orta Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyetinin dayanakları olacak olan büyük stratejik ehemmiyeti haiz kale-şehirler arasında

¹ Süleymaniye Ktp., Ali N. Tarlan, nr. 94/2, vr. 51a. Bu şiirden ilgili yazma nüshanın tavsifinin yapıldığı şu eser sayesinde haberdar olduk: Orhan Yavuz, *Kansu Gavrî'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002), s. 48. O. Yavuz'un da işaret ettiği gibi bu eserde geçen *Be-izn-i Hakk alalum gâzîler ile / Tımişvar'ı Varadin'i Zemun'ı* gibi ifadeler bu şiirin isimleri geçen yerlerin Osmanlılarca zaptından önce yazıldığını düşündürmektedir.

saydığı Tımişvar, öyle anlaşılıyor ki 1552'de kesin olarak Osmanlı idaresine girmeden önce dahi Osmanlıların muhayyilesinde ve Türk edebiyatında kendisine yer bulmuş gözükmetedir. Bugün Romanya hudutları dâhilinde yer alan ve Tımişoara ismiyle bilinen bu şehir tarihî Macar Krallığı'nın bir parçası ve hatta bir dönem payitahtlığını yapmış olup klasik dönem Osmanlı tarihinin genel seyri içerisinde de özellikle siyasî ve askerî temelli birçok tarihî hadiseye sahne olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Tımişvarı üzerine yapılmış mevcut araştırmalar da büyük ölçüde Tımişvar eyâletinin ve eyâletin aynı isimdeki merkez sancağının idarî taksimatı, seferler sırasındaki vaziyeti, kalesi ve neferatı gibi meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Bununla beraber, fetihten sonra şehre yerleşenler ve tayin yoluyla buraya gelenler haricinde, Tımişvar'ın Osmanlı idaresinde bulunduğu yüz altmış yıl zarfında burada doğup büyüyen hatırı sayılır bir Türk nüfus ve bu nüfusun meydana getirdiği kültür üzerinde pek az durulmuştur. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda zamanın Türk aleyhtarı tavrıyla yazan Avrupalı yazarlar da Tımişvar şehrinin Osmanlı hâkimiyeti boyunca “*hilâlin soluk ışıltısı altında yüz altmış dört yıl boyunca inim inim inlediği*” şeklinde sübjektif yorumlarda bulunmuşlardır ki bu bakış açısının ve Türk hâkimiyeti dönemini küçümsemenin şehrin tarihinin önemli bir kısmını göz ardı etmek gibi bir hataya sebep olduğu –bazıları hâlâ bu kanaatleri taşımakta olan– günümüzdeki Batılı araştırmacılar tarafından bile itiraf edilmektedir.² Konu ile ilgili az sayıda araştırmanın bulunduğu bu ortamda, Cristina Feneşan'ın Rumen dilinde yazdığı bir kitap şehrin Osmanlı kimliği üzerine yapılmış istisnâî çalışmalar arasında gösterilebilir.³

Bugün görünürde neredeyse hiçbir fizikî iz kalmaksızın tarihe intikal etmiş olan “Osmanlı Tımişvarı” her yönüyle incelenmeyi beklemekte ve Osmanlı kaynaklarının ve hususiyle arşiv belgelerinin daha yoğun bir şekilde kullanılması ile Feneşan'ın zikredilen eserine eklenecek daha pek çok şey bulunmaktadır. Bu yazıda, Tımişvarlı

2 Michael Oprisch, “Die Städtebauliche Entwicklung der Festungsstadt Temeswar / Tımişoara – Neue Erkenntnisse basierend auf planimetrischen Untersuchungen”, (Doktora Tezi), Technische Universität Berlin, 2022, s. 14-15.

3 Cristina Feneşan, *Cultura Otomană a Vilayetului Tımişoara (1552-1716)*, (Tımişoara: Editura De Vest, 2006).

Müslüman ahalinin serhad bölgesindeki hayat tarzını anlayabilmek için 1552'deki fetihten ve şehrin Türkleşmesinden başlanılarak 1716'da Habsburg kuvvetlerine teslim olması neticesinde Müslüman ahalinin dağılması ve şehirdeki Osmanlı izlerinin yok oluşu ile son bulan süreç, halkın durumu merkeze alınarak ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

Şehrin Osmanlı Hâkimiyetine Girişi

Tımışvar şehri bugün Romanya hudutları dâhilinde yer almakla birlikte Macarlar için büyük bir trajedi ile neticelenen 1919'daki Trianon Antlaşması'na kadar Macar topraklarının bir parçası olmuştur. Bu şekilde bir coğrafî konuma ve tarihî arka plana sahip olduğu için hâliyle Tımışvar'ın Türkleşme ve Müslümanlaşma vetiresi günümüz Romanya'sının Türklerle ve Tatarlarla meskun sahil kesimlerine nazaran daha geç gerçekleşmiş ve farklı bir hususiyet göstermiştir. Her ne kadar Osmanlılar XIV. yüzyıl sonlarında dahi bölgeye yönelik akınlarda bulunmuş⁴ iseler de asıl yerleşmeleri Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan'daki fetihlerinin ardından olmuştur. 1526'da Macaristan düşmüş, 1541 yılında ise Tımışvar Türk yanlısı Macar asillerinden Péter Petrovics'e “sancak” olarak verilmiştir. Esasında Osmanlıların tedricî fetih siyasetlerinin bir yansıması olarak da görülebilecek olan bu “yarı-fetih” hâli ve bölgenin Macar idarecilere bırakılması keyfiyeti yaklaşık on yıl daha devam etmiştir.⁵ 1550 yılı dolaylarında yapılan bazı idarî planlamalardan Osmanlı idaresinin Erdel yönünde icra edilecek geniş kapsamlı bir sefer öncesinde aralarında Tımışvar'ın da bulunduğu ve henüz fethedilmemiş bölgeleri sancak hâlinde teşkilâtlandırmayı tasavvur ettiği anlaşılmaktadır.⁶ Bu

⁴ 1393 yılında I. Bayezid tarafından bizzat idare edilen bir akın hakkında bk. Sándor Papp, *Osmanlılar ve Macarlar – Bir Diplomatik Tarih*, (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2023), s. 25.

⁵ Dönemin hadiselerinin bir değerlendirmesi için bk. Pál Fodor, “Macaristan'a Yönelik Osmanlı Siyaseti”, *Kızıl Elma*, terc. Özgür Kolçak, (İstanbul: Yeditepe, 2020), s. 234 vd.

⁶ Feridun M. Emecen – İlhan Şahin, “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri”, *Belgeler – Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 23 (1998), s. 55, 63. Bu defterdeki kayıtlara göre o dönemde Tımışvar'ın “Livâ-yı Kule-i Dımışkar” adıyla “Erdel vilâyeti”ne tabi bir sancak olmasının planlandığı anlaşılmaktadır.

planlama muvacehesinde, 1551 sonbaharındaki başarısız bir kuşatmanın ardından ertesi yıl Erdel üzerine çıkılan büyük seferde Kara Ahmed Paşa idaresindeki Osmanlı ordusu 27 Temmuz 1552'de Tımışvar'ı fethetmiştir.⁷ Yüzyılın sonlarında Avrupa'da Osmanlılar hakkında hazırlanan astroloji temalı bazı eserlerde 1552 Temmuz'unun önemli bir tarih olarak kaydedildiği dikkat çekmekte olup bu tarih ile Tımışvar'ın fethine işaret edildiği zannedilmektedir.⁸ Fethin ardından Tımışvar sancağı merkez olacak şekilde teşkilâtlandırılan Tımışvar eyâletine tarihî süreç içerisinde birçok sancak dâhil edilmiş ve çıkarılmıştır. Eyâletin başlıca sancakları Tımışvar, Arad, Beçkerek, Çanad, Gyula (Göle/Güle), Lipova, Lugoş ve Modava'dır.⁹

Osmanlılar gerek Tımışvar'ı fethetmeden önce ve gerek fethettikten sonra şehri farklı isimlerle anmışlardır. Tımışvar adı esasen şehrin çok yakınında cârî bir nehir olan “Temeş” Nehri ile Macarca “vár” (kale) kelimelerinden müteşekkil olup “Temeş Kalesi” manasına gelmektedir. Bu isim Türkçe menşeli olmaması sebebiyle Osmanlılar tarafından Türk hançeresine uydurulmak suretiyle muhtelif

⁷ Pál Fodor, *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, terc. Özgür Kolçak, (İstanbul: Yeditepe, 2016), s. 119-136. Daha önce dikkat çekmemiş gibi görünen bir “fetihnâme” Tımışvar'ın fethi ile alakalı sair kaynaklarda bulunmayan ayrıntıları ihtiva etmektedir. Bk. Alaattin Aköz – Ahmet K. Demireğen, “Temeşvar Fetihnâmesi”, *Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye Armağan*, (Konya: Palet Yay., 2023), s. 65-75. Ayrıca Evliya Çelebi de gerek 1551'deki başarısız kuşatma ve gerek ertesi seneki fetih hakkında bilgiler vermekte ve bunları o seferlerde bulunan babasından dinleyerek naklettiğini ifade etmektedir. Bk. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi – Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu - Dizini*, haz. Y. Dağlı, S. Ali Kahraman, İ. Sezgin, (İstanbul: YKY, 2001), V, s. 202.

⁸ Leyla Coşan, “Sultan III. Mehmet'in Doğum (Yıldız) Haritası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 30 (2014), s. 10.

⁹ Sancağın XVI. yüzyıldaki idarî taksimatını inceleyen bir çalışma için bk. Murat Serdaroğlu, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetinde Tımışvar Sancağı”, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, 2019. Sadık Müfit Bilge'nin eyâlete tâbi sancaklara ve beylerbeylerine dair hazırladığı listeler bazı eksiklerle birlikte genel bir çerçeve oluşturmaktadır. Bk. *Osmanlı'nın Macaristanı*, (İstanbul: Kitabevi, 2010), s. 261 vd., 335-338. Yeni hazırlanmış bir liste için bk. Orhan Kılıç, “Budin ve Tımışvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *OTAM*, 46 (2019) s. 191-229 (Bu liste faydalı olmakla birlikte bazı atlamalar ve paşa isimlerinde küçük yanlışlıklar bulunmaktadır. Mesela İzmirli Ali Paşa “İzmitli” olarak zikredilmiş, onun halefi olan Karayılıanoğlu Ali Paşa'ya ise listede yer verilmemiştir, bk. s. 228). Ömer Gezer'in Tımışvar valileri listesi ise 1698-1716 arasına ait daha detaylı kayıtları ihtiva etmektedir. Bk. *Kale ve Nefes – Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, (İstanbul: Kitap Yay., 2020), s. 370-371. Géza Dávid Tımışvar'daki Osmanlı idarecileri hakkında hâlihazırda bir çalışma hazırlamaktadır.

dönemlerde çok farklı şekillerde söylenmiş olup yaklaşık altı-yedi farklı telaffuz şekli ve yazı dilinde de bir o kadar yazılış biçimi bulunmaktadır. Osmanlıların XVI. yüzyıl başlarında Dımışkar, Dımışvar ve bilâhare Tamışvar gibi telaffuzların yanı sıra ağırlıklı olarak “Tımışvar” söyleyişini tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca şehrin adının Türkçeleştirilmesi yönünde denemeler de olmamış değildir, mesela şehrin bazı sakinlerinin Tımışvar için “Karabayır” isimlendirmesini kullandığı kaynaklarda geçmekteyse de bu isim yaygınlık kazanmamıştır.¹⁰

Tımışvar'da Türkleşme ve İslâmlaşma

Osmanlı döneminde Tımışvar'daki Müslüman nüfusun etnik durumu hakkında bir tespitte bulunmak güç ise de burada yetişmiş olup “Tımışvârî” ve “Tımışvarlı” nisbeleriyle anılan ve Türkçe yazan müelliflerin varlığı ve bunların eserlerinde gayrı-Türk Müslüman unsurlara dair dikkat çeken bir malumatın göze çarpmaması şehirdeki Müslümanların çoğunun Türk olduğunu düşündürmektedir. Bununla beraber, kaynaklarda Tımışvar'ın düştüğü sırada kendilerinin de şehirden ayrılmalarına izin verilen Müslüman Macarlardan söz edilmesi¹¹ en azından XVIII. yüzyıl başlarında şehirde Türkler haricinde de Müslümanlar olduğunu göstermektedir. Feneşan tarih yahut zaman dilimi vermese de Tımışvar Eyaleti'nde Boşnak asıllı Müslümanların yaşadığından da söz etmektedir.¹² Aşağıda temas edileceği üzere bunların Karlofça Antlaşması'ndan sonra bölgeye yerleşmiş olmaları mümkün görünmektedir.

Tımışvar'daki Türk nüfusunun hayli karma bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı idaresinin 1552'deki fethin ardından şehre toplu bir iskân yaptırıp yaptırmadığı açık değildir. Türkleşme ve İslâmlaşma daha ziyade timarlı sipahilerin, kale neferlerinin, İstanbul'dan tayin edilen vazifelilerin ve hususiyle dinî zümrelerin

¹⁰ Şehrin ismi ve Osmanlılar tarafından ne şekillerde telaffuz edildiği hakkında bk. Abdulhadi Uysal, “Tımışvar İsmi Üzerine Bazı Notlar”, *Archivum Ottomanicum*, 40 (2023), s. 35-51.

¹¹ Bekir Gökpınar, “Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkması (1716)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 54 (2019), s. 234.

¹² Feneşan, *Cultura Otomană a Vilayetului Timișoara (1552-1716)*, s. 237.

bölgedeki varlığı ve faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiş gibi gözük-
mektedir. Bu itibarla, Tımışvar'ın durumu XIV. ve XV. yüzyıllarda
Balkanlardaki örnekleri iyi bilinen Osmanlı fetihlerinin ve fethedi-
len bölgede İslamlaşma keyfiyetinin nispeten geç tarihli bir örne-
ği olarak da değerlendirilebilir. Zikredilen bu gruplara bakıldığında,
timarlı sipahilerin Tımışvar'ın 1554'te yapılan ilk tahriri ile bölgeye
yerleşmeye başladıkları hemen fark edilmektedir. Timar verilenler
arasında –muhtemelen bölgenin yerlisi olan– gayrimüslimler de
bulunmaktadır.¹³ Timar tevcih kayıtları bölgede kendilerine timar
verilenlerin önceki görev yerlerinin umumiyetle Rumeli olduğunu,
yani muhtemelen dirlik arayışı içerisinde olan ve Tımışvar'ın fet-
hi ile bu fırsatı elde eden sipahilerin yakın bölgelerden Tımışvar'a
kaydırıldıklarını göstermektedir.¹⁴ Osmanlı idaresinin Tımışvar'da ti-
mar alanların başka yerlerde yaşamayıp buraya yerleşmesini ve ser-
had beylerinin hizmetinde olmasını istediği anlaşılmaktadır.¹⁵ Ayrıca
doğrudan burada mukim olmamakla ve buradan timar almamakla
birlikte şehrin fethedildiği sıralarda civar sancaklardan sipahilerin
de Tımışvar'ın muhafazası için bir süreliğine gönderildikleri gö-
rölmektedir. Mesela bunlardan birisi de 1550'li yıllarda İzvornik'te
zeamet sahibi olan devrin en tanınmış şairlerinden Taşlıcalı Yahya
Bey'dir.¹⁶ Bölgede henüz istikrarın tam olarak tesis edilemediği 1550'li
ve 1560'lı yıllarda bazı sipahilerin ve tahrir memurlarının yerli eş-
kıya tarafından katledilmesi gibi kanlı olayların vuku bulduğu da

¹³ Murat Serdaroğlu, “Tımışvar Sancağı'nda Timar Rejiminin Teşekkülü ve İlk Uygula-
malar (1555-1556)”, *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), s. 190,
193-194.

¹⁴ Tımışvar'ın XVI. asrın sonuna ait timar tevcih kayıtlarında Filibeli, Moralı, Bos-
nalı, Hatvanlı ve Rumeli'nin sair kesimlerinden timar sahiplerinin sayıca çokluğu
dikkat çekmektedir: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Baş-
kanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Defterhâne-i Âmire, Timar-Zeamet Ruznamçe Def-
terleri (DFE.RZ.d.), 25, s. 69; DFE.RZ.d., 42, s. 840, 841, 850; DFE.RZ.d., 82, s. 551;
DFE.RZ.d., 114, s. 21.

¹⁵ Mesela Tımışvar beylerbeyine gönderilen 1596 tarihli bir hükümde geçen şu ifadele-
re bk. “...fermân olunduğı üzere serhadde sâkin olup (...) ze'âmet ve tîmâr serhad bekleyüp hiz-
mette mevcûd bulunanların hakkı olup...” (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler [MAD],
22238, s. 9).

¹⁶ Abdulhadi Uysal, “Şâir Yahya'nın Osmanlı Arşivi'ndeki İzleri: Taşlıcalı Yahya Beg'in
Zeameti Hakkındaki Bilgiler Üzerinden Biyografisine Bir Katkı”, *Zemin*, 8 (2024),
s. 185.

bilinmektedir.¹⁷ Osmanlı hâkimiyetinin bölgedeki dayanaklarından olan timar sisteminin varlığı şehrin düşüşüne kadar devam etmiştir.¹⁸

Tımışvar Kalesi'nde vazifeli olan çeşitli zümrelerden birçok asker de şehrin Müslüman nüfusunun önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bunlardan bazılarının gelirlerini tasarruf ettikleri timarlar üzerinden elde ettikleri bilinmektedir. Fetihden hemen sonrasına ait bazı kayıtlar kale neferlerine ayrılan timar arazisinin sipahilere ayrılandan daha fazla olduğunu göstermektedir.¹⁹ Tımışvar Kalesi Osmanlıların batı serhaddinin en kalabalık garnizonlarından birisine ev sahipliği yapmış, bilhassa Büyük Türk Savaşları (Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları, 1683-1699) yıllarında ve sonrasında Tımışvar'ın savaşın cephelelerinden birisi hâline gelmesi ile bu durum daha da belirgin hâle gelmiştir.²⁰ Bu sebeple askerî zümreye mensup birçok Osmanlı'nın yolu Tımışvar'dan geçmiştir. Bunlar arasında eser sahibi askerlerden 1698'de cebeci ocağı mensuplarının mevaciblerini dağıtma görevi vesilesiyle Tımışvar'da bulunan *Mi'yâru'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* müellifi Hasan Esîrî (ö. 1731'den sonra) ve Tımışvar Kalesi'nin humbaracılar halifesi *Ümmü'l-Gazâ* müellifi Bayramoğlu Ali Ağa (ö. 1718'den sonra) sayılabilir.²¹

İstanbul'dan Tımışvar eyâletinin teşkilâtlanması için gönderilen vazifeliler de şehrin fetihden sonra şekillenen Müslüman ahalisi içerisindeki yerini almıştır. Mesela 1555 yılında, yani şehrin fethedilmesinden kısa bir süre sonra yapılan ilk tayinler sırasında İstanbul'daki Defterhâne-i Âmire kâtiplerinden Abdülhadi Çelebi'nin Tımışvar

17 “...harâmîler katl eyleyüp ze‘âmeti mahlûldür...” BOA, Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.), 215, s. 43 (12 Şa‘bân 963 / 21 Haziran 1556). Ayrıca bk. Serdaroğlu, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetinde Tımışvar Sancağı”, s. 95.

18 Mesela 1716 sonlarına, yani şehrin düşüşünden kısa bir süre öncesine ait timar tevcih kayıtları için bk. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TKGM.d.), 730, s. 61.

19 Özgür Kolçak, *Ok, Tüfek ve At – 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi*, (Ankara: TTK, 2023), s. 416.

20 Klára Hegyi, *The Ottoman Military Organization in Hungary Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018), s. 493 vd.; Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 137-178.

21 Bayramoğlu Ali Ağa, *Ümmü'l-Gazâ: Harp Sanatı ve Aletleri*, haz. Salim Ayduz – Şamil Çan, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2013); Göker İnan, “Hasan Esîrî'nin *Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel* İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)”, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, 2017.

vilâyeti muhasebeciliğine getirildiği görülmektedir.²² Bu vazifelilerden bazılarının aile mensuplarının da dönemin anlayışı icabı eyâlet işlerine müdahil olabildikleri ve timar alıp bölgede kalabildikleri görülmektedir. Mesela eyâletin timar defterdarı Ferhad'ın oğlu Ferruh 1568 yılında devam etmekte olan ikinci tahrirde hizmeti görüldüğü için kendisine bölgede timar verilenler arasındadır (bu tahrir 1569'da tamamlanmıştır).²³

Bölgenin İslâmlaşmasında belki de en tesirli olanlar muhtelif tarikatlara mensup derviş gruplarıdır. Tımsıvar'daki tasavvufî hayat ile alakalı tarihî kayıtlar, bölgede umumiyetle Halvetî tarikatı ile onun bir kolu olan Uşşâkîliğin ve bunların yanı sıra Bektaşîliğin faaliyette olduğunu göstermektedir. Bu zümrelerin bölgedeki varlıkları şehrin fethedildiği döneme kadar geriye gitmektedir. Bunların başında Tımsıvarlı Veli Dede (ö. 1586) gelmektedir. Kaynaklara göre gençlik yıllarında nefer olarak orduya yazılan ve odabaşı olarak Tımsıvar'ın fethinde bulunan Veli Dede, dönemin tanınmış şeyhlerinden Dimitrofçalı Muslihuddin Efendi tarafından bölge halkının irşad edilmesi için vazifelendirilmiş, zamanla Tımsıvar'da yanına bir hayli mürid toplamış ve birçok gayrimüslimin ihtida etmesine vesile olmuştur. Orada doğmadığı hâlde bölgedeki faaliyetleri sebebiyle kaynaklarda Tımsıvarlı nisbesi ile anılmış olması dikkate değerdir. Yine Muslihuddin Efendi'nin halifelerinden olan Tımsıvarlı Mustafa Dede (ö. 1620) de fethin ilk dönemlerinde bölgede bulunan dervişlerdendir. Bu kimselerin Tımsıvar'daki faaliyetlerinden bahseden menkıbeler bugüne ulaşmış durumdadır.²⁴ Müteakip dönemlerde de dervişlerin ve kurdukları tekkelerin de tesiriyle bölgede oldukça canlı bir dinî ve manevî hayat teşekkül edecektir. Tımsıvarlı müelliflerin eserlerinde de şehirde vaaz veren, seferler sırasında askerleri cesaretlendiren ve idareciler nezdinde etkili olan pek çok âlim, şeyh, müftü ve vaizden

²² BOA, KK.d., 213, s. 13. Bu müstesna kayıttan beni haberdar eden değerli meslekdaşım İsmail E. Pamuk'a müteşekkirim.

²³ BOA, DFE.RZ.d., 25, s. 668/3.

²⁴ Kâtip Hacı Ali Efendi, *Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behcetü'z-Zâkirin – Sufî ve Ulema Biyografileri*, haz. İsmet İpek, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2024), II, s. 1941-1944 (İlgili menkıbeler büyük ölçüde Münîrî-i Belgradî'nin *Silsiletü'l-Mukarrebîn ve Menâkibu'l-Muttakîn* adlı eserine dayanmaktadır. Ancak Münîrî'nin metninin yayımlanan hâli problemlili olup bu sebeple İ. İpek'in neşrine müracaat edilmiştir).

bahsedildiği, bu kimselerle alakalı birçok menkıbenin halk arasında dolaştığı dikkat çekmektedir. Bu menkıbelerin ciddi bir kısmı bölgede hayli etkili olan, 1696'da Tımişvar'ı ziyaret eden II. Mustafa'nın da yakın alaka gösterdiği Selim Dede (ö. 1713) adlı bir şeyh ile alakalıdır.²⁵

Tımişvar'da İmar Faaliyetleri ve Şehir Hayatı

Osmanlı Macaristanı'nın sair kesimlerinde olduğu gibi Tımişvar'da da Türk yerleşiminin büyük ölçüde şehir etrafında olduğu ve kırsal kesime pek yayılmadığı söylenebilir. Nitekim tahrir ve timar tevcih kayıtları eyâletin taşrasındaki pek az köyün Türkçe isim taşıdığını göstermektedir.²⁶ Şehrin yeni fatihleri daha ziyade Tımişvar Kalesi'ne ve kale civarına yerleşmiş gözükmektedirler. Bu tespiti doğrulayacak şekilde, Tımişvar Kalesi'nin kapılarının Türkçe isimler taşıdığı ve kale içinde de mahallelerin teşekkül ettiği dikkat çekmektedir. Kale kapılarının adları Azeb, Garb (Vam), Horos ve Su (Yalı) olup kale içinde de kapılar ile aynı adları taşıyan dört mahalle bulunmaktaydı.²⁷ Kale dışındaki mahalleler arasında ise – bazıları ilk yerleşenlerin ve eyâletin idarecilerinin isimleriyle alakalı gibi görünen – Cimcime, Memi Ağa, Hızır Ağa, Kasım Paşa ve Mustafa Paşa gibi mahalleler vardı.

Bazı Müslüman mahallelerinin dervişlerin tesiri ve şehir halkının mensup olduğu dinî görüşe göre gruplaşmaları ile teşekkül ettiği de iddia edilmiştir.²⁸ Kale dışındaki on yedi mahalleden ikisinin

²⁵ Bu menkıbelerden bazıları için bk. Mühürdâr Ali Efendi, *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa – Koca Cafer Paşa'nın Serhad Yılları (1688-1697)*, haz. Abdulhadi Uysal, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2021), s. 112, 134-135, 295-297; Ahmet Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, 2019, s. 13-14, 94-97. Şehirdeki tekke ve zaviyeler hakkında bk. Mehmet Emin Yılmaz, *Gül Baba ve Osmanlı Macaristan'ında Mânevî Mirâs*, (Ankara: TİKA, 2023), s. 475-478.

²⁶ Mesela “Ali Pınarı” adlı bir köy kayıtlarda rastlanabilen Türkçe isimli köylerdendir. Bk. BOA, DFE.RZ.d., 82, s. 550. Bu köy, P. Fodor'un “Alibunar” şeklinde zikrettiği ve bir “menzil” olduğunu kaydettiği köy ile aynı olmalıdır. Bk. Fodor, “Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung”, *Südost-Forschungen*, 55 (1996), s. 41.

²⁷ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, V, s. 204-205. İbrahim Hamdi Efendi dış kaledeki farklı kapıları da zikretmektedir: Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 274-275.

²⁸ Mihai Maxim, “Osmanlı Döneminde Tarihî Romanya'da İslâm”, *Balkanlarda İslâm – Miadı Dolmayan Umud*, ed. M. S. Kafkasyalı, (Ankara: TİKA, 2016), s. 221.

gayrimüslim mahallesi olduğu tespit edilmiş olup 1663 başlarında şehri gezen Heinrich Ottendorf da şehir merkezinin neredeyse tamamen Müslümanlardan müteşekkil olduğunu ifade etmiştir.²⁹ Bu münasebetle, gayrimüslimler ile olan ilişkilere de kısaca temas etmek gerekir. Şehirde mukim olan Macarlar ve Sırlardan başka, farklı dönemlerde –muhtemelen birçoğu ticaret için gelmiş olan– Rum, Ermeni ve Yahudilerin mevcudiyeti de bilinmektedir.³⁰ Tımişvar'ın bugüne ulaşan tek şer'iye sicili üzerine yapılan bir incelemede Müslüman ve gayrimüslimlere ait ortak davaların çok az olması sebebiyle iki toplum arasındaki sosyal ilişkilerin çok dar bir boyutta olduğu iddia edilmiştir³¹ ancak serhaddin kendisine mahsus karma yapısı ve Tımişvarlı müelliflerin eserlerinde Türklerin Macarca ve sair bölge dillerini bilip konuştuklarına dair nakilleri düşünüldüğünde taraflar arasında daha sıkı münasebetlerin olmasının lâzım geldiği de anlaşılır. Osmanlı idaresinin gayrimüslimlere yaklaşımına bakıldığında ise genel olarak imparatorluğun diğer kesimlerinde olduğu gibi ekonomik menfaatler korunduğu müddetçe bu gruplara müdahale edilmediği görülmektedir. Ancak bölgedeki Ortodoks Sırların ve Protestanların Osmanlılar ile işbirliği hâlinde daha rahat yaşadıkları ve desteklendikleri, Habsburglar ile bağlantılı olan Katoliklerin ise bilhassa XVI. yüzyıl sonlarında nispeten takibat altında oldukları, bunların kiliselerinin camiye çevrildiği³² ve Papalığa gönderdikleri şikâyet mektuplarına inanmak gerekirse baskı altında tutuldukları dikkat çekmektedir. Buna mukabil, Papalık ise Katolikliği yeniden canlandırmak ve reformcuların gücünü kırmak için Tımişvar'a misyonerler ve rahipler göndermiştir. Zaman zaman Katoliklerin Osmanlı

²⁹ Tespit edilebilen mahallelerin listesi ve Ottendorf'un beyanı için bk. Ömer Bıyık, "1652-53 Tarihli Şer'îye Sicili'ne Göre Temeşvar", *Karadeniz Araştırmaları*, 45 (2015), s. 244.

³⁰ Oprisch, "Die Städtebauliche Entwicklung der Festungsstadt Temeswar", s. 146.

³¹ Ömer Bıyık, "1652-53 Tarihli Şer'îye Sicili'ne Göre Temeşvar", s. 238.

³² Mesela Tımişvarlı Osman Ağa'nın "*Siged Mahallesi'nde vâki' sâbıkâ Yezuvit kilisesinden bozma câmi'-i şerîf*" şeklinde zikrederek haziresinde aile ferdlerinin medfun olduğunu belirttiği, İbrahim Hamdi Efendi'nin ise "*Seged [Siged] Câmi'i kiliseden dönme bir latîf câmi' idi*" diye bahsettiği eski Cizvit kilisesi bunlardan birisi olmalıdır. Bk. Richard F. Kreutel, *Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osmân Ağa aus Temeschwar – Der Text des Londoner Autographen in normalisierter Rechtschreibung*, (London: Stephen Austin and Sons Ltd., 1980), s. 1; Yurdağül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 280.

idarecilerine rüşvet vererek Tımsıvar'daki kiliselerini korudukları da iddia edilmiştir. Osmanlı idaresi bu gruplar arasında bir denge siyaseti takip ederek bu dinî çeşitliliği yönetmeye gayret etmiştir.³³

Fethin hemen ardından Tımsıvar'ın bir Türk-İslâm şehrine dönüşmeye başladığı müşahade edilmektedir. Şehirde kiliseden camiye tahvil edilen yapılar olduğu gibi yeni yapılan birçok caminin ve dinî müessesenin varlığı da bilinmektedir.³⁴ Fethi takip eden yıllarda hamam vb. yapıların İstanbul'dan alınan izin ile inşa edilmeye başlandığı da arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir.³⁵ Tımsıvar'ın umumi görünüşü hakkındaki en ayrıntılı bilgileri şüphesiz 1660 yılında, yani fetihden yaklaşık bir asır sonra şehri gören Evliya Çelebi (ö. 1685?) vermektedir. Evliya, kale içinde tek katlı ve iki katlı evlerin bulunduğu, evlerin hemen tamamının ahşap olduğundan bahsetmiş ve bunları “*bâğsız ve bâğçesiz daracık havlısız hâneler*” olarak tavsif etmiştir.³⁶ Kale içindeki evlerin böyle olmasına mukabil, kale dışındaki evlerin hâliyle daha geniş olup sofasının, ahırının ve bahçesinin bulunduğu bölgenin 1650'li yıllara ait şerhiye sicilindeki bazı tariflerden anlaşılabilmektedir.³⁷ Evliya Çelebi de şehrin varoş (kale önü) kesimindeki bu evlerin genişliklerinden bahsederken bunların iki kapılı olduğunu, kapıların birisinden atlıların ve arabaların, diğerinden ise yayaların girdiğini bildirmektedir. Seyyah, kale içindeki sokakların ise tahta döşeli olduğunu belirtir. Ayrıca dört tekke, yedi sıbyan mektebi, üç han, dört hamam, dört yüz dükkan ve işlek bir çarşıdan bahseder fakat bezzâzistân, medrese, dârülhadis ve dârülkurrâ bulunmadığını da ifade eder.³⁸ İbrahim Hamdi Efendi'nin kale içinde, Sultan Süleyman Camii'nin bitişiğindeki bir medreseden

³³ Konu hakkında şu önemli çalışmaya bk. Adrian Magina, “Creştini şi Otomani în Timişoara Secolului Al XVI-Lea”, *Revista Istorică*, XXXIV (2023), s. 143-155.

³⁴ Tımsıvar'daki camiler şu çalışmada etraflıca incelenmiştir: Adriana Gaşpar, “Places of Worship from the Ottoman Period in Timişoara, Romania”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 74 (2023), s. 149-174. Ayrıca Tımsıvar şerhiye sicilinden hareketle şehirdeki dinî yapıların listesi için bk. Bıyık, “1652-53 Tarihli Şer'îye Sicili'ne Göre Temeşvar”, s. 245.

³⁵ “Mustafa Beğ mektûb gönderüp Tımsıvar'un hammâma ihtiyâcı olduğun arz itmeğin hammâm binâ etmek için icâzet buyuruldu.” KK.d., 216, s. 105 (4 Rebiülahir 965 / 24 Ocak 1558).

³⁶ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 205.

³⁷ Bıyık, “1652-53 Tarihli Şer'îye Sicili'ne Göre Temeşvar”, s. 241.

³⁸ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 205-206. İbrahim Hamdi ise üç hamamdan söz eder:

bahsetmesi³⁹ ise bu medresenin Evliya'nın ziyaretinden sonraki bir tarihte faaliyete geçtiğini düşündürmektedir.

Evliya Çelebi'nin Tımışvarlılar ile ilgili müşahedelerine gelince, halkın su ihtiyacını Tımış Nehri'nden karşıladığını, bu sebeple kale içinde hiç çeşme bulunmadığını kaydeder. Ahalinin daha ziyade “serhadli”lere mahsus çuka giydiğini, çakşırlarının dizlerinin sahtiyân kaplı olup başlarında yeşil çuka kalpaklar ve ayaklarında ise kubâdî pabuçlar olduğunu zikretmektedir.⁴⁰ Tımışvarlı Mühürdâr Ali de hatıralarında bölge halkının giyim-kuşamından bahsederken “*serhadlünün sîm düğmelü ve kopçalı a'lâ melbûsâtı*”ndan söz etmiş ve “*serhadlünün sıkma çakşırı cenbinde yan cebi olur, ekser çakıların bend-i şalvâr ile ol cebde hıfz ederler*” gibi ifadelerle çakıların nereye koyduklarına varıncaya kadar ilginç ayrıntılar nakletmiştir.⁴¹

Evliya Çelebi Tımışvar'daki yeme-içme kültürü ile alakalı olarak şehirde beyaz yağlı çörek, ballı börek ve bunların yanı sıra lahana ve kabak dolmasının meşhur olduğunu, meşrubat olarak vişne suyu ile “bal suyu”nun tüketildiğini, şarap içmenin ise burada ziyadesiyle ayıp karşılandığını belirtmiştir.⁴² Tımışvarlı Ali'nin de zeametine tâbi olan köylerden öşür olarak kendisine lahana geldiğinden bahsetmesine⁴³ bakılırsa bölgede lahana yetiştiriciliğinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca söylediği “Budin türküsü” ile ünlenen Tımışvarlı Aşık Hasan'ın 1700'lü yıllarda bostan ekmekle meşgul olduğu, yetiştirdiği karpuzların Belgrad ve Tımışvar ahalisi arasında “Hacı Hasan karpuzu” şeklinde meşhur olduğu da bölgenin yeme-içme kültürü ile alakalı kaynaklarda zikredilen ilginç bilgiler arasındadır.⁴⁴

³⁹ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 280.

⁴⁰ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 206.

⁴¹ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 100, 108.

⁴² *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, V, s. 206. Bu bağlamda, 1709 yılında kale çarşısında şarap içmesi sebebiyle “ıslâh-ı nefis” için kalebend cezasına çarptırılan bir vazifelinin ve karara itiraz ettikleri için görevden alınan üç kişinin durumu ve devamında gelişen hadiseler hakkında bk. Eyüp Kul, “Temeşvar Eyaleti'ne Nizam Verme Çalışmaları ve Temeşvar'ın Kaybı Öncesinde Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, *History Studies*, 11/3 (2019), s. 1022.

⁴³ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 134.

⁴⁴ Tımışvârî İbrahim Naimeddin Efendi, *Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad*, haz. Mehmet Karataş – Mehmet Ali Yaşar, (Ankara: TTK Yay., 2019), s. 121.

Seyahatnâme müellifi Tımışvar'ın erkeklerinin ve kadınlarının güzel oluşundan da bahsetmeden geçemez, fakat bunların “müeddeb” kimseler olduklarını vurgular.⁴⁵ Tımışvarlı müelliflerce kaleme alınan eserlerde de serhad bölgesindeki kadın-erkek ilişkilerinden ve evlilik ile alakalı geleneklerden de bahsedilen ilginç kayıtlar yer almaktadır. Buna göre, serhaddin her iki tarafında da gerek Osmanlıların ve gerek Almanların askerî zümreye mensup olanlarının evlatlarını umumiyetle mevkidaşlarının yahut bölgenin ileri gelenlerinin kızları ile evlendirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela Tımışvarlı İbrahim Naimeddin halk arasında “beşik kertmesi” olarak bilinen usul ile “*geh-vâreden nâmzed ve nişânlı*”sı olan Titel sancakbeyi Mustafa Paşa'nın kızı ile evlendirilmiştir. İbrahim Naimeddin'in “*hudûd-ı küffârda meşhûr bir palanka kapudanı[nın] kızını bir âhar kapudana*” verdiğinden bahsetmesi de buna benzerdir. Serhadde taraflar arasında düğün baskınları ve kız kaçırma hadiseleri de görülebilmektedir.⁴⁶ Geleneksel uygulamaların dışında sıra dışı örnekler de yok değildir. Mesela Tımışvarlı Ali eserinde 1650 yılında “*Tımışvar'da zuhûr eden şâ'ire bir avrat*”tan bahsetmiştir. İsmi zikretmediği bu hanımın âşık olduğu Uşşâkî şeyhi Ahmed Efendi'nin oğlu Ali Çelebi'ye aşk şiirleri yazdığını belirtmiş ve bunlara örnekler vermiştir.⁴⁷

Tımışvarlı Mühürdâr Ali hatıralarında memleketinin Büyük Türk Savaşları döneminden önceki vaziyetini anlatırken şehirde dışarıdan gelen misafirleri ağırlayan çok sayıda varlıklı ailenin bulunduğunu belirtmekte ve bunların arasındaki dayanışma hâlinen şu şekilde bahsetmektedir:

“Tımışvar'da doksan beş kadar müsâfir kalınur hânedân sâhibi âdem var idi. Yetiştim, bilürüm; gece ve gündüz kapuları kapanmazdı, küşâde dururdu ve kapu kapamak ol asırlarda diyârımızda ziyâde ayb idi. Gerek hâne sâhibi evde olsun ve gerek yabânda olsun açık dururdu. Gelen müsâfir her kangısına murâd ederse hân gibi nüzûl ederlerdi. Hâne sâhibinin hizmetkârları atların alup ve gezdirüp ahora çekerlerdi ve gendülerin i'zâz u ikrâm ile odaya çıkarup yer

⁴⁵ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, V, s. 206.

⁴⁶ Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad, s. 133-134, 175-177.

⁴⁷ Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 134.

gösterirlerdi. Beş gün, on gün, dahı ziyâde, her ne kadar dururlardı ise yem ve yeyeceklerin görüp şöyle ki taşradan bir akçalık şey götürdüklerine râzî değiller idi.”⁴⁸

Savaş yıllarının sebep olduğu olumsuzluklara rağmen, Karlofça Antlaşması (1699) ile kalenin son defa kuşatıldığı 1716'ya kadar geçen sulh devresi Tımsıvar'ın bir şehir olarak gelişimini müspet yönde etkilemiş olmalıdır. Tam da bu yıllarda şehirde yaşamış olan İbrahim Hamdi Efendi de Tımsıvar'ı mamur, münbit ve çarşısı hareketli bir muhit olarak tasvir etmiştir.⁴⁹

İlmî ve Kültürel Hayat

Tımsıvar, Osmanlı idaresi altında bulunduğu dönemde çok dilli ve çok kültürlü bir serhad şehri olmasıyla ön plana çıkmıştır. Osmanlı idaresinin gelişi ve Türklerin yerleşmesi Tımsıvar ve havali-sinde yaklaşık bir buçuk yüz yıl boyunca Türkçe konuşan bir nüfus var olmuştur. Tımsıvar'da 1602-1603 dolaylarında hazine defterdarı olduğu bilinen Cafer İyânî Bey'in (ö. 1614'ten sonra?) tam da bu sırada yazdığı *Nûrnâme* adlı eserini Tımsıvar'daki âlim ve fakih dostlarının Hz. Peygamber'in bazı vasıfları üzerine Türkçe bir eser yazması yönündeki teşvikleri sebebiyle kaleme aldığını ifade etmesi⁵⁰ o tarihe gelinceye kadar şehirde Türkçe okuyup yazan ve ilimle iştigal eden bir zümrenin teşekkül etmiş olduğunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Tımsıvar'da, en azından Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında, aralarında Peçuylu Pîrî Efendi (ö. yakl. 1714) gibi başka şehirlerden gelen ve “dersiâm” unvanını hâiz olanlar da dâhil olmak üzere çeşitli müderrislerin tedrisat faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bu meyanda, İbrahim Hamdi Efendi'nin Tımsıvar'da geçen gençlik yıllarında hocası Eyyüb Efendi'den sarf ve nahiv ilimlerinin yanı sıra *Kadı Beyzâvî Tefsiri*'ni okuduğu gibi ayrıntıları kaydettiği de dikkat çekmektedir.⁵¹

⁴⁸ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 134.

⁴⁹ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 93-94.

⁵⁰ Turan Açık – Mücahit Kaçar, “Sultan I. Ahmed'e Sunulan *Nûr-ı Muhammedî* Konulu Bir Eser: *Nûr-nâme*”, *Turkish Studies*, 8/1 (2013), s. 1743, 1748.

⁵¹ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 277.

Cristina Feneşan, eserinde “*Türkçe'nin Banatlı Rumenlerin konuşmalarında bugün bile hissedilen bir etki yarattığını biliyoruz*” şeklinde son derece dikkat çekici bir iddiada bulunmakta ancak bunu delillendirecek bir örnek vermemektedir.⁵² Tımişvar Türkleri yerlerini yurtlarını terk ettikten yüzlerce yıl sonra, vaktiyle Türkçe'nin orada konuşulan ağzının telaffuz hususiyetlerinin tespit edilebilmesi yazılı kaynaklar üzerinden ve ancak bir dereceye kadar başarılabilir. Tımişvarlı müelliflerin kaleme aldıkları eserlerin büyük kısmının büyük bir talih eseri olarak müellif nüshası olarak bugüne ulaşmış olması ve bunların imlâsında yer yer bazı ağız hususiyetlerinin izlerine rastlanması bu bakımdan bazı çıkarımlar yapmaya imkân verir. Mevcut eserlerin tetkikinden hasıl olan netice, Tımişvarlıların Rumeli'nin bilinen Türkçe ağızlarını andıran bir surette konuştuklarını göstermekte ve bazı kelimeleri telaffuz şekilleri de Vidin Türkçesi ile büyük benzerlik arz etmektedir.⁵³

Ayrıca Habsburg makamları ile yapılan muhaberatı aracılığı olarak görev alan Türk ve gayrimüslim tercümanların Tımişvar eyâlet dîvânında istihdam edildiği bilinmektedir. Gerek Osmanlı ve gerek Habsburg kaynakları Tımişvar'daki bazı Hristiyan tercümanların Habsburglar nâmına casusluk faaliyetinde bulundukları ve bu durumun Osmanlılar için bir zafiyet oluşturduğu hususunda müttefiktirler.⁵⁴ Tercümanların eyâletin idarî işlerinin yürütülmesinde kritik roller üstlendikleri bilinmektedir. Mesela Tımişvar eyâletinin dîvân tercümanı Osman Ağa'nın anlattığına göre, 1707 yılında bir grup Osmanlı tüccarının bazı problemlerinin halledilebilmesi için Tımişvar valisi Karayılanoğlu Ali Paşa'nın (1706-1708) Osman Ağa'yı mübaşir olarak Kecskemét şehrine göndermesini istemeleri üzerine Ali Paşa'nın “*Tercümân bize her sâ'at lâzımdır*” diyerek Osman Ağa'yı göndermeye yanaşmaması bu bakımdan dikkat çekicidir.⁵⁵

⁵² Feneşan, *Cultura Otomană a Vilayetului Timișoara (1552-1716)*, s. 179.

⁵³ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 66-68 (“Türkçenin Rumeli Ağzıyla Alakalı Olması Muhtemel Bazı İmlâ Hususiyetleri” altbaşlığına bk.).

⁵⁴ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 121, 3. dipnot.

⁵⁵ Tımişvarlı Osman Ağa, [*Paşalar ve Generaller Arasında*], Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt., nr. 657, vr. 7a.

Tımışvarlı müellifler tarafından kaleme alınan eserler Budin ve Belgrad gibi Osmanlı-Habsburg serhaddinin daha önemli merkezlerinde üretilen yazılı malzemedan daha az değildir. Tımışvarlı Ali şehirdeki meşhur birçok hattatın adını vermekte, ancak müzehhip bulunmadığından bahisle kendisinin kabiliyeti ölçüsünde tezhîp ile de uğraştığını ifade etmektedir.⁵⁶ Yazma eser kütüphanelerindeki bazı eserlerin ferâğ kayıtlarında müstensih olarak isimleri geçen Tımışvarlı kalem ehli⁵⁷ haricinde, eser sahibi birçok Tımışvarlı bulunmaktadır. Bu kimseler eserlerini umumiyetle şehrin düşüşünün ardından kaleme almışlardır. Eserlerinde memleketlerini hasretle andıkları ve bu vesileyle hatıralarını ölümsüzleştirmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir. Bunların başında, esaret hatıralarını anlattığı otobiyografik mahiyetteki eseri hoş üslubu ve ilginç muhtevası sebebiyle aynı zamanda Türk edebiyatının da en dikkat çekici numuneleri arasında olan ve Batı dillerine çevrilmiş olması sebebiyle dünya ilim camiasında da büyük şöhret kazanan Tımışvarlı Osman Ağa (ö. 1738) gelmektedir.⁵⁸ 1680'li ve 1690'lı yıllarda Tımışvar valisi olan Koca Cafer Paşa'nın (ö. 1697) mühürdârı Tımışvarlı Ali'nin (ö. 1722'den sonra) *Vak'anâme*'si de şehrin tarihi hakkında başka kaynaklarda bulunamayacak türden önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi 1650'li yıllarda Tımışvar'da yaşayan ve Türkçe aşk şiirleri yazan “şâ'ire bir avrat”ın dahi varlığı bilinmektedir.⁵⁹ Tımışvarlı İbrahim Naîmeddin Efendi'nin (ö. 1768'den sonra) de memleketi hakkındaki hatıralarını naklettiği tarihî ve edebî eserleri bulunmaktadır.⁶⁰ Kendisi Tımışvar'ın Osmanlı hâkimiyetindeki son yıllarında burada

⁵⁶ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 21-22.

⁵⁷ Mesela bk. Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961, I, s. 497; II, s. 100; Kastamonu Yazma Eserler Ktp., nr. 1325, vr. 238a; Ankara Milli Ktp., nr. 06 Mil Yz A 445.

⁵⁸ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Ömer Gezer, “Temeşvarlı Osman Ağa – Esir, Tercüman ve Yazar”, *Türkbilig*, 35 (2018), s. 73-88.

⁵⁹ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 134.

⁶⁰ Tımışvarî İbrahim Naîmeddin Efendi, *Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad*, haz. Mehmet Karataş – Mehmet Ali Yaşar, (Ankara: TTK Yay., 2019). (Bu çalışmanın çok sayıda okuma hatası ile mâlûl olduğu görülmektedir. British Library'nin kataloğunda “Oriental Manuscripts” kısmında 6691 katalog numarası ile kayıtlı yazmanın bu eserin müellif nüshası olduğu belirtilmiş ise de neşirde bundan hiç söz edilmemiştir. Eserin ilmî usul ve esaslara riayet edilerek yeni bir neşrinin yapılması gerekmektedir).

doğması, gençliğini burada idrak etmesi, şehrin kaybıyla neticelenen kuşatmada bulunması ve eserlerini XVIII. yüzyılın sonlarına doğru telif etmesi sebebiyle bu şehirde yetişmiş okur-yazar kimselerin son temsilcisidir. Çocukluğunu ve gençliğini Tımışvar'da geçiren ve serhad bölgesi hakkında değerli bilgiler veren Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin (ö. 1750'den sonra) *Atlas* isimli coğrafya kitabı da dikkate değerdir. Ayrıca farklı türde eserler tertip edenler de bulunmaktadır. Bunlardan Tımışvarlı Bahri Efendi XVII. yüzyılda derlediği bir letayif kitabında Tımışvar'da ve serhaddin sair bölgelerinde görüp işittiği ilginç hikâyelere yer vermiştir.⁶¹ Bütün bu eserler şehrin Osmanlı dönemindeki kültürel ve folklorik hayatı hakkında ilk elden bilgiler veren ve yüzyıllar ötesinden gelen tarihî kayıtlar olarak bugüne ulaşmış durumdadır.

Sonun Başlangıcı: Büyük Türk Savaşları Dönemi (1683-1699)

Tımışvar, On Beş Yıl Savaşları sırasında, 1596 ve 1597 yıllarında atlattığı iki kuşatmadan⁶² sonra Osmanlıların serhad boylarına yakın bir eyâleti olarak XVII. yüzyıl sonlarına kadar nispeten istikrarlı bir bölge olma hâlini korumuştur. Ömrünün yaklaşık yirmi yılını burada geçiren İbrahim Hamdi Efendi'nin "*Devlet-i Osmaniyye'nin Mısır'a mu'âdil belki andan münbit bir memleketi ancak Tımışvar Eyâleti'dir*"⁶³ şeklinde mübalağa ettiği kadar olmasa da eyâletin ciddi bir kapasitesinin olduğu açıktır. XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar ekonomisi büyük ölçüde merkezî hazinenin desteğine bağlı olan Tımışvar bu dönemden sonra eyâletin muazzam maden, vergi vs. potansiyeli sayesinde gelir elde etme ve vergi tahsili noktasında önemli merhaleler kat etmiş,⁶⁴ eyâletten hasıl olan gelirin bir kısmı uzunca bir müddet Mekke ve Medine'ye gönderilen "surre" altınları için kullanılmıştır.⁶⁵ Yukarıda

⁶¹ Mesela: Tımışvarlı Bahri Efendi, *Kitâb-ı Letâif*, Milli Ktp., nr. Yz A 1701/2, vr. 92b-93a.

⁶² Yusuf Herper, "Uzun Savaşlar Döneminden Bir Kesit: Erdel'in Temeşvar'ı Geri Alma Teşebbüsleri (1596-97)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2021), s. 429-450.

⁶³ Yurdağül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 282.

⁶⁴ Fodor, "Das Wilajet von Temeschwar", s. 31-34.

⁶⁵ Mihai Maxim, "Yeni Osmanlı Belgelerine Göre XVII. Yüzyılda Temeşvar Eyaletinden Mekke ve Medine'ye Gönderilen Surre Altını", *XIV. Türk Tarih Kongresi – Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: TTK, 2005), II, s. 1049-1056. Bu yazının Romanyalı müellifi XVII. yüzyılın ikinci yarısında, 29 mâlî yıl içinde toplam 87.000 altın tutarında bir

da üzerinde durulduğu gibi Evliya Çelebi ve Ottendorf'un Tımsıvar şehir merkezi hakkındaki müspet müşahedeleri de bu dönemlere rastlamaktadır.

Bununla birlikte, Tımsıvar Osmanlı-Habsburg serhaddine olan yakınlığı sebebiyle öteden beri askerî çatışmaların ve reayanın yerinden yurdundan olması gibi durumların eksik olmadığı bir bölge idi. Mesela 1650'li yıllarda eyâlete tâbi Göle sancağında bulunan yirmi altı gayrimüslim köyünün ahalisinin “dârülharbe firâr etmiş” olmaları ve bunların cizyelerinin geride kalanlara yüklenmesinin aynı şekilde onların da yerlerini terk ederek nüfusun eksilmesine sebep olacağı yönündeki endişeler⁶⁶ büyük savaştan önce de bölgenin bir dereceye kadar istikrarsız bir durumda olduğuna işaret etmektedir. Ancak Tımsıvar'ın ve Tımsıvarlıların geleceğini tayin eden asıl hadiseler 1683'teki Viyana Muhasarası'nı müteakiben vuku bulmuş, Tımsıvarlı Osman Ağa'nın tabiriyle “ortalık karışıp”⁶⁷ 1686'da Budin'in de Osmanlı idaresinden çıkması ile Habsburglar Tuna'nın kuzeyinde geniş bir sahayı kontrol altına almışlar ve bunun neticesinde Tımsıvar gibi “cepheye nispeten uzak, kuşaklar boyunca askerî tehdit görmemiş bölgeler” de doğrudan savaşın etkilerine açık hâle gelmiştir.⁶⁸

Büyük Türk Savaşları dönemi 1699 yılına kadar devam etmiş olup Tımsıvarlılar için bir dönüm noktası olduğu gibi aynı zamanda da sonun başlangıcını teşkil etti. Büyük muharebeler, kale muhasaraları, zaman zaman kıtlık ve kimileri için de esaret ile geçen uzun harp yılları, Tımsıvar dâhil bütün Osmanlı Avrupası'nı derinden etkiledi. Viyana'daki mağlubiyeti takip eden seneler Osmanlıların daha önceden tehdit altında olmayan topraklarını da savaş ortamına çekmiş ve bu meyanda Tımsıvar Kalesi de 1688-1690 yılları arasında ve 1696'da Habsburg kuvvetlerinin hedeflerinden biri olmuştur. Tımsıvar

meblağın Mekke ve Medine'ye gönderilmek üzere Tımsıvar'dan “çıkıp kaybolduğuna” hayıflanmış ve bu para ile başka neler yapılabileceğine dair hayallerini sıralamıştır (s. 1052).

⁶⁶ Tımsıvar Şer'iyye Sicili, s. 125. 1652-53 yıllarına ait kayıtları ihtiva eden ve Tımsıvar'ın günümüze intikal edebilen yegâne sicili olan bu defter bugün Saraybosna'da bulunmakta olup defterin İSAM Kütüphanesi'nde dijital kopyası mevcuttur.

⁶⁷ *Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osmān Ağa aus Temeschwar*, s. 2.

⁶⁸ Gezer, “Temeşvarlı Osman Ağa - Esir, Tercüman ve Yazar”, s. 75.

1688-1690 yılları arasında iki buçuk seneye yakın bir süre boyunca İstanbul'la ve mücavir bölgelerle irtibatı neredeyse tamamen kopmuş ve kuşatılmış bir vaziyette Habsburg kuvvetlerine direnmeye çalışmıştır. 1690 sonbaharında sadrazam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın Niş, Belgrad ve Semendire'yi geri alması ile Habsburgların Tımsıvar kuşatmasının kırılmasına kadar geçen bu zaman zarfında yaşanan hadiseler Tımsıvarlı Mühürdâr Ali'nin eserinde son derece canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Mühürdâr, kıtlık sebebiyle “yeşil ot” yemek durumunda kalan halkın perişan bir hâle düştüğünü, zaman zaman kadınların küçük çocuklarıyla birlikte çatışmaların ortasında kaldıklarını, bütün gıda ve mal fiyatlarının aşırı derecede yükseldiğini, halkın yiyecek bulmak ümidiyle çete akınına çıkan askerlere katılmaya dahi teşebbüs ettiklerini, şehirde neredeyse hiç at kalmadığını ve bölgedeki kıtlığın kurtların şehre inip insanlara zarar vermesine sebep olduğunu nakletmiştir.⁶⁹ Bu şartların bir gereği olarak bu dönemde merkezden Tımsıvar paşalarına gönderilen fermanlarda ahaliden evi olmayanlara ev yapımında yardım edilmesinin emredildiği de görülmektedir.⁷⁰

Son derece elverişsiz şartlar altında üstün düşman kuvvetlerinin kuşatmasına maruz kalıp da yardım alamayan Tımsıvar'ın idarecilerinin, askerlerinin ve burada yaşayan insanların tâbi oldukları devlete ve devlet adamlarına karşı ister istemez kırgınlık hisleriyle doldukları dikkat çekmektedir. Mesela Tımsıvar 1690 yılındaki muhasara esnasında kale muhafızı Koca Cafer Paşa da İstanbul'daki devlet adamlarını kastederek teessüfle “Anların bize söyleyecek sözleri kalmadı ve itâb u ikâb edecek yüzleri dahi yok!” demiştir.⁷¹ 1696'da tekrar kuşatılan Tımsıvar bizzat Sultan II. Mustafa'nın da bulunduğu Osmanlı ordusunun gelişi ile kurtulabilmiştir. 31 Ağustos 1696'da Tımsıvar Kalesi'ni ziyaret eden padişah Cafer Paşa'yı tekrar kale muhafızı olarak tayin ettiğini bildirmiş, böyle bir tayini beklemeyen Cafer Paşa yıllarca “kedi-köpek yiyerek” imkânsızlıklar içinde kaleyi muhafaza ettiğinden yakınlık ve artık “sırasını savdığından” dem vurarak bu

⁶⁹ Ayrıntılı anlatım için bk. *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 95-97.

⁷⁰ BOA, Bâb-ı Âsafî, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 108, hk. 1720.

⁷¹ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 132.

emrivakiyi kabule yanaşmayıp adeta padişahla tartışırcasına kinâyeli bir üslupla konuşmuştur.⁷² Bundan başka, Tımışvar'da bulunduğu sırada padişahın aklına meşhur “Budin türküsü” gelerek “*Budin türküsünün kâili Tımışvarî Âşık Gazi Hasan kimdir? Acaba sağ mıdır? Bunda mıdır?*” diye sorması üzerine Tımışvarlı Âşık Hasan'ın ordugâhda olduğu bildirilmiş ve çağrılarak padişahın huzurunda Budin, Belgrad ve Tımışvar türkülerini söylemiştir. Âşık Hasan Tımışvar türküsünün en can alıcı kısmı olan “*Ne çeker kulların serhad elinde / Bilmez hünkârım görülmeyince*” mısralarını padişahın yüzüne karşı söyleyince padişah müteessir olarak “*Gerçek bilinmez imiş*” demiştir.⁷³ Muasır kaynaklarda geçen bu nakiller şehirdeki idarecilerin, askerlerin ve ahalinin içinde bulundukları ruh hâlini gözler önüne sermektedir. Bu noktada, şu ilginç ayrıntıya da yer verilebilir: Muhtemelen 1690 yılının Ekim ayı başlarında bir gün Tımışvar Kalesi'nde bir odada Leva Kalesi'ne mektup yazmak için divit ve kâğıt hazırladığı sırada dışarıdan gelen bağırış-çağırış seslerini duyan Mühürdâr Ali “*Düşman mı basup kal'aya girdi?*” diye endişeyle dışarı çıkınca Köprülüzâde tarafından gönderilen bir birliğin getirdiği fetih haberlerini alır. Kale muhafızı Cafer Paşa'nın iki buçuk yıl süren kuşatmanın ardından ordugâhtan müjdeli haberler getiren Osmanlı birliklerine –o tarihte neredeyse bir yıldır sadaret makamında olan Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın sadrazam olduğundan haberdar olmayarak– “*Ya şimdi vezîr-i a'zam kimdir?*” diye sorması Tımışvar'ın dış dünya ile ve hususiyle de Osmanlı merkezi ile olan kopukluğunun çarpıcı bir tezahürüdür.⁷⁴

1680'li ve 1690'lı yıllardaki savaş ortamını bizzat yaşayan Tımışvarlıların devlet ricali hakkındaki görüşleri bu yönde iken, o döneme yetişememiş olanların kanaatlerinin biraz daha farklı olduğu dikkat çekmektedir. Mesela Tımışvarlı İbrahim Naimeddin Efendi de eserinde Viyana Kuşatması'na yer ayırmıştır. Serhad kültürü içinde

⁷² Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 25, 274-275.

⁷³ Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad, s. 121. İbrahim Naimeddin, Âşık Hasan'ın bazı türkülerine eserinde yer vermiştir. Ayrıca bu türkülerini derleyen bir çalışma için bk. Lütfi Erçin, *Serhat Türkülerinden Duyuşlar*, (İstanbul: Hamle Matbaası), 1961.

⁷⁴ Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 145-146. Mühürdâr eserinin başka bir yerinde de bu duruma işaret eder: “Tımışvar (...) düşman içinde kameri hâle ihâta eder gibi kalup asker-i İslâm ve pâdişâhımız ne mahalde ve vezîr-i a'zam kimdir ve ne iştedir aslâ habîr ü âgâhımız olmayup...” (s. 95).

yetişmiş olması dolayısıyla anlatımında sözlü rivayetlerden de faydalanmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ismini anmaya bile tenezzül etmeyen ve ondan yalnızca “maktûl” şeklinde bahseden Mühürdâr Ali'nin⁷⁵ ve onu felâketin müsebbibi olarak gören Osman Ağa'nın⁷⁶ aksine paşadan oldukça saygılı bir dille söz eder. Bu sefer için toplanan ordunun ve mühimmatın önceki devirlere kıyasla görülmemiş derecelerde olduğuunu anlatır. Viyana önlerinde bırakılan birçok kıymetli eşyanın ve büyük miktardaki mühimmatın ittifak ordularının eline geçmiş olmasından dolayı bozgunun büyüklüğü-
nün de farkındadır. Yine de, Habsburgların zaviyesinden naklettiği bir rivayette Merzifonlu'nun Osmanlı Devleti'ne daha önce gelmiş bütün sadrazamlardan daha çok hizmet ettiği ve Viyana'yı kuşatmış olmasının büyük bir başarı olduğuunu anlatır. Tımışvarlı müellif, Almanların ağızından Kara Mustafa Paşa için “*az kalmıştı kim üç bin yıllık Devlet-i Çasariye'yi münkariz edeydi*” demekten de kendini alamamıştır.⁷⁷

İki Savaş Arası Dönemde Tımışvar Ahalisinin Durumu

Büyük Türk Savaşları'nı ve Osmanlı-Habsburg imparatorlukları arasındaki savaş hâlini sona erdiren Karlofça Antlaşması 26 Ocak 1699'da imzalanmış, antlaşmaya göre Osmanlılar Tımışvar hariç olmak üzere Macaristan'dan çekilmişlerdir. Esasen Tımışvar eyâletinin bir kısım sancakları da Habsburg işgaline uğramış ise de Osmanlı temsilcileri barış görüşmeleri sırasında Tımışvar halkının günlük ihtiyaçlarını ileri sürerek ve son derece yaratıcı argümanlar serdederek bazı kazanımlar elde etmişlerdir. Osmanlı temsilcileri Tımışvar ahalisinin nehir ve suları kullanma hakkından mahrum edilmemesi için “*Su içmesünler mi?*” diye retorik bir sual ortaya atmış, Habsburg tarafı ise “*Yok, insanı ve hayvanâtı sudan men' etmeziz*” demek durumunda kalmıştır. Bunun üzerine Osmanlılar “*Ya sular kurbunda olup balık yemesünler mi?*” demiş, Habsburg temsilcilerinin yine rıza göstermesi üzerine bu defa “*Ya ekmeksiz balık mı yenür? Elbette sınır kurbunda*

⁷⁵ Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 110, 134.

⁷⁶ Paşalar ve Generaller Arasında, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt., nr. 657, vr. 22b.

⁷⁷ Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad, s. 50, 52.

değirmenlerde olur...” diyerek değirmenler ve nehir limanları üzerinde iddialar geliştirmişlerdir.⁷⁸

Karlofça Muahedesi ile başlayan ve 1716-1718 Osmanlı-Habsburg Harbi'ne kadar devam edecek olan yaklaşık on yedi yıllık sulh devresinin ilk senelerine ait bazı belgeler savaş yıllarında Tımışvar ahalisinin bir kısmının yerlerini terk ederek Tuna'nın güney kesimlerine kaçtıklarını ve savaş sona erince tekrar yurtlarına dönmeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. 1701 baharında ahaliden bu gibi bazı kimselerin geri dönmek istedikleri vakit kendilerine engel çıkarılmamasına dair Belgrad muhafızına gönderilen bir emir bu gibi hususlara dair de bilgiler ihtiva etmekte ve memleketlerini terk eden Tımışvar ahalisinin gittikleri yerlerde perişan bir hâlde yaşamak mecburiyetinde kaldıklarına dikkat çekmektedir.⁷⁹

Bu döneme ait bazı arşiv vesikalarında “devletin en mühim işi”⁸⁰ şeklinde klişe ifadelerle tavsif edilen Tımışvar ahalisinin himaye edilmesi için Belgrad ve havalisine sığınmış olanlardan vergi talep edilmemesine dair emirler verilmiştir.⁸¹ Bazı çalışmalarda bu gibi tedbirlerin netice verdiği ve 1703 yılında, Rami Mehmed Paşa'nın sadareti döneminde Vidin ve Tımışvar'daki mîrî emlâkın vergi düzeninde düzenlemeler yapılarak azalan nüfusun yeniden artmasının sağlandığı ve bölgeden göçmüş olan 8.000 kişinin yeniden eski topraklarına döndüğü kaydedilmiştir.⁸² Savaş sonrasında bölgenin toparlanması için ahaliye tanınan bu vergi muafiyeti çeşitli suistimallere ve civar bölgelerden Tımışvar'a göçe sebep olmuş gibi durmaktadır. Mühürdâr Ali, Bosna'dan “paşa harcından firâr eden esfel” kimselerin Tımışvar'a yerleştiklerini belirtmekte ve kendisinin aksine adeta “hakiki Tımışvarlı” olmayan bu kimseleri “Şimdiki hâlde su'âl edenlere

⁷⁸ Diyaloglar Reisülküttab Rami Mehmed Efendi'nin *Sulhnâme*'sinden nkl. Ali Yayıcıoğlu, “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?”, *Tarih ve Toplum – Yeni Yaklaşımlar*, 18 (2021), s. 14.

⁷⁹ BOA, A.DVNSMHM.d., 111, hk. 1792.

⁸⁰ “*Serhadd-i mansûremde vâki' Tımışvar eyâletinin hıfz u hurâseti ve re'âyâ ve berâyâsının himâye ve sıyâneti ehemmi mehâmm-ı Devlet-i Aliyye'nden olup...*” (BOA, A.DVNSMHM.d., 114, hk. 24).

⁸¹ BOA, A.DVNSMHM.d., 111, hk. 1870.

⁸² Hammer'den nkl. Recep Ahışhalı, “Râmi Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV (2007), s. 450.

‘Cümle Tımışvarlıyuz’ deyü cevâb ederler ve sürünüp gezerler” sözleriyle tahkir etmektedir.⁸³

Savaş sonrasında alınan bu tedbirlerin her zaman istenilen şekilde uygulandığı söylenemez. Nitekim memleketlerine dönen Tımışvarlı reayadan yerlerini terk ettikleri zaman zarfına ait geçmiş tarihlerin vergilerinin de tahsil edilmeye çalışıldığı ve bunun üzerine bunu men eden fermanların gönderildiği görülmektedir.⁸⁴ Şehrin “kadîm” ahalisinin lehine verilen bu gibi kararların yanı sıra aleyhte kararlar da mevcuttu. Mesela 1706 Ağustos’una ait bir hükümden anlaşıldığına göre savaş yıllarında Tımışvar’ı terk eden bazı kimselerin boş kalan arazileri Karlofça Muahedesi’nden sonra bölgeyi yeniden imar etme çalışmaları sırasında toprak isteyen başkalarına tapulu mülk olarak verilmiş ve bu yerlerin yedi-sekiz yıl sonra çıkıp gelen eski sahiplerinin hak talepleri merkez tarafından dikkate alınmayarak davalarına bakılmaması emredilmiştir.⁸⁵ Ayrıca şehrin yerli Macarlarının da antlaşma sonrası bölgeden ayrıldıkları tespit edilmektedir, ancak Macar Bağımsızlık Savaşı’nın 1711’de başarısızlık ile son bulması üzerine bir kısım Macarların şehre göç ettiği bilinmektedir. Görüldüğü üzere Büyük Türk Savaşları ve müteakip gelişmeler Tımışvar ve havalisinin demografik yapısını hayli değiştirmiş ve büyük nüfus hareketleri yaşanmıştır.⁸⁶

Karlofça Antlaşması’ndan Tımışvar Kalesi’nin düştüğü 1716 yılına kadar geçen sulh devresi Tımışvar’ın bir şehir olarak gelişimini müspet yönde etkilemiş olmalıdır. Yukarıda da zikredildiği gibi tam da bu yıllarda şehirde yaşamış olan İbrahim Hamdi Efendi Tımışvar’ı mamur ve hareketli bir şehir olarak tasvir etmiştir.⁸⁷ Ancak onun kuşatma öncesinde yaşanan bir hadiseye dair naklettiği şu rivayet

⁸³ Vak’anâme-i Ca’fer Paşa, 134.

⁸⁴ BOA, A.DVNSMHM.d., 114, hk. 856-857.

⁸⁵ BOA, A.DVNSMHM.d., 115, hk. 366.

⁸⁶ Eyâletin son yıllarını, ekonomi ve nüfus meselelerine de temas ederek inceleyen bir çalışma için bk. Géza Dávid, “The ‘Eyalet’ of Temesvár in The Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, 79 (1999), s. 113-128. Ayrıca şu çalışmada ağırlıklı olarak askerî meseleler ele alınmış olmakla birlikte ahalinin mesken problemine ve bunun çözümü gibi konulara dair kayıtlar da incelenmiştir: Kul, “Temeşvar Eyaleti’ne Nizam Verme Çalışmaları ve Temeşvar’ın Kaybı Öncesinde Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, s. 1009-1029.

⁸⁷ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi’nin Atlas’ında Rumeli*, s. 93-94.

ilginçtir: Tımsıvar'da Selim Dede adlı tanınmış bir şeyh “*Benden sonra bu Karabayır'ı [Tımsıvar] bir kurtaracak kimse yoktur (...) Bu Karabayır üç seneye kalmaz Nemçe tarafına nakleder, sizler elem çekmeyesiz, sağ olanınız selametle çıkarsız*” dedikten kısa süre sonra vefat etmiş olup İbrahim Hamdi Efendi'ye göre şeyhin vefat ettiği “*ol gün, ahâlî-i Tımsıvar'ın kara günü olup cümlesi Tımsıvar'dan ümîdini kat' eylediler.*”⁸⁸ Aynı şekilde Tımsıvar'da tedrisat faaliyetlerinde bulunan Peçuylu Pîrî Ahmed Efendi de Mühürdâr'a göre “*Bu diyârda Allâhu a'lem bir vak'a-i azîm görünür*” diyerek 1126/1714-15'te Tımsıvar'dan ayrılıp Medine'ye gitmiştir.⁸⁹ Bu rivayetler kuşatma öncesinde şehrin akıbetine dair halk arasındaki inançları göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Dağılı: Tımsıvar'ın Düşüşü (1716) ve Kuşatmadan Sonra Ahalinin Durumu

Karlofça Antlaşması'nın yirmi beş yıl süreceği öngörülmüş ise de bu süre dolmadan Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları tekrar harbe girdiler. Osmanlıların büyük savaşlar döneminde kaybettikleri yerleri geri alabilmek maksadıyla çıktıkları seferler tam tersine mağlubiyetleri beraberinde getirdi. Prens Eugen kumandasındaki Habsburg ordusu 1716 Ağustos'unun sonlarında Tımsıvar Kalesi'ni kuşattı. Kuşatma günleri halk için hayli sıkıntılı geçti. Kale hendeklerine kadar ulaşan evler yıktırılarak buralarda oturanlar kale içine nakledildi.⁹⁰ Direnme gücü azalan kaleden 12 Ekim'de beyaz bayrak çekilmesi üzerine Habsburg ordusu ile kalenin vire ile verilmesi müzakerelerine başlandı ve 17 Ekim 1716'da Habsburg askerleri kaleye girerek Tımsıvar'ı resmen teslim aldılar. Tımsıvarlı Osman Ağa'nın iddiasına göre yeniçeriler ve diğer askerler direnişe devam edilmesi hâlinde bütün şehir halkının esir düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ileri sürerek Tımsıvar'ın son valisi Mustafa Paşa'yı (1713-1716) vireye ikna etmişlerdi.⁹¹ Kuşatma sırasında kalede bulunan İbrahim

⁸⁸ Yurdağül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 277.

⁸⁹ *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa*, s. 135.

⁹⁰ BOA, A.DVNSMHM.d., 108, hk. 438.

⁹¹ Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 177. Kalenin düşüşünün ardından Mustafa Paşa'nın kaleme aldığı ve kuşatma süreci hakkındaki beyanlarını ihtiva eden bir raporu için bk. Bekir Gökpınar, “Temeşvar Kuşatmasının Serencâmı: Kale Muhafızı Mustafa Paşa'nın Arzının Tahlil ve Değerlendirilmesi (1716)”, *Türkiyat Mecmuası*, 34/1 (2024), s. 1-24.

Naimeddin ve İbrahim Hamdi efendiler eserlerinde kalenin ve muhasara altındaki Tımsıvarlıların durumu hakkında tafsilâtlı bilgi vermişlerdir.⁹² Kalenin düştüğü haberi infiale sebep olmaması için halktan bir süre gizlenmiş fakat haber nihayet Kasım ayında İstanbul'a ulaşmıştır.⁹³ Devrin padişahı III. Ahmed'in Tımsıvar'ın düşüşü hakkında “Mümkün olsa kendim uçar varırdım, lâkin imkânı ve zamânı yok...” şeklindeki hayıflanması⁹⁴ ise bir anlam ifade etmeyecektir.

Tımsıvar Kalesi'nin vire ile teslim olmasının ardından şehirden çıkan ahalinin önemli bir bölümünün Belgrad'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu meyanda teslim müzakereleri yapılırken Habsburg temsilcileri belki samimi niyetlerle belki de alay ederek “gelecek sene” Belgrad'ı da kuşatacaklarını, dolayısıyla “ahâlî-i Tımsıvar tekrâr muhâsara sıkletini” çekmesin diye onları Vidin yahut Orşova'ya nakledebileceklerini söylemişlerse de bu teklif Mustafa Paşa tarafından kabul edil-meyerek “*ahâlî-i Tımsıvar'ın ittifâk ve rızâları doğru Belgrad'a çıkmak şartıtladır. Böylece ta'ahhüd ve temessükât tahrîr olunmalıdır*” şeklinde cevap verilmiştir.⁹⁵ Habsburg kuşatma ordusu nihayet teslimiyetin beşinci günü her iki haneye bir araba tahsis ederek Tımsıvarlı Müslümanları tahliye etmiştir.⁹⁶ Hadiseleri Belgrad'dan takip eden Göynüklü Ahmed Efendi de gelen haberler vasıtasıyla Tımsıvar ahalisinin geride bırakmak zorunda kaldıkları malların mezatta satılarak bedellerinin kendilerine ulaştırılmasının taahhüt edildiğini kaydetmiştir.⁹⁷ Tımsıvar'da gayrimenkulleri bulunanlar için şehirden ayrılmak hayli zor olmuş ve varlıklı Tımsıvarlıların maddi durumları sarsılmıştır. Osman Ağa “*Tımsıvar muhâsarasında olanca şeylerimiz kaldı*” diyerek kayıplarından

92 Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, 281-282; *Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad*, s. 134-148. Bazı çalışmalarda geçen yüzyıldan beri bilinen bu eserlere müracaat edilmeyip hadiseleri başka şehirlerden takip eden müelliflerin eserlerine bağlı kalınmış olması gariptir.

93 Gezer, *Kale ve Nefer*, s. 176-177.

94 Şaduman Tuncer, *Sultan III. Ahmed – Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*, (İstanbul: Timaş Yay., 2023), s. 122.

95 *Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad*, s. 144.

96 Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli*, s. 281.

97 Göynüklü Ahmed Efendi, *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, haz. Songül Çolak – Metin Aydar, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), s. 275. Bu taahhüdün yerine getirilip getirilmediği açık değildir.

bahsetmiş,⁹⁸ İbrahim Hamdi de “*bu kadar mâl ve akâr ve eşyâdan dûr*” kaldığından acı acı yakınarak şehrin düşüşü hakkında “*Âh gitti Tımişvar elimizden!*” cümlesini ebced hesabıyla tarih mısraı olarak düşmüştür.⁹⁹

Habsburg ordusu trajikomik bir şekilde sözünde durarak “gelecek sene” yani 1717’de Belgrad’ı zapt ettiğinde buradaki Türk nüfusun ve bunların arasında bulunmakta olup –artık eski bir Osmanlı sancağı olan– Tımişvar’ın yerinden yurdundan olmuş ahalisinin başına ne geldiği ayrı bir araştırma konusudur. Ancak çeşitli kayıtlar sayesinde imparatorluğun muhtelif şehirlerine dağılan Tımişvarlıların izlerine rastlanabilmektedir. Mesela İbrahim Hamdi’nin Tımişvar’ın düşüşünün ardından Tırnova’ya ve bilahare 1728-29’a kadar kalacağı Hotin’e gittiği bilinmektedir.¹⁰⁰ Mühürdâr da ilginç şekilde teyzesinin oğlu azeban ağası Ali Ağa’nın 1720’li yıllarda Hotin’de yaşadığını belirtmiştir.¹⁰¹ Hotin Kalesi’nin kapılarından birinin muhtemelen bulunduğu yön sebebiyle “Tımişvar Kapısı” adıyla anılıyor olması¹⁰² bu bakımdan anlamlı olup iki şehir arasında savaş öncesinde ve sonrasında geliş-gidişlerin olduğunu düşündürmektedir. Maamafih aradaki ciddi mesafe yüzünden Hotin, yurtsuz kalan Tımişvarlıların yerleşmek için ilk alternatifleri olmamıştır.

Habsburgların yukarıda zikredilen tekliflerinden de hatırlanacağı üzere Vidin, Tımişvar’ın hemen güneyinde yer almakta olup yerleşmek için daha uygun bir bölgeydi. Osmanlılar Tuna’nın kuzeyinden çekildikleri için artık Vidin, imparatorluğun yeni serhad şehri hâline gelmişti ve boşaltılan Tımişvar Kalesi’ndeki neferat da büyük ölçüde buraya kaydırılmıştı.¹⁰³ Tımişvarlı müelliflerden İbrahim Naimeddin de şehrin düşmesinin ardından annesi ve ailesi beraberinde olduğu hâlde satın aldığı bir “sefinecik” ile Vidin’e geçmiş, bir süre orada ikamet ettikten ve sonra önce Edirne’ye, akabinde İstanbul’a yerleşmişti. Tımişvar’daki mülklerinin kaybı dolayısıyla sonraki yıllarda

⁹⁸ Kreutel, *Die Autobiographie des Dolmetschers ‘Osmân Ağa aus Temeschwar*, s. 97.

⁹⁹ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi’nin Atlas’ında Rumeli*, s. 281.

¹⁰⁰ Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi’nin Atlas’ında Rumeli*, s. 16.

¹⁰¹ *Vak’anâme-i Ca’fer Paşa*, s. 101.

¹⁰² Yurdagül, *Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi’nin Atlas’ında Rumeli*, s. 309.

¹⁰³ BOA, Cevdet, Askeriye (C.AS.), 663/27862.

maddi açıdan hayli zorluk çekmişti.¹⁰⁴ Tımışvarlı Osman Ağa'nın da 1720'li ve 1730'lu yıllarda bir ara İstanbul'da bulunduğu ve bilahare Vidin'de sınır tercümanlığı yaptığı tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Bundan başka, yine o bölgeye yakın olan, Rahova ve Niğbolu arasında yer alan Cibre adlı kasaba da bu dönemde Tımışvarlıların yerleştiği, cami ve dükkanlar inşa edip bağ ve bahçeler teşkil ederek yurt tuttuğu yerler arasında zikredilmektedir.¹⁰⁶

Memleketi işgal edildiği sırada vazifeleri dolayısıyla Rumeli'nin muhtelif yerlerinde bulunan Tımışvarlı Mühürdâr Ali ise anlaşıldığı kadarıyla en erken 1719 senesinde İstanbul'a geçmişti.¹⁰⁷ Mühürdâr Ali eserine 1722'den sonra ilave ettiği anlaşılan bir derkenarda Tımışvar'daki tanıdıklarının zaman içinde vefat ettiğini ifade edip “*kimesne kalmayup ancak hakîr ile akrân dört za’îm evlâdı ve iki nefer ağa oğulları kalmış idi. Anlar dahı bugüne dek vefât ve el-yevm bildüğüm iki nefer kimesne kalmışuzdur*” diyorsa da “kimesne kalmayup” ifadesiyle muhtemelen şehrin askerî zümresini ve tanınmış şahsiyetlerini kasdetmekteydi.¹⁰⁸

Buraya kadar Tımışvarlı müelliflerin akıbetleri eserleri vasıtasıyla ele alınmış olup zikredilen isimlerin kaleme aldıkları eserlerde memleketlerini özlemle yâd ettikleri ve bu vesileyle hatıralarını ölümsüzleştirmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir. Sıradan halkın izlerini ise şeriiye sicilleri ve tereke kayıtları üzerinden takip etmek mümkündür. Mesela İstanbul'daki nalbantların sıralandığı bir sicil kaydında şehrin düşüşünden tam on yıl sonra yani 1726'da Eyüb semtinde çalışmakta olan Tımışvarlı Hacı Ahmed Usta adlı bir nalbanta rastlanmıştır.¹⁰⁹ Kendisinin muhtemelen memleketinde öğrendiği zanaatini işgalden sonra bir fırsatını bularak İstanbul'da sürdürdüğü söylenebilir. İstanbul Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'nin tuttuğu 23 Muharrem 1147 (25 Haziran 1734) tarihli bir kayıta yine Tımışvarlı el-Hâc Ali b. el-Hâc Hüseyin adlı bir kişiye tesadüf edilmekte,

¹⁰⁴ Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad, s. 148-149.

¹⁰⁵ Gezer, “Temeşvarlı Osman Ağa - Esir, Tercüman ve Yazar”, s. 85-86.

¹⁰⁶ Yurdagül, Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli, s. 136.

¹⁰⁷ Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 101.

¹⁰⁸ Vak'anâme-i Ca'fer Paşa, s. 133.

¹⁰⁹ İstanbul Kadı Sicilleri – İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738), (İstanbul: İSAM, 2010), s. 102.

kendisinin Şeyh Ebulvefâ Mahallesi'nde yaşamakta iken zikredilen tarihten bir süre önce vefat ettiği anlaşılmaktadır. İlgili kayıta kızı Ayşe'nin mahkemeye giderek reşit olduğunu ifade edip babasından kalan mirası kendisine teslim etmeyen vasîsini şikâyet etmesine dair hususlar da yer almaktadır.¹¹⁰ 15 Cemâziyelâhir 1147 (12 Kasım 1734) tarihli bir kayıta ise yeniçeri olduğu anlaşılan Tımişvârî Mustafa Beşe'nin bilinen bir varisi olmadığı için terekesinin devlet hazinesine intikal ettiği belirtilmiş olup geride bıraktığı şeyler yastık, bohça, tas, tencere, sahan ve leğen gibi günlük hayatı idâme ettirmede kullanılan birkaç eşyadan ibaretmiş gibi gözükmektedir.¹¹¹ Kısmet-i Askeriyye defterlerindeki kayıtlar XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Tımişvar'dan göçüp imparatorluğun başka şehirlerine yerleşen kimselerin ve ailelerinin izini sürmeye imkân vermektedir.

“Osmanlı Tımişvarı”ndan Geriye Kalanlar

Osmanlıların XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Tımişvar'ı geri alma tasavvurlarından vazgeçemedikleri anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda birkaç defa ciddi anlamda bu meselenin gündeme geldiği görülmektedir. İlk olarak 1737-1739 harbinde Tımişvar'ın tekrar ele geçirilmesi ihtimali belirdiyse de bu mümkün olmadı.¹¹² 1758'de de Avrupa'daki durum böyle bir harekât için bir dereceye kadar müsaitti. Prusya kralı II. Friedrich o sene Habsburg İmparatorluğu'nun Prusya ile harpte olduğunu ve ordusunu kuzeye sevk ettiği için sınır garnizonlarının zayıf kaldığını vurgulayarak Tımişvar'ın “yalnızca Belgrad'daki Osmanlı kuvvetleri ile bile kısa bir zamanda ele geçirileceğini” Osmanlılara bildirmiş, aynı şekilde 1762'de de Habsburgları doğudan sıkıştırmak için Osmanlıları Tımişvar'ı kuşatmaya teşvik etmişse de bu düşünceler neticesiz kalmıştı.¹¹³ Sultan I. Abdülhamid de muhtemelen

¹¹⁰ İstanbul Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi, nr. 73, vr. 38b-39a.

¹¹¹ İstanbul Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi, nr. 78, vr. 9a. Kısmet-i Askeriye defterleri üzerine yaptığımız incelemelerde burada zikredilenlerden daha fazla sayıda Tımişvarlının terekesi tespit edilmişse de burada bunların ancak bir kısmına yer verilebilmiştir.

¹¹² Hakan Karagöz, “1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması”, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008, muhtelif yerler.

¹¹³ Kemal Beydilli, *Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yay., 1985), s. 40, 67.

1788 yılı dolaylarında kaleme aldığı bir hatt-ı hümayûnunda serdâr-ı ekreme o seneki askerî harekâtın memnun kaldığını ifade ederek “Tımışvar'ın fethi”nin “sene-i âtîde” müyesser olacağını ümit etmiştir¹¹⁴ fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecektir. Türk askerleri ancak 1915'te, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları arasında kurulan ittifakla, son kez –ve bu defa transit olarak– 200 trenlik büyük bir nakille Tımışvar'a uğrayacak ve müttefiklerine destek olmak üzere buradan Rus cephesine intikal edecekti.¹¹⁵

Tımışvar'ın Türk geçmişine dair bilgiler ve hatıralar yukarıda zikredilen müelliflerin, şehir halkının ve onların nesillerinden gelenlerin anlattıkları sayesinde İstanbul'un ve bilhassa Tuna boylarının sözlü kültüründe XVIII. asır boyunca yaşamış olmalıdır. Bununla beraber, Tımışvar Kalesi'nin ve şehrinin zamanla Osmanlıların Avrupa'da yaptıkları savaşları hatırlatan bir simge hâline gelip gündemden çıkarak tarihteki yerini aldığı görülmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Habsburg İmparatorluğu nezdindeki son geçici sefiri olan Ebubekir Râtib Efendi (ö. 1799) de 1792'de Viyana'ya giderken Tımışvar Kalesi'ni ziyaret ettiği vakit geçmişte burada verilen mücadeleleri, gazileri ve şehitleri –muhtemelen tarih kitaplarından okuduğu kadarıyla– hatırlayarak duyulandığını ifade etmiştir.¹¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu, geçen zaman ile vaktiyle Orta Avrupa'daki en önemli eyaletlerinden biri olan Tımışvar'a hâliyle yabancılaşmıştır. Tımışvar Osmanlı hâkimiyetinden çıktıktan yaklaşık yüz elli yıl sonra Osmanlı ülkesinde neşredilen ilk müstakil gazete olan *Cerîde-i Havâdis*'in 14 Ocak 1861 tarihli nüshasında şehrin okuyuculara “Avusturya memâlikinden Tımışvar”¹¹⁷ şeklinde tanıtılması yaşanan kopuşu gözler önüne sermektedir. 1874'e gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu şehirde bir konsolosluk açmıştır.¹¹⁸ Yine matbuattan

¹¹⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak Kısmı (TSMA.E.), 807/12.

¹¹⁵ Melek Çolak, *Türk-Macar Askerî İlişkileri 1912-1918 – Macar Kaynaklarına Göre*, (Ankara: TTK, 2022), s. 143.

¹¹⁶ Ebubekir Râtib Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi*, haz. Abdullah Uçman, (İstanbul: Kitabevi, 1999), s. 57.

¹¹⁷ *Cerîde-i Havâdis*, sy. 1022 (2 Receb 1277), s. 3.

¹¹⁸ Zeynep Bostan, *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri – II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, (İstanbul: Kitap Yay., 2021), s. 277.

takip edilebildiği kadarıyla 1909'da bir Osmanlı heyeti Avusturya-Macaristan'a seyahat ederek bilvesile buralardaki Osmanlı eserlerini de ziyaret etmiş, bu meyanda Tımsıvar'da onların gelişi münasebetiyle Türk bayraklarıyla donatılan bir kitâbenin de fotoğrafını çekmiştir.¹¹⁹

Şehrin yeni hâkimleri Tımsıvar'daki Osmanlı eserlerini tahrip edip onların izlerini silmeye daha 1716'daki kuşatma sırasında başlamıştır. Görgü şahitlerinden İbrahim Naimeddin'in anlattıklarına bakılırsa Habsburg topçuları kaledeki cami minarelerini kasıtlı olarak hedef alıp yıkmıştır.¹²⁰ Habsburg idaresi şehri teslim aldıktan sonra Avrupaî anlamda modern bir şehir kurmaya ve Osmanlı izlerini yok etmeye gayret etmiştir.¹²¹ XVIII. yüzyıl sonlarında Tımsıvar'ı ziyaret eden Ebubekir Râtib Efendi de eserinde şehri ve kaleyi etraflıca anlatmış olmasına rağmen pek tabii ki o tarihte ayakta bulunan herhangi bir İslâmî yapının varlığından bahsetmemiştir.¹²² Nihayet, 1975-76 yıllarında Osmanlı Avrupası'nı karış karış gezerek tarihî kayıtlarda isimleri geçen Osmanlı eserlerini tespit edip bunlara dair bilgi ve fotoğrafları dört cilt hâlinde neşreden Ekrem Hakkı Ayverdi (ö. 1984) Tımsıvar'da hiçbir Türk eserinin kalmadığını şöyle ifade etmiştir:

“Eskiden Macaristan'a âid olan buradan geçtiğimizde (Eylül 1976) zikri geçen eserlerden hiçbir şey kalmadığını anladık. Türk Çarşısı dedikleri de hiçbir Türk husûsiyeti göstermeyen bir yakıştırma idi. Nitekim Tımsıvar'da bir Türk evi olduğu iddiâ edilen binâya belki hiçbir Türk ayağı bile basmamıştı denilebilir...”¹²³

İlginç şekilde, 1909'da Osmanlı heyetinin ziyaret edip fotoğrafladığı kitâbenin 69 yıl sonra Ayverdi'nin gördüğü bir kitâbe ile aynı olduğu görülmektedir. Ayverdi bunun 1757-1775 arasında bir tarihte yıktırılan Sultan İbrahim Hamamı'na ait olduğunu tespit etmiştir.

¹¹⁹ *Servet-i Fünûn*, sy. 966, 26 Zilkade 1327 [9 Aralık 1909], s. 56 (Burada sadece fotoğraflara yer verilmiş olup geziyle alakalı bilgi veren herhangi bir yazı, rapor vs. bulunmamaktadır).

¹²⁰ *Hadîkatü's-Şühedâi's-Serhad*, s. 138.

¹²¹ Ayrıntılar için bk. Oprisch, “Die Städtebauliche Entwicklung der Festungsstadt Temeswar”, s. 105 vd.

¹²² Eserin Tımsıvar ile ilgili kısmı için bk. *Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, s. 57-64.

¹²³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Romanya – Macaristan* (haz. A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan), I, İstanbul, [t.y.], s. 10.

Bilahare belediye binasına tahvil edilen hamamın kapısı üzerinde bırakılan bu kitâbeden “İşte haberini aldığımız, alabildiğimiz 26 eserden Avusturyalılar bize bir eksik hamam kitâbesi bırakmak lütfunda bulunmuşlar, o kadar” diyerek kinâyeli bir şekilde bahsetmiş ve bozuk bir yazıyla yazılmış, ebced değeri de doğru çıkmayan bu küçük ve ehemmiyetsiz kitâbeyi Osmanlı Tımişvarı'ndan “bâki kalan bir nâhoş sedâ” şeklinde tavsif etmiştir.¹²⁴ Bugün artık bir Rumen şehri hâline gelmiş olan “Timișoara”da Osmanlı döneminden kalan eserler yakın zamana kadar şehir müzesinde sergilenen birkaç mezar taşı ve kitâbeden ibaret iken¹²⁵ son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sayesinde şehrin Türk hâkimiyeti yıllarına ait yer altında kalmış olan tarihî nesnelerin ve cami vs. yapıların temellerinin gün yüzüne çıkarılmış olduğu da belirtilmelidir.¹²⁶ Vaktiyle camilerin bulunduğu yerlerden bugün Prens Eugen başta olmak üzere Habsburg komutanlarının ve şehrin yeni hâkimlerinin isimlerini taşıyan caddeler geçmektedir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun batı serhaddindeki önemli eyâletlerinden olan Tımişvar'ın ve buranın aynı isimdeki merkez sancağının 1552-1716 yılları arasında dikkate değer bir Türk-Müslüman yerleşimine sahne olduğu görülmüştür. Tımişvarlı müelliflerin zengin muhtevalı anlatımları, şehri ziyaret eden seyyahların müşahedeleri, askerî seferler sırasında bölgede bulunanların yazdıkları, muhtelif kaynaklar ve arşiv belgeleri burada teşekkül eden kendine has zengin bir serhad kültürünün birçok veçhesini ortaya koymaya imkân vermiştir. Tımişvar ahalisinin durumu merkeze alınmaya çalışılarak

¹²⁴ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, s. 61-62, s. 63'te kitâbenin fotoğrafına yer verilmiştir.

¹²⁵ E. H. Ayverdi de şehir müzesinde üç mezar taşı tespit etmiş olup bunlardan ikisinin 1130 (1717-18) ve 1173 (1759-60) tarihlerini taşıması yani şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkışından sonra vefat eden kimselere ait olması oldukça dikkat çekicidir. Bk. *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*, s. 62.

¹²⁶ Bu konuda Adriana Gașpar'ın çalışmaları özellikle zikredilmeye değerdir. Aynı zamanda Osmanlı dönemi Romanyası üzerine arkeolojik araştırmalara dayanan ilk doktora tezinin de yazarı olan Gașpar'ın konuyla ilgili şu makalesine bakılabilir: “Ottoman Towns in the Light of Archaeological Finds (Ceramic Vessels): The Case of Timișoara”, *History and Society During The Mamluk Period (1250-1517)*, ed. S. Conermann ve B. J. Walker, (Göttingen: Universität Bonn, 2021), s. 407-485.

yapılan bu incelemede bölgenin bir Osmanlı şehri olarak durumu, savaş dönemlerinde değişen ve bir hayli hareketli görünen demografik yapısı, Türkçe'nin ve Osmanlı kültürünün mahiyeti ve sosyal hayatı üzerinde ana hatlarıyla durulmuş olup gerek Tımişvar ve gerek Osmanlıların Batı serhaddindeki diğer şehirleri ile ilgili daha yapılması gereken araştırmaların olduğu görülmüştür. Şehirde Osmanlı döneminde inşa edilen eserler XVIII. yüzyıl boyunca Habsburg idaresi tarafından sistematik olarak tahrip edildiği ve bugüne çok az fizikî nesne ulaşabildiği için ele alınan konuların detaylandırılabilmesinin hâlihazırda bölgede devam etmekte olan arkeolojik çalışmaların yakından takip edilmesinden ve yazılı kaynakların daha etkin bir şekilde kullanılabilmesinden geçtiği de fark edilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

The city of Temesvar (Ott. Turk. Tımişvar, Hung. Temesvár, present-day Timișoara, Romania) remained under Ottoman rule between 1552 and 1716. Following its conquest, Tımişvar was incorporated into the Ottoman administrative system and became the central district (*sancak*) of the province (*eyâlet*) bearing the same name. Due to its strategic importance, the fortress of Temesvar emerged as one of the most significant strongholds on the Ottoman–Habsburg frontier and hosted large garrisons. Therefore, studies on Ottoman Temesvar have primarily focused on the province's administrative structure, its role during campaigns, the fortress itself, and its garrison. However, relatively little attention has been paid to the Muslim Ottoman population that was born and raised in the city during approximately 160 years of Ottoman rule, as well as to the culture that this community produced.

As for the Muslim population in the city and its cultural output, it is understood that the majority were of Turkish origin. In addition, at certain periods, Bosnian Muslims also lived in the city. The Turkish population of Temesvar exhibited a rather mixed structure. It remains unclear whether the Ottoman administration implemented a systematic settlement policy (*iskân*) immediately after the conquest of 1552. The processes of Turkification and Islamization appear to have been largely driven by the presence and activities of timar-holders, fortress soldiers, officials appointed from Istanbul, and, most importantly, religious groups. Timar-holders began to settle in the region as early as the first Ottoman survey (*tahrîr*) conducted in 1554. Timar registers indicate that most of those who were granted timars in Temevar had

previously served in Rumelia. Likewise, a significant part of the Muslim population consisted of soldiers stationed at the fortress, while the officials appointed from Istanbul to organize the province also consisted a Muslim community of the city. Perhaps the most influential in the Islamization of the region were dervish groups affiliated with various Sufi orders. Historical records indicate that the Halveti order, its branch the Uşşaki order, and the Bektashi order were particularly active in Temesvar. Among the notable sheikhs who contributed to the spread of Islam in the region were Veli Dede (d. 1586), Mustafa Dede (d. 1620), and Selim Dede (d. 1713).

From the second half of the 16th century onward, Turkish language became a widely used language in the city, and an intellectual class who read and wrote in Turkish emerged. Among the most famous authors from Temesvar who produced written works were Mühürdar Ali (d. after 1722), Tercüman Osman Ağa (d. 1738), and İbrahim Naimeddin (d. after 1768). Their works provide valuable firsthand insights into the Ottoman presence and culture in the region. As in other parts of Ottoman Hungary, Turkish settlement in Temesvar was largely concentrated in and around the urban center and did not extend significantly into the countryside. According to 17th century European travelers, the city center was almost entirely Muslim at that time. Numerous Islamic buildings were constructed in the city in this period. Alongside Muslims, Protestant, Orthodox, and Catholic Christian communities, as well as Jews, also lived in Temesvar. The Ottoman administration pursued a policy of balance among these groups in order to manage this religious diversity. The detailed accounts of Evliya Çelebi, who visited the city around 1660, regarding its inhabitants, urban life, and cuisine show that Ottoman Temesvar was no different from other major classical cities of the empire.

During the Long Turkish War (1593-1606), Temesvar suffered from two sieges in 1596 and 1597, thereafter it maintained relative stability as a frontier province until the late 17th century. However, the Great Turkish War (1683-1699), marked the beginning of the end for the Ottoman Temesvar. The city endured major battles, fortress sieges and several famines. The fortress was a primary target of Habsburg forces during 1688-1690 and again in 1696. These wars drastically changed the demographic composition of the city and led to large-scale population movements. In 1716, the city capitulated to Habsburg forces, and thus the Ottoman rule ended in Temesvar. The Muslim population immigrated to nearby cities such as Belgrade and Vidin, or to more distant cities such as Istanbul and Khotyn. Under Habsburg administration, all Islamic buildings in the city were systematically destroyed within

a short time. For centuries, there have been no Ottoman heritage remained in Temesvar. However, recent archaeological excavations have uncovered several artifacts from the Ottoman period, once again shedding light on this chapter of the city's history.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

a. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âsafî, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri, Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 108, 111, 114, 115.

Defterhâne-i Âmire, Timar-Zeamet Ruznamçe Defterleri (DFE.RZ.d.), 25, 42, 82, 114.

Cevdet, Askeriyye (C.AS.), 663/27862.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d.), 213, 215, 216.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.), 22238.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TKGM.d.), 730.

b. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak (TSMA.E), 807/12.

c. Şer'iyye Sicilleri

İstanbul Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi Defterleri, 73, 78.

Tımsıvar Şer'iyye Sicili (İSAM Kütüphane'sindeki dijital kopya).

Gazeteler

Cerîde-i Havâdis, sy. 1022 (2 Receb 1277).

Servet-i Fünûn, sy. 966 (26 Zilkade 1327).

Yazma Eserler

Süleymaniye Ktp., Ali N. Tarlan, nr. 94/2.

Tımsıvarlı Bahri Efendi, *Kitâb-ı Letâif*, Milli Ktp., nr. Yz A 1701/2.

Tımsıvarlı Osman Ağa, [*Paşalar ve Generaller Arasında*], Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Mixt., nr. 657.

Kaynak Eserler

“Bartınlı İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ında Rumeli”, haz. Ahmet Yurdağül (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, 2019.

- Bayramoğlu Ali Ağa: *Ümmü'l-Gazâ: Harp Sanatı ve Aletleri*, haz. Salim Aydüz – Şamil Çan, İstanbul, 2013.
- Die Autobiographie des Dolmetschers 'Osmân Ağa aus Temeschwar: Der Text des Londoner Autographen in normalisierter Rechtschreibung*, haz. Richard F. Kreutel, Cambridge: Stephen Austin and Sons Ltd., 1980.
- Ebubekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi – Topkapı Sarayı Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu - Dizini*, haz. Y. Dağlı, S. Ali Kahraman, İ. Sezgin, İstanbul: YKY, 2001.
- Göynüklü Ahmed Efendi: *Târîh-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759)*, haz. Songül Çolak – Metin Aydar, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019.
- “Hasan Esîr'in Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel İsimli Tarih ve Coğrafya Eseri (İnceleme-Transkripsiyon)” (Doktora Tezi), haz. Göker İnan, Marmara Üniversitesi, 2017.
- İstanbul Kadı Sicilleri – İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / M. 1726-1738)*, İstanbul: İSAM, 2010.
- Kâtip Hacı Ali Efendi: *Tuhfetü'l-Mücâhidîn ve Behcetü'z-Zâkirin – Sufî ve Ulema Biyografileri*, haz. İsmet İpek, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2024.
- Mühürdâr Ali Efendi: *Vak'anâme-i Ca'fer Paşa – Koca Cafer Paşa'nın Serhad Yılları (1688-1697)*, haz. Abdulhadi Uysal, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., 2021.
- Timişvârî İbrahim Naimeddin Efendi: *Hadîkatü's-Şühedâ's-Serhad*, haz. Mehmet Karataş – Mehmet Ali Yaşar, Ankara: TTK Yay., 2019.

Araştırma Eserleri

- Açık, Turan – Mücahit Kaçar: “Sultan I. Ahmed'e Sunulan *Nûr-ı Muhammedî* Konulu Bir Eser: *Nûr-nâme*”, *Turkish Studies*, 8/1 (2013), 1741-1780.
- Ahışhalı, Recep: “*Râmi Mehmed Paşa*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV (2007), 449-451.
- Aköz, Alaattin – Ahmet K. Demireğen, “*Temeşvar Fetihnâmesi*”, *Prof. Dr. Bayram Ürekli'ye Armağan*, Konya, 2023, 65-75.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı: *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Romanya – Macaristan* (haz. A. Yüksel, G. Ertürk, İ. Numan), I, İstanbul, [t.y.].
- Beydilli, Kemal: *Büyük Friedrich ve Osmanlılar – XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münâsebetleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.
- Bıyık, Ömer: “1652-53 Tarihli Şer'îye Sicili'ne Göre Temeşvar”, *Karadeniz Araştırmaları*, 45 (2015), 233-251.
- Bilge, Sadık Müfit: *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.

- Bostan, Zeynep: *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri – II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi*, İstanbul: Kitap Yay., 2021.
- Coşan, Leyla: “Sultan III. Mehmet'in Doğum (Yıldız) Haritası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 30 (2014), 1-18.
- Çolak, Melek: *Türk-Macar Askerî İlişkileri 1912-1918 – Macar Kaynaklarına Göre*, Ankara: TTK, 2022.
- Dávid, Géza: “The ‘Eyalet’ of Temesvár in The Eighteenth Century”, *Oriente Moderno*, 79 (1999), 113-128.
- Emecen, Feridun M. – İlhan Şahin: “Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri”, *Belgeler – Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 23 (1998), 53-121.
- Erçin, Lütfi: *Serhat Türkülerinden Duyuşlar*, İstanbul: Hamle Matbaası, 1961.
- Feneşan, Cristina: *Cultura Otomană a Vilayetului Timișoara (1552-1716)*, Timișoara: Editura De Vest, 2006.
- Fodor, Pál: “Das Wilajet von Temeschwar zur Zeit der osmanischen Eroberung”, *Südost-Forschungen*, 55 (1996), 25-44.
- Fodor, Pál: *İmparatorluk Olmanın Dayanılmaz Ağırlığı*, terc. Özgür Kolçak, İstanbul: Yeditepe Yay., 2016.
- Fodor, Pál: *Kızıl Elma*, terc. Özgür Kolçak, İstanbul: Yeditepe Yay., 2020.
- Gaşpar, Adriana: “Ottoman Towns in the Light of Archaeological Finds (Ceramic Vessels): The Case of Timișoara”, *History and Society During The Mamluk Period (1250-1517)*, ed. S. Conermann ve B. J. Walker, Göttingen, 2021, 407-485.
- Gaşpar, Adriana: “Places of Worship from the Ottoman Period in Timișoara, Romania”, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 74 (2023), 149-174.
- Gezer, Ömer: *Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699-1715)*, İstanbul: Kitap Yay., 2020.
- Gezer, Ömer: “Temeşvarlı Osman Ağa - Esir, Tercüman ve Yazar”, *Türkbilig*, 35 (2018), 73-88.
- Gökpınar, Bekir: “Osmanlı Macaristan'ında Son Kale: Temeşvar'ın Osmanlı Hakiyetinden Çıkması (1716)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 54 (2019), 199-240.
- Gökpınar, Bekir: “Temeşvar Kuşatmasının Serencâmı: Kale Muhafızı Mustafa Paşa'nın Arzının Tahlil ve Değerlendirilmesi (1716)”, *Türkiyat Mecmuası*, 34/1 (2024), 1-24.
- Hegyí, Klára: *The Ottoman Military Organization in Hungary Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*, Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2018.
- Herper, Yusuf: “Uzun Savaşlar Döneminden Bir Kesit: Erdel'in Temeşvar'ı Geri Alma Teşebbüsleri (1596-97)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 15 (2021), 429-450.

- Karagöz, Hakan: “1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması”, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, 2008.
- Karatay, Fehmi Edhem: *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul, 1961.
- Kılıç, Orhan: “Budin ve Tımsıvar Eyaletlerinin Paşaları: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *OTAM*, 46 (2019) 191-229.
- Kolçak, Özgür: *Ok, Tüfek ve At – 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi*, Ankara: TTK, 2023.
- Kul, Eyüp: “Temeşvar Eyaleti'ne Nizam Verme Çalışmaları ve Temeşvar'ın Kaybı Öncesinde Yapılan Faaliyetler (1700-1715)”, *History Studies*, 11/3 (2019), 1009-1029.
- Magina, Adrian: “Creştini şi Otomanii în Timişoara Secolului Al XVI-Lea”, *Revista Istorică*, XXXIV (2023), 143-155.
- Maxim, Mihai: “Osmanlı Döneminde Tarihî Romanya'da İslâm”, *Balkanlarda İslâm – Miadı Dolmayan Umut*, ed. M. S. Kafkasyalı, Ankara: TİKA, 2016, 215-229.
- Maxim, Mihai: “Yeni Osmanlı Belgelerine Göre XVII. Yüzyılda Temeşvar Eyaletinden Mekke ve Medine'ye Gönderilen Surre Altını”, *XIV. Türk Tarih Kongresi – Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK, 2005, II, 1049-1056.
- Oprisch, Michael: “Die Städtebauliche Entwicklung der Festungsstadt Temeswar / Timişoara – Neue Erkenntnisse basierend auf planimetrischen Untersuchungen”, (Doktora Tezi), Technische Universität Berlin, 2022.
- Papp, Sándor: *Osmanlılar ve Macarlar – Bir Diplomatik Tarih*, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yay., 2023.
- Serdaroğlu, Murat: “XVI. Yüzyılda Osmanlı Hakimiyetinde Tımsıvar Sancağı”, (Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, 2019.
- Serdaroğlu, Murat: “Tımsıvar Sancağı'nda Tımar Rejiminin Teşekkülü ve İlk Uygulamalar (1555-1556)”, *Vakanüvis – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), 181-198.
- Tuncer, Şaduman: *Sultan III. Ahmed – Günlük Yaşantısı, Yakın Çevresi ve Şahsiyeti*, İstanbul: Timaş Yay., 2023.
- Uysal, Abdulhadi: “Şâir Yahya'nın Osmanlı Arşivi'ndeki İzleri: Taşlıcalı Yahya Beg'in Zeameti Hakkındaki Bilgiler Üzerinden Biyografisine Bir Katkı”, *Zemin*, 8 (2024), 176-193.
- Uysal, Abdulhadi: “Tımsıvar İsmi Üzerine Bazı Notlar”, *Archivum Ottomanicum*, 40 (2023), 35-51.
- Yaycıoğlu, Ali: “Karlofça Ânı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı?”, *Tarih ve Toplum – Yeni Yaklaşımlar*, 18 (2021), 8-56.
- Yavuz, Orhan: *Kansu Gavrî'nin Türkçe Dîvânı (Metin-İnceleme-Tıpkıbasım)*, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2002.
- Yılmaz, Mehmet Emin: *Gül Baba ve Osmanlı Macaristan'ında Mânevî Mirâs*, Ankara: TİKA, 2023.

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası: Cephede ve Esaret Altında Osmanlı Askerine Psikolojik Saldırı

*British Propaganda in World War I:
Psychological Warfare Against Ottoman
Soldiers at the Front And in Captivity*

Vedat TÜFEKÇİ*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
11 Eylül/September 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
11 Kasım/November 2025

* Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul/
Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-2003-537X
E-posta/E-mail: vedattufekci@gmail.com

Atıf/Citation: Vedat Tüfekçi, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası: Cephede ve Esaret Altında Osmanlı Askerine Psikolojik Saldırı", *Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi*, 3 (Aralık 2025), s. 59-110.
10.5281/zenodo.18011818

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı, yalnızca cephelerdeki silahlı mücadeleyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda propaganda yoluyla yürütülen psikolojik savaşla da dikkat çekmiştir. Savaşın taraflarından biri olan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü savaş stratejisinde hem cephedeki askerlerin moralini bozmak hem de savaş esirlerini etkilemek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüştür. Bu çalışmada İngilizlerin Osmanlı askerlerine yönelik propaganda faaliyetleri, özellikle esir kamplarındaki uygulamalar üzerinden incelenmiştir. Beyannameler, gazeteler, afişler ve dini içerikli metinler gibi farklı propaganda araçları analiz edilmiş, esirlerin ruh

halleri, direnç biçimleri ve Millî Mücadele'ye olan yaklaşımları tarihî belgeler ışığında değerlendirilmiştir. Makale, birincil kaynaklara dayalı olarak içerik ve bağlamsal analiz yöntemleriyle hazırlanmıştır. Böylece İngilizlerin savaş sonrası politik hedeflerine ulaşmak adına esirleri nasıl bir araç olarak kullandığı da ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, propaganda, Osmanlı esirleri, İngiltere, psikolojik savaş.

ABSTRACT

World War I was not limited to the military confrontations on the battlefield; it also encompassed a sophisticated psychological warfare campaign waged through propaganda. The British Empire conducted extensive propaganda efforts aimed at demoralising Ottoman soldiers and manipulating prisoners of war under its control. This study focuses on the propaganda strategies targeting Ottoman captives, particularly within British POW (prisoner-of-war) camps. Various propaganda tools—such as leaflets, newspapers, posters, and religious texts—are analysed to assess their influence on the morale, resistance, and attitudes of the prisoners toward the Turkish National Movement. The article employs content and contextual analysis methods, drawing primarily on official documents and personal memoirs. It further explores how Britain sought to use these prisoners as instruments to advance its postwar political objectives in the Ottoman territories.

Keywords: World War I, propaganda, Ottoman prisoners, Britain, psychological warfare.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, cephelerdeki askerî çatışmaların dışında güçlü bir propaganda savaşının etkisiyle de şekillenmiştir. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü mücadelede askerî üstünlük sağlamanın beraberinde psikolojik baskı kurmayı da amaçlamıştır. Bu bağlamda gerek cephe hatlarında gerekse esir kamplarında çok yönlü propaganda faaliyetleri gerçekleştirmiştir. İngilizlerin stratejileri, Osmanlı askerlerinin savaşma azmini kırmak, teslimiyeti teşvik etmek, esirlerin moralini bozmak ve kendi politikalarını benimsetmek üzerine kurgulanmıştır. Bu çalışmada İngilizler tarafından

üretilen propaganda materyalleri ile kamplarda uygulanan yöntemler içerik analizi yöntemiyle incelenmiş, resmî belgeler, hatıratlar, beyannameler ve istihbarat raporları gibi birincil kaynaklardan faydalanılmıştır. Ayrıca esirler üzerindeki etkilerin kapsamını belirlemek amacıyla tematik bir sınıflama benimsenmiştir. Böylece propaganda faaliyetlerinin yalnızca savaş sürecindeki psikolojik etkilerle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda savaş sonrasında Millî Mücadele'ye karşı stratejik bir araç olarak nasıl kullanıldığı da açık biçimde ortaya konulmuştur. Bu çerçevede, İngilizlerin cephe hattında yürüttüğü psikolojik harp faaliyetleri dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Siperlerde Psikolojik Savaş: Teslimiyetin Teşviki İçin Yürütülen Propaganda Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı, yalnızca cephelerdeki çarpışmalarla değil, zihinlere yönelik psikolojik harekâtlarla da şekillenmiştir. Osmanlı askerini hedef alan sistemli propaganda faaliyetleri bu savaşın en belirgin yönlerinden biridir. İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere, askerlerin savaşma kararlılığını kırmak ve teslimiyeti teşvik etmek için çok yönlü bir strateji izlemiştir. Bu strateji, doğrudan teslim çağrılarının esaretin cazip gösterilmesine, hatta duygusal bağlara hitap eden mektuplara kadar uzanmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki'nin itibarsızlaştırılması, halifenin otoritesinin sorgulanması ve Osmanlı-Alman ittifakının eleştirilmesi de önemli propaganda unsurlarıdır. Osmanlı tarafı belgeleri toplayarak ve karşı açıklamalar yaparak önlem almaya çalışsa da açlık, tükenmişlik ve umutsuzluk içindeki askerler için bu içerikler zaman zaman etkili olmuştur.

İtilaf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca cephede silahlı güçlerle savaşırken psikolojik harp araçlarıyla da Osmanlı askerini hedef almıştır. Uçaklarla cephelere atılan beyannameler, askerleri savaştan vazgeçmeye ve teslim olmaya ikna etmeye yönelik mesajlar içermiştir. Bu metinlerde esaret güvenli ve refah içinde bir yaşam olarak tasvir edilmiş, teslim olanların iyi beslendiği, sağlık hizmetlerinden faydalandığı ve insani koşullarda yaşadığı sıkça vurgulanmıştır. Bu metinlerde ayrıca İttihat ve Terakki yönetimi hedef alınmış, askerlerin desteklenmediği, ailelerinin yoksulluğa sürüklendiği ve savaşın gereksiz olduğu ileri sürülmüştür. Bu bölümde Osmanlı

askerine yönelik teslimiyet çağrıları ve beyannamelerde kullanılan temalar ayrıntılı biçimde incelenecektir.

İngilizler tarafından hazırlanan bazı beyannamelerde esir Osmanlı askerlerinin kamplarda mutlu ve huzurlu bir yaşam sürdürdükleri yönünde anlatılar yer almaktaydı. Bu metinlerde esirlerin kendi el yazılarıyla kaleme aldıkları ve cephedeki silah arkadaşlarına hitaben yazdıkları mektuplarda savaşın anlamsızlığı vurgulanmakta ve askerleri teslim olmaya teşvik eden ifadeler dikkat çekmektedir.¹ Aynı içerikteki beyannamelerin cephe hattının farklı bölgelerinde de ele geçirilmesi, bu propagandanın rastlantısal bir hamle yerine sistematik şekilde yürütüldüğünü göstermektedir. Nitekim 22 Ağustos 1915 tarihinde Kale-i Sultaniye Cephesi'ne (bugünkü Çanakkale Çimenlik) atılan bir beyannamede, teslim olan askerlerin herhangi bir cezai yaptırımla karşılaşmayacağı, can güvenliklerinin sağlanacağı ve son derece insani koşullarda ağırlanacakları yönünde doğrudan mesajlar verilmiştir.²

Bu belgelerde İngiliz ordusunun esirlere kötü muamelede bulunduğu dair söylentilerin Osmanlı subayları tarafından uydurulduğu ve bu iddiaların gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir. Siperlerden kaçarak teslim olan ya da çatışmalarda yaralanan askerlerin tespit edilip savaş sonrası cezalandırılmasının mümkün olmadığı, dolayısıyla teslimiyetin asker için herhangi bir tehdit oluşturmadığı iddia edilmiştir. İstanbul basınında yer alan ve İngiliz kamplarında esirlere kötü davranıldığına ilişkin haberlerin de yalan olduğu vurgulanarak kamuoyunda oluşan olumsuz algının düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bu iddiaların aksine, beyannamelerde Türk esirlerinin oldukça iyi şartlarda yaşadığı, özgürlüklerinin kısıtlanmadığı ve morallerinin yerinde olduğu belirtilmiştir. Türk askerlerine hitap ile başlayan pek çok beyannamede cephedeki Türk askerlerinden esir düşen silah

1 “Düşman Tarafından Siperlere Atılan Beyannameler”, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (Genelkurmay ATASE Arşivi), BDHK, 3437/23, 5 Haziran 1331; BDHK, 3443/45, 16 Şubat 1332.

2 “Kale-i Sultaniye Cephesi'ndeki Kıta'ât-ı Osmaniyye Üzerine Düşman Tarafından Uçak Vasıtasıyla Atılan Varakalardan Bir Nüsha”, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), HR. MA, 1140/22, 9 Ağustos 1331'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 73, 2005), s. 230-231.

arkadaşları için kaygılanmamaları istenmiş, kamplarda kalan Türk askerlerinin mutlu ve güvenli bir hayat sürdükleri öne sürülmüştür.³

İngilizler tarafından cepheye atılan beyannamelerde Osmanlı askerlerini teslim olmaya ikna etmek için esaret koşulları son derece olumlu biçimde tasvir edilmiştir. Bu belgelerde Türk esirlerinin bol ve kaliteli yiyeceklerle beslendiği, sağlık hizmetlerinden faydalandığı ve huzurlu bir yaşam sürdüğü öne sürülmüş, böylece cephede açlık ve yetersiz beslenmeyle mücadele eden askerlere savaş dışında daha insani bir alternatif sunulmak istenmiştir. Beyannamelerde yalnızca askerlerin değil ailelerinin de sefalet içinde olduğu iddia edilmiş, İttihat ve Terakki mensupları ise kendi çıkarlarını önceleyen ve askerlerin yoksulluğuna duyarsız kalan bir yönetici kadro olarak gösterilmiştir. Bu söylem, açlık ve güvensizlik temaları üzerinden psikolojik etki yaratmayı hedeflerken, Almanya'yı da doğrudan hedef almıştır. Pek çok metinde Osmanlı askerlerinin Alman çıkarları için savaşa sürüklendiği vurgulanmış, esaret bir kurtuluş yolu olarak sunulmuştur. İngiltere'nin İslam'a dostane ve adil davrandığına dair iddialar da propagandanın önemli bir parçasını oluşturmuş, özellikle esir kamplarındaki yaşam huzurlu, düzenli ve insani koşullar altında tasvir edilmiştir. 27 Mayıs 1915'te Şimal Grubu bölgesine atılan bir beyanname bu yaklaşımın tipik örneklerinden biridir:

“Sevgili arkadaşlar, kardeşler, bildiğiniz gibi biz arkadaşlarınız, yalancı Almanların hatırı için olan bu muharebe muhitinden kurtulup İngilizlerin eline geçmiş bulunuyoruz. İngilizler bizi iyice yedirip temiz su verdikten maada tütün ve her istediğimizi dahi veriyorlar. Buraya geldiğimizde yaralı olanlarımızı devlet hekimlerine tedavi ettirdiler. Hatta çalıştırdıkları neferlere dahi emeklerine mukabil ücret veriliyor.”⁴

Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri tarafından cepheye atılan beyannameleri resmî söylem düzeyinde küçümseyici bir tavırla

³ “Düşman Tarafından Siperlere Atılan Beyannameler”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 5 Haziran 1331.

⁴ “Süleyman Bey Çiftliği Civarında Cenup Grubu Komutanlığı Bölgesinde Bulunan Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 27 Mayıs 1915; Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, (Ankara: Kim Yayınları, 2004), s. 57.

karşılasa da pratikte bu propagandaların etkisini sınırlamak amacıyla ciddi tedbirler almıştır. Belgelerin askerler arasında yayılmasını önlemek, morallerin bozulmasını engellemek ve savaş azmini korumak amacıyla toplama ve imha faaliyetleri yürütülmüş, ayrıca içeriklerin etkisini kırmaya yönelik açıklamalar yapılmıştır. Bu beyannameler, özellikle Çanakkale ve Gelibolu'da savaşan askerleri ikna etmeyi hedefleyen, ahlaki meşruiyetten yoksun ve yanıltıcı metinler olarak değerlendirilmiş, resmî belgelerde ise “yalana, yüzsüzlüğe ve arsızlığa” dayanan değersiz kâğıt parçaları şeklinde tanımlanmış ve askerler üzerinde ikna gücü taşımadığı vurgulanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti savunmada kalmamış, karşı propaganda da üretmiştir. Özellikle İtilaf saflarındaki Müslüman Hintli askerlerin dinî bağlılıkları hedef alınarak bu kitleye hitap eden beyannameler cephelere dağıtılmış, Müslüman askerler Osmanlı'ya sığınmaya teşvik edilmiştir. Bu noktada İngilizlerce esir kamplarının idealize edilmesi de cephedeki ikna stratejilerini tamamlamış ve psikolojik, ideolojik ve dinî unsurların da cephe savaşları kadar belirleyici olduğu görülmüştür: “... esir alınan zabitan ile ırkdaşlarınız kendilerine gösterilen husn-u muameleyi takdir ile her gün teşekkür etmektedirler. İngiliz askerlerine verilen tedavi, yaralanan Türklere dahi tarafımızdan veriliyor.”⁵

Cepheye atılan ve Osmanlı askerlerini teslim olmaya yönlendiren beyannameler, İtilaf Devletleri tarafından hem maddi refah hem de siyasal ve dinî hassasiyetler üzerinden kurgulanmıştır. 1915 tarihli ve “Ey Osmanlı Askeri” hitabıyla başlayan bir beyannamede, teslim olanların refah içinde yaşadığı anlatılmış, Osmanlı'nın müttefiki Almanya ise savaşın sorumlusu olarak gösterilmiştir. Bu beyanname hem sahadaki askerlerin kararlarını etkilemeye hem de Osmanlı Devleti'ne duyulan güveni sarsmaya yönelik çok katmanlı bir retorik taşımaktadır:

“Ey Osmanlı Askeri,

Menafi-i şahsiyetlerini takip ile bu mübarek vatanımızı an be an mah(v) ve inkıraza sevk etmekten başka bir şey düşünmeye

⁵ “Süleyman Bey Çiftliği Civarında Cenup Grubu Komutanlığı Bölgesinde Bulunan Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 9 Mayıs 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 56.

vakit bulamayan bazı müfsitler güya elimize düşen efrad-ı Osmaniyenin katledilmekte veyahut suiistimale uğramakta olduklarını nefarat beynine işaa ile sizi iğfal ve zebunane harekete sevk etmekte olduklarının kemali esefle görmekteyiz.

Mümkün olsaydı da görseydiniz arkadaşlarınızdan oldukça külliyetli bir miktar teşkil eden bir kısım-ı mühimmi bize gelmişler ve refah ve saadet içinde ömür geçirmektedirler.

Milletimizi tehlikeye ilka ile çoluk çocuk sahibi bu kadar dindeşimizin bi-luzum feda olmasına sebep olan şu Almanların ve hem fikirlerinin entrikalarına niçin kurban oluyorsunuz? Buna müteakabilen İngiltere Devleti'nin hamiyet pervarane ve idare-i ahraranesi sayesinde bugün milyonlarca ehl-i İslam asudene bir ömür geçirmekte ve bunlardan binlerce dilaveran bize karşı besledikleri şükran ve uhudiyyeti ispat için gönüllü olarak sancılarımız altına şitab ile bizimle beraber muhaliflerimize karşı can siparane harb etmektedir.

Ellerinde alat-ı ihtirasatı olduğumuz rical-i devletinizin ictisarina cüret ettiği bu cinnetin sırasında bir muvaffakiyet ihtimali bir zafer ışığı görüyor musunuz?

Almanlar tarafından sarf olunan bunca himamata rağmen hiçbir suretle iğfal edilemeyen İtalyanlar dahi şehir-i halin on ikinci günü bize el uzatarak Almanya'ya ve (bittabi müttefiki bulunduğumuz size de harb ilan ile Almanya'nın diğer bir alat-ı mekasidini teşkil eden Avusturyalıları azim bir mağlubiyete gırtiftar eylemiştir.

Ey Asker! Emin ol ki senin menafi-i hakikiyen bu taraftadır. Uyanınız! Şu münafık heriflerin ifsadatına kapılmayınız gayenize iltica edecek her Osmanlı eri için aguşumuz açın. İstirahatınız temin, hayatınızı tahlis ve evlad-u iyalinize bir an evvel kavuşmak için bundan gayri hiçbir çare yoktur.

Cenabı Hak sizleri tenvir ile bu girdaptan halas eyleye!”⁶

Metinlerde askerî koşulların yanında savaşın ahlaki boyutları da işlenerek Osmanlı askerinin iç dünyasına etki edilmek istenmiştir. 31 Mayıs 1915 tarihli bir beyannamede savaşın anlamsızlaştığı, Osmanlı

⁶ “Ey Osmanlı Asakiri”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26; BDHK, 298/1215; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 300.

askerlerinin kahramanlıklarının takdir edildiği ve bundan sonraki adımın ateşkes olması gerektiği belirtilmiştir. Bu yaklaşım, esaret koşullarını meşrulaştırmanın ötesinde askerlerin savaşın sürmesinin makul bir zemini kalmadığını düşünmesini amaçlamıştır:

“Ne zaman ateşkes yapacağınıza hayret ediyorum. Bu elem verici savaştan ne zaman kurtulacağız. Ateşkes yapılacağı zaman bilirsiniz biz İngilizler savaştan sonra size zindelik kazandıracğıız. Çünkü siz Türkler en büyük kahramanlar gibi yiğitlik ve yararlılık gösterdiniz. Ancak kamu yararının eski haline getirilmesi için savaşı sona erdirmenizi dilerim. Biz Türkleri severiz. Biz Türklere şimdi yaptığımızdan daha fenalık verebilme gücündeyiz. Durum bundan başka bir şey değil. Savaş durumunun sürmesi ve sürmesi görüşünüze bırakılmıştır.”⁷

İngiliz propagandasında Osmanlı'nın müttefiki Almanya giderek daha açık biçimde savaşın asıl sorumlusu ve felaketin kaynağı olarak gösterilmiştir. 5 Haziran 1915'te alay siperlerine atılan bir beyanname de bu söylem belirginleşmiş, savaşın sürdürülmesinin sivil halkın ve dindaşların gereksiz yere feda edilmesine yol açacağı vurgulanmıştır. Böylece Almanlarla yapılan ittifakın sorgulanması ve askerlerin yenden düşünmeye sevk edilmesi amaçlanmıştır: “Milletinizi tehlikeye ilka ile çoluk çocuk sahibi bu kadar dindaşlarınızın lüzumsuzca feda olmasına sebep olan şu Almanların ve hem fikirlerinin entrikalarına niçin kurban oluyorsunuz.”⁸

İtilaf Devletleri'nin propaganda faaliyetleri yazılı içeriklerle sınırlı kalmamış, görsel malzemeler de sürecin önemli bir parçası olmuştur. 18 Haziran 1915'te Çanakkale Kabatepe'ye atılan bir çuval dolusu beyanname ve fotoğraf bu çok yönlü anlayışın dikkat çekici bir örneğidir. Belgeler Kuzey Grup Kumandanlığı tarafından toplanıp Başkumandanlık Vekâletine gönderilmiş, birkaç nüsha arşivlenmiş, geri kalanlar imha edilmiştir. Bu durum Osmanlı otoritelerinin

⁷ “Türklere Esir Olmaları İçin Yazılan İngilizce Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 31 Mayıs 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 57.

⁸ “Alay Siperlerine Atılan Uzun Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 5 Haziran 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 62.

materyalleri ciddiye aldığını ve askerler arasında yayılmasını önlemeye çalıştığını göstermektedir. Beyannamede Maadi Kampı'ndaki esirlerin gündelik yaşamları sergilenmiş, Osmanlı askerleri teslim olmaya ikna edilmeye çalışılmıştır. Görseller aracılığıyla esaret bir “tehdit” olmaktan çıkarılıp “rahat ve güvenli bir yaşam” vaadiyle sunulmuş, savaş koşullarına kıyasla tercih edilebilir bir seçenek olarak gösterilmiştir. Böylece yazılı propagandanın ötesine geçen, duygulara doğrudan hitap eden bir ikna stratejisi uygulanmıştır. Aynı gün Kabatepe'de toplanan bu malzemeler, yazılı ve görsel unsurların birlikte kullanıldığı çok katmanlı propaganda stratejisinin somut bir örneği olarak kayıtlara geçmiştir.⁹

İngilizlerin havadan yürüttüğü psikolojik harp faaliyetleri hem cephedeki askerleri hem de Osmanlı bürokrasisini etkilemiştir. Belgelerin takibi, değerlendirilmesi ve saklanması devlet mekanizması içinde kurumsal bir boyut kazanmıştır. İngiliz uçakları tarafından dağıtılan propaganda metinlerinin farklı cephelerde kolordu komutanlıklarına ulaştığı ve Başkumandanlık Vekâletine iletildiği arşiv belgelerinde görülmektedir. Bu belgeler hem savaşta kullanılan araçları hem de Osmanlı idaresinin verdiği karşılığı göstermektedir: “16/2/1332 öğleden evvel İzmir üzerinde cevelân eden bir düşman tayyaresinden atılıp Dördüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan gönderilen iki aded İngilizce beyânnâmenin leffen takdîm kılındığı ma'rûzdur.”¹⁰ Bu kayıt, propaganda malzemelerinin içerik ve dağıtım açısından gelişkin yöntemlerle hazırlandığını göstermektedir. Hava araçlarıyla cephe gerisine ulaştırılan belgeler, savaşın silahların yanı sıra bilgi ve algı yönetimiyle de yürütüldüğünü ortaya koymuştur.

Savaş ilerledikçe İtilaf Devletleri'nin beyannameleri anlık propaganda işlevi görürken aynı zamanda teslimiyet düşüncesini meşrulaştırarak Osmanlı askerinde çaresizlik duygusu uyandırmıştır. Bu metinlerde esaret, korku nesnesi olmaktan çıkarılıp arzu edilecek bir yaşam biçimi olarak tasvir edilmiştir. Mektuplar ve beyannameler aracılığıyla savaşın anlamsızlığı ve Osmanlı askerinin umutsuzluğu

9 “Düşman Tarafından Siperlere Atılan Beyannameler”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 5 Haziran 1331; BDHK, 3443/45, 16 Şubat 1332.

10 “Dördüncü Kolorduya Gönderilen İngilizce Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3443/45, 16 Şubat 1332.

öne çıkarılmış, esir kamplarındaki konfor bilinçli bir karşılaştırma unsuru yapılmıştır. Teslimiyet, zayıflık söyleminin dışına taşınarak mantıklı ve avantajlı bir tercih gibi sunulmuş, bu algıyı kalıcı kılmak için sistematik bir söylem geliştirilmiştir. Özellikle 1915 yılının ortalarına ait belgeler bu algı mühendisliğinin önemli örneklerini oluşturmuştur.

20 Temmuz 1915'te Şimal Grubu Kumandanlığı bölgesine atılan bir mektupta İngilizler, esir kamplarında askerlerin rahat ve huzurlu bir yaşam sürdüğünü vurgulayarak, Türk askerlerinin moralini bozmayı amaçlamıştır. Mektupta esirlerin “güzel vakit” geçirdiği belirtilmiş, savaşan askerlerin ise aynı imkânlarla sahip olamayacağı iddia edilmiştir. Teslimiyeti teşvik eden bu yaklaşım şu sözlerle dile getirilmiştir: “Türk Efendi! Orada nasıl bir vakit geçiriyorsunuz? Bizim burada geçirdiğimiz güzel vaktin yarısı kadar olsun güzel vakit geçirmediğinizi iddia ederim. Bizim tarafımıza geçip oturmak istediğinizi iddia ederim. Bizimle beraber olan birçok arkadaşımız onlar da burada bulunmayı isterlerdi, diyorlar.”¹¹

İtilaf Devletleri, Osmanlı esirleri üzerinde sistemli bir propaganda yürütmüş, esareti korkulacak bir durum değil, aksine, teslimiyeti teşvik eden konforlu bir hayat biçimi olarak göstermeye çalışmıştır. Bu amaçla hazırlanan beyannamelerde ve gazete yazılarında, özellikle Mısır'daki Maadi Kampı'nda kalan Türk esirlerinin rahat, huzurlu ve refah içinde yaşadığı yönünde tasvirler yer almıştır. İngilizler, cephe savaşı Osmanlı askerlerinin moralini bozmak ve teslimiyeti cazip kılmak için, esirlerin sigara, şekerleme ve hediyelerle ödüllendirildiği, müzik ve eğlenceler düzenlediği, ziyaretçilerle görüştüğü, hatta subaylara özel daireler, aşçılar ve günlük ücretler tahsis edildiği gibi sahneleri bilinçli biçimde öne çıkarmıştır. Bu anlatımlar, gerçekte yaşanan koşulları yansıtmaktan ziyade, cephe savaşı askerleri etkilemeye yönelik bir kurgu niteliği taşımaktadır. Maadi Kampı'ndaki yaşamın geniş, havadar dairelerde, elektrikle aydınlatılan, sağlık açısından uygun bir ortamda geçtiği iddiaları da aynı amaca hizmet

¹¹ “Şimal Grubu Komutanlığı Bölgesinde 24. Sipere Atılan Bir Mektup”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 20 Temmuz 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 56.

etmiş, savaşın zorluklarıyla karşılaştırıldığında esaret, rasyonel ve arzu edilir bir seçenek gibi sunulmuştur. Çarpıcı bir örnek, 28 Temmuz 1915'te Kumtepe bölgesine atılan bir beyannamede görülür. Bu beyannamede, Maadi Kampı'ndaki sözde konfor ve refah ayrıntılı biçimde anlatılmış, teslimiyeti özendiren bu tasvirler yalnızca cepheye bırakılan bildirilerle sınırlı kalmayıp basın aracılığıyla da yayılmıştır. Bu söylemin dikkat çekici örneklerinden biri, 3 Nisan 1917'de *El-Taif* gazetesinde yayımlanan “Bahtiyar Türk Esirleri” başlıklı yazıdır:

“Kahire civarındaki üsera karargahını ziyaret eden bir adam adeta kendini cennette zanneder. Esirlerin oturdukları yerler havadar, geniş ve temiz barakalardır. Tahta karyolalar üzerinde kar gibi beyaz çarşafli yataklar vardır. Tahtakurusu, pire olmasın diye bütün tahtalar katranla badana edilmiştir.

Her esirin yatağının başında çamaşırlarını saklamak için birer çanta asılıdır. Ayakucunda her esirin kendi yemek kapları vardır. Esirlerin esvapları kışın yünden, yazın mavi ketenden yapılmıştır. Temiz elbiselerdir.

Et, balık, peynir, yağ, ekmek, yeşillik dağlar gibi yığılmıştır. Doğrusu yemeğin bu bolluğuna hayran kaldım. Esirlerin arasında seçtikleri aşçıların nezaretinde cesim (büyük) kazanlarda yemek yaparlar. Esaret değil hakiki bir saadettir.”¹²

Bu tür tasvirlerin yalnızca tek bir örnekle sınırlı kalmadığı, farklı cephelerde dağıtılan beyannamelerde de tekrarlandığı görülmektedir. Örneğin, bir başka beyannamede şu ifadeler yer almaktadır:

“Osmanlı üserâsı Kahire'den birkaç mil uzak Nil kenarında (Maadi) nâm mahalde gâyet muntazam ve müferreh bir bahçede ikamet ediyorlar.

Üserâ-yı merkûme fevka'l-âde rahat olup ikâmet eyledikleri kârgîr dâire gâyet havadardır ve elektrik ile tenvîr edilmiş ve hıfzu's-sıhhaya muvâfık bulunmuş olduğu gibi herbiri için ayrı ayrı yataklar da tahsîs edilmiştir.

¹² “Bahtiyar Türk Esirleri”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 318/1467, 3 Nisan 1333; BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334.

Üserânın te'mîn-i i'âşelerine fevka'l-gâye dikkat ve i'tinâ olunmakda ve cümlesine yegân yegân tabak derûnunda yemekler verilmekde olduğu gibi her gün sigaralar, sabun, sâir havâyic-i zarûriyeleri dahi i'tâ ve tevzî' edilmekdedir.

Sultân hazretleri, başmâbeyncisi vâsıtasıyla üserâyâ sigaralar, şekerlemeler, atıyyeler ihsân ve irsâl ve tevzî'yle üserâyı merkûmeyi taltîf ve tatyîb buyurmuşlardır.

Üserâyı merkûme âdet-i milliyeleri vechile sazlar ve sazender tedârik ve tertîb ederek zamanı hoş geçirmek için 9, 10'uncu resimlerde gösterildiği üzere her gün eğlenmektedirler.

Üserâyı merkûmeye Mısırlı dostları tarafından sazlar, satranç vesâir oyun takımları hediye olunmuştur.

Üserâyı ziyâret için her gün mürâca'at eden züvvârın kabûlüne müsâ'ade edilmekde ve üserâyı merkûme ile mülâkât eyleyen işbu züvvârın vizite defterine kayd ve tahrîr eyledikleri hatıradan dahi münfehim olacağı vech üzere üserânın gördüğü mu'âmeleden dolayı gerek üserâ ve gerek züvvâr-ı mûmâileyhîmin memnûn olmakda oldukları pekala anlaşılır.

Üserâyı zâbitân için ayrı dâireler tahsîs edilmiş ve mûmâileyhîme karyolalar ve battaniye ve çarşafklar ve sandalye ve kanape ve masalar ve levâzım-ı sâire i'tâ olunmuştur.

Üserâyı merkûmenin ekl ve şurbuna sûret-i fevka'l-âdede i'tinâ edilmekde olup bunlara mahsûs mâhir aşcılar tedârik olunarak ta'âmları mezkûr aşcılar tarafından ihzâr ve tabh olunmakda bulunmuştur.

Üserâyı merkûmeye yevmiye 4, 4,5 şilin i'tâ olunmaktadır.

Üserânın ikâmet etmekde oldukları bağçe derûnunda küşâd etdirilen husûsî dükkânda her nev' meyve ve tatlılar vesâire ihzâr ve ehven fiyatla fûruht etdirilmekdedir.

Üserâyı zâbitân ve neferât ile muhâfazalarına me'mûr olanlar beyninde fevka'l-âde muhabbet ve samîmiyet mevcûddur.”¹³

13 “Osmanlı Askerleri Kahire Üsera Karargâhında”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 5 Haziran 1331; “Kale-i Sultaniye Cephesi'ndeki Kıta'ât-ı Osmaniyye Üzerine Düşman Tarafından Uçak Vasıtasıyla Atılan Varakalardan Bir Nûsha”, BOA, HR. MA, 1140/22, 9 Ağustos 1331'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 230-231; “Utanmaz İnsanlar”, *Tanin*, 23 Ağustos 1915, s. 1.

Söz konusu anlatıya göre Osmanlı esirleri, Kahire'ye birkaç mil mesafede bulunan düzenli ve ferah bir bahçede ikamet etmekteydi. Taş ve tuğladan yapılmış, elektrikle donatılmış dairelerde kalan esirlere ayrı yataklar tahsis edilmiş, esirlerin konaklama ve yaşeleri özenle düzenlenmişti. Günlük yemekler tabaklarla sunuluyor, sigara, sabun ve diğer ihtiyaçlar karşılanıyordu. Mısır Sultanı, başmabeyincisi aracılığıyla sigara, şekerleme ve hediyeler göndererek esirleri onurlandırıyor. Esirler saz ve çalgılarla eğlenceler düzenliyor, Mısırlı dostlarından hediye olarak satranç gibi oyun takımları alıyorlardı. Ziyaretçilerin kabulü serbest bırakılmıştı. Ziyaret defterlerinden hem esirlerin hem de ziyaretçilerin bu uygulamadan memnun oldukları anlaşılmaktaydı. Subaylara ayrı odalar tahsis edilerek karyola, battaniye, masa gibi eşyalar verilmişti ve subayların yemekleri özel aşçılarca hazırlanmaktaydı. Esirlere günlük 4-4,5 şilin ödeniyor, bahçedeki dükkândan uygun fiyata meyve ve tatlı satın alınabiliyordu. Subaylar, erler ve muhafızlar arasında dikkate değer bir samimiyet vardı.¹⁴

Propaganda teslimiyet duygusunu pekiştirmek için esaretin olumlu yönlerini öne çıkarmış, Osmanlı'nın cephelerdeki başarısızlıklarını abartarak aktarmıştır. Beyannamelerde ordunun zayıfladığı, ciddi kayıplar verdiği ve stratejik bölgelerin elden çıktığı sıkça vurgulanmıştır. Süveyş Kanalı'nda asker ve mühimmat kaybı, Kudüs ile Filistin'in işgali ve çok sayıda esirin verildiği iddialarıyla Osmanlı askerinin direnci psikolojik olarak aşındırılmaya çalışılmıştır. Bu stratejinin çarpıcı bir örneği Ana kasabasına yönelik İngiliz hava saldırısı sırasında görülmüştür. Bölgeye gelen bir İngiliz uçağı, Filistin'deki ağır yenilgiyi ve Türk askerlerinin esir düştüğünü anlatan beyannameler bırakmıştır. Bu içeriklerin amacı, düşman gücünü yüceltmek ve Osmanlı askerine savaşın neticesiz olduğu hissini aşılayarak teslimiyeti rasyonel bir tercih gibi göstermektir.¹⁵

14 “Osmanlı Askerleri Kahire Üsera Karargâhında”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 5 Haziran 1331; “Kale-i Sultaniye Cephesi'ndeki Kıta'ât-ı Osmaniyye Üzerine Düşman Tarafından Uçak Vasıtasıyla Atılan Varakalardan Bir Nüsha”, BOA, HR. MA, 1140/22, 9 Ağustos 1331'den aktaran *Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I*, s. 230-231; “Utanmaz İnsanlar”, *Tanin*, s. 1.

15 “Düşman Uçağının Filistin'de Türklerin Hezimete Uğradığına ve İngilizlerin çok Sayıda Esir Aldığına Dair beyanname”, BOA, DH.ŞFR, 598/4, 10 Teşrinievvel 1334.

Teslimiyet propagandasının etkisini artırmak isteyen İtilaf Devletleri, zamanla beyannamelerin tonunu daha doğrudan ve yönlendirici hâle getirmiştir. Artık esaretin cazip yönleri anlatılmakla kalmamış, Türk askerlerine nasıl teslim olacakları açık talimatlarla iletilmiştir. Bu durum, psikolojik etkinin yanında sahadaki askerle doğrudan iletişimi esas alan bir taktik olarak öne çıkmıştır. Bunun somut bir örneği, 4 Ağustos 1915'te Şimal Grubu Kumandanlığı tarafından 5. Ordu'ya gönderilen ve 8 Ekim'de Başkumandanlık Vekâleti'ne ulaşan belgelerde görülmektedir. İtilaf Devletleri'nin 16. ve 19. Tümen cephelerine attığı iki kâğıt ve bir fotoğraf içinde yer alan beyannamede Türk askerlerine açık bir teslimiyet çağrısı yapılarak şu ifadeler kullanılmıştır: “Birer birer en yakın taraftan sürünerek buraya geliniz. Nöbetçimiz sizlere buraya gel diyecek. Selamet ile geliniz.” Bu doğrudan çağrı ile psikolojik savaş, ikna aşamasını aşarak yönlendirme boyutuna ulaşmıştır.¹⁶

Beyannamelerde cephede karşı tarafa geçmek güvenli ve konforlu bir seçenek olarak sunulmuş, teslimiyet bu yolla teşvik edilmiştir. İtilaf Devletleri'nin hazırladığı metinlerde savaşın zorluklarından yıpranan askerlerin psikolojisine hitap eden rahat yaşam koşulları öne çıkarılmıştır. Bunun bir örneği de Aralık 1915'te Cenup Grubu'nun sağ cenahındaki 1. Tümen cephesine bırakılan beyannamelerdir. Bu belgelerde teslim olan askerlere güzel yiyecekler, kışlık giysiler ve yorganlar verileceği vaat edilmiş, daha önce teslim olanların memnuniyetleri örnek gösterilmiş, iyi muamele gördükleri vurgulanmıştır. Bu yaklaşım şu sözlerle dile getirilmiştir: “Eğer bize teslim olur iseniz size çok güzel yemek ve kışlık rubalar ve yorganlar vereceğiz. Diğer gelen arkadaşlarınız çok memnun kaldılar, iyi bakılmaları için eğer her kim ki bize gelmek yahut teslim olmak ister ise hiç korkmasın. Onlara silah atılmayacaktır. Bizim askerlerimize emir verilmiştir. Her kimse gelir ise ona ateş yapmasınlar buyurunuz.”¹⁷

İngilizlerin havadan yürüttüğü psikolojik harp faaliyetlerinde kullanılan beyannameler yalnızca genel vaatlerden ibaret değildi.

¹⁶ “Düşman tarafından siperlere atılan iki beyannamenin Şimal Grubu Komutanlığına gönderildiği”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 25 Eylül 1331.

¹⁷ “Düşman Tarafından Siperlere Atılan Beyannameler”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 27 Teşrinisani 1331.

Daha önce teslim olmuş Osmanlı askerlerinin kaleme aldığı mektuplar da bu amaçla kullanıldı. Esirlerin kendi ifadeleriyle aktardıkları olumlu yaşam koşulları, savaşı arkadaşlarını etkilemeyi ve teslimiyeti cazip göstermeyi hedefliyordu. Özellikle Sıhhiye Başçavuşu M.C. imzasıyla yayımlanan bir mektupta teslimden sonra görülen iyi muamele, İngiliz subaylarının nazik tavırları, verilen yiyecek ve hediyeler öne çıkarılmış, savaşın sorumlusu olarak Almanlar gösterilmiştir. Bu tür içerikler, İngilizlerin Osmanlı askerinin moral durumuna dair önemli istihbarata sahip olduğunu, hatta bunu bizzat teslim olan askerler aracılığıyla edinildiğini göstermektedir. Ayrıntılı yaşam tasvirleri ve istihkak listeleriyle açlık, yoksulluk ve umutsuzluk üzerinden bir ikna stratejisi geliştirilmiştir:

“Silah Arkadaşlarıma,

Her nasılsa birkaç gün evvel İngilizlere esir düştüm. Görmekte olduğumuz muamele-i nazikane bizim orada zannettiğimizden bütün bütün aksine bulunmaktadır. Birkaç satırla bunu sizlere bildirmeği vicdanen bir borç addederim. Vakta ki teslim olduğumda beni birkaç kumandan huzuruna çıkardılar. Her biri ayrı ayrı hediyelerle taltif etti. Sigara paketlerini, çay, reçel vesaire takdim ettiler. Yolda zabitan ve efrad beni bir kardeş gibi, samimiyetle selamladılar. Ve nasıl memnun edeceklerini bile soruyorlardı. Nihayet İmroz Adası'na sevk olunduk. Burada bizden pek çok arkadaş var. Hepsine yeni çamaşır elbise ve kundura verilmiş. Beşer beşer mahruti çadırlara taksim edilmişler. Yatmak için insan başına, üçer battaniye tevzi edilmiştir. İngilizler, Osmanlılar hakkında hiçbir garaz beslemiyorlar. Yalnız, Almanların kurbanı olduğumuzu söylüyorlar. Mühimmat-i harbiyece fevkalade hazırlıkları vardır. Arkadaşlardan bazıları harbin hitamından sonra esirlerin iadesinde cezaya uğramalarından korkuyorlardı. Bu hususu İngilizler herhalde temin edeceklerdir, bunun için katiyen endişe edilmesin.

Yevmi her nefere verilen erzak listesidir.

Şeker: 50 dirhem

Çay: 20 dirhem

Pirinç: 75 dirhem

Et: 150 dirhem

Patates: 60 dirhem

Sebze: 75 dirhem

Bir tane ekmek, 2 günde 1 kutu reçel vesaire. Velhasıl bütün arkadaşlar burada rahat bir surette ömür geçirmekte ve sizlerin dahi yakın vakitte kurtulmanızı temenni ile arz-i selam ederler.

Üserâ-yı Osmaniyyeden

Sıhhiye Ser Çavuşu M.C.

Arkadaşlar!

Bir hayli müddetten beri İngilizler elinde esir bulunuyoruz. Rahat ve saadetimizi size yazı ile tarif edemeyiz. Fazla yemek, isteğimizden fazla tütün daima yanımızda bulunuyor. Bu halinizi görüp sizin çektiğiniz sefaleti düşünmemek kabil değil. Esirlere hüsn-ı muamele ederler. Veyahut mezheplerine ilişiyorlar deyü söylenen sözlerin hiç aslı ve esası yok. Zira, bizim hayatımız emin olduğu gibi, dinimize, mezhebimize ilişkin yok. En büyükten, en küçüğe kadar herkes bizim ile kardeş gibi muamele ediyor. Harpten sonra da hakkımızda ceza tertip ederler deyü, düşündüğümüz bile yok. Biz teftiş edip anladık ki badel-harb isteyenler vatana avdet edebilecekler, istemeyenler Mısır'da kalıp İngiltere Hükûmetinin muhafazası altında yaşayabilecekler. Doğrusunu söylemeli ise biz annemizden yeni doğduk. İnsan gibi yaşamaya yeni başladık. Erkek ve medeni bir ordunun dostluğunu ilelebed kazandık.

Arkadaşlar! Biz daima sizi düşünüyoruz. Ve sizin dahi, kün-evvel kurtulmanızı Cenab-ı Hak'tan temenni ediyoruz. Kim kurtulmak isterse hiç beklemeyip bize gelsin. Beraber insan gibi yaşayalım. Para kazanalım. Kün-evvel evlerimize gidip çoluk çocuklarımıza kavuşalım.

Türk Vatandaşlarına Hayırhahane Bir Davet

Arkadaşlar!

Esir düştüğüm günden beri ve hususan bu soğuk günlerde ne kadar rahat ve asude bir ömür geçirdiğimi, bir kardeş halinde size, bildirmeyi bir mukaddes vazife sayıyorum.

Kardeşler, arkadaşlar, siperlerde bulunduğum günleri hatırladıkça, vücudum titriyor. Siperlerde taamun (yemeğin) azlığı, soğuğu ve mafevklerde silsile-i vahşiyane muamelelerini hulasa çekmekte olduğunuz enva-i teaddiyat ve sefaleti göz önüne getirmedikçe müteessir olmadan yapamıyorum. Adeta, kan ağlıyorum. Buraya gelir gelmez bana derhal, sıcak çay, bol bol taam,

tatlı ve sigaralar verildi. Battaniyelerin yünden, elbiselerin ve ayakkabıların ise haddi ve hesabı yok. Nihayet ömrümde emsalini görmediğim, rahatlığa burada nail oldum. Bir peder kendi evladı için bundan fazla bir şey istemez ve yapamaz. Büyükten küçüğe varıncaya kadar herkes bizimle kardeşçesine muamele ediyor. Din ve mezhebimize ise her yolda ihtiram olunuyor. İngilizler bize düşman olmak şöyle dursun, hakikatte en ciddi dostlarımızmışlar. Heyhat ki o sadakati takdir edemeyen kardeşlerimiz kalben temenni ettiğim bir şey varsa, o da sizin de benim gibi temin-i rahat etmenizdir. O halde bu hal-i sefaletinizden bir an evvel yakayı kurtarmanın çaresine bakınız. Fırsat gayib etmeyerek, buraya geliniz! Bu büyük ve insaniyet perver milletin kucağına atılınız! Sizi, Cenabı Hakk'a emanet eder, selamet ve rahatınıza dua eylerim.

24 Teşrinisani 1331 (7 Aralık 1915)

İmroz Adası'ndaki Üserâ-yı Harpten

Vatandaş ve Silah Arkadaşınız.

Arkadaşlar!

Yakınlarda ol taraftan buraya gelen arkadaşlarımızdan anladığımıza göre bayrama kadar müsalahe akdedilecekmiş diye bir şayia çıkmış. Bittabi bu haber üzerine çok sevinmişsiniz. Doğrusu biz de sevindik. Lakin görüyorsunuz ya ne sulh olduğu var ne bir şey. Hâlbuki bu tarafa gelseniz, göreceksiniz ki asil sulh buradadır. Bayramda bize tatil verdikten maada koyun da verecekler ve biz evimizdeymiş gibi kurban kesip keyif yapacağız. Arkadaşlar, sizin halinize çok acıyoruz. Bir defa buraya gelseniz de bizim rahatımızı görseniz çok memnun kalacaksınız. Ne kadar, çoğumuz bayramdan evvel buraya geçip bizimle beraber ıyd-i mübareki icra ederseniz biliniz ki bizim sevincimiz o kadar mükemmel olur. Hiç değil, yediğimiz canımıza siner. Beraber bayramlaşır, Cenab-ı Hakk'a bugün için şükürler ve bir gün evvel bizleri ailelerimize kavuşturması için niyaz-i ker arz ederiz.

Tekrar diyorum durmayın bize gelin.

Osmanlı Üserâdan Biri

3 Teşrinievvel [1]331 (16 Ekim 1915)”¹⁸

¹⁸ “Düşman Tarafından Siperlere Atılan Beyannameler”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 21 Eylül, 3 Teşrinievvel 331, 24 Tesrinisani 1331.

Bir başka örnek ise Sıhhiye Başçavuşu M.C. imzasıyla yayımlanan bir mektupta görülmektedir. Bu metinde teslimden sonra görülen iyi muamele, İngiliz subaylarının nazik tavırları, verilen yiyecekler ve hediyeler öne çıkarılmış, savaşın asıl sorumluluğu ise burada da Almanlara yüklenmiştir. Ayrıntılı yaşam tasvirleri ve rasyon listeleriyle esaret, açlık ve yoksulluk karşısında cazip bir alternatif olarak sunulmuş, böylece cephedeki askerlerin moralini zayıflatmaya yönelik bir ikna stratejisi geliştirilmiştir:

“Lehü'l-hamd fevkalade sıhhatteyim kat'iyen hiçbir gûnâ bir cihetce müşkilâtımız olmadığı gibi hiçbir gûnâ merak edilecek bir şeyimiz yoktur efendim. Mehmed İlyâs

Hiçbir gûnâ düşüncem olmadığı gibi rahatım efendim. Sâdık Ali

Rahat ve sıhhatim fevkalade olmakla (...) hiçbir cihetçe bir sıkıntımız olmadığı beyân ederim efendim. Şa'bân Şâkir

Rahatım iyidir efendim. Ahmed Mehmed

Rahat ve iyiyim efendim. Mehmed Zâkir

Fevkalade rahat ve sıhhatim dolayısıyla kendi evim gibi serbest ve hiçbir cihetce sıkıntımız olmadığı gibi fevkalade imrâr-ı hayat eylemekteyim efendim. Receb Ahmed Alay 161”¹⁹

Siperlere metin içerikli beyannamelerin yanı sıra yukarıda kısaca bahsedilen Osmanlı esirlerinin konforunu gösteren fotoğraflar da atılmıştır. Bu görseller, psikolojik savaşın etkisini artırmak ve teslimiyeti cazip kılmak amacıyla kullanılmıştır. İngilizler ayrıca Arap basınında yayınlanan, esir kamplarını idealize eden fotoğraflar ve haberlerden yararlanmıştır. Görsellerde Mısır, Malta ve Hindistan'daki Türk esirler bir mahkûmiyet hâlinde değil, adeta tatil köyünde vakit geçiriyormuş gibi resmedilmiştir. Böylece kamuoyunda ve cephedeki askerlerde esaretin tehditte ziyade lüks bir hayat olduğu algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Fotoğraflardan birinde Osmanlı subaylarının yatak odaları ayrıntılı biçimde gösterilmiş, alt yazıda her bir subaya

¹⁹ “İngiliz Esaretini Olumlu Gösteren Propaganda Mektubu”, BOA, DH. EUM, 6. Şb. 55/38, 26 Ağustos 1334.

günlük dört şilin ödendiği ve özel hizmetçiler tahsis edildiği belirtilmiştir. Bu, özellikle rütbeli askerleri teslim olmaya teşvik etmeyi amaçlamıştır. Başka bir karede Müslüman esirlerin özel ibadethanelerde serbestçe namaz kıldıkları görülmüş, dini özgürlüklerin sağlandığı imajı verilmiştir.²⁰

Esirlerin tütün ve sigaraya kolayca erişebildiği, koğuşlarda eğlenceler düzenleyip iskambil oynadıkları ve düzenli kahvaltı yaptıkları sahneler yer verilmiştir. Kampta üretilen ekmeklerin taze sunulduğu, doktorların büyük koğuşlarda muayene yaptığı ve esirlerin gazete okuyarak gelişmeleri takip edebildiği gösterilmiştir. Fotoğraflarda kimi esirler dama oynarken kimileri sigara içmekte veya sohbet etmektedir. Bazı görüntülerde ise Mısır'daki dostlarından gönderilen sazlarla müzik yaptıkları aktarılmış, böylece esaretin sosyal ve kültürel faaliyetlerle zenginleştirildiği imajı verilmiştir.²¹

İngilizlerin Türk mevzilerine bıraktığı beyannamelerin önemli bir kısmı doğrudan Türk askerlerine hitaben kaleme alınmıştı. “Türk Askerlerine” başlıklı bir beyannamede İngilizlerin başarıları ayrıntılı biçimde anlatılıyor, Bağdat'ın yeniden ele geçirildiği ve ordunun hızla ilerlediği belirtiliyordu. Aynı belgede her geçen gün daha fazla Türk askerinin esir alındığı vurgulanıyor, bu da Osmanlı ordusunun çözülmekte olduğuna kanıt olarak sunuluyordu. Savaşın sorumluluğu Almanya'ya yüklenirken Osmanlı dost bir millet olarak tanımlanıyor, fakat Osmanlıların Almanlar tarafından aldatıldığı öne sürülüyordu. Dinî boyuta da yer verilmiş, savaşın bir “İslam savaşı” olmadığı, bu gerekçeyle meşrulaştırılamayacağı ifade edilmişti. Osmanlı askerlerinin Almanya'nın çıkarları uğruna savaştığı, Enver Paşa'nın milleti Almanlara “sattığı” ve Padişah'ın İttihatçılar tarafından sarayda esir tutulduğu gibi iddialarla hem siyasi hem ahlaki sorgulama yapılmıştı. Türk askerlerinin kendilerine ve ülkelerine zarar verdikleri, açlık, hastalık ve aile özlemiyle yıprandıkları vurgulanmış, yaz aylarında savaşın şiddetleneceği ve çok sayıda askerin hayatını kaybedeceği öngörülmüştü. Bu çerçevede teslimiyet rasyonel ve insani

20 “16. ve 19. Fırka Siperlerine Atılan Düşman Beyannameleri”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 23 Temmuz 1331.

21 “Düşman Uçaklarından Siperlere Atılan Propaganda Fotoğrafları”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3437/23, 24 Teşrinisani 1331.

bir seçenek olarak sunulmuş, İngilizlere sığınan askerlerin konfor içinde yaşadıkları ve bunu kurtuluş olarak gördükleri öne çıkarılmıştı. Beyannamenin sonunda ise artık sonucu belli olan bu savaşı sürdürmenin anlamsız olduğu, kan dökülmesine son verilmesi ve esir kamplarındaki silah arkadaşlarına katılmanın en doğru yol olduğu çağırısı yapılmıştı.²²

İngiliz propagandası, görüldüğü üzere, esaretin çekici yönlerini öne çıkarırken Osmanlı'nın yenilgilerini de araçsallaştırmıştır. Beyannamelerde cephelerdeki gelişmeler aktarılmış, Osmanlı askerlerinin moralini bozmak ve teslimiyeti teşvik etmek amaçlanmıştır. Özellikle Mısır cephesindeki başarısızlıklar vurgulanmış, Kutü'l-Amare'nin düşmesinden sonra binlerce askerin esir alındığı, geri çekilen birliklerin yakalandığı belirtilmiştir. Osmanlı ordusunun 100 kilometre kuzeye çekilmek zorunda kaldığı, ardından Ramadi ve Tikrit'te yeni yenilgiler yaşandığı aktarılmıştır. 1917 sonbaharında Ramadi'de Osmanlı birlikleri ağır bir hezimete uğramış, yaklaşık 4.000 asker esir düşmüştür. Tikrit'te konuşlanan iki tümen de başarısız olmuş, yüzlerce esir ve çok sayıda mühimmat İngilizlerin eline geçmiştir. Bu anlatılarla Osmanlı askerlerine direnişin hem anlamsız hem de umutsuz olduğu mesajı verilerek teslimiyet yönünde psikolojik baskı kurulmuştur.²³

Beyannamelerde Osmanlı askerlerine doğrudan padişah üzerinden değil, İttihat ve Terakki yönetimi ile Almanlar üzerinden seslenilmiştir. Suçlamalar, özellikle Almanların sömürüsü ve İttihatçıların çıkarıcılığı üzerinde yoğunlaşmış, askerlerin yıllardır yoksulluk, sefalet ve yaralarla sürüklenip durduğu, köylerindeki ailelerinin perişan olduğu, evlerin yıkıldığı ve çocukların sefalet içinde öldüğü vurgulanmıştır. İttihatçıların beceriksizliği, zulüm ve yolsuzlukları ağır biçimde eleştirilmiş, nazırların servet biriktirdiği, asker kaçaklarının rüşvetle kurtulduğu, halkın açlıktan kırıldığı ileri sürülmüştür. Almanların ülkeyi ekonomik olarak sömürdüğü, maden imtiyazlarını ele geçirdiği, Türk askerinin aç kalmasına rağmen erzakın

22 “Türk Askeri”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 4391/157; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 338.

23 “Masum Osmanlı Askerleri Niçin Harp Ediyorsunuz?”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 298/1215; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 295-298.

Almanya'ya gönderildiği belirtilmiştir. İstanbul'daki sefaletin boyutları anlatılmış, kadınların namuslarının dahi Alman subayları tarafından paymal edildiği iddia edilmiştir. II. Abdülhamid dönemiyle kıyas yapılarak İttihatçıların o günleri bile arattıkları savunulmuştur. Dinî söylemlerle de askerin inancı hedef alınmış, Cihad-ı Ekber'in etkisiz kaldığı, Mekke Şerifi'nin İngilizlerle iş birliği örneği verilerek Osmanlı'nın İslam dünyasındaki itibarını yitirdiği öne sürülmüştür. Sonuçta askerlerin “gerçek düşmanın İngilizler değil, Almanlar ve İttihatçılar olduğu” fikrine ikna edilmesi ve teslimiyete çağırılması amaçlanmıştır:

“Askerler!

İşte üç seneden beri aç bi-ilaç felaketten felakete koşuyorsunuz. Köyünüzde ot ocak, kap kaçak namına hükûmet bir şey bırakmadı. Evlâd-ı iyâliniz sefil, evleriniz harâb oldu. Dolaşmadığınız neresi kaldı? Hangi hududu görmediniz? Hanginizin vücudunda bir süngü veya kurşun yarası yok? Allah'ın rahmet görmeyen bu çöllerinde katlandığınız mahrumiyetler, yurtlarınızda açlıktan ölmeye mahkûm olan yavrularınız, hülâsa sayılmakla bitmeyen bu mesâibi kimin için ihtiyar ediyorsunuz, bari bilseniz! Bari bilseniz diyorum, çünkü bilmiyorsunuz. Zavallı kardaşlarım! Ben de yıllarca müddet, yalnız kalbimde Türklük kaygısı olarak sizinle yan yana dövüştüm, Kafkasya'dan tutunuz da Romanya'ya kadar yalın ayak o kanlı izlerin arkasından koştum. Fakat, artık manası olmayan insanlığa yakışmayan bu haksız münazaadan bıktım. Kanımızı emmekten başka bir şey yapmayan Almanlığın kurbanı olmaktan usandım ve şimdi köyümden uzak, bu garib yerlerde sizi ve sizinle beraber harâb olup giden vatanı düşünüp ağlıyorum.

Artık ne zamana kadar bu namussuz, satılmış hükûmetin esiri olup kalacaksınız? Mutlaka bize insanlığımızı başkaları mı tanıtmalı? Mutlaka bize hürriyetimizi hariçten mi gelip vermeli? Biraz insaf ile muhakeme ediniz! Meşrutiyet ilân edileliden beri hükûmet ne yaptı? Sırf sersemliği yüzünden şimdiki ile beraber bilmem kaçınıcı defa olarak ilân ettiği muharebelerden bahsetmek istemiyorum. Yine sırf idaresizliği, zulüm ve i'tisâfî yüzünden vukua gelen dâhilî ihtilâl vesaireyi de isterseniz unutalım. Fakat Allah için olsun söyleyiniz köyünüzde bir yolunuz mu var? Mektepler mi açıldı? Tarlalarınızı daha iyi sürmek, koyunlarınızı daha ziyade çoğaltmak, hülâsa asırlardan beri çektiğin sefaleti

azaltmak için size doğru yollar mı gösterildi? Memlekette ümran ve terakki namına darağaçlarından, maktullerden, menfalardan (sürgün yeri), zindanlardan başka ne var? Devr-i Hamidi'den lanetle bahseden İttihatçılar, her halde itiraf edelim, o günlere geniş geniş rahmet okuttular. Şu dakika memleket baştan başa taş taş üstünde kalmamış bir harâbezâra döndü. Yazık değil mi?

Biliyor musunuz ki dün tebaamız bugün müttefikimiz olan Bulgarların beş tane şeker fabrikaları var. Memleketimizde pancar mı yetişmez? Kafkasya'nın karları içinde donan kalbinizi biraz ısıtacak bir bardak çay için Almanlara avuç açıyoruz. Sırtınıza, ayağınıza, başınıza giydiğiniz o paçavralar için Almanya'ya harb borcumuz 250 milyon lirayı buldu. Daha şimdiden hükûmet borcuna karşılık maden imtiyazları veriyor. Bu gidişle bütün Anadolu Almanların eline geçecek, altın karşılığı olmayan kâğıt paraların vadesi hitama erince iflâs edeceğiz. Günde 300 dirhem ekmekle ordunun açlıktan nefesi kokarken hükûmet Almanya'yı doyurmak için vagon vagon buğday, zeytinyağı gönderiyor. Bugün her nazırımızın hiç olmazsa birkaç yüz bin lira serveti var. Kimi yağ, kimi un, şeker ticareti yaparak, kimi altınla on iki kuruşa yüzlük banknot toplayarak kasasını dolduruyor. Bir taraftan Almanlar, diğer taraftan İttihatçılar memleketi soyup bitiriyorlar.

İstanbul'da açlıktan ölenlerin günde 250 kişi olduğunu bilmiyor musunuz? Bilmiyor musunuz ki sefalet yüzünden namusuyla şöhrat bulan Türk kadınları Alman gemicileri, zabitleri ile görüşmeye kadar tenezzül ediyorlar! Benimle beraber bir çoğunuz İstanbul'da iken pekâlâ gördünüz ve işittiniz. Bugün payitahtta İslam hanımları Almanlarla alenen evleniyorlar. Güya İslamiyet'i müdafaa için harp ederken her şeyden mukaddes olan ırzımızı herkesten evvel dostlarımız pâ-y-mâl ediyorlar. Bugün memlekette belki 100.000 asker kaçağı var. Hanginizin meçhulüdür ki bunların kimisine bir lira mukabilinde Alman şimendifer memûrîni sahte müteahhit vesikaları veriyorlar, kimisine de birkaç kuruşa merkez kumandanları, jandarma zabıt ve efradı, ahz-ı asker heyetleri, hatta köy imam ve muhtarları göz yumuyorlar. Buna harb-i mukaddes değil, harb-i ticaret derler. Irak'a gelirken yolda tesadüf etmediniz mi? Nakliyat otomobillerindeki Almanlar tutturalabildikleri fiyatla müşteri taşıyorlar. Hatta biraz safdiline rast gelirse zabitanı bile ücretle naklediyorlar. Hangi birini sayayım? Benim kadar belki benden de iyi bu rezaletleri biliyorsunuz. Bütün Almanlar altın akçe aldıkları maaşlarıyla on

kuruşa yüzlük banknot toplayıp sonra aynı parayı istikrâz nâmı altında bize yüze ciro ediyorlar. Artık soyulmanın bu kadarı günah olmakla beraber ayıptır. Siz canınız dışınızda köyünüzde aileleriniz perişan, aç susuz harb ederken öbür tarafta âlem ticaretıyla hırsızlığıyla meşgul!

Harbin bidayetinden beri, Romanya'ya, Makedonya'ya, Galiçya'ya, İtalya'ya, hülâsa çârâktâr-ı âleme ordular gönderdik, evimizdeki buğdaya varıncaya kadar dostlarımıza verdik. Başımız sıkılınca iki çürük gemi, sekiz top, küfe küfe kâğıttan başka ne aldık? Hani ya yüz bin kişilik ordularıyla imdadımıza koşacak Almanlar!

Biz düşmanı yanlış yerde arıyoruz. Asıl düşman hem düşmanın en korkulusu, başımıza türlü türlü vaatlerle, Allah'ın belası gibi musallat olan Almanlar, sonra onlara adeta uşaklık eden İttihatçılardır. Görmüyor musunuz ki bütün dünya Almanlara karşı harp ediyor. Cihad-ı Ekber ilân etmişken âlem-i İslâmînin kılı yerinden oynamadıktan başka, hariçteki dindaşlarımızın mazhar-ı takbîhi bile olduk. Misal mi istiyorsunuz? İşte Şerif-i Mekke! Hükûmetin hukuk-ı İslamiyet'i muhafaza şöyle dursun, bilakis onu berbat ettiğine en büyük şahit evlâd-ı Rasulullah'dan olan mûmâileyh hazretlerinin İngilizlerle ittifakı ve İttihatçılara alenen ilân-ı husumetidir. Her taraf öyle. Hint ve Afgan'dan tutunuz da Cezayir, Fas'a kadar tek bir İslam hükûmet-i hâzırâyı tasvîb etmiyor. Almanlara memleketi verdikse dinimizi de mi bahşedeceğiz?

Zararın neresinden dönülse kârdır. Milletlerin istiklâliyeti için harb eden devletler elbette Türklerin esaretini istemezler. İnsaniyetin düşmanı olan, 20. asırda hak ve adâlet yerine zorbalıkla hükûmet etmek isteyen Almanlığa ve onun istibdadına karşı harb eden beşeriyetin nazarında biz Türkler Alman hırs-ı şânının kurbanları diye tanınılıyoruz. Henüz elinizde silahlarınız var iken insanlığınızı, esir olmadığınızı kendi kendinize ilân ve isbât ediniz. Memleketinizi istilâ eden bu haris açgöz ecnebiyi aranızdan defediniz. Kendinize rahminiz yoksa bari köylerinizde açlıktan ölen evlatlarınıza, sefaletten namusunu satan kadınlarınıza acıyınız askerler.”²⁴

24 “Askerler!”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334.

Osmanlı kamuoyu ve askerî erkânının dikkatini çeken propaganda faaliyetleri cephe hattının yanı sıra İstanbul basınında da yankı bulmuştur. Gelibolu ve çevresine atılan bazı beyannameler dönemin gazetelerinde yer almış ve kamuoyunda tartışma yaratmıştır. Bu metinlerde İngilizlerin esirlere kötü davrandığına dair haberlerin yalan olduğu ileri sürülmüş, kamplarda Osmanlı esirlerinin iyi şartlarda yaşadığı iddia edilmiştir. Askerlerin teslimiyeti, kurtuluşun ötesinde refah, ibadet özgürlüğü ve insani muamele vaadiyle bir davete dönüştürülmüştür. Aşağıdaki beyanname bu yaklaşımı açıkça yansıtmaktadır:

“Türk Kardeşlerimiz! İngilizlerin aldıkları üserâya su-i muamele ettikleri ve hatta kestikleri hakkında işaa edilen rivayetler kezb-i mahzdır. Şu yalanların tekzibine en iyi delil Mısır darü'l-harbinde alınan üserâ-yı Osmaniye'nin bugünkü halidir. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak ve perişan olan asakir-i Osmaniye, İngiltere Hükûmeti tarafından fevkalade bakılıp her türlü esbab-ı ıstırahatleri temin olunduğuna ve din icabatına riayet adıldığına üserâ-yı mezkûre bugün beyan-ı memnuniyet eylemektedir. Binaenaleyh mezkûr yalanlara kulak vermeyip de esir düşmüş olan arkadaşlarınızın refah-ı hallerine iştirak etmeye siz de şitaban olunuz.”²⁵

Benzer içerikteki beyannameler Gelibolu ve Şimal Grubu siperlerine de atılmıştır. 28 Nisan ve 5 Haziran 1915 tarihlerine ait bu belgelerde Osmanlı esirlerine kötü muamele edildiği şeklindeki söylentilerin Almanların uydurması olduğu, aslında İngilizlerin aç ve perişan askerlere iyi baktığı vurgulanmış, Osmanlı askerleri esir düşen arkadaşlarının refahına katılmaya çağırılmıştır. Bu yaklaşımı yansıtan bir diğer örnek şöyledir:

“Ey Türk kardeşlerimiz! İngilizlerin, aldıkları esirlere kötü muamele ettikleri ve hatta kestikleri çıkarılan rivayetler Almanların yalanlarıdır. Esir düştükleri zamanda aç, çıplak, perişan olan Osmanlı askerlerine İngiliz Hükûmeti tarafından fevkalade

²⁵ “İngilizlerdeki Şaşkınlığın Yeni Alaimi.”, *Tanin*, 2 Mayıs 1915, s. 3.

iyi bakılmıştır. Mezkûr yalanlara kulak vermeyip esir düşmüş arkadaşlarınızın refahına siz de iştirak edin.”²⁶

Savaşın ilerleyen safhalarında teslimiyet propagandası içerik, dil ve hedef çeşitliliği bakımından daha sistematik hâle gelmiştir. Ocak 1918'de Çanakkale Grup Kumandanlığının 5. Ordu'ya gönderdiği yazıda İtilaf uçaklarından atılan beyannameler ve Osmanlı esirlerinin olumlu koşullarını gösteren çok sayıda fotoğraftan söz edilmiştir. Beyannameler Sahra Muhtarı Ahmed Safi Efendi tarafından toplanıp Jandarma Kumandanlığına teslim edilmiştir. Arapça yazılan metinler özellikle Osmanlı ordusundaki Arap askerlerini hedef almış, onların ağzından aktarılan ifadelerle teslimiyet cazip gösterilmiştir. 47. ve 19. Alaylardan Abdülkadir İbn-i Talib ve İbrahim Mustafa'ya atfedilen sözlerde teslimiyet sonrası olumlu tecrübeler anlatılmıştır. İngiliz uçaklarının Çanakkale'ye bıraktığı bu materyallerden bazıları *Tanin* gazetesinde birebir yayımlanmış, dış sayfaları gazetenin aslına benzerken iç sayfalarında Osmanlı subay ve askerlerine yönelik çağrılar yer almıştır. Propagandada esirlerin kendi ifadeleriyle “yiyip içip yatmak dışında sıkıntıları olmadığını” belirten cümlelere yer verilmiş, bazıları esaret koşullarının evlerinden bile daha iyi olduğunu iddia ederek teslimiyeti teşvik etmiştir:

“Alay 48. Lehü'l-hamd fevkalâde sıhhatteyim katiyen hiçbir gûnâ bir cihetçe müşkilatımız olmadığı gibi hiçbir gûnâ merak edilecek bir şeyimiz yoktur efendim. Mehmed İlyas.

Alay 55. Rahatta olduğum gibi hiçbir sıkıntım yoktur, elham-dülillâh yiyip içip yatmaktayım efendim. Hamdi Osman.

Alay 55. Yiyip içmekten başka bir şeyimiz olmadığı gibi çok rahattayım efendim. Halil İbrahim Cafer.

Alay 55. Cenâb-ı Hakk'a yüzbinler ile şükür bize bakıldığı gibi hiçbir kimseye bakılmıyor işimiz yiyip içip yatmaktır efendim. Mustafa Hacı Kadir.

Alay 161. Hiçbir gûnâ düşüncem olmadığı gibi rahatım efendim. Sadık Ali.

²⁶ “Ey Türk kardeşlerimiz”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 5 Haziran 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 56.

Alay 161. Rahat ve sıhhatim fevkalade olmakla katiyen hiçbir cihetçe bir sıkıntımız olmadığı beyan ederim efendim. Şaban Şakir.

Alay 161. Rahatım iyidir efendim. Ahmed Mehmed.

Alay 161. Rahat ve iyiyim efendim. Mehmed Zakir.

Alay 161. Fevkalade rahat ve sıhhatim dolayısıyla kendi evim gibi serbest ve hiçbir cihetçe sıkıntımız olmadığı gibi fevkalade imrâr-ı hayat eylemekteyim efendim. Receb Ahmed.

Alay 163. Öteden beri işimiz yiyip içip oturmak olduğu beyan ederim efendim. Salih Hasan.

Alay 163. Rahat olduğum gibi yiyip içip yatmaktan ibarettir işimiz efendim. Nuri İsmail.

Alay 163. İyiyim ve rahatım başka hiçbir kederim olmadığı beyan ederim. Selim Mustafa.

Alay 163. Rahatım ve iyiyim. İzzet Sadık.

Alay 162. Yiyip içip yatmaktan başka hiçbir şeyimiz yoktur rahat ve sıhhatteyim efendim. Mehmed Haydar.

Alay 162. Yiyip içip yatıyoruz efendim. Musa Ali.

Alay 162. Rahat olduğum gibi anam gibi bana bakıyorlar efendim. Abdürrahman Süleyman.

Alay 162. Fevkalade iyiyim ve rahatım çok güzel bakıyorlar. Habib Receb.

Alay 162. Yiyip içip oturuyorum efendim. Mehmed Osman.

Alay 162. Sıhhatim ber-kemâl ve rahat olduğum gibi hiçbir gûnâ müşkilatımız yoktur efendim. İskender Receb.

Alay 162. Rahatım pek iyi bakıyorlar efendim. Salih Mustafa.”²⁷

Teslimiyeti özendiren psikolojik harekâtın en etkili unsurlarından biri, İngilizlere sığınmış Osmanlı askerlerinin kaleme aldığı mektup biçimindeki beyannamelerdi. Bu belgelerde askerlerin kendi iradeleriyle teslim oldukları ve gördükleri iyi muameleyi anlattıkları görülmektedir. Özellikle aile özlemi, açlık ve yoksulluk gibi hassas

²⁷ “Teslimiyeti Teşvik Eden İtilaf Propaganda Beyannameleri”, Genelkurmay ATASE 1, BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334.

duygular istismar edilerek “hayatta kalma” arzusu üzerinden teslimiyet cazip kılınmıştır. Beyannamelerde Osmanlı'nın gerçek dostunun İngiltere olduğu, Almanya'nın ise Türkleri çıkarları için kullanan sömürgeci bir güç olduğu ileri sürülmüştür. İngilizlerin Osmanlı'ya geçmişte yardım ettiği hatırlatılırken, Almanların milleti felakete sürüklediği iddia edilmiştir. Bu çerçevede 9 Temmuz 1333 (1917) tarihli aşağıdaki beyanname, savaşmadan teslim olunması için doğrudan çağrı yapmaktadır:

“Türk asker arkadaşlarıma

Kardeşlerim firar ederek iltica ettim, beni ve arkadaşlarımı aguşuna alarak hüsn-i suretle muamelesini gördüm, çölde kum deryalarında mahvolmaktasınız. Sevgili arkadaşlarım et konser-vesi ve tatlı kutusu ve peksimet için İngiliz siperlerine feda-yı can edip gönüllü olarak keşif kola gidiyorsunuz. İngilizlere iltica ediniz yemin ederim ki iltihak eden asker ve zabitan için yok yoktur. İngiliz'de her bir şey ziyadesiyle mevcuttur. Tayyare vâ-sıtasıyla attığı beyannameyi mütalaa ediniz. Güzel muamelesini gördüm. Seferberlikten beri Türkiye'de yani memleketlerinizde olan zulmü gördünüz, Elinizdeki mevcut mâl ve zahirelerinizi bile cebrî surette alıp ailelerinizi aç ve bi-ilaç olarak sokaklar ortasında perişan bir halde süründüğünü gözünüzle gördünüz. Tabii bilemem bu kadar birçok memleketlerinizde açlıktan ölen pek çoktur. Bundan haberiniz vardır ve arkadaşlarınızdan görünen de pek çoktur. İş üstündeki bu Alman Türk için harp etmiyor. Alman kendi menfaati içindir. Türklerin terakkisi ve te-alisi için değil tedennîsi içindir bu. Alman sizin memleketinizde bulunduğu müddetçe harb edip hiçbir zaman muvaffakiyet elde edemezsiniz ve sulhu dahi göremezsiniz. Bu ana kadar en güzel ve büyük memleketlerinizi gâib ettiniz. Arkadaşlarım serserilik lazım değil gözünüzü açın aklınızı başınıza alınız, bir an evvel İngiliz tarafına geliniz. Hayat her şeyden evveldir, bunu tasdik edersiniz. Hayat olmayacak olursa bir şey yapılamaz. Yetmiş seksen seneden beri Türkiye'yi muhafaza eden kim idi. Kırım ve Rusya muharebesinde Ruslar İstanbul'daki Ayastefanos'a kadar gelmiştir. Yakın zamanlarda Balkan Muharebesi'nde Türk'ün hukukunu muhafaza eden kim idi. Bu meseleler inkâr olunur mu? Katiyen inkâr edemezsiniz. Bunlar güneş gibi meydandadır. İngiliz'in Türklere karşı büyük yardımı olmuştur. İngiliz Türk'ün baba dostudur. Türkleri daima müdafaa eder, müdafaa etmektedir.

Sülale-i Peygamberi'den Mekke Emiri Şerif Hazretleri İslam'ı müdafaa için Medine'de harb ediyor. Medine-i Muhâsır'da Mısır'da 13 milyon İslam mevcuttur. Yalnız Türkiye'de İslam değil Mısır'da İslamiyet bâkîdir. Veliaht Yusuf İzzeddin Efendi Hazretlerini Edirne'de katlederek İstanbul'a cesedi nakl ile kendi kendini intihar etmiş diye söylediler, katiyen kendi intihar etmemiştir. Bu sözlerim düşman nasihati değil bir dost nasihati olduğunu her ferd bilmelidir. Vakit gâib etmeden İngiliz tarafına iltica ediniz arkadaşlar.

İngiliz tarafına iltica eden arkadaşlarınızdan (imza)

9 Temmuz 1333 (1917).²⁸

İngilizlerin cepheye hava yoluyla attığı propaganda beyannameleri, dönemin hatıratlarında da geniş yer bulmuştur. Bu hatıratlarda belgelerin içeriği kadar psikolojik etkileri ve İngilizlerin amaçları değerlendirilmiştir. 1918'deki Filistin Cephesi'ni anlatan İbrahim Sorguç, asker mevcudunun ölüm, yaralanma, esir düşme ve özellikle firar nedeniyle ciddi biçimde azaldığını belirtir. Her bölükte ortalama yüz kişilik kayıplar yaşanmış, disiplin bozulmuş, gıda temini sorunlu hâle gelmiştir. Başlangıçta yeterli olan iase zamanla azalmış, ekmek sıkıntısı ağır açlığa yol açmıştır. Giyim eksikliği ise öyle artmıştır ki bazı askerler İngiliz ölülerinden kıyafet giymek zorunda kalmıştır. İngilizler beyannamelerinde bu durumu alaycı bir dille işlemişlerdir. Esir Türk askerlerinin etli pilav yerken çekilmiş fotoğrafları propaganda için kullanılmış, atlarına cephedeki askerlere hitap eden notlar eklenmiştir. Bu notlarda askerler “ne uğruna savaştıkları” sorusuyla karşı karşıya bırakılmış, moral bozucu ve alaycı bir üslup öne çıkmıştır. Bu materyaller, bireysel çözülmeyi aşarak kolektif bir teslimiyet psikolojisini tetiklemeyi amaçlayan bir taktik olmuştur.²⁹

İngilizlerin Kudüs çevresindeki çatışmalarda yürüttüğü psikolojik harp faaliyetleri de hatıratlarda dile getirilmiştir. Buna göre

28 “Türk Asker Arkadaşlarıma”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334.

29 İbrahim Sorguç, *Yd. P. Tğm. İbrahim Sorguç'un Anıları İstiklal Harbi Hatıratı: Kaybolan Filistin*, haz. Erdoğan Sorguç, (İzmir: İzmir Yayıncılık ve Tanıtım Hizmetleri, 1995), s. 36-42.

siperlere yoğun biçimde beyanname ve fotoğraf atılarak Türk askerlerinin morali hedef alınmıştır. Bu malzemelerde özellikle esir düşen askerlerin yemek yerken çekilmiş neşeli görüntüleri öne çıkarılmış, açlık ve susuzluk çeken askerlere teslimiyet cazip bir şekilde gösterilmiştir. İngilizler, kampları her türlü konfora sahip birer misafirhane gibi yansıtarak savaşın zorluklarından bunalan askerlere umut aşılamaya çalışmıştır. Beyannameler çoğunlukla “Türk askeri, niçin harp ediyorsun? Silahını bırak” gibi doğrudan çağrılarla bitmiştir. Bu tür yönlendirmelerin etkisiz kaldığı da söylenemez; nitekim Filistin Cephesi'nin Kudüs civarındaki çatışmalarında piyade mevcudu kayıplar, şehitler ve esirler nedeniyle belirgin biçimde azalmıştır.³⁰

Cephelere bırakılan beyanname ve fotoğraflar kısa süreli propaganda işlevinin ötesinde kalıcı etki yaratmayı amaçlamıştır. Okuryazarlığın düşük olması nedeniyle askerler beyannameleri haftalarca yanlarında taşımış, okuyabilen birine denk geldiklerinde çözdürmüşlerdir. Fotoğraflardan birinde esir Türk askerleri zengin yiyeceklerle donatılmış masalarda kaşıklarıyla beklerken gösterilmiş, altına şu not düşülmüştür: “İşte, biz sizin esirlerinizi bile bu şekilde besliyoruz. Sizlere her zaman iyi muamele yapıyoruz. Hâlbuki sizler kendi vatanınızda dahi ot çorbası ile besleniyorsunuz.” Bu görseller yalnızca psikolojik etki yaratmakla kalmamış, cephede şaşırtıcı anlara da yol açmıştır. Örneğin, bir fotoğrafta askerler, şehit olduğunu sandıkları arkadaşları Salih'i teşhis etmiş, ancak Kuveysna'da kendisiyle karşılaştıklarında gerçeği öğrenmişlerdir. Hatıratlarda, Salih ve diğer esirlerin sofraya yalnızca poz için oturtulduğu, kaşık verildiği, yemek yememelerinin tembih edildiği ve çekim bitince sofradan kaldırıldıkları aktarılmaktadır. Bu tür sahte görüntülerle teslimiyet cazip gösterilmeye çalışılırken cephede tam tersi örnekler de yaşanmıştır. Ezan sesini duyan bazı Hintli Müslüman askerler Türk tarafına geçmiş ve İngilizlere karşı savaşmıştır. Diğer taraftan İngilizlerin bazı iddiaları da gerçeğe dayanmaktadır. “Ot çorbası” ifadesi doğrudan cephedeki sefaletin göstergesidir. Nitekim, sabit keşif koluna yemek götüren bir görevlinin düşman eline geçmesiyle bakraç İngilizlerin

³⁰ Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?*, (İstanbul: Bilge Karınca, 2010), s. 46-48.

eline geçmiş, içindeki ot çorbası görülmüştür. Daha sonra esir alınan İngiliz askerler olayı doğrulamıştır. Hatıratlarda ayrıca, erzak yetersizliği yüzünden askerlerin kendi bölgelerinden topladıkları yabani otlardan çorba yaptıkları, içine soğan ve biraz peynir kattıkları belirtilir. Hatta bazı anılarda, papatya karışması sonucu tüm birliğin zehirlenerek hastanelik olduğu da aktarılmaktadır.³¹

Birinci Dünya Savaşı sırasında cephelere, esir Osmanlı askerlerinin beyanları ve fotoğraflarının yanı sıra savaşın gidişatına dair düzenli bilgiler veren propaganda beyannameleri gönderilmiştir. Bu beyannamelerde gelişmeler ay ay özetlenmiş, özellikle İtilaf Devletleri'nin üstünlüğü vurgulanarak Osmanlı askerlerinin moralini bozmak ve teslimiyeti teşvik etmek amaçlanmıştır. Almanların sürekli gerilediği, yakında kesin yenilgiye uğrayacakları ileri sürülmüş, Filistin Cephesi'nde El-Ariş taarruzu sonrasında 4.500'den fazla askerinin esir alındığı, Gazze Muharebeleri'nde ağır kayıplar verildiği ve 53. Kolordu Komutanı Musa Kâzım Bey'in esir düştüğü iddia edilmiştir. İngilizler bu anlatılarda neredeyse bir Osmanlı ordusu kadar esir elde ettiklerini ileri sürmüş, Bağdat ve Samarra'nın ele geçirilmesi sürecinde 12.140, yalnızca Mayıs ayında ise 3.128 askerinin esir alındığını belirtmiştir. 12 Haziran 1918 tarihli bir beyannamede Almanların başarısız olduğu, İtilafların Berlin'e yönelik olası bir saldırıya hazırlandığı ifade edilmiş, 1918 başlarında Alman, Avusturyalı ve Osmanlı askerlerinden 100.000'den fazlasının esir alındığı, ölü ve yaralıların toplamının 500.000'e ulaştığı öne sürülmüştür. 7 Ekim 1918'de Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Başkanlığı'na sunulan belgelerde ise düşman uçaklarının Akbaş civarına attığı beyannamelerde Filistin Cephesi'nde 60.000 askerinin esir alındığı, İngiliz ordusunun Şam'a yaklaştığı, Makedonya Cephesi'nde Bulgarların teslim olduğu, Fransız cephesinde Almanların geri çekildiği, 27-30 Eylül arasında İngilizlerin 25.000 Alman askerini esir aldığı, Eylül ayı boyunca İngiliz, Fransız ve Amerikan ordularının 60.000'den fazla esir ile 500 top ele geçirdiği, 15 Temmuz'dan Ekim ayına kadar ise bu sayının 220.000'den fazla esir ve 3.000 topa ulaştığı belirtilmiştir. Ayrıca Avusturya-Macaristan ordusunun da ağır kayıplar verdiği, İtalya'nın

³¹ Hüseyin Aydın, *Acı Hatıralar*, (İstanbul: Sinan Matbaası, 1965), s. 25-27.

İtilaf saflarına katılmasıyla 1916'ya kadar 23.700 askerin —aralarında 604 subay— esir alındığı, 13 büyük top, 23 küçük top ve 148 mitral-yözün İtalyanların eline geçtiği yazılmıştır. Osmanlı belgelerinde ise bu propagandalarda sözü edilen yenilgilerin bazıları doğrulanmakta, ancak abartı düzeyi belirginleşmektedir: 18.000 kişilik Türk kuvveti El-Ariş'ten Romani'ye ilerlemiş, 4-8 Ağustos 1916'daki çatışmalarda ağır yenilgiye uğrayarak 4.000'den fazla asker esir, toplamda 9.000 zayıat vermiştir. İngilizler, Türk birliklerini Bi-Abd'a kadar takip ederek 19 Aralık'ta Tur-i Sina'yı geçip El-Ariş'i almış, Mağzaba'da 1.600, Refah'ta da birçok askeri esir etmiştir. Bu süreçte İngiliz uçakları, Osmanlı güzergâhlarını gözetleyip tren merkezlerini ve ordugâhları gece gündüz bombalayarak, moralleri iyice bozmuştur. Irak Cephe-si'nde de Nisan ayında Kutül-Amare kısa süreliğine Osmanlı tarafından kuşatılmışsa da Şubat sonunda yeniden İngilizlerin eline geç-miş, 50.000 kişilik Osmanlı kuvveti binlerce kayıp vermiş, 7.000'den fazlası esir düşmüş ve kalan birlikler 130 kilometre geri çekilmiştir. Bu bozgun Bağdat'ın 11 Mart 1917'de Arap ileri gelenlerinin deste-ğiyle İngilizlerin eline geçmesine kadar sürmüş, Osmanlı birlikleri kuzeye, Musul yönüne doğru geri çekilmeye devam etmiştir. Böylece İngiliz beyannamelerinde yer alan rakamların bütünüyle temelsiz ol-madığı, ancak çoğu zaman gerçek kayıpların birkaç katına çıkarıldığı ve bunun Osmanlı askerlerinin direniş azmini kırmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.³²

Propaganda beyannamelerini Osmanlı topraklarına atan İngiliz uçaklarının zaman zaman düştüğü de olmuştur. Bunlardan biri Mi-dilli yakınlarında gerçekleşmiş, propaganda kâğıtları atan bir İngiliz uçağının düşmesi üzerine Osmanlı Devleti resmî açıklama yapmış-tır. Açıklamada İngiliz Hava Kuvvetlerinin bu uçuşlara devam etmesi hâlinde ele geçirilen her İngiliz havacısının askerî onura saygısızlık gerekçesiyle cezalandırılacağı ilan edilmiştir. Buna karşılık İngiliz

32 “İtilaf Devletlerinin Cephelere Attığı Teslimiyet ve Moral Bozucu Propaganda Beyan-nameleri”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334; Servet Avşar, “Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Osmanlı Devleti,” *Atatürk Dergisi*, III/2 (2010), s. 137. Ayrıca Osmanlı Devleti Romani mevkinde vuku bulan muharebede kaybolup İngilizler tarafından esir alındıkları tahmin edilen subayların listesini hazırladı ve bulundukları yer ve sıhî durumlarını araştırdı. Romani mev-kisinde kaybolan Türk savaş esirleri için bkz. BOA, HR. SYS, 2198/33, 4 Ağustos 1332.

Hükûmeti, böyle bir cezalandırma durumunda misillemede bulunacağını Ekim 1918'de İstanbul'daki İsveç Ortaelçiliği aracılığıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir.³³

İngiliz propagandasında esaretin konforu kadar Osmanlı'nın Almanya ile ittifakının yanlışlığı da öne çıkarılmıştır. Esirlerin ağzından yazıldığı iddia edilen beyannamelerde Almanların Müslümanları aldattığı ileri sürülmüş, İngilizler ise “gerçek dost” olarak gösterilmiştir. Bu söylem yalnızca fiziki refah vaadiyle sınırlı kalmayıp ideolojik olarak da askerlerin bağlılıklarını sarsmayı hedeflemiştir:

“Biz Müslümanları pekiyi biliriz ki Almanlar hilekâr bir millettir. Tarih bile bunların böyle olduğuna şahittir. Bu halde Almanlar sizi aldatıyor ve memleketinizi mahvediyorlar. Bundan başka bunların fikri, yer ve yurdunuzu zapt etmek ve Almanlarla doldurmaktadır... Emin olunuz ki bütün dindaşlarınız, Almanlar tarafından aldatıldığınıza canları acıyor ve gece gündüz Almanların elinde ve hilelerinden kurtulmanıza yürekten dua ediyorlar.”³⁴

Esaretin maddi refah içinde geçtiğini öne süren bu söylemler doğrudan cephedeki askerleri teslim olmaya teşvik ediyordu. Propaganda metinlerinde esaret adeta bir nimet gibi sunulmuştur. Bir beyannamede sekiz Osmanlı esirinin ifadelerine yer verilmiş, İngilizlerin onlara “güzel ekmek, temiz su ve tütün verdiği”, hastaları uzman doktorlara tedavi ettirdiği, çalışanlara ise ücret ödediği belirtilmiştir. Osmanlı askerlerine şu şekilde seslenilmiştir: “Yukarıda yapmış olduğumuz açıklamalarda amacımız, sizlere gerçekleri söylemektedir. Yapılan bu savaş yüce devletimizin menfaatleri için değil, Almanların menfaat ve çıkarlarını temin yolunda olduğu için bu savaşta çekilip boş yere Almanların hatırı için kanlarınızı dökmeyiniz.” Bu belgelerde esirlerin yalnızca temel ihtiyaçlarının karşılanmadığı, aynı zamanda değer verilen bireyler olarak muamele gördükleri vurgulanmıştır. İngilizler, Osmanlı askerlerinin esareti utanç verici bir durum

³³ “Düşman Savaş Uçağının Midilli Yakınlarında Düşmesi”, BOA, HR. SYS, 2208/33, 25 Ekim 1334.

³⁴ “Asya Grubu Bölgesine Atılan Bir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 11 Haziran 1915; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 63.

yerine insani ve itibarlı bir süreç olarak görmelerini amaçlamışlardır. Özellikle iltica edenlerin daha iyi şartlarda yaşayacakları, maaş alacakları ve hastalandıklarında “mütehassıs doktorlar” tarafından tedavi edilecekleri sıkça belirtilmiştir.³⁵

Seddülbahir bölgesine 23 Aralık 1915'te atılan bir beyannamede 18 Osmanlı esirinin isim ve alayları yer almış, özellikle yaralı ve hastaların iyi beslendiği ve hastanelerde iyi şartlarda tedavi edildikleri vurgulanmıştır. Esirlerin kamplarda huzurlu bir yaşam sürdüğünü göstermek amacıyla hazırlanan fotoğraflarda toplu ibadet sahneleri de bulunmuş, esirlerin namaz kılarken tasvir edilmesiyle dini vecibelerini serbestçe yerine getirebildikleri mesajı verilmiştir. Bu tür örneklerde esaret cazip gösterilmeye çalışılırken, bazı beyannamelerde ise farklı bir söylem öne çıkmıştır. Nitekim 9 Temmuz 1915 tarihli bir beyannamede Türk askerinin cesareti övülmüş, ancak savaşın aslında Almanya'nın çıkarları uğruna sürdürüldüğü ileri sürülmüştür:

“...Şecaat ve cesaretiniz cihanın malumudur. Ne için sırf Almanya'nın menfaati hususiyeti için icra bulunan muharebenin müddetini, beyhude temdid ediyorsunuz...Sizlerle muharebe etmeye mecbur olmaktan dolayı pek ziyade teessüf ediyorlar. Mamafih İngiltere Devleti kendisini erbab-ı siyasetinizin sizi ellerine teslim etmiş oldukları Almanları tasallutundan kurtarmak için hâlihazırda icra olunan harb-i ittihaza mecbur oldu.”³⁶

İngilizler bu ifadelerle Türk askerine doğrudan hitap ederek savaşın gerekçesini sorgulatmaya ve Osmanlı-Alman ittifakına karşı güvensizlik aşılamaya çalışmıştır. Teslim olan esirlerin düşman değil, “yanlış yönlendirilmiş dostlar” olarak görüldüğü ima edilmiş ve bireysel teslimiyet meşrulaştırılmak istenmiştir.

Osmanlı karargâhına ulaşan “genel harp durumu” raporlarında, savaşın gidişatına dair güncel değerlendirmeler yer almıştır. Bu raporlarda Batı Cephesi'ndeki yoğun topçu faaliyetleri, Almanya'nın

³⁵ “Sekiz Osmanlı Esirinin İfadesini İçerir Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 404/1592; Avcı, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 116.

³⁶ “Türk Askerinin Cesaretini Öven Beyanname”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3438/26, 27 Mayıs 1915, 9 Mayıs 1915.

geri çekilişleri ve Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf Devletleri lehine giderek sertleşen tutumu vurgulanmıştır. Bu tür kayıtlar, doğrudan bir propaganda aracı olmasalar da İngiliz beyannamelerinde yer alan karamsar savaş tasvirleriyle örtüşmüş, böylece cephedeki askerlerin, savaşın çıkmazda olduğu yönündeki algısının güçlenmesine dolaylı biçimde zemin hazırlamıştır:

“Doaver'de fasılalı topçu ateşi devam etti. Vaşington Hükûmeti Almanya'ya mümkün olduğu derecede şiddetli davranıyor. Avrupa'da bulunan bütün me'mûrîn-i siyâsiyesi evâmîr-i lâzime ahz etmişlerdir. Mahâfil-i resmiye nikbîn bulunmuyor.

Dün gece Niyopol'un cenûb-ı garbîsinde bulunan düşman siperlerine hücum ile 13 esir aldık. Zâyî'ât za'îfdır. Bugün topçu ve lağım fa'âliyeti vardır.

Paris: Mevz'in garbına bombardıman yapılıyor. Mevz'in şarkındaki 304 rakımlı tepe ve Doaver'de topçu devam ediyor. Pi-yade hâl-i sükûnettedir. Loren ve Somon cenûbundaki düşman mevâzî'ini şiddetli bombardıman ettik.”³⁷

İtilaf Devletleri'nin propaganda faaliyeti savaş boyunca hem Osmanlı askerini hem de devletin siyasi meşruiyetini hedef almıştır. Buna karşı Osmanlı idaresi, merkezde ve cephe gerisinde bir dizi önlem devreye sokmuştur. Cephelere ve şehir merkezlerine bırakılan beyannameler, mektuplar ve gazete nüshaları planlı biçimde toplanıp imha edilmiş, elde edilenler düzenli raporlarla merkeze bildirilmiştir. Ayrıca bu içerikler hakkında kamuoyu bilgilendirilmiş, askerî moralin korunması için resmî açıklamalar yapılmış ve karşı propaganda yürütülmüştür. Düşman söyleminin “yalan, iftira ve ahlaki meşruiyetten yoksun” olduğu vurgusu ise dönemin basınında ve resmî belgelerinde sıkça tekrarlanmıştır.

Propaganda materyallerinin yerel düzeyde nasıl tespit edilip merkeze bildirildiğini gösteren belgeler dikkat çekicidir. Osmanlı idaresi, askeri cephelerde olduğu gibi bürokratik alanda da örgütlü bir direnç sergilemiştir. Nitekim 26 Ağustos 1918'de İstanbul Makriköy'e

³⁷ “Batı Cephesi'ndeki Gelişmeleri Bildiren Harp Durumu”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3443/45, 16 Şubat 1332.

düşman tayyarelerince atılan propaganda materyalleri yerel görevlilerce toplanarak merkeze bildirilmiştir. İstanbul Vilâyetinin Dâhiliye Nezâretine gönderdiği yazıda bu materyallerin Jandarma Kumandanlığına teslim edildiği ve inceleme için merkeze iletiliği belirtilmiştir. Belgeler arasında yedi küçük kıt'a, on altı çift ve bir tek sayfalık evsat kıt'a ile üç büyük kıt'alık beyannameler ve gazete nüshaları yer almaktaydı:

“Devletlü efendim hazretleri

Geçen gece vürûd eden düşman tayyareleri tarafından atılıp Sahra (?) Muhtarı Ahmed Sâfî Efendi tarafından görülmesiyle toplanılarak jandarma kumandanlığına teslîm edilmiş ve Makriköy kazâsı kâimmakâmlığından gönderilmiş olan yedi adet küçük kıt'ada ve on altı adet çift ve bir adet tek sahîfeli evsat kıt'ada ve üç adet kebîr kıt'ada beyânnâme ve gazete nüshaları leffen takdîm kılınmıştır ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehül-emrindir. Fî 19 Zî'l-ka'de sene 1336 ve fî 26 Ağustos sene 1334

Vâlî Vekîli (imza)³⁸

Bu belge, Osmanlı'nın propagandaya karşı geliştirdiği kurumsal refleksi göstermesi bakımından kayda değerdir. Cephelerin yanı sıra kent merkezlerinde de halk ile idarenin bu faaliyetlere karşı bilinçli hareket ettiği anlaşılmaktadır. Propaganda metinlerine verilen karşılıklar, askerî tedbirin ötesinde ideolojik ve siyasî bir refleks niteliği taşımıştır. Beyannamelerde esaretin cazip gösterilmesinin yanında Osmanlı yönetimi doğrudan hedef alınmış, askerlerin zihninde rejime güvensizlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bazı belgelerde İttihat ve Terakki savaşın baş sorumlusu olarak gösterilirken İngiltere'nin Osmanlı'nın tarafsızlığını kabul edip toprak bütünlüğünü garanti etmeye hazır olduğu, ancak bu fırsatın İttihatçılar tarafından heba edildiği ileri sürülmüştür. Ayrıca Irak ve Basra'nın İngiliz kontrolüne geçtiği, ülkenin dört bir yanının ateşle kuşatıldığı vurgulanmış, kurtuluşun İttihatçıların tasfiyesi, Alman subaylarının sınır dışı edilmesi

³⁸ “Düşman Uçaklarınca Atılan Beyannamelerin Toplanarak Kaymakamlığa Gönderilmesine Dair”, BOA, DH. EUM, 6. Şb. 55/38, 26 Ağustos 1334.

ve İngiltere himayesinde yeni bir hükümet kurulmasıyla mümkün olacağı savunulmuştur.³⁹

Beyannameler aracılığıyla yürütülen psikolojik savaş yoğunlukla Osmanlı askerini güçsüz ve çaresiz göstermeye dayansa da sahadaki gelişmeler bu algıyla örtüşmemekteydi. Osmanlı istihbarat raporları, cephede disiplinli ve dirençli bir savaş yürütüldüğünü ortaya koymakta, ordunun savunmada olduğu kadar karşı saldırılarda da etkili olduğunu göstermekteydi. Bu belgeler propaganda söylemlerini boşa çıkaran moral dayanaklar olmuştur. Özellikle Mısır'daki Katya bölgesindeki çatışmalarda İngilizlerin yoğun taarruzuna rağmen Osmanlı süvarilerinin başarılı savunma yaptığı, düşmanın ağır kayıplar verip esir bıraktığı kaydedilmiştir:

“Küçük süvari müfrezesi tarafından müdâfa‘a edilen (Katya) köyü (3000) kuvvetinde düşman kıta‘âtı tarafından dūçâr-ı ta‘arruz oldu. Süvariler şiddetli bir muhârebeden sonra düşmanı def edebildiler.

23 tarihinde 500 kuvvetinde olan düşman (Revidar'da) mevâzi‘imize kuvvetli ta‘arruzlarda bulundularsa da 30 esir ve 40 maktûl bırakarak tard olundular.”⁴⁰

Osmanlı askerine yönelik propagandanın etkinliğini değerlendirmek için mesajların ulaştığı cephe koşullarının dikkate alınması gerekir. İtilaf Devletleri'nin beyannamelerinde sunulan vaatlerin etkisi, savaşın ilerleyen safhalarında cephelerde yaşanan açlık, susuzluk, moral bozukluğu, aile özlemi ve savaşın anlamsızlaşması gibi etkenlerle doğrudan ilişkilidir. Bu zemin, esaret altındaki askerlerin mektuplarında da izlenmiş, esaretin rahat, hatta bir ‘kurtuluş’ olarak betimlendiği görülmüş ve umutsuzluk içindeki askerler için ikna edici hâle gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Şeyhülislamı Hayri Efendi'nin cihat fetvası sert biçimde eleştirilmiş, İslam dünyasında etkisiz kaldığı iddia edilmiş, İngiltere hâkimiyetindeki 350 milyon

³⁹ “İttihat ve Terakki Karşıtı Propaganda Beyannamesi”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 318/1467, 3 Nisan 1333; BDHK, 3471/150, 29 Kanunusani 1334.

⁴⁰ “Katya Muharebesi'nde Osmanlı Süvarilerinin İngiliz Taarruzunu Püskürttüğüne Dair Rapor”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 3443/45, 16 Şubat 1332.

Müslüman'ın huzur içinde yaşadığı ve bu nedenle savaşa gerek bulunmadığı savunulmuştur. Fetvanın huzurlu Müslümanların düzenini bozmak amacıyla yayımlandığı öne sürülmüş, cihat çağrısının gerçeği yansıtmadığı iddia edilmiştir. İtilaf propagandası içerik, dil, üslup, kullanılan materyaller ve sembolik unsurlar bakımından çeşitlilik göstermekte, metinlerde hedef kitleye doğrudan hitap eden duygusal ve ideolojik motifler öne çıkarılmakta, din, milliyet ve kardeşlik temaları üzerinden ikna zemini kurulmaya çalışılmaktadır. Böylece beyannameler bilgi aktarmanın ötesinde psikolojik etki üretmeye yönelik araçlara dönüşmekte, hitap biçimleri, yumuşak dil ve tarihsel referanslar ile düşmanın kendisini “koruyucu” ya da “özgürlükçü” olarak sunma çabası ikna gücünü artırma stratejileriyle ilişkilendirilmektedir. Nitekim bir beyannamede “Ey vatan dindaşlarımız ve asker kardeşlerimiz!” hitabıyla Osmanlı askerlerine seslenilmiş, İngiltere'nin tarih boyunca himayesi altındaki halkların din, mezhep ve millî kimliklerine müdahale etmediği, aksine özgürlük içinde yaşamalarını sağladığı vurgulanmış, İngiltere'nin köleliği yasakladığı ve hürriyeti temel hak olarak gördüğü ifade edilerek bu tutumun dünyaya ilan edildiği belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın Abdülmecid döneminde dağılmaktan İngiltere'nin desteği sayesinde kurtulduğu, Reşit Paşa gibi siyasetçilerin öngörüsü ve İngiliz desteğinin bu süreçte belirleyici olduğu ileri sürülmüştür.⁴¹

Sonuç olarak İngilizler tarafından uçaklarla cephelere atılan propaganda beyannameleri, savaşın zihinlerde de sürdüğünün göstergesidir. Fotoğraflar, esir mektupları ve savaş haberleriyle desteklenen bu belgeler, Osmanlı askerlerinin moralini bozmak, teslimiyeti teşvik etmek ve savaşın meşruiyetini sorgulatmak amacıyla hazırlanmıştır. Her ne kadar beyannameler beklenen etkiyi her zaman yaratmasa da beyannamelerin açlık, yoksulluk ve umutsuzluk ortamında asker psikolojisini zaman zaman etkilediği hatıralar ve resmî belgelerden anlaşılmaktadır.

⁴¹ “Ey Vatan Dindaşlarımız ve Asker Kardeşlerimiz”, Genelkurmay ATASE Arşivi, BDHK, 298/1215; Avşar, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, s. 285-289.

İngilizlerin Esir Kamplarında Tutsakların Psikolojisini Hedef Alan Propaganda Stratejileri

İngilizlerin Osmanlı esirlerine yönelik propagandası savaş boyunca kesintisiz sürmüştür. Esir kamplarında yürütülen bu psikolojik savaşın amacı, moral bozmak ve direniş azmini kırmaktır. Türkler aleyhinde gazeteler ve Osmanlı'nın başarısızlıklarını vurgulayan bildiriler düzenli olarak dağıtılmış, özellikle *El-Ahram* gibi yayın organları kamplara sokularak esirlerin direnci hedef alınmıştır. Kamp yöneticileri de her gün kara tahtalara İstanbul'un işgali, İtalyanların Konya'ya girişi, Fransızların Hatay, Maraş ve Adana'yı ele geçirdiği gibi haberler yazarak umutları zayıflatmıştır. Bu baskının en sarsıcı etkisi, Yunanların İzmir'i işgali haberinin yarattığı üzüntüyle görülmüştür. Olumsuzluklardan etkilenen bazı esirler kaçırmaya teşebbüs etmiş, bunun üzerine güvenlik artırılmış ve kamplar adeta demirden hapishanelere dönüştürülmüştür.⁴²

Osmanlı esirlerine yönelik İngiliz propagandası yalnızca yazılı materyallerle sınırlı kalmamış, sahne performansları, sembolik temsiller ve mizansenlerle de sürdürülmüştür. Eğlence kisvesi altında sunulan bu faaliyetler, esirler üzerinde psikolojik baskı kurmayı amaçlayan incelikli bir stratejinin parçası olmuştur. Gösterilerde Osmanlı ve müttefikleri zayıf, tükenmiş ve çaresiz biçimde resmedilirken düşmanların üstünlüğü pekiştirilmiştir. Bu stratejinin çarpıcı bir örneği Bellary Kampı'ndaki tiyatro oyunudur. Oyunda uzun boylu bir Amerikalı, ardından şişman bir İngiliz, nazik bir Fransız ve bir İtalyan dinç adımlarla yürürken Rusya defalarca yere düşmekte, Almanya topallamakta, Avusturya'nın kolları kırılmış, Osmanlı ise diz çökmüş hâlde gösterilmiştir. Bulgar düşüncelere dalarken Belçika, Romanya, Sırbistan ve Karadağ yorgun biçimde tekrar ayağa kalkmıştır. İspanya sahneyi seyretmekle yetinirken Yunanistan İngiliz ve Fransızlardan aldığı birkaç sözle mutlu görünmekteydi. Gösteri mızık ve marşlarla sonlandırılarak propaganda duygusal bir atmosferle tamamlanmıştır.⁴³

⁴² Mülâzım Mehmet Sinan, *Harp Hatıralarım: Çanakkale-İrak-Kafkas Cephesi*, haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Muharrem Bayar, (Ankara: Vadi, 2006), s. 118-121.

⁴³ Hüseyin Fehmi Genişol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na: Cephede Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, haz. Mustafa Yeni, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 106-107.

Görsel ve temsili propaganda faaliyetlerinin yanı sıra İngilizlerin esir kamplarında yürüttüğü bir diğer strateji misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Dini söylem üzerinden esirlerin inanç dünyasına müdahale edilerek Hristiyanlığa yönlendirilmeleri hedeflenmiştir. Özellikle Bağdat Kampı'nda İngiliz Protestan papazları ve misyonerler esirlerle doğrudan temas kurmuş, dinî anlatımlar yapmış ve çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Arap harfleriyle basılmış Türkçe İncil nüshaları dağıtılarak Hristiyanlığın kamplarda yayılması için organize bir çaba gösterilmiştir.⁴⁴

Dini propagandayla bireysel inançlara etki etmeye çalışan İngilizler, bazı esirleri birebir ilişki ve yönlendirme yoluyla da kendi lehlerine kullanmaya çalışmışlardır. Çeşitli vaatler ve baskılarla bazı esirler propaganda malzemesi hâline getirilmiştir. Örneğin Kayserili Sait adlı bir onbaşı, kamp komutanına isteyerek esir düştüğünü söylemiş ve elindeki parayı gönüllü teslim etmiştir. Oysa daha önce cephede cesaretle savaşmış olan bu asker, propagandanın etkisiyle bu tavrı sergilemiştir. Benzer eğilim gösteren bazı askerler ise nasihatle vazgeçirilmiştir. Ayrıca yaklaşık 15 kişilik bir Rumelili esir grubu İngilizlere iltica ederek onların hizmetine girmiş, kamp içinde propaganda faaliyetlerini desteklemiştir. Ancak Türk esirlerinin büyük çoğunluğu bu çağrılara kulak asmamış, taraf değiştirmemiştir. Bu durum, tüm baskılara rağmen milli ve ahlaki duruşun korunduğunu göstermektedir.⁴⁵

İngilizlerin propaganda faaliyetleri yalnızca Osmanlı esirleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kendi ordularındaki Müslüman Hintli askerleri de hedef almıştır. Amaç, sömürge birliklerindeki Müslümanları Osmanlı'dan soğutmak ve dinî birlik hissini kırmaktır. Osmanlı subayı Şükrü Nail Soysal hatıratında bu süreci detaylı biçimde anlatır. Esaret sırasında Hintli askerlerin gözetimine verildiğinde önce tedirgin olmuş, onların Müslüman olduğunu öğrenince rahatlamıştır. Soysal, neden İngilizlere hizmet ettiklerini sorduğunda

⁴⁴ Nurettin Peker, *Tüfek Omza: Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Ateş Hattında Bir Ömür*, haz. Orhan Peker, Hilal Akkartal, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), s. 191.

⁴⁵ Taşköprülü Mehmet Efendi, *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, haz. Mesut Uyar, Ahmet Özcan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), s. 79-80.

Hintli başçavuş, yoğun kara propaganda ile Türklerin artık Müslüman sayılmadığını, Almanlarla iş birliği yaptıkları için “öldürülmesi gereken düşmanlar” olarak tanıtıldıklarını söylemiştir. İngilizler esir kamplarındaki psikolojik savaş yalnızca Türk askerleriyle sınırlanmamış, İslam dünyasında Müslümanları birbirine düşürmeye yönelik daha geniş bir algı operasyonu yürütmüştür.⁴⁶

Türk esirleri, savaş koşullarının zorluğu ve İngiliz propagandasının yoğun baskısı altında dahi millî kimliklerini korumaya ve direniş ruhunu canlı tutmaya çalışmışlardır. Özellikle Anadolu'da başlayan Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması, kamplardaki Türk esirleri üzerinde moral düzeltici bir etki yaratmıştır. Bu gelişme İngilizleri rahatsız etmiş ve kamplarda sistemli bir karşı propaganda süreci başlatılmıştır. Anadolu'dan gelen olumlu haberler, esirlerin özgüvenlerini yeniden kazanmalarına vesile olmuş, daha önce suskun ve umutsuz olanlar artık İngiliz görevlilere karşı daha dik durmaya ve kendilerini savunmaya başlamışlardır. Bunun karşısında tedirginleşen İngiliz makamları, önce gazetelerin kampa girişini engellemeye çalışmış, başarılı olamayınca daha farklı yöntemler denemiştir. Bu kapsamda “Bildiklerimiz” başlıklı bir beyanname hazırlanarak kamp tellerine asılmış, esirlere okunması teşvik edilmiş ve çavuşlara para verilerek esirler nezdinde etkili olmaları istenmiştir. Ancak bu girişimler, Türk esirler arasında beklenen etkiyi yaratmamış, aksine İngiliz propagandasının başarısızlığı, esirlerde bir bilinçlenmeye ve İngilizlere yönelik nefret duygusunun artmasına yol açmıştır.⁴⁷

Millî Mücadele'nin kamplarda doğurduğu moral ve direniş havasını kırmak isteyen İngilizler, bu kez daha hassas bir noktayı hedef alarak esirler arasında dinî temelli propaganda yöntemine başvurmuştur. Amaçları, esirlerin ortak dayanışmasını zayıflatmak ve Anadolu Hareketi'ne karşı menfi duygular oluşturmaktı. Bu doğrultuda Hz. Muhammed'in türbedarı olarak bilinen Şeyh Ahmed başta olmak

⁴⁶ Şükrü Nail Soysal, *Esaretten Zafere: Uşaklı Bir Muharip Gazi Nail'in (Soysal) Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, haz. Barış Metin, (İstanbul: AKY, 2012), s. 197-202.

⁴⁷ Eyüb Sabri Akgöl, *Esaret Hâtıraları: Bir Esirin Hâtıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, haz. Nejat Sefercioğlu, (İstanbul: Tercüman, 1978), s. 81-82.

üzere birçok şeyh tarafından imzalanmış fetvalar esirler arasında dolaşıma sokuldu. İngilizlerin yönlendirmesiyle yayımlanan bu fetvalarda halifeye ve padişaha itaat vurgulanıyor, Millî Mücadele'ye ise doğrudan karşı çıkılarak dinî meşruiyet tartışması yaratılmak isteniyordu. Fetvada yer alan anlatıya göre Şeyh Ahmed istihareye yatmış ve rüyasında peygamberi gördüğünü iddia etmiştir. Ona göre peygamber, Müslümanların durumunun çok kötü olduğunu, bu konuda acilen uyarı yapılmazsa ahirette şefaat edilmeyeceğini söylemiştir. Bu anlatı üzerinden Millî Mücadele, din dışı ve gayrimeşru bir hareket olarak resmedilmeye çalışılmıştır. Ancak bu propagandaya karşı kamplarda güçlü bir direniş de gelişmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığıyla bilinen Nurettin Peker, Şeyh Ahmed'in vasiyetname niteliğindeki bu fetvasını esirlere dağıtmamış, imha ederek yayılmasını engellemiştir. Böylece İngilizlerin dinî duygular üzerinden yürüttüğü bu algı operasyonu boşa çıkarılmıştır.⁴⁸

İngilizler, dinî propagandayla eş zamanlı olarak Kuva-yı Milliye hareketine karşı yoğun bir karalama kampanyası yürütmüşlerdir. Kamplarda Mustafa Kemal Paşa'nın padişaha isyan ettiği, rütbelerinin alındığı ve idama mahkûm edildiği yönünde söylentiler yayılmıştır. Ayrıca millî kuvvetlerin Maraş ve Antep'te yağmalamalar yaptığı, masum halkı öldürdüğü ve bu nedenle Yunan ordusunun düzenli birlikler hâlinde Anadolu'ya ilerlediği şeklinde dezenformasyonlarla esirlerin moralini zayıflatmak amaçlanmıştır. Bu kasıtlı karartma politikası karşısında kamplarda düzenlenen konferanslar ve temsiller esirler için bir anlam taşımamış, pek çok asker ciddi bir moral çöküntüsüne sürüklenmiştir. Ancak bu tablo, pasif bir direniş biçiminin de doğmasına vesile olmuştur. Kampların duvarlarına “Öl ama teslim olma” yazıları yazılmış, Tefik Fikret'in şiirleri okunarak işgalcilere karşı sembolik bir duruş sergilenmiştir. Bu dönemde esirler arasında dolaşan ve mücadele ruhunu canlı tutan şiirlerden biri de kayıt altına alınmıştır:

Kes, kopar, ez, yak, yık!

Ne aman ver, ne ah işit, ne yazık!

⁴⁸ Peker, *Tüfek Omza*, s. 197-200.

Sönsün evler, sürünsün aileler,
 Kalmasın hırpalanmadık bir yer!
 Her ocak benzesin mezar taşına
 Damlar insin yetimlerin başına
 Bu ne vicdan garaz ne şüphe ne ar
 Yere geç satvetinle ey serdar!⁴⁹

İngilizlerin en büyük endişelerinden biri, esirlerin savaş sonrasında Anadolu'ya dönerek Millî Mücadele'ye katılmalarıydı. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için yoğun bir propaganda kampanyası başlatılmış, özellikle Mustafa Kemal Paşa hedef alınmıştır. Paşa hakkında verilmiş idam fetvası kamplarda dolaşıma sokulmuş, Ermeni tercümanlar aracılığıyla esirlere duyurulmuştur. Ayrıca Rum ve Ermeni tercümanlar tarafından hazırlanan ve gazete boyutunda basılan ilanlarda Mustafa Kemal'in halka yalnızca “sıkıntı ve üzüntü” getirdiği, yakalanıp cezalandırılması için özel birliklerin kurulduğu öne sürülmüştür. Başka bir ilanda ise kendisine büyük servet teklif edildiği, fakat bunu reddederek nankörlük ettiği iddia edilmiştir. Ancak bilinçli Türk esirler, bu propagandaların yol açabileceği bölünmenin farkındaydılar. Nurettin Peker ve arkadaşları, hilafet yanlısı askerlerin etkilenebileceğini öngörerek fetvayı gizlice fırında yakıp dolaşıma girmesini engellemişlerdir. Bu olay fark edilince Peker sorguya alınmış, suç üstlenmek isteyen diğer çavuşlara rağmen Ermeni tercüman geçiği raporlamıştır. Mahkemede Peker, fetvayı dini gerekçelerle imha ettiğini savunmuştur. Ona göre kutsal metinler saygıyla korunmalıydı, ancak bu fetva rastgele elden ele dolaştırılıyordu. Esirlerin zaten içeriği öğrendiğini belirterek kendini savunmuştur. Bu süreçte hem Türk hem İngiliz çavuşlar Peker lehine tanıklık etmiş, özellikle T.E. Keane onun “iyi bir insan” olduğunu, arkadaşlarına yardım ettiğini yazılı beyanla bildirmiştir. Mezopotamya Kadılığı'ndan gelen olumlu yanıt da Peker'in savunmasını desteklemiş ve sonunda beraatine karar verilmiştir. Bu olay, İngilizlerin kamplarda yürüttüğü psikolojik ve ideolojik propagandaya karşı esirlerin gösterdiği fikirsel direnişin

⁴⁹ Mülâzım Mehmet Sinan, *Harp Hatıralarım*, s. 121-122.

çarpıcı bir örneği olmuştur. Nurettin Peker ve arkadaşlarının tavrı, esaret altında bile millî şuurun ve direniş ruhunun nasıl korunduğunun kanıtıdır.⁵⁰

Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiliz yetkililer, Osmanlı topraklarında kamu düzenini sağlamak için yeni arayışlara yönelmişlerdi. Bu çerçevede Mısır ve İstanbul'daki yöneticiler, savaş esirlerinden faydalanmayı amaçlayan dikkat çekici bir plan geliştirdiler. Hedef, Osmanlı coğrafyasında görev yapacak bir jandarma gücü kurmak ve bu gücü esirlerden seçilecek gönüllülerle desteklemektir. Amiral Richard Webb, 29 Mart 1919 tarihli telgrafında bu girişimin hem İngiliz çıkarlarına hem de Osmanlı topraklarında düzenin tesisine hizmet edeceğini savundu. Webb'e göre İngilizlerin disiplini altında kalan Türk esirleri, “yerel vahşiliklerinden” sıyrılmaya başlamış ve İngiliz adalet anlayışından etkilenmişlerdi. Bu nedenle kurulacak jandarma gücü, Anadolu'da siyasî istikrarın, idarî etkinliğin ve ticaretin sürükliliğinin teminatı olabilirdi. Ancak 10 Nisan 1919 tarihli Dışişleri raporunda bu öneri temkinli karşılandı. Jandarma teşkilatının askerî bir mesele değil, sivil idarenin konusu olduğu vurgulandı. Ayrıca Türkiye'nin hangi bölgelerinin manda dışında kalacağını henüz netleşmemesi, planın geleceğini belirsiz kılıyordu. Buna rağmen Webb, konunun önemini ısrarla dile getirdi ve özellikle Osmanlı'ya bırakılacak topraklarda ordu yerine jandarma temelli bir düzenin kurulmasını savundu. Zira jandarma, orduya kıyasla daha az tehdit oluşturuyor, buna karşılık İngiltere'nin sahadaki etkinliğini artırıyordu.⁵¹

Bu süreçte Mısır'daki esirler arasında gönüllülük esasına dayalı ön bir tetkik yapılması da gündeme gelmiştir. İngiliz raporlarında esirlerin bu hizmete ne kadar istekli olduklarının belirlenmesi gerektiği özellikle vurgulanmıştır. 23 Ağustos 1919'da Mısır'dan Londra Savaş Merkezi'ne gönderilen yazıda ise Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinin güvenliğinin artık İngiliz denetimi altındaki yerel Osmanlı güçlerince sağlanabileceği belirtilmiştir. Böylece İngiliz ve Fransız birliklerinin terhis edilmesiyle hem askerî yük hafifletilecek hem de

⁵⁰ Peker, *Tüfek Omza*, s. 197-200.

⁵¹ “Proposed Raising of Force of Turkish Gendarmerie Among Prisoners of War in Egypt”, TNA, FO, 608/115, 29 March 1919.

masraflar azaltılabilecekti. Raporlara göre, gönüllü esirlerin katılımı dışında bile en az dört tabur oluşturacak insan kaynağı mevcuttu. Bu taburlardan birinin Kilikya'da diğerlerinin ise Suriye ve Filistin'de görevlendirilmesi planlanmıştı. Ancak tüm bu girişimlere rağmen esirlerden jandarma gücü oluşturulması fikri İngiliz Hükûmeti nezdinde uzun vadede somutlaştırılamadı ve uygulamaya geçirilemedi.⁵²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz propagandası, cephelerde olduğu kadar zihinlerde de yürütülen modern bir savaş biçimini temsil etmiştir. Özellikle beyannameler aracılığıyla Osmanlı askerlerinin moralini bozmak ve teslimiyeti teşvik etmek hedeflenmiştir. Bu metinlerde Osmanlıların esirlere açlık, hastalık ve kötü muamele reva gördükleri iddia edilmiş, hatta kendi askerlerine barbarca davrandıkları ileri sürülmüştür. Ancak İngiliz esirlerinin hatıratları çoğu zaman bu suçlamaları doğrulamamış, bazı Osmanlı subaylarının esirlere insanca davrandığı kaydedilmiştir.

İngiliz propaganda dili, savaşın bütün ahlaki ve insani sorumluluğunu Almanya'ya yükleyerek Osmanlı'yı felakete sürüklenen bir müttefik konumunda göstermiştir. Böylece hem Osmanlı-Alman ittifakının yanlışlığı vurgulanmış hem de Osmanlı yönetimi kendi halkını felakete sürükleyen bir aktör olarak resmedilmiştir. Esaret ise “temiz yatak, güzel yemek, maaş” gibi örneklerle cazip bir yaşam biçimi olarak sunulmuş, dini temalar kullanılarak da ideolojik bir güven bunalımı yaratılmaya çalışılmıştır. İngiltere'nin İslam'a saygı duyduğu, hâkimiyeti altındaki Müslümanların özgürce dinlerini yaşadıkları ve kutsal topraklarda içki ile kumarın yasaklandığı gibi vurgularla Osmanlı'nın zayıflığına karşı kendi düzen ve adalet anlayışı öne çıkarılmıştır.

Osmanlı tarafı bu propagandaları cevapsız bırakmamış, beyannameler toplanıp imha edilmiş, basın yoluyla karşı söylemler geliştirilmiş ve esirler arasında pasif direniş biçimleri ortaya çıkmıştır. “Öl ama teslim olma” yazıları, Tevfik Fikret'in şiirleri ve Nurettin

⁵² “Turkish Prisoners as Gendarmerie”, TNA, FO, 608/115, 10 April 1919.

Peker'in İngiliz fetvasını imha etmesi gibi örnekler, bu psikolojik savaş karşısında gösterilen direncin somut yansımaları olmuştur. Yine de cephede açlık, sefalet ve savaş yorgunluğu zaman zaman İngiliz propagandasının inandırıcılığını artırmıştır.

Sonuç olarak, İngilizlerin yürüttüğü bu psikolojik harp faaliyetleri, askerî stratejilerle birlikte kelime ve imgelerin de savaşın belirleyici araçları hâline geldiğini kanıtlamaktadır. Bu belgeler, Osmanlı askerinin moralini sarsmayı ve teslimiyeti teşvik etmeyi hedeflemiş, aynı zamanda savaş sonrası düzen için bir algı inşasına hizmet etmiştir. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı, klasik askerî cephelerin ötesinde ideolojik ve psikolojik cephelerin de büyük önem kazandığı bir mücadele olarak tarihe geçmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

World War I was not only fought with weapons on the battlefields but also through one of the most intense psychological wars of the modern era. Propaganda emerged as a crucial tool, shaping perceptions, manipulating morale, and influencing the choices of soldiers and societies alike. The British Empire, in its conflict with the Ottoman State, pursued propaganda as a systematic strategy aimed not merely at battlefield advantage but at psychological domination. This study examines how Britain designed and implemented propaganda campaigns targeting Ottoman soldiers both at the front and in prisoner-of-war camps, analysing their methods, contents, and effects. Drawing upon archival documents, official reports, memoirs, leaflets, posters, and newspapers, the analysis reconstructs the dynamics of propaganda warfare, revealing its impact on morale, perceptions of captivity, and attitudes toward the Turkish National Struggle.

At the front, British propaganda sought to encourage surrender and weaken Ottoman resistance. Leaflets dropped by aircraft systematically depicted captivity as humane and desirable compared to the harsh realities of war. These materials highlighted plentiful food, medical care, religious freedom, and humane treatment, while portraying the Ottoman leadership—especially the Committee of Union and Progress—as corrupt and indifferent to soldiers' suffering. The alliance with Germany was framed as a mistake that dragged the empire into disaster. By exploiting hunger, exhaustion, and family longing, propaganda presented surrender as a rational choice rather than dishonour. Visual materials reinforced this message: photographs showed Ottoman

prisoners enjoying meals, leisure, and prayers in captivity, contrasting sharply with life in the trenches.

The psychological war extended into prisoner-of-war camps, which became laboratories of propaganda. British authorities in Egypt, Malta, and India created controlled environments where prisoners were exposed to carefully curated information. Newspapers in Ottoman Turkish, religious texts with interpretive commentaries, and staged cultural activities all aimed to reshape perceptions. Camps were described as orderly and comfortable, with clean barracks, sufficient food, music, and entertainment, while officers received stipends and personal servants. Selected prisoners were encouraged to write letters to comrades at the front describing captivity in glowing terms. Sometimes genuine and sometimes fabricated, these letters became part of a wider propaganda network aimed at undermining Ottoman military cohesion.

Propaganda was systematic and multi-layered, targeting soldiers' deepest vulnerabilities: hunger, fatigue, doubts about leadership, and longing for family. It vilified Germany, questioned Ottoman governance, and framed captivity as honourable. Distribution methods—leaflets, newspapers, staged photographs—demonstrated a sophisticated understanding of communication and psychology. Special attention was paid to Arab soldiers, with materials in Arabic emphasizing the futility of fighting for German interests and portraying Britain as a respectful power toward Islam.

The Ottomans did not remain passive. Authorities collected and destroyed propaganda materials, issued counter-statements, and emphasized their falsity as lies intended to demoralize. Counter-propaganda sought to reach Muslim soldiers in Entente ranks, especially Indians, by appealing to religious solidarity with the Ottoman Caliph. Yet the harsh realities of war—hunger, disease, and exhaustion—meant that British propaganda sometimes resonated, particularly in later years when despair deepened. Memoirs testify that some soldiers found captivity's promises persuasive when contrasted with dire conditions at the front.

An important dimension of this study is the extension of propaganda into the postwar period. Captured soldiers became political assets for Britain in shaping the Middle Eastern order after 1918. Efforts were made to discourage loyalty to the Ottoman cause and to present Britain as a benevolent power, thereby weakening support for the emerging Turkish National Movement. Religious propaganda was also employed, including *fatvas* issued by clerics under British direction that

urged obedience to the Sultan and rejection of nationalist leaders. These attempts, however, were countered by prisoner resistance, as seen in examples where such *fetvas* were secretly destroyed to prevent division.

The analysis also underscores how propaganda often clashed with battlefield realities. Reports and memoirs reveal that Ottoman troops, despite severe hardship, frequently demonstrated resilience and discipline that contradicted enemy portrayals of weakness. Accounts of successful counterattacks and cavalry actions in Sinai and Palestine illustrate the persistence of morale despite propaganda pressure. Similarly, many prisoners resisted British attempts to exploit them, maintaining loyalty to their homeland even under difficult conditions.

In conclusion, propaganda during World War I was not an auxiliary element but a central strategy, particularly in the Ottoman-British confrontation. Britain combined textual, visual, and oral elements in a systematic effort to undermine morale, encourage surrender, and reshape loyalties. Ottoman soldiers, caught between battlefield hardships and psychological warfare, became primary targets of campaigns as decisive as military operations themselves. The evidence demonstrates that propaganda operated on both immediate and long-term levels: breaking resistance during the war while preparing the ground for postwar political manipulation. By analysing these operations, the study highlights the significance of psychological warfare as a defining characteristic of modern conflict, showing that wars are fought not only with weapons but also with words, images, and ideas.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR), 598/4.

Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 6. Şube (DH. EUM, 6. Şb.), 55/38.

Hariciye Nezareti, Matbuat (HR. MA), 1140/22.

Hariciye Nezareti, Siyasi Kısım (HR. SYS), 2198/33; 2208/33.

Genelkurmay Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDHK), 298/1215; 318/1467; 394/1559; 3437/23; 3438/26; 3443/45; 3471/150; 383/1525; 404/1592; 4391/157; 5103/264.

The National Archives (TNA)

Foreign Office (FO), 608/115.

Araştırma ve İncelemeler

Akgöl, Eyüb Sabri: *Esaret Hâtıraları: Bir Esirin Hâtıraları ve Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi: Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, haz. Nejat Sefercioğlu, İstanbul: Tercüman, 1978.

Aydın, Hüseyin: *Acı Hatıralar*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1965.

Avşar, Servet: *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara: Kim Yayınları, 2004.

Avşar, Servet: “Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Osmanlı Devleti,” *Atatürk Dergisi*, III/2 (2002), s. 121-141.

Genişol, Hüseyin Fehmi: *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na: Cep-hede Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, haz. Mustafa Yeni, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Hiçyılmaz, Ergun: *Esir Kampları Bana Biraz Hürriyet Yollar mısın?*, İstanbul: Bilge Karınca, 2010.

“İngilizlerdeki Şaşkınlığın Yeni Alaimi,” *Tanin*, 2 Mayıs 1915.

Mülâzım Mehmet Sinan: *Harp Hatıralarım: Çanakkale–Irak–Kafkas Cephesi*, haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Muharrem Bayar, Ankara: Vadi, 2006.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 73, 2005.

Peker, Nurettin: *Tüfek Omza: Balkan Savaşı'ndan Kurtuluş Savaşı'na Ateş Hattında Bir Ömür*, haz. Orhan Peker, Hilal Akkartal, İstanbul: Doğan Kitap, 2009.

Sorguç, İbrahim: *Yd. P. Tğm. İbrahim Sorguç'un Anıları İstiklal Harbi Hatıratı: Kaybolan Filistin*, haz. Erdoğan Sorguç, İzmir: İzmir Yayıncılık ve Tanıtım Hizmetleri, 1995.

Soysal, Şükrü Nail: *Esaretten Zafere: Uşaklı Bir Muharip Gazi Nail'in (Soysal) Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, haz. Barış Metin, İstanbul: AKY, 2012.

Taşköprülü, Mehmet Efendi: *Irak Cephesi'nden Burma'ya Savaşın ve Esaretin Günlüğü*, haz. Mesut Uyar, Ahmet Özcan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

“Utanmaz İnsanlar,” *Tanin*, 23 Ağustos 1915.

EKLER

Şekil 1: Osmânî Askerleri İngiliz Üserâ Karargâhlarında

Kaynak: BOA, DH. EUM, 6. Şb. 55/38.

Alay 48

Lehü'l-hamd fevkalade sıhhatteyim kat'iiyen hiçbir gûnâ bir ci-
hetce müşkilâtımız olmadığı gibi hiçbir gûnâ merak edilecek bir şe-
yimiz yoktur efendim. Mehmed İlyâs

Şekil 2: Osmânlı Askerleri İngiliz Üserâ Karargâhlarında

Kaynak: BOA, DH. EUM, 6. Şb. 55/38.

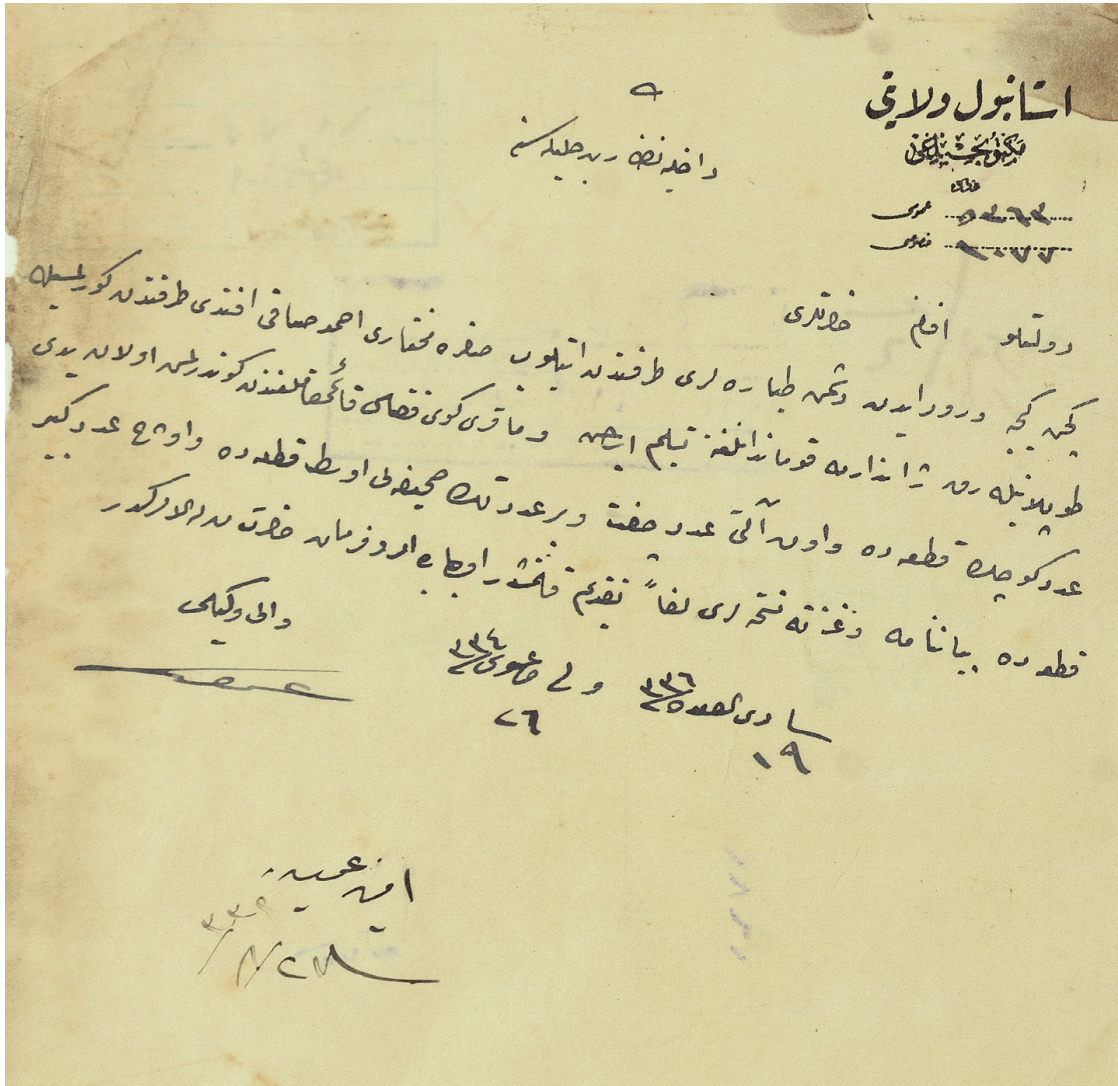
Alay 161

Hiçbir gûnâ düşüncem olmadığı gibi rahatım efendim. Sâdık Ali
Rahat ve sıhhatim fevkalade olmakla (...) hiçbir cihetçe bir sıkın-
tımız olmadığı beyân ederim efendim. Şa‘bân Şâkir

Rahatım iyidir efendim. Ahmed Mehmed

Rahat ve iyiyim efendim. Mehmed Zâkir

Fevkalade rahat ve sıhhatim dolayısıyla kendi evim gibi serbest
ve hiçbir cihetce sıkıntımız olmadığı gibi fevkalade imrâr-ı hayat ey-
lemekdeyim efendim. Receb Ahmed

Şekil 3: Osmânlı Askerleri İngiliz Üserâ Karargâhlarında

Kaynak: BOA, DH. EUM, 6. Şb. 55/38.

İstanbul Vilâyeti

Aded: 5363/1077

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Geçen gece vürûd eden düşman tayyareleri tarafından atılıp Sah-
ra (?) Muhtarı Ahmed Sâfî Efendi tarafından görülmesiyle toplanı-
larak jandarma kumandanlığına teslîm edilmiş ve Makriköy kazâsı

kâimmakâmlığından gönderilmiş olan yedi aded küçük kıt'ada ve on altı aded çift ve bir aded tek sahîfeli evsat kıt'ada ve üç aded ke-bîr kıt'ada beyânnâme ve gazete nüshaları leffen takdîm kılınmıştır ol bâbda emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir. Fî 19 Zi'l-ka'de sene 1336 ve fî 26 Ağustos sene 1334

Vâlî Vekîli (imza)

II. Meşrutiyet Döneminde Meslekî Bir Süreli Yayın: Deniz Gazetesi ve Analitik Fihristi

*A Professional Periodical in the Second
Constitutional Era: Deniz Newspaper and
Analytical Index*

Mehmet KORKMAZ*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
23 Ekim/October 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
5 Aralık/December 2025

* Doç. Dr. Milli Savunma Üniversitesi,
Deniz Harp Enstitüsü Öğretim Üyesi,
İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0002-7988-742X
E-posta/E-mail: mkorkmaz10@gmail.
com

Atıf/Citation: Mehmet Korkmaz, "II.
Meşrutiyet Döneminde Meslekî Bir Süreli
Yayın: Deniz Gazetesi ve Analitik Fihristi",
Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, 3
(Aralık 2025), s. 111-135.
10.5281/zenodo.18011836

ÖZ

Osmanlı denizcilik tarihi araştırmalarında temel başvuru kaynaklarından biri de doğrudan konuya ilişkin olarak çıkarılmış olan süreli yayınlardır. Bu kapsamda başta Bahriye Nezareti olmak üzere resmi makamlar ile II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası teşkil edilen bazı cemiyetler tarafından neşredilen gazete ve dergiler arasında denizcilik, donanma ve deniz ticareti temalı süreli yayınlar mevcuttur. Geç dönem Osmanlı denizcilik tarihi araştırmaları için önemli bir kaynak niteliğinde olan bu yayınlardan biri de çalışmamızın konusunu teşkil eden *Deniz* gazetesidir. Gazete, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası teşkil edilen cemiyetlerden biri olan Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti tarafından çıkarılmıştır. Cemiyetin başkanı olan Süleyman Nutki Bey tarafından yayımlanan gazetenin ilk sayısı 1 Şubat 1912, son sayısı ise 26 Eylül 1912

tarihlidir. Sekiz aylık bu süreçte toplam 35 sayı yayımlanan gazetenin niçin çıkarıldığı, Türk yayıncılık tarihi açısından önemi, nasıl bir yayın politikası takip ettiği sorularına çalışmada cevap aranacaktır. Deniz ticareti ve denizcilik tarihi çalışmalarında hatta Türk basın tarihinde şimdiye kadar gözden kaçmış bir sektör gazetesinin araştırmacıların dikkatine sunulması literatüre kazandırılması çalışmanın temel gayesidir. Bu amaçla öncelikle Bahriye Nezareti'nce yayımlanan ve Osmanlı Devleti'nde denizciliğe dair ilk süreli yayınlar olan *Ceride-i Bahriyye* ve *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye* ile II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında cemiyet ve kulüpler tarafından çıkarılan denizcilikle ilgili süreli yayınların genel bir değerlendirmesi yapılarak konunun bir bağlama oturtulması sağlanacaktır. Ardından *Deniz* gazetesinin yayımcısı Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti ve cemiyetin reisi Süleyman Nutki Bey'e dair malumat verildikten sonra gazetenin içerik analizi yapılarak analitik fihristi paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Deniz Gazetesi, Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti, Deniz Ticareti, Bahriye, Süleyman Nutki Bey.

ABSTRACT

One of the primary sources of reference for research on Ottoman maritime history are periodicals specifically published on this subject. These include periodicals published by official institutions, particularly the Ministry of the Navy, or by various associations founded after the declaration of the Second Constitutional Era. Among these publications, which are of significant value for research on the late Ottoman maritime period, is the *Deniz Newspaper*, the subject of this study. The *Deniz Newspaper* was published by the Ottoman Society of Captains, Machinists, and Maritime Engineers, one of the professional organizations established after the Second Constitutional Era. The newspaper was edited by Süleyman Nutki Bey, who also served as the association's president. The newspaper's first issue was dated February 1, 1912, and its last issue was dated September 26, 1912. Over the course of eight months, it produced a total of 35 issues. This study examines the motivations behind the *Deniz Newspaper's* publication, its significance within the context of Turkish press history, and its editorial policy. The primary objective of this study is to bring this sector-specific publication, often overlooked in studies on maritime history, to the academic literature and to bring it to the attention of scholars. This study will first provide a general assessment of *Ceride-i Bahriyye*, the first Ottoman

maritime journal published by the Ministry of the Navy. It will then attempt to contextualize the topic by examining maritime-themed publications published after the declaration of the Second Constitutional Era. Finally, a content analysis and analytical index of the newspaper will be presented.

Keywords: Deniz Newspaper, Ottoman Association of Captains, Machinists, and Naval Affiliates, Maritime Trade, Navy, Süleyman Nutki.

Osmanlı Devleti'nde Denizciliğe Dair Süreli Yayınlara Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti'nde kitap basımı maksadıyla ilk matbaa 1727 yılında İstanbul'da kurulmuş, müteakiben kitapların yanı sıra risale, mecmua ve gazete neşriyatına başlanmıştır. Osmanlılar da süreli yayıncılığın genel gelişimine bakıldığında 1831'de ilk resmî gazete *Takvim-i Vekayi*'nin, 1841'de ilk sivil gazete *Ceride-i Havadis*'in, ardından 1860'da *Tercüman-ı Ahval* ve 1862'de *Tasvir-i Efkar* gazetelerinin yayın hayatına başladığı görülmektedir. Askerî süreli yayıncılık faaliyeti ise 1864 yılında Seraskerlik tarafından *Ceride-i Askeriyye*'nin basımı ile başladı. Haftalık olarak yayınlanmakla birlikte bazı zamanlar 15 günde bir çıkan *Ceride-i Askeriyye*'de esasında kara kuvvetlerini ilgilendiren konular ele alınmakla birlikte çok kısa da olsa bahriye ve deniz kuvvetlerini ilgilendiren konulara da yer verilmekteydi.¹ 1871'de *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriyye*, 1882'de ise *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* askerî süreli yayınlar kategorisinde yayın hayatına girdiler ve aylık olarak yayınlanmaya başladılar.²

Çalışma konumuzun teması itibarıyla önem arz eden bahriye ve donanmaya müteallik ilk askerî süreli yayın ise Bahriye Nezareti'nin resmi süreli yayını olarak 1889 yılının Haziran ayında *Ceride-i Bahriyye*³ adıyla haftalık yayınlanmaya başladı. Aynı tarihte *Mecmua-i*

¹ Hamit Pehlivanlı, "Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreleri Yayınların Yeri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 21, Sayı 61, (2005), s. 247.

² *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye* için bk. Mahmut Sami Sert, *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelenmesi (1882-1914)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi, 2016), s. 13, 15-127.

³ *Ceride-i Bahriyye*, Bahriye Nezareti Fen Komisyonu tarafından Matbaa-i Bahriyye'de basılarak 15 günde bir yayınlandı. 385. sayısı 10 Eylül 1904'te yayınlandıktan sonra 386. sayısı 10 Eylül 1908'de yani dört yıllık bir kesintiye uğradıktan sonra yayımlandı. Resmi ve gayri resmi her türlü bahriye olayları ile birlikte tayinler, vefatlar,

*Fünûn-ı Bahriyye*⁴ ismiyle aylık bir dergi de çıkarılmaya başlandı. Bahriyenin bu resmi süreli yayınlarından önce bahriye ve donanmaya ilişkin hususlara yukarıda da açıklandığı üzere çok kısa da olsa *Ceride-i Askeriyye*'de yer verilmekteydi. Bahriye Nezareti'nin bu yayınları Birinci Dünya Harbi başlarında isim değiştirerek *Ceride-i Bahriyye*'nin yerine *Donanma Emirnâmesi* çıkmaya başladı. Bu süreli yayın Bahriye Nezareti tarafından 1914-1926 yılları arasında bahriye zabitlerine mahsus başlığı altında haftalık olarak yayımlanmıştır.⁵ *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye*'nin yerine ise aylık olarak *Risale-i Mevkute-i Bahriyye*⁶ yayınlanmaya başladı. Ayrıca yılda bir defa da *Mecmua-i Seneviye-i Bahriyye*⁷ isimli muhtevasında son bir yılın bahriyedeki gelişmelerin ve makalelerin yer aldığı geniş hacimli bir süreli yayın neşrine başlandı. Bu resmi yayınların haricinde bilhassa II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük havası içinde cemiyet ve şahıslarca denizcilige dair yayınlar çıkarılmış olup bunlardan Süleyman Nutki tarafından çıkarılan *Umman* önce gazete daha sonra da mecmua olarak yayınlanmıştır.⁸ 1910'da ise *Donanma Mecmuası* Donanma Cemiyeti'nin bir yayın

tekaüde ayrılanlara da yer verilirdi. İlk sayısı 25 Haziran 1889 tarihinde son sayısı ise 12 Mart 1914'te yayımlanan *Ceride-i Bahriyye*, toplam 674 sayı olduğu değerlendirilmektedir. 665. sayıdan öncekilere çeşitli mecralardan erişim imkânı bulunsa da tarafımdan sonrakilere rastlama imkânı olmamıştır. *Ceride-i Bahriyye*, daha sonraki yıllarda sırasıyla, *Donanma Emirnamesi* ve *Deniz Mecmuası* isimleriyle yayın hayatına devam etmiş ve günümüzde Deniz Kuvvetleri Dergisi adıyla hayatini devam ettirmiştir.

- 4 *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye*, Bahriye Nezareti Bahriye Erkân-ı Harb Heyet-i Fenniyesi tarafından Matbaa-i Bahriyye'de basılarak ayda bir yayımlandı. İlk sayısı *Ceride-i Bahriyye* ile aynı tarihte (25 Haziran 1889) basıldı. Bazı inkıtalara olsa da 1914 yılına kadar basımı devam etti.
- 5 *Donanma Emirnamesi*, Erkân-ı Harbiye-i Bahriyye Üçüncü Şubesi tarafından hazırlanmıştır. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalogu, 1828-1928*, C. 1, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000), s. 268.
- 6 *Risale-i Mevkute-i Bahriyye*, Bahriye Nezareti Seyrisefain Şubesi tarafından aylık olarak *Ceride-i Bahriyye*'nin yerine yayınlanmaya başladı ve 1928 yılına kadar devam etti. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 2, s. 704-705.
- 7 *Mecmua-i Seneviye-i Bahriyye*, Erkân-ı Harbiye-i Bahriyye Üçüncü Şubesi tarafından Matbaa-i Bahriyye'de yılda bir defa basıldı. 1926 yılına kadar altı sayı olarak basımı gerçekleştirildi. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 544.
- 8 Siyasi, fenni, edebi musavver gazete *Umman*'ın ilk sayısı 9 Ocak 1909'da basılmıştır. Haftanın üç günü (Cuma, Pazar, Perşembe) yayımlanmış ve altı sayı sonra kapanmıştır. Matbaa-i Bahriyye'de basılmıştır. Aynı isimle, bu sefer haftalık olarak ve yine

organı olarak çıkarılmaya başlanmıştır.⁹ Diğer taraftan 1911 yılında Hamid Naci Bey tarafından Tevsi'-i Ticaret-i Bahriyye-i Osmâniye Cemiyeti ile Millî Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mektebi'nin yayın organı olarak haftalık olarak çıkarılması planlanan *Gemici* gazetesi birinci sayısı yayımlandıktan sonra devamı gelmemiş bir sektör dergisi olarak Türk yayıncılık tarihindeki yerini almıştır.¹⁰ Doğrudan bahriye ile ilgili olmasalar da 1908-1910 yılları arasında 15 günde bir çıkan ordu ve donanmanın gelişmesi maksadıyla yayımlanan *Asker mecmuası*¹¹ ile 1915-1918 yılları arasında 15 günde bir çıkan *Harb Mecmuası*'nda¹² da kısmi olarak bahriye ve donanmaya ilişkin haber ve yorumlara da rastlamak mümkündür. 1912-1914 yılları arasında aylık olarak Tüccarzâde İbrahim Hilmi tarafından *Ordu ve Donanma* adlı bir süreli yayın da çıkarılmıştır.¹³ 1927-1928 yılları arasında ise denizcilik ve deniz ticareti konularında *Liman* adlı aylık resimli bir mecmua yayımlanmıştır.¹⁴

Süleyman Nutki'nin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdür, kardeşi Ali Rıza Seyfi'nin başyazar olduğu *Umman*, siyasi, edebî, fennî, askerî musavver bahriye mecmuası olarak çıkmıştır. Bu da uzun ömürlü olmamış ve bir sayı sonra kapanmıştır. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 2, s. 902-903. Altı sayı olarak çıkan *Umman*'da yer alan yazıların fihristi için ayrıca bk. Orçun Aydoğdu, "Bahriye Matbaası'nda Basılan Bir Mecmua: *Umman*", *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Komisyon, (Ankara: MSÜ Yayınları, 2023), s. 817-841.

- ⁹ Donanma Cemiyeti tarafından 1910-1913 yılları arasında *Donanma* ismiyle sonrasında 1914-1919 arasında *Donanma Mecmuası* adıyla önceleri haftalık daha sonra aylık olarak basılmıştır. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 268-269.
- ¹⁰ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 309.
- ¹¹ Derginin çıkış amacının ordu ve donanmanın terakkiyâtına hâdim olmak olduğu açıklanmıştı. Müessis ve başyazarı Osman Senai Bey olup 29 sayı çıktığı tespit edilmektedir. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 148-149.
- ¹² *Harb Mecmuası*, "asker ve muharebeden bahseden resimli risale tarzında yayınlanmıştır. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 362.
- ¹³ *Ordu ve Donanma*'nın künyesinde "fünûn ve mesail-i askeriyyeden bâhis askerî mecmuadır, zamanımız usul-i harbini ve terakkiyât-ı askeriyesini gösterir" ifadesi mevcuttu. Bk. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 656-657.
- ¹⁴ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, C. 1, s. 502.

1. Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti ve Deniz Gazetesi

Bu çalışmanın konusu olan *Deniz* gazetesi, emekli Deniz Yarbayı Süleyman Nutki'nin başkanı olduğu Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti tarafından cemiyetin fikirlerini paylaşmak gayesiyle çıkarılmıştır. Siyasî, ilmî, edebî içeriğiyle haftalık olarak yayınlanmıştır. Süleyman Nutki'nin aynı zamanda sorumlu müdür olduğu gazetenin ilk sayısı 1 Şubat 1912 (12 Safer 1330/19 Kanun-ı sâni 1327)¹⁵, son sayısı ise 26 Eylül 1912 (14 Şevval 1330/13 Eylül 1328) tarihinde çıkmıştır. Bu sekiz aylık sürede toplam 35 sayı yayımlanan gazete, her sayısında dört sayfa olarak basılmıştır. Ömrü uzun olmayan gazetenin yayınına niçin son verildiği sorusuna cevap bulunamamıştır. *Deniz* gazetesinin tam koleksiyonuna İBB Atatürk Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Kütüphanesi ve Ankara'daki Milli Kütüphane'den ulaşmak mümkündür.¹⁶ Gazetenin, 1928 yılından itibaren Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Deniz İşleri tarafından üç ayda bir çıkarılan *Deniz Mecmuası* ile isim benzerliğinden dolayı karıştırılmaması icap ettiğini bu vesileyle ifade etmek gerekir.

Gazeteyi önemli kılan hususlardan biri de gazetenin başında denizciliğe ilişkin süreli yayıncılık hususunda tecrübeli, daha evvel donanmada ve karargâhta çeşitli görevler yaptığından sahayı iyi bilen dönemin aydın ve müteşebbis bahriye zabitlerinden Süleyman Nutki Bey'in idaresinde çıkmasıdır. Nutki Bey'in hayatı incelendiğinde denizci bir aileden geldiği, Bahriye Mektebi mezunu olduğu (1875), Bahriye Nezareti Fen Komisyonu'na önce aza, daha sonra başkan olarak görev yaparken bazı telif ve tercüme eserlerin yanı sıra nezaretin süreli yayınları olan *Ceride-i Bahriyye* ve *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye*'yi çıkaran ekip içerisinde görülür. Kendisi de çok sayıda telif ve tercüme eser neşreden Süleyman Nutki emekli olduktan sonra bu tecrübe ve birikimini görev yaptığı cemiyetlere ve bunlar bünyesinde çıkarılan yayınlara yansıtmıştır.¹⁷ Nitekim Osmanlı Kapudân ve

¹⁵ İlk sayısının ilk sayfası için bk. EK-1.

¹⁶ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalogu, 1828-1928*, C. 1, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s. 250.

¹⁷ Süleyman Nutki Bey'e dair ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Korkmaz, "Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri",

Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti reisi olduktan sonra çıkardığı *Deniz* gazetesi bunlardan biridir. Cemiyete ilişkin de kısaca bilgi vermek gerekirse Süleyman Nutki Bey'in hazırladığı ve Bahriye Salnâmesi örnek alınarak cemiyet tarafından yayımlanan *Bahriyye-i Ticariye Salnâmesi*'nde cemiyetin 21 Aralık 1911 tarihinde teşkil edildiği, idare merkezinin Galata'daki Ada Han olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin maksadının ise bütün Osmanlı kaptan ve makinist ve ticari gemilerde çalışan bahriye mensuplarının haklarının muhafazası ve yardıma muhtaç olanlarla dayanışma şeklinde açıklanmıştı.¹⁸ Diğer taraftan II. Meşrutiyet'in ilan sonrası tıpkı yayıncılık faaliyetlerinde olduğu gibi birçok meslekî örgüt, dayanışma maksatlı cemiyet ve kulüp adı altında bazı teşekküller meydana getirmişti. Bunlar arasında denizcilikle ilgili olup da buna ilişkin süreli yayın çıkaranlardan biri de Hamid Naci Bey olmuştur. 1911 yılında kurduğu Tevsi'-i Ticaret-i Bahriyye-i Osmâniye Cemiyeti ile Millî Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mektebi'nin yayın organı olarak haftalık olarak çıkarılması planlanan *Gemici* gazetesinin birinci sayısı yayımlanmış ancak bunun devamı gelmemiştir.¹⁹

2. Deniz Gazetesi'nin İçerik Analizi

Deniz gazetesi'nin yayınlanma amacı Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti'nin fikirlerini yaymak ve düşüncelerini paylaşmak olmuştur. İlk sayısında yer alan “Maksat ve Hedef” başlıklı başmakalede gazetenin yayınlanmasının temel amaçlarından birinin bahriyeye dair hususlarda yapıcı eleştirilerde bulunmak ve icra makamında bulunanları da uyanışa davet etmek olduğu açıklanmıştır. Bu kapsamda özellikle deniz ticareti ile ticari gemilerde istihdam edilen mürettebatın özlük haklarına ilişkin haber ve yorumlar öne çıkmıştır. Vapurlarda görev yapan mürettebatın

Türk Savaş Çalışmaları Dergisi, Sayı 2 (2021), s. 170-192. Süleyman Nutki Bey'in hatıraları da yayımlanmıştır bk. *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz.: Nurcan Bal, (İstanbul: Dz.K.K. Yayınları, 2003).

¹⁸ *Bahriyye-i Ticariyye Salnâmesi*, [Haz.: Süleyman Nutki], Matbaa-i Bahriyye, [İstanbul] 1329, s. 4-6.

¹⁹ Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası*, s. 309.

yaşadığı sorunlara değinilmiş ve buna ilişkin gelen mektuplara gazetenin sütunlarında yer verilmiştir. Ayrıca bu sorunları çözme sorumluluğunda olan makamlara açık mektuplar yayımlanmıştır. Mürettebatın fazla mesai yapmalarına rağmen maaşlarının düzenli ödenmemesi, iş bulmakta zorlanmaları, Türkler yerine gayrimüslimlerin tercih edilmesi gazete sütunlarına yansıyan haberlerden öne çıkanlardı. Dolayısıyla Seyrisefâin İdaresi ile Şirket-i Hayriye'de ve diğer özel vapur işletmelerinin gemilerinde istihdam olunan kaptan, makinist, çarkçı sınıfından mürettebatın söz konusu zaman diliminde hangi sorunlara maruz kaldıklarının tespiti açısından bu haberler önem arz etmektedir. Bu konular üzerinden gazete eleştirel bakış açısını yansıtan haber ve yorumlar çıkmış, olup Bahriye Nezareti ve Seyrisefâin İdaresi çoğu zaman açıkça eleştirilmiştir. Bu kurumlar emrinde bulunan kaptan, makinist ve ateşçilerin özlük haklarının düzeltilmesi, alamadıkları maaşlarının ödenmesi gibi hususlarda gazetenin haber ve yorumları mevcuttur.

Bahriye Nezareti'nin ve donanma gemilerinin faaliyetleri de yani denizciliğin askerî boyutu da gazetenin ilgi alanında olmuştur. Bilhassa Osmanlı-İtalyan Harbi'nin denizde vuku bulan olaylarına detaylı yer verilmiştir. İtalyanların Beyrut limanını bombardıman esnasında *Avnillah* korvetinde hayatı kaybeden ve yaralanan denizcilere gazetenin sütunlarında geniş yer ayrılmıştır. Konuya dair bazı fotoğraflar da kullanılmıştır. Yine İtalyanların savaşı yaymak maksadıyla Rodos başta olmak üzere adalara ve Çanakkale Boğazı'na yaptıkları taarruzlar ile Kızıldeniz'de Konfide'de Osmanlı gambotlarını batırmaları ve *Kayseri* adlı Kızılay vapuruna el koymaları hadiseleri gazetenin ilgili sayılarında detaylı olarak okuyucuya aktarılmıştır.

Yazar kadrosu içinde Süleyman Nutki'nin haricinde Ali Rıza Seyfi, Salih Sabit, Süleyman Kadri ve Mahmud Hüsnü gibi isimlerin bulunduğu gazetede seri hâlde yayımlanan bazı yazı dizileri de yer almıştır. Ali Rıza Seyfi'nin “Bingazi'ye İmdat!” ile Salih Sabit'in “Tahtelbahir Kabloculuk”, “Cesim Yağ Makineleri Makinist ve Kapudanlara Tesiri”, Osmanlı Sefâin-i Ticariyyesinde Ecnebi Kapudanlar Meselesi”, “Cesim Amilayyât-ı Tahlisiyye” bunlar arasındadır. Osmanlı sularındaki denizlerde veya dünya denizlerinde meydana gelen büyük deniz kazalarına ilişkin haberlere, bahriyeye dair yayımlanan resmî tebliğlere, diğer büyük denizci devletlerde tüccar kaptan ve makinistlerinin

nasıl yetiştirildiğine dair haber ve yorumlara da geniş bir şekilde yer verildiği de görülmektedir.

3. Deniz Gazetesi'nin Analitik Fihristi²⁰

Sayı	Tarih	Başlıklar
1	1 Şubat 1912 (12 Safer 1330 / 19 Kanun-ı sâni 1327)	- Maksat ve Hedef - Dersaâdet Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Mensubîn-i Bahriyye Cemiyeti Nizamnamesi - Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Mensubîn-i Bahriyye Cemiyeti Beyannamesi - Bahriye Tensikâtı - Osmanlı Seyrisefâin İdaresinin İcraâtı - Bahriyye-i Askeriyemiz - Bahr-i Ahmer'de Abluka Tesisi (Osmanlı-İtalya Harbi) - Teşekkür-i Alenî (Sabah gazetesi sahibi Mihran Efendi'ye Deniz gazetesinin basımına verdiği destek için teşekkür yazısı). - Müntesibîn-i Bahriyyeye Bir Salnâme Tertibi
2	8 Şubat 1912 (19 Safer 1330 / 26 Kanun-ı sâni 1327)	- Yeni İntihâbât ve Bahriye Mebûsları - Salih Sâbit, "Ticaret Gemileri Nedir?" - Emniyyet-i Mütakabile (Kumpanya vapuru kaptanları ve Haliç vapurları kumpanyasından maaş alamayan kaptanlardan bahsedilmektedir). - Şirket-i Hayriyye 1.500 Kişi İstiâbına Mezundur - Bir Mukayese-i Müellime - Tüccar Sefâyini Kapudanlarına Vesâyâ - Temenniyâtımız - Gümüşcüyan Seyrisefâin Kumpanyası - Selanik Vapur Şirketi - Osmanlı Seyrisefâin İdaresi Mütakaidîn ve Eytâm ve Erâmili - Teşekkür (Trabzon Seyrisefâin İdaresi Acentesi Kırzâde Mustafa Bey'e ve Samsun acentesi Yelkencizâde Hüseyin Bey'e). - Umûm Mütakaidîn-i Askeriyye ve Rûfekası Kirâmına (Ticaret ve Teâvün Cemiyeti teşkil edileceği ilanı)
3	15 Şubat 1912 (26 Safer 1330 / 2 Şubat 1327)	- Deniz Adamı, Kara Adamı - Osmanlı Seyrisefâin İdaresi'nden Vapur Süvarilerine Tamim

²⁰ Gazetede yer alan haber ve yorumların başlıkları sırayla verildiği gibi bazı başlıkların daha iyi anlaşılmasını sağlamak maksadıyla parantez içerisinde yapılan açıklamalar tarafımızdan ilave edilmiştir.

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Şirket-i Hayriye 1.500 Kişi İstiâbına Mezundur (Önceki sayıdan devam) - Kapudân ve Makinistler ve Mensubîn-i Bahriyye Cemiyeti Dâhilî Nizamnâmesi - Amelenin Hukuku - Vefat: Kaptan Mihail - Teşekkür-i Alenî (Adalar Kumpanyası Sahibi Abbas Halim Paşa'ya) - Müsadere Hükmü (Osmanlı-İtalya Harbi'nde Şenikin'de el konulan Sabah vapuru) - İzah (Hamid Naci Bey tarafından teşkil edilen Tevsi-i Ticaret-i Bahriye-i Osmaniye Cemiyeti) - Doktor Adem Şevket Bey'in cemiyet mensuplarına ücretsiz muayenede bulunacağı
4	22 Şubat 1912 (4 Rebiülevvel 1330 / 9 Şubat 1327)	- Müracaatlarımız - Bahriye Nezareti Celilesine Açık Mektup - İdare-i Mahsusa Makamına Kaim Olan Seyrisefâin Şirketinin Feshiyle "Seyrisefâin İdaresi" Nâmıyla Bir İdare Teşkili Hakkında İrade-i Seniyyenin Sûreti - Seyrisefâin İdaresi İşlerinden - Yeni Gazete'ye Cevap - Donanmanın Ümîd-i İstiklâli Olan Mekteb-i Bahriye (Mektebe dair alınan bazı olumsuz haberlerden bahsedilmektedir). - İttihad Seyrisefâin Anonim Şirketi Osmâniyyesi - Hilal Anonim Şirketi - İlan: Mehmed Remzi ve Şürekâsının Mutasarrıf Oldukları Paşabahçe Vapuru
5	29 Şubat 1912 (11 Rebiülevvel 1330 / 16 Şubat 1327)	- Ticaret-i Bahriyye Dairesi (İngiliz deniz ticareti hakkında) - Kapudan ve Makinistler Cemiyeti'ne Beyannâme-i acizânemdir (Haliç Vapur Kumpanyasına mensup 6 Numaralı Vapur Süvarisi Zeki tarafından yazılmıştır). - Bahriyenin Noksanlarını Kim Tayin Eder? - Seyrisefâin İdaresi İşlerinden (maaşlarını alamayan mürettebat). - İrade-i Seniyye Sûreti: İdare-i Mahsusa Tekâüd Nizamnâmesine Müzeyyel Kanûn-ı Muvakkat - Bir Mesele-i Merak (Deniz gazetesinin ilk nüshasının gönderildiği bir devlet görevlisinin gazeteyi iade etmesi üzerine yazılan cevap) - Kapudanlarımıza, Makinistlere ve Umum Müntesibîn-i Bahriyyemize - Beyrut Valisi Hâzım Bey'in Beyrut Bombardımanı Sonrası Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği 11 Şubat 1327 Tarihli Telgrafın Sûreti

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Beyrut Bombardımanı Tafsilatı (Osmanlı-İtalya Harbi). - Müteferrik Malumat: Kayseri Vapuru (Osmanlı-İtalya Harbi). - Teşekkür-i Alenî (Hüdavendigâr Seyrisefâin Şirketi'nden Hüseyin Ruhi bey'in cemiyete muaveneti). - Nizamname-i Dâhiliyeye Zeyl - 1327 Osmanlı Seyrisefâin İdaresi Bütçesine Yapılan Zeyl - Köprü ile Müsademe - Tevsi-i Ticaret-i Bahriyye Kanunu
6	7 Mart 1912 (18 Rebiülevvel 1330 / 23 Şubat 1327)	- Beyân-ı Takdir: Beyrut Bombardımanında Müdafaada Bulunan Avnillah Korveti ile Ankara Torpidosu Mürettebatının Taltifi - Beyrut Bombardımanı: İtalya Filo Kumandanının Ültimatı - Avnillah Korveti Mürettebatı, Şehitlerin Esamisi - Ticaret-i Bahriyye Dairesi Vezâifinden (Önceki sayıdan devam) - Seyrisefâin İdaresi İşlerinden: Reşit Paşa ve Midhat Paşa vapurlarının Seyrisefâin İdaresine Teslim Edildiği - Gemiciye - Taltif: Seyrisefâin İdaresine Mensup Küçük Halep vapuru Mürettebatının Tahlisiye Madalyasıyla Taltif Edildikleri
7	14 Mart 1912 (25 Rebiülevvel 1330/ 1 Mart 1328)	- Bahriye Meb'ûs Namzedi - Kapudan ile Konuşmak Memnu'dur! - Vapur Kumpanyalarının Nazar-ı Dikkatine - Şahsi Teşebbüsler (Fatsa'ya deniz feneri inşa edileceğine dair Mahmud Şevket Paşa Vapuru Süvarisi Seyid Bilal'in haberi) - Teâvün Cemiyetlerinin Fevâdinden Numune - Gaz Motorbot Çarkçıları - Kayseri Vapuru (İtalya tarafından müsadere edilen hastane gemisinin bedelinin gemi sahibine ödeneceği) - Liman Dairesi İcraatından - Teşekkür-i Alenî - Deniz Gazetesi'ne - İctihad - İlan (Univer Harik ve Hayat Sigorta Kumpanyası) - Avnillah Şühedâsı İçin İane Komisyonlarına Yardım
8	21 Mart 1912 (2 Rebiülahir 1330 / 8 Mart 1328)	- Tebligat-ı Resmiyye - Ecnebi Kapudanları Hakkında - Avnillah Korveti Süvarisi Korvet Kaptanı Şemseddin Bey'den gelen Rapor Sûreti (Ceride-i Bahriyye'den iktibas) - Gemicilik Hukuku ve Anlatamadığımız Dertlerimiz

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Gemilerde Tayfalık Yapan Nikola'nın Kangren Olan Ayağının Kesilmesine İlişkin Karar Verilmesi Üzerine Şahsın Hastanede İntihar Ettiği - Bahriye Nezareti'nin Tamimi (Avnillah Korveti ve Ankara Torpidosu Şehit ve Yaralı Yakınlarına Muavenet) - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat"
9	28 Mart 1912 (9 Rebiülahir 1330 / 15 Mart 1328)	- Seyrisefâin Kumpanyasının Fedakâr Müstahdemlerine Mükâfatı ve Fecayî'i İctimâiyye - Gemicilik Hukuku - Tahtelbahir Kabloculuk - Müzeccinin Nazar-ı Dikkatine! (Arkadi vapurunun satışa çıkarılmasına yönelik yapılan tenkit). - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!" (Önceki sayıdan devam) - 1327 Osmanlı Seyrisefâin İdaresi Bütçesinin Temdîd-i Ahkâmı Hakkında Kanun-ı Muvakkat - Âsâr-ı Münteşire (Dr. Abdullah Cevdet'in neşriyatı) - Teşekkür-i Alenî (Zonguldak'ta Umum Osmanlı Vapur Kumpanyaları acentesi Hipokrat Efendi'ye cemiyete muaveneti sebebiyle).
10	4 Nisan 1912 (16 Rebiülahir 1330 / 22 Mart 1328)	- Nizamâta Riayet - Sefâin-i Ticariyye Kapudanlarının İmtihan Nizamnâmesine Zeyl - Tahtelbahir Kabloculuk (Önceki sayıdan devam) - Mahmud Hüsnü, "Sevâhilimiz, Adalarımız" - Nazar-ı Dikkate (Bahriye Tabib Kaimmakam Haydar Bey'in cemiyetteki görevinin sona erdiği). - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!" (Önceki sayıdan devam). - Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriye Cemiyeti'ne (Derc-i İlane Komisyonu Reisi Mehmed Said'in teşekkür mektubu) - İlan (Cemiyet tarafından kaptanlara yönelik kurs açılacağı).
11	11 Nisan 1912 (23 Rebiülahir 1330 / 29 Mart 1328)	- Beyrut Faciası (Batırılan gemilerin resmi ve altında şiir mevcuttur). - Konfide Vak'ası (Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalya Harbi). - Osmanlı Kapudan ve Makinistler Cemiyeti'nin Hayat-ı Evveliyyesi - Denizde Sermaye Sahipleri - Tahtelbahir Kabloculuk (Önceki sayıdan devam) - Seyrisefâin İdaresi İşlerinden
12	18 Nisan 1912	- Nizamât ve Tatbikat - A'zâ-yı Hâmiyelerimiz

Sayı	Tarih	Başlıklar
	(1 Cemaziyelevvel 1330 / 5 Nisan 1328)	- Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'ne Mektub (Konfide vak'ası ile ilgili habere me'haz vermeleri hususunda tashih talebi) - Osmanlı Kapudanlar ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti'nin Hayat-ı Evveliyyesi (Önceki sayıdan devam). - Tahtelbahir Kabloculuk (Önceki sayıdan devam) - Cesim Yağ Makineleri Makinist ve Kapudanlara Derece-i Tesiri - Kayseri Vapuru Mürettebatı Aileleri (İtalya ile harp). - Bir Hareket-i Cansiperâne (Kadıköy iskelesinde denize düşen yolcunun kurtarılması). - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!" - Haftalık Naval Piyasası - İlan: Seyrisefâin İdaresi Vapurları Seferleri
13	25 Nisan 1912 (8 Cemaziyelevvel 1330 / 12 Nisan 1328)	- Osmanlı Sefâin-i Ticariyyesinde Ecnebi Kapudanlar - Salih Sabit, "Tahtelbahir Kabloculuk" (Önceki sayıdan devam). - Yeni Köprü ve Şirketle Şehremaneti Arasındaki İhtilaf - Seyrisefâin İdaresinin Islahı - Kumkale ve Seddülbahir İstihkâmatının Bombardımanı (Osmanlı-İtalya Harbi, Sisam) - Kaza-yı Bahrî (İngiliz ticaret gemisinin kazası) - Kömür İhtiyacâtı - Çirkin Bir Muamele (Azapkapı'da geçecek gemileri yönlendiren kişideki Osmanlı filamasının eski olması tenkit edilmektedir). - İctihad (Abdullah Cevdet)
14	2 Mayıs 1912 (15 Cemaziyelevvel 1330 / 19 Nisan 1328)	- Cülûs-ı Hümayûn - Maârif-i Bahriyye - Salih Sabit, "Osmanlı Sefâin-i Ticariyyesinde Ecnebi Kapudanlar Meselesine Dair" - Mağruk İtalya Zırhlısı (İtalyan donanması) - Limanda İzdiham - Yeni Usul Bir Pervane - Feyz-i Meşrutiyet Tezahüratından - Makedonya - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!" (Önceki sayıdan devam).
15	9 Mayıs 1912 (22 Cemaziyelevvel 1330 / 26 Nisan 1328)	- İzmir'de Kaza-yı Feci' - Hacı David Kumpanyası - Çanakkale'de Kaza-yı Feci' - Salih Sabit, "Osmanlı Sefâin-i Ticariyyesinde Ecnebi Kapudanlar Meselesi" - Avusturya Adası

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- İtalya'nın Mağruk Umberto Zırhlısı - Parlamentoda Vekil Müdafii Olmayanlar! - Tebliğ-i Resmi (Çanakkale Boğazı'nın ticari gemilere açılması maksadıyla mayınların temizleneceği)
16	16 Mayıs 1912 (29 Cemaziyevvel 1330 / 3 Mayıs 1328)	- Seyrisefâin Kumpanyası Hakkında İbretâmiz Bir Vesika - Noksanlarımızın Tevhit Ettiği Seyyiâtta - Cesim Yağ Makineleri Makinist ve Kapudanlara Derece-i Tesiri (Önceki sayıdan devam) - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!"(Önceki sayıdan devam). - Osmanlı Kapudanlar ve Makinistler Cemiyeti'nin Takdir ve Teşekkürâtı - Teksas Vapuru Kazasına Ait Bir Vesika - Ereğli Maden Kömüründen alınan temettü vergisi - Bir Hüsn-i Misal - Ziya-ı Müessif: 5. Daire 1. Şube Müdürü Fırkateyn Kaptanı Rasih Bey'in vefatı - Rodos'ta İtalyanlar (Osmanlı-İtalya Harbi).
17	23 Mayıs 1912 (6 Cemaziyelahir 1330 / 10 Mayıs 1328)	- Tebşir ve Temenni (Adalar Denizi'nde bir seyrisefâin şirketi teşkili). - Salih Sabit, "Cesim Yağ Makineleri Makinist ve Kapudanlara Derece-i Tesiri" (Önceki sayıdan devam). - Hükûmetin Nazar-ı Dikkatine: Şirket-i Hayriyye'nin Müsademe Komisyonu Kanuni midir? - Fransa'da Tüccar Kapudanları ve Makinistleri Müessesâtı - İngiltere Ticaret Nezareti Tarafından Neşr ü İlan Edilen Tamim - Avusturya ve Macaristan'da Kapudan ve Makinistler Müessesâtı - Osmanlıların Müdafaa-i Kahramânnesi (Osmanlı-İtalya Harbi). - Ali Rıza Seyfi, "Bingazi'ye İmdat!"(Önceki sayıdan devam). - Nazar-ı Dikkate (Bir Yunan gemisinin yaptığı kaza). - Cemiyet Azalarına Tebligat
18	30 Mayıs 1912 (13 Cemaziyelahir 1330 / 17 Mayıs 1328)	- Memleketimizde Sanayiin Esbâb-ı Ma'dumiyeti - Deniz Gazetesi Sahib-i İmtiyazı Nutki Bey'e ("Şirket-i Hayriyye'nin müsademe komisyonu kanuni midir?" başlıklı yazıya karşı bir okuyucu mektubu). - Ticaret-i Bahriyye Müstahdimimiz Nelere Maruz? - Osmanlı Kapudan ve Makinistler ve Mensubîn-i Bahriyye Cemiyeti Riyasetine (Esfâr-ı baide Sermakinistlerinden Lutfi Abdülgani'den gelen mektub). - Bir Mektub Daha (Bir şirket kaptanından)

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Belçika'da Tüccar Kapudan ve Makinisti Nasıl Yetiştiriliyor? - Muharebe Tafsilatı: Rodos Muharebesi (Osmanlı-İtalyan Harbi) - Cidde'den Mevrud Bir Mektub Sureti (Bahr-i Ahmer'de cereyan eden Konfide muharebesine dair).
19	6 Haziran 1912 (20 Cemaziyelahir 1330 / 24 Mayıs 1328)	- Gazeteler Hukuk ve Menafi-i Umumiyyenin Nigâhbanıdır ("Şirket-i Hayriye'nin müsademe komisyonu kanuni midir?" başlıklı yazıya <i>Gemici</i> gazetesinde Hamid Naci tarafından verilen cevaba karşı kaleme alınmıştır). - Ateşçilerimiz (Osmanlılığın bir cihad-ı iktisadiyyesi) - Maarif ve Neşriyât-ı Askeriyyemiz - "Ertuğrul Faciası"nı Okuyunuz! (Salime Servet Seyfi'nin <i>Tercüman-ı Hakikat</i> gazetesindeki yazısından iktibas) - Mahmud Hüsnü, "Acele İşe Şeytan Karışmış..." - Rusya'da Tüccar Kapudan ve Makinisti Nasıl Yetiştiriliyor? - Cidde'den mevrud bir Mektub Sûreti (Osmanlı-İtalya Harbi'ne dairdir. Önceki sayıdan devam) - Düdükler Hakkında (20 numaralı vapur kaptanı Hikmet tarafından kaleme alınmıştır) - Preveze Liman Reisliğinden Deniz Gazetesi'ne Abonelik Parası Gönderildiği - Arz-ı Teşekkür (Bahriye Çarkçı Kolağalarından Osman Şevki Bey'in cemiyet kütüphanesine İngiltere'den getirttiği kitapları hediye ettiği).
20	13 Haziran 1912 (27 Cemaziyelahir 1330 / 31 Mayıs 1328)	- Çalışanlara İş Bulmak ve Muayene-i Sefâin - Bahriyye-i Ticariyyemizin Islah ve Tensiki - Sabah Vapuru - Bahriye-i Şahanede İngiliz Zabitânı (Amiral Limpus ve maiyyeti) - Salih Sabit, "Cesim Amilayât-ı Tahlisiye" - Tahlisiye Sefâini - Makine ve Sanat (Haleb Vapuru Serçarkçısı Mehmed Tevfik tarafından yazılmıştır). - Tüccar Taifesinin Yemek Listesi - Fransa'nın Mesajeri Maritim Kumpanyası
21	20 Haziran 1912 (5 Receb 1330 / 7 Haziran 1328)	- Yüzbaşı Fuad Bey Merhum: Osmanlı Bahadırılığından Bir Numune (Beyrut bombardımanında şehit olan Fuad Bey tarafından ailesine yazılan mektubun sureti, Fuad Bey'in resmi mevcuttur). - Ticaret-i Bahriyye Terekkiyyâtının Mevâniinden - Mahmud Hüsnü, "Aranılmayan Hak Gasb Olunur" (Boğazlarda kılavuzluk hizmeti hakkında).

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Japonya'da Tüccar Kapudan ve Makinisti Nasıl Yetiştiriliyor? - Avnillah Korveti Zabitânı (Osmanlı-İtalya Harbi'nde Beyrut Bombardımanı). - Rekabet Değil Pek Büyük Gaflet (Adalar Vapuru Kumpanyası ile Hüdavendigâr Vapur Kumpanyası arasındaki rekabet). - Bir Mektub (Ferah Serçarkçısı İbrahim'den Ferah'ın kazanı hakkında malumat). - Amiral Limpus'un Sûret-i İstihdamına Dair Nizamnâme-i Husûsî
22	27 Haziran 1912 (12 Receb 1330 / 14 Haziran 1328)	- Adaların İdaresi - Bir İzah: Matbuât-ı Dâhiliyye Müdüriyeti'nden (Bahriye Nezareti bünyesindeki amelenin özlük hakları hakkında). - Salih Sabit, "Cesim Amaliyyât-ı Tahlisiyye" - Emniyet-i Mütেকabile - Tahtelbahir İşleri - Tüccar Gemilerine Bir Rahne - Seyrisefâin İdaresi - Sandal Kazalarına Dair - Ferah Vapuru Kazanları Hakkında - Kayseri Vapuru Mürettebâtı - Fenerlerin Tecdidi - Madde-i Kanuniye Tanzimi (Osmanlı sahillerinde seyrüsefer eden kaptanlar hakkında). - Emvâl-i Ticariyye Tahmil ve İhracı - Selanik Limanında Seyrüsefer
23	4 Temmuz 1912 (19 Receb 1330 / 21 Haziran 1328)	- Umûr-ı Bahriye Müşaviri Amiralın Deniz Gazetesi'ne Mektubu (Donanma ile ticari gemilerin işbirliği yapması hakkında) - Bahriye ve Ticaret-i Bahriyye-i Osmâniyye Helenizm Tehlikesi (Tüccar Kapudanlarından Mahmud Hüsnü tarafından yazılmıştır). - Salih Sabit, "Cesim Ameliyyât-ı Tahlisiyye Dalgıçlar ve Vezâifi" - Silindirlerde Vukua Gelen Temi'den Mütevellit Zayiât (Zahir Vapuru Makinisti Süleyman Kadri tarafından yazılmıştır). - Bir Mektub (Doktor Adem Şevki Bey'in hususi mektubu) - Rûsûmât Nezareti'ne Açık Mektub - Tophane'de Bekir Bey Fabrikası - Seyrisefâin İdaresi İşlerinden
24	11 Temmuz 1912 (26 Receb 1330 /	- Liman Devâirinin Müraccaı - Sermayedarlarımızın Denizde Esbab-ı Muvaffakiyyeti ve

Sayı	Tarih	Başlıklar
	28 Haziran 1328)	Fâl-i Hayr - Kazan Patlaması, Yanması ve Çürümesi Esbabı ile Çare-i İzalesi (Zahir Serçarkçısı Süleyman Kadri tarafından yazılmıştır). - Anlatamamak Yahut Anlamamak - Haliç Dersaâdet Vapurlarının Bütçesi - Şehbender veya Konsolos - Bir Taleb-i Muhik (Osmanlı-İtalya Harbi sebebiyle ticaret gemilerinin maruz kaldığı meseleler) - Maaş Günü - Leylî Tüccar Kapudan Mektebi Şakirdânı Nizamnâmesi - Ahırkapı Açığındaki Gemi Enkazı
25	18 Temmuz 1912 (3 Şaban 1330 / 5 Temmuz 1328)	- Rica ve İltimasımız: Ticaret-i Bahriyye Kanunu Tetkikatına Memur Bahriye Zabitânına! - Cemal Kaptan (İtalya tarafından el konulan Kayseri vapuru kaptanı, fotoğraf mevcuttur). - Liman Dairelerimiz - Basra'da İdare-i Nehriye Fabrikası - Limanımızda Çalışan Römorkörler - Dersaâdet Mavnacılar Kethüdasına - İstanbul Limanı - Liman Dairesinin Nazar-ı Dikkatine - Bahr-i Siyah'ta Limanlar - Kavalalı Limanı - Yeni Çarkçı Zabitleri - Titanik Kazası Hakkında Amerika Tahkikat Netâyici - Üserâ-yı Harbiyyemiz (Osmanlı-İtalya Harbi) - Rûsûmat Muhafaza Vapuru - Tayin: Cidde Tahaffuzhanesine Tayin Edilen Bir Çarkçı - İlan: Su Deposu - Tamim (Ezanî saat yerine vasatî saatin uygulamaya girdiği). - Üsera-yı Harbiyye (Osmanlı-İtalya Harbi)
26	25 Temmuz 1912 (10 Şaban 1330 / 12 Temmuz 1328)	- Cemiyetimiz Teşkilinin Lüzum ve Ehemmiyeti ve Bizde Esnaf Loncaları - Harp: Kala-i Sultaniye'ye Tecâvüz (Osmanlı-İtalya Harbi) - Kütahya Torpidosu - Cemiyetin Mebusân-ı Millete Marûzâtı - Lûtfi Abdülnebi Efendi: Cidde Tahaffuzhanesine Tayin (Fotoğrafi mevcuttur). - İstanbul Limanı ve Liman Dairesi - Ahalimizin Nazar-ı Dikkatine (İzmit ve Karamürsel limanlarına işleyen vapurlar hakkında). - Şehadetnâme Alan Kaptanlar

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Tayin (Kaptan Osman Efendi'nin Haliç Dersaâdet Vapur Kumpanyası'na inspektör olarak atandığı).
27	1 Ağustos 1912 (17 Şaban 1330 / 19 Temmuz 1328)	- Muvaffakiyyet Âmire İtimattadır - Süfün-i Ticariyye-i Osmâniyye'mizde Ecnebi Müstahdemîn - İngiltere Devleti Kapudanlar Kulübü tarafından Osmanlı Kapudan ve Makinistler Kulübü Riyasetine Gönderilen Mektubun Sûreti - Denizde Men'i Müsademe Kavâidi - Donanma Cemiyeti Kongresi - Bir Mesele-i Mühimme (Osmanlı-İtalya Harbi, Çanakkale Boğazına giren İtalyan donanması). - Heyet-i Fenniyye-i Mümeyyize - Ticaret-i Bahriyye Mahkemesi Kararı - Formen Ali Haydar Efendi (Fotoğrafi mevcuttur. Ayrıca Penayot Yenaki kaptanın fotoğrafı da mevcuttur). - Teşekkür-i Alenî (Tevfikiye vapuru başçarkçısı Makinist Ali Efendi'nin cemiyete ianesi). - Zonguldak (Zonguldak limanında Fransızlar) - Üç Çürük İstimbot (Rusya'dan satılmak üzere İstanbul'a getirilen üç istimbot) - İstanbul'un Süprüntülüğü Limanıdır - Mesaha-i İş-Bargir Kuvveti
28	8 Ağustos 1912 (24 Şaban 1330 / 26 Temmuz 1328)	- Men'i İltibas İçin (Şirket-i Hayriye ile Bahriye Nezareti üniformalarının benzerliğine karşı alınacak tedbir). - Mahmud Hüsnü, "Artık Açık Konuşalım!" (Kaptan ve makinistlerin haklarına dair). - Kaptan Emin, "Bizde Ticaret-i Bahriye" - Makinist Süleyman Kadri, "Mahmud Şevket Paşa Vapuru Serçarkçısına Cevap" - Seyrisefâin İdaresi Müstahdemînin Tekaüd Nizamnamesi - Basra Bahriyesi (İçerdiği malumat dolayısıyla Süleyman Nutki tarafından yazıldığı değerlendirilmektedir). - Haliç Vapurları Şirketi'nden Gelen Mektub (Vapurlardan denize atık bırakılmadığı hakkında) - İstanbul Limanında Su Depoları - Sanayi ve Ticaret Nezareti'nin Teşkil Edildiği - Alenî Teşekkür (Basra Bahriye Kumandanı Miralay İhsan Bey'e). - Tayin: Osman Rahmi Kapudan (Fotoğrafi mevcuttur).
29	15 Ağustos 1912 (2 Ramazan 1330 / 2 Ağustos 1328)	- Bahriyye-i Ticariyyemize Acıyınız! - Tüccar Sefâin-i Mürettebâtının İt'âmı - İngiltere'de Tedrisât-ı Bahriyye - Terfi Eden Bahriye Ümerâ ve Zabitânı

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Süleyman Kadri, “Mesaha-i İş Bargir Kuvveti” - Düşman Telsiz Telgrafları - Hükûmetin Nazar-ı Dikkatine - Tayin: Bahriye Mektebi Kumandanı Miralay Sermed Bey, Kala-i Sultaniye'de Bulunan Donanma-yı Hümâyûn Komodorluğuna tayin edilmiştir. - İlan: Başçavuşu Gördünüz mü?
30	22 Ağustos 1912 (9 Ramazan 1330 / 9 Ağustos 1328)	- Bahriyye-i Ticariyyemizin İstikbâli - Kaptan Emin, “Köprünün Gözleri” - Süleyman Kadri, “Sınâî: Kazan Patlaması ve Çürümesi Esbâbıyla Çare-i İzalesi” - Enkaz Ref'i (Ahırkapı'daki enkazın kaldırılması). - Hareket-i Arz (Mürefte ve Şarköy'deki zayıat, deprem). - Nakşa Dukalığı (Safvet Bey tarafından yazılmıştır). - Süleyman Nutki'den Safvet Bey'e mektub. - Ferman Gemisi - Doktor Adem Şevket Bey - Tahkikat Komisyonu - Gemileri Boyamak - İlan: Mütেকaidîn-i Askeriyye Ticaret Anonim Şirketi
31	29 Ağustos 1912 (16 Ramazan 1330 / 16 Ağustos 1328)	- Liman Reislerinin Vezâîfi ve Menafii Bahriyyemizin Ecânibe İntikali - Salih Sabit, “Subsidy Müzaheret Akçesi” - Bütçe Açığı Nasıl Kapatılıyor? - Deniz İşlerine Kim Sermaye Kor? - Kaptan Mehmed Said, “İstanbul Limanı'nda İş ve Bundan İstifade Eden Ecânib” - Bir Muamma: Kaimamakam Said Bey'in Seyrisefâin İdaresi Memuriyeti - Kaptan Osman Rahmi, “Ticaret-i Bahriyyemizin Mâzi Hâl ve İstikbâli” - Osmanlı Sanatkârları Nasıl Münkariz Oldu? - Tayin (Mehmed Sabri kaptan) - Yeni Bir Şirket: Osmanlı Sigorta Şirketi - İstihbarat İdaresinden - Gemileri Boyamak - İlan (Yüzme Mualliminden ders verilir)
32	5 Eylül 1912 (23 Ramazan 1330 / 23 Ağustos 1328)	- Salih Sabit, “Subsidy ve Seyrisefâin İdaresi” - Bahriye Kulübü (Kulübün idamesinde yaşanan sorunlara değinilmiştir). - Seyrisefâin İdaresi Hesabâtı - Tahlisiye Tatbikatı - Kaptanlarımızın Hâmisi Liman Rüesâsıdır (Çarkçı Ahmed Efendi'nin fırtınada gemisini nasıl kurtardığı anlatılmaktadır).

Sayı	Tarih	Başlıklar
		- Titanik kazası Tahkikatı ve Neticesi - Süleyman Kadri, “Mesaha-i iş: Bargir Kuvveti” - Gemileri Boyamak
33	12 Eylül 1912 (30 Ramazan 1330 / 30 Ağustos 1328)	- Cemiyetlerin Lüzumu - Divan-ı Muhasebât Aldanır mı? - Mıknatist-ı Arziyye ve Coğrafiyye - İkinci Sınıf Çarkçılarımızdan Ahmed Kemal Bey - Liman Dairesinin Nazar-ı Dikkatine
34	19 Eylül 1912 (7 Şevval 1330 / 6 Eylül 1328)	- Seyrisefâin İdaresinin 156 Bin Lirasına Ne Oldu? - Meşrutiyet'te Bahriye Nazırlarının İcraatından - Kabotaj - Dikkate Şayân Bir Şikâyet (Seyrisefâin İdaresine mensup gemi mürettebatının maaşlarını alamadıkları). - Bir Mektub: Hayfa'da Hicaz Demiryoluna memur Şeria adlı vapur kaptanından) - Deniz Gazetesi Müdüriyetine Açık Mektup (Gazete aboneliğine dair Bahaddin Bey'den). - Hilal Vapuru Kumpanyası İnspektörü Şevket Bey'e Mektup (Makinist Şevket tarafından yazılmıştır). - Bahriye Havâdisi (Liman Dairesi Reisi Abdi Paşa'nın emekli edildiği, - Salhorde Müstahdimîn-i Ticâriyye-i Bahriyye - Gemiler Boyamak (Önceki sayıdan devam) - Su Borulu Kazanların Tarihçesi - İlan: Amelî Elektrik
35	26 Eylül 1912 (14 Şevval 1330 / 13 Eylül 1328)	- Bahriyemizde Bir Hatve-i Terakki - Bir Mugalata (Bahriye Nezareti Divân-ı Muhasebât) - Ahlsız Bir Memur (Selanik Osmanlı Şirket-i Bahriyesinin Kesendire vapurunda görev yapan bir müfettişin vapurda bir kadını taciz ettiği). - Cemiyetimizin Bir Teşebbüs-i Hayrı ve Muhtacın-i Mesleke İmdad - Kapudan ve Makinistler Cemiyeti Riyasetine Bir Mektub (Beyrut'ta Tönbekü Reji İdaresi Bahriye Müfettişi Ahmed Cemal tarafından yazılmıştır). - Su Boruları Kazanlarının Tarihçesi (Önceki sayıdan devam). - Sefâin Mübayaatından Dönen Fırıldaklar! - Ali Rıza Seyfi, “Eski Zaman Gemicisinin Hikâyesi” - Liman Riyasetine Maruzâtımız (Yunan tebaasından bir makinistin Türk gemilerinde istihdamına dair) - Kazancı Mahmud Usta (Başaralı bir Osmanlı sanatkârı hakkında).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde matbaanın gelişinden sonra başlayan süreli yayıncılık serüveninin askerî ve sivil denizciliğe dair olan kısmı oldukça geç tarihlerde başlamıştır. Zira doğrudan bu konuya ilişkin ilk süreli yayın olan ve Bahriye Nezareti'nce çıkarılmaya başlanan *Ceride-i Bahriye*'nin ve *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*'nin ilk sayılarının 13 Haziran 1305/25 Haziran 1889'da basılması bu kanaati desteklemektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük havası içinde teşkil edilen mesleki cemiyetler ve bunların bazıları tarafından neşredilen gazete ve dergiler arasında denizciliğe ilişkin yayınlar da söz konusudur.

Bu makalenin konusu olan *Deniz* gazetesi Osmanlı Kapudân ve Makinistler ve Müntesibîn-i Bahriyye Cemiyeti Reisi Süleyman Nutki tarafından ilk sayısı 1 Şubat 1912 tarihinde olmak üzere haftalık periyotla çıkarılmaya başlanmıştır. 35 sayı yayımlandıktan sonra gazete kapanmıştır. Gazetenin çıkış amacı cemiyetin görüşlerini yaymak olup bu kapsamda tüccar gemilerinde istihdam edilen kaptan ve makinistler ile cemiyet azası bulunan denizcilerin özlük hakları ve deniz ticaretinin geliştirilmesi gibi temel konularda bir yayın politikası izlemiştir. Bu konular aynı zamanda gazete en fazla yer verilen meseleler olmuş, kaptan ve makinistlerin eğitim konusu ve İtalya ile cereyan etmekte olan harbin deniz cephesinde yaşananlar gibi konular bu sıralamayı takip etmiştir.

Gazetenin sorumlu müdürü yarbay rütbesinden emekli Süleyman Nutki Bey'in daha evvel Bahriye Nezareti'nin yayıncılık faaliyetlerinde görev yapmasının yanında donanmada ve bahriyede kazandığı tecrübenin önemi üzerinde de durmak gerekir. Zira onun Bahriye Nezareti teşkilatını çok iyi bilmesi ve daha evvel elde ettiği kazanımlar gazetenin haber çeşitliliğine yansıdığı gibi meselelere çözüm odaklı yaklaşmasını sağlayan bir yayın politikası takip etmesine de imkân sağlamıştır. Seyrisefâin İdaresi ile Şirket-i Hayriye vapurlarında kaptan ve makinistlerin yaşadıkları sorunlara yaklaşımı buna örnek teşkil etmektedir.

II. Meşrutiyet devrinde meslekî bir yayın organı olan *Deniz* gazetesi günümüze kadar gelen süreçte araştırmacılar tarafından fazla ilgi görmemiş ve değerlendirilmemiş bir süreli yayındır. Bu duruma

sebepler olan unsurlar arasında daha evvel gazeteye tam bir koleksiyon hâlinde erişimin mümkün olmaması gösterilebilir. Bunun yanında üzerinde değerlendirme ve tanıtım yapılmamış olmasının da bahse konu gazetenin bilinmemesinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

EXTENDED ABSTRACT:

One of the primary sources of reference for research on Ottoman maritime history are periodicals specifically published on this subject. These include periodicals published by official institutions, particularly the Ministry of the Navy, or by various associations founded after the declaration of the Second Constitutional Era. Among these publications, which are of significant value for research on the late Ottoman maritime period, is the *Deniz Newspaper*, the subject of this study. The *Deniz Newspaper* was published by the Ottoman Society of Captains, Machinists, and Maritime Engineers, one of the professional organizations established after the Second Constitutional Era. The newspaper was edited by Süleyman Nutki Bey, who also served as the association's president. The newspaper's first issue was dated February 1, 1912, and its last issue was dated September 26, 1912. Over the course of eight months, it produced a total of 35 issues. This study examines the motivations behind the *Deniz Newspaper*'s publication, its significance within the context of Turkish press history, and its editorial policy. The primary objective of this study is to bring this sector-specific publication, often overlooked in studies on maritime history, to the academic literature and to bring it to the attention of scholars. This study will first provide a general assessment of *Ceride-i Bahriyye*, the first Ottoman maritime journal published by the Ministry of the Navy. It will then attempt to contextualize the topic by examining maritime-themed publications published after the declaration of the Second Constitutional Era. Finally, a content analysis and analytical index of the newspaper will be presented.

The first military periodical concerning the navy and naval affairs, which is important in light of the theme of our study, began its weekly publication in June 1889 under the name *Ceride-i Bahriyye*, the official periodical of the Navy. At the same time, a monthly magazine called *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye* was also launched. Prior to these official periodicals, *Ceride-i Askeriyye*, as described above, covered matters related to the navy and naval affairs, albeit very briefly. At the beginning of World War I, these publications of the Navy changed their name,

replacing *Ceride-i Bahriyye* with the Navy Order. This periodical was published weekly by the Navy Ministry between 1914 and 1926 under the title "Private to Naval Officers." The monthly *Risale-i Mevkute-i Bahriyye* began publishing, replacing the *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriyye*. Additionally, a large-volume periodical, *Mecmua-i Seneviye-i Bahriyye*, was published annually, covering articles and developments in naval affairs over the past year. In addition to these official publications, particularly in the atmosphere of freedom brought about by the Second Constitutional Era, publications on maritime affairs were published by societies and individuals. Among these, Süleyman Nutki's *Umman* was first published as a newspaper and later as a magazine.

The periodical publishing journey, which began after the advent of the printing press in the Ottoman Empire, began quite late, with the military and civilian maritime aspects of the periodicals. This view is supported by the fact that the first issues of *Ceride-i Bahriye* and *Mecmua-i Fünûn-ı Bahriye*, the first periodicals directly related to this subject and published by the Ministry of the Navy, were printed on June 13, 1305, and June 25, 1889. Among the professional societies formed in the spirit of freedom that emerged after the declaration of the Second Constitutional Era, and the newspapers and magazines published by some of them, there were also publications related to maritime affairs.

The *Deniz* newspaper, the subject of this article, was published weekly by Süleyman Nutki, President of the Ottoman Kapudan, Machinists and Maritime Workers' Association, with its first issue appearing on February 1, 1912. After 35 issues, the newspaper was closed. The newspaper's purpose was to disseminate the views of the community, and within this framework, it pursued a publishing policy focused on key issues such as the personal rights of captains and engineers employed on merchant ships, as well as the development of maritime trade and the development of maritime trade. These issues were also among the newspaper's most frequently covered issues, followed by topics such as the training of captains and engineers and the development of the maritime front in the ongoing war with Italy.

It is also important to emphasize the importance of the newspaper's managing editor, Süleyman Nutki Bey, a retired lieutenant colonel, who previously served in the publishing activities of the Ministry of the Navy, as well as his experience in the navy and the navy. His intimate knowledge of the Ministry of the Navy and his previous experiences are reflected in the newspaper's diverse news coverage, and they also enabled it to pursue a solution-oriented publishing policy.

His approach to the problems faced by captains and engineers on the Sailing Administration and the Şirket-i Hayriye ferries exemplifies this.

Deniz Newspaper, a professional publication during the Constitutional Era, has not received much attention or evaluation from researchers to this day. One factor contributing to this situation is the lack of access to the newspaper as a complete collection. Furthermore, the lack of reviews and promotion is also believed to have contributed to its lack of awareness.

Kaynakça

- Aydoğdu, Orçun: “Bahriye Matbaası'nda Basılan Bir Mecmua: Umman”, *Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Komisyon, MSÜ Yayınları, Ankara, (2023), 817-841.
- Bahriyye-i Ticariyye Salnâmesi*, [Haz.: Süleyman Nutki], Matbaa-i Bahriyye, [İstanbul] 1329.
- Deniz Gazetesi, Sayı 1-35 (1 Şubat 1912-26 Eylül 1912), İstanbul.
- Duman, Hasan: *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Katalogu*, 1828-1928, C. 1, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, 2000.
- Korkmaz, Mehmet: “Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri”, *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, Sayı 2 (2021), 170-192.
- Pehlivanlı, Hamit: “Son Dönem Tarih Araştırmalarında Askerî Gazete ve Süreleri Yayınların Yeri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 21, Sayı 61, (2005), 243-258.
- Sert, Mahmut Sami: *Mecmua-i Fünûn-ı Askeriyye Dergisinin Analitik İncelenmesi (1882-1914)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), 2016.
- Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, Haz.: Nurcan Bal, İstanbul: Dz.KK. Yayınları, İstanbul 2003.

EK

نومرو ۱ - ۱۲ صفر اخیر ۱۳۳۰
تحتیه
۱۹ کانون ثانی ۱۳۲۷

مدیر مسئول: سلطان نعلی
اداره نامی: غلطه آله خانده نومرو ۱۳

DENİZ
Galata Ada Han N. 13
CONSTANTINOPLE

نسخه ۱۰ باره در

نسخه ۱۰ باره در

عنائی قبودان وما کیتشلر و متقین بخره جیمتک ناشر افکاری، سیاسی، علمی، ادبی هفته لاق غزیه در

مقصد و هدف

« عنائی قبودان وما کیتشلر و متقین بخره جیمتک ناشر افکاری، سیاسی، علمی، ادبی هفته لاق غزیه در »

ایتن اهله تودیع ایتدیک فکر خودسرا لریه حرکتی
ساحی بولغری سیمین اولدین میانه جیقار. اراده
سینه اداره بخره افکارندن متخصص و تماماً مستقل بر
مدیرک نصیبه مشیبه احکاماتک موقع تطبیق و اجرایه
و سنی امرا اولدین حالد افکار بخره بک حین نسفا تده
نسب اولان متخصص و بخره مدیری بلا سب عزل الیه
برینه بولک معاشه ملکک احوال اقتصادیه و مبادات
و مشربیه عیرواقف بر آخان مدیر جلب اقمی و بوده
آچقده بولسان بر جوق قبودان و جرخجیری قله
آلیه برقی کیله قبودان و جرخجیری و بولک معاش
الیه مقتدر و ماکولات مدیری کی غریب نامر الیه
اجتی مأمورلر جنبه مسارت اجتی قانون جدیدی
تطبیق ایتدیک مانع مستقل اولمش و بو یوزدن اداره
درین بر اوجوز و به یور لاقده بولمقد.

بر جوق تقییدن سوکره احیاساجزه کوره
تنظیم اولان بو قانون کمال دقتله تطبیق و اجرایه
ساحی اوله حق رده کرک و قوقوزلقدن و کرک
بر تأثیر خارجی به معلومین حرکات کی به متابعت
اولور ایسه بزم ایچون جاریه صلاح و ارمیده بو
مسئله ملکک منافع سیاه و اقتصادیه نه لاق ایتدیک
کی بیکرجه مستخدمینک هو و پریشانیستی مستلزم
احوالدن بولمقد بخره افکارتنک جلب نظر دقت
مسارت قلمش اولمقدن واقع اولان تشبکات
قیجه سندن قارئین کرامه معلومات و برلشی طبعی
بولمقد.

الحاصل فیض مشروطیتدن حصه مند اولوق امیدد
بولان قبودان وما کیتشلر و عموم متقین بخره امید
لرینک بوشه جید بقینی کورنجه قانوناً حائر اولدقاری
صلاحته استناداً وفون و صنایع بخره مدک و قوقوزیه
اغترار مروس قلعقاری عرومیتلرک اسبابی افکار
ملته عرس ایتدیک عبودیت حیر ایتقد.

اگر بولمکند تجارت بخره بک لرینک و کچجیلرک
ترقیه حال و توسیع معیشتی مملوک ایله خصوصیات
بحریه ای اهله تودیع ایتدیک حرکات کی به نهایت
و برل و هوو بر نظام کتخته آچماش اولان حرکات
حتده دخی بیکر قانون و وضع و لشر ایله دکر عموم
متقینک بو قانون احکامندن انحرافه میدان و برلا.

مسی اقتضا ایدرک ایته بر کوچک غزیه ملک مسک
و عدلی امور بخره مزه دایر خصوصاً طبعی و ادلیکی
در عهده ایتک و و صایستی تطبیق و اجرا ایچیکری ده
انتباه دعوت ایتدیک.

در سادات عنائی قبودان وما کیتشلر و متقین بخره جیمتک ناشر افکاری، سیاسی، علمی، ادبی هفته لاق غزیه در

ماده ۱- در سادات عنائی قبودان وما کیتشلر و متقین بخره جیمتک ناشر افکاری، سیاسی، علمی، ادبی هفته لاق غزیه در
غلطه آله خانده نومرو ۱۳ تومر و لول و طلوب مقصد جیمتک
جیمتک داخل بولان بالجه عنائی قبودان وما کیتشلر
و متقینک مستخدم بولمقد قاری عنائی سپر سفان
اداره سیله شرکتلر و اشخاص عهد مند بولان و اوبرلر
صاحبانه قاری کرک قوانین موضوعه عنائیه و کرک
اشبو نظامنامه به مستدر بولان بالجه حقوق مدنی و
موضوعه لری محافظه و افراد جیمتک عنائی معاولت
بر حاله دوجار اولاری حایه و قوقوزلقدن کیچیلرک
ایجابات زمانه وفون صاحبانه کوره ترقی و تعالیسه
خدمت ایتدیک.

ماده ۲- اشبو مقصد و عنوان الیه تشکیل جیمتک
تأسیس عنائیه حائر بالاقرین جنس و مذهب بالجه عنائی
قبودان وما کیتشلر و کچجیلرکی داخل اوله یلور. شو
شرطله که داخل اوله جتی قبودان وما کیتشلر و کچجیلرک
جیمتک قانونی موجب جیمتک سنی بکریدن دون اولامق
و بر حایت و جنبه الیه محکوم بولمقد بشرطلر.

ماده ۳- جیمتک داخل اولان قبودان وما کیتشلر
و متقین بخره بک عروزی دخوله نامیه بر برای عنائی
تأسیس و تدبیرک حصص تقدیریه لوقی اوزره دخی بالجه
افراد جیمتک معاش و تحصیل صایر بک یوزده برتی جیمتک
سدوغه اعطا ایتدیک مکقد. حارسیدن و با اعضای
جیمتک جیمتک نامیه و بریه جک امانات قبول اولور.
کرک حصص تقدیریه و کرک اعطایه مقابلند جیمتک
وزنداری طرفندن اما جیمتک مریه و و بر بر مقبوس
و برلک و بولاردن سایل اوله حق مبالغدن بش ایدان
قضا سنی و زنده دار و کت. طرفلرندن جیمتک مرسوم
بر باقیه تودیع ایتدیک مشروط اولوب هیئت اداره

Divan-ı Hümayun Tercümanlığından Eflak ve Boğdan Voyvodalığına: Konstantin İpsilanti

*From the Imperial Divan Interpretership to
the Voivodeship: Konstantin Ipsilanti*

Mustafa Yiğit BALDAN*

Araştırma makalesi/
Research Article

Geliş tarihi/Date of Arrival:
11 Ekim/October 2025

Kabul tarihi/Date of Acceptance:
17 Aralık/December 2025

* Müze Memuru, Milli Saraylar İdaresi
Başkanlığı, Edirne /Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-3092-9112
E-posta/E-mail: mustafabursa5416@
gmail.com

Atıf/Citation: Mustafa Yiğit Baldan,
"Divan-ı Hümayun Tercümanlığından
Eflak ve Boğdan Voyvodalığına:
Konstantin İpsilanti ", *Zeyrek Tarih
Araştırmaları Dergisi*, 3 (Aralık 2025),
s. 137-161.
10.5281/zenodo.18011858

ÖZ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Fenerli Rumların yükselişi ve bu sürecin önemli bir temsilci olan Konstantin İpsilanti'nin kariyeri dikkate şayandır. İpsilanti'nin Divan-ı hümayun tercümanlığından sırasıyla Boğdan ve Eflak voyvodalığına uzanan hayatı, Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin rolüne iyi bir örnektir. Fenerli Rumlar, Batı dillerine hâkim ve Avrupa kültürüne muttali olduklarından XVIII. yüzyılda Osmanlı hariciyesinde etkin bir konuma ulaşmışlardır. Konstantin İpsilanti, III. Selim döneminde Fransız mühendis Vauban'ın eserlerini Türkçeye çevirerek Osmanlı askeri modernleşmesine katkıda bulunmuş, ardından 1799'da Boğdan Voyvodalığı'na atanmıştır. 1806 yılında Rusya yanlısı politikaları nedeniyle görevden alınmış ve Rusya'ya sığınmıştır. Bu incelemede, İpsilanti'nin şahsında Fenerli seçkinlerin Osmanlı idaresindeki etkisini,

kültürel aracılık işlevlerini ve nihayetinde 1821 Yunan İsyanına giden sürece dahlini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Diplomasi Tarihi, Eflak ve Boğdan, Voyvodalık, Fenerli Rumlar, Konstantin İpsilanti

ABSTRACT

The rise of the Phanariot Greeks in the late era of Ottoman Empire and the career of one of their prominent representatives, Constantine Ipsilanti is worth to draw attention. Ipsilanti's life, extending from his position as Dragoman of the Imperial Council (Divan-ı Hümayun) to his rule as Voivode of Moldavia and Wallachia is significant for understanding the role of non-Muslims in the Ottoman bureaucracy. The Phanariots, owing to their linguistic skills and familiarity to European culture, attained an influential position within Ottoman diplomatic tradition during the eighteenth century. Constantine Ipsilanti contributed to Ottoman military modernization during the reign of Sultan Selim III by translating the works of the French engineer Vauban into Turkish, and was subsequently appointed Voivode of Moldavia in 1799. However, in 1806, due to his pro-Russian policies, he was dismissed from office and took refuge in Russia. This biographical study, through the example of Ipsilanti, reveals the influence of Phanariot elites within the Ottoman administration, their function as cultural intermediaries, and their eventual contribution to the process leading to the Greek Revolution of 1821.

Keywords: Konstantin İpsilanti, Phanariot Greeks, Wallachia and Moldavia, Voivodeship, Ottoman Diplomatic History.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, farklı etnik ve dinî kökenlerden gelen toplulukları bünyesinde barındıran kozmopolit bir imparatorluk yapısına sahipti. Devletin askerî ve idari kadrolarında özellikle Müslüman unsurlar –Türkler, Araplar, Arnavutlar gibi– ön planda bulunmaktaydı. Osmanlı toplumunda askerlik, yalnızca bir meslek değil aynı zamanda devlet hizmetinde kariyer yapmanın yoluydu. Zira Osmanlı hanedanına mensup olmayan bir kimsenin devlet hiyerarşisinde ulaşabileceği en üst makam sadaret idi. Tarihî örnekler incelendiğinde, bu makama gelenlerin çoğunlukla askerî kökenli

kişiler olduğu görülmektedir. Ancak, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren, çok dilli, eğitilmiş ve Avrupa kültürüne aşina olan gayrimüslim unsurların devlette giderek daha aktif bir rol oynamaya başladığı görülür. Özellikle diplomatik yazışmaların, çeviri faaliyetlerinin ve dış ilişkilerin önem kazandığı bu dönemde, Fenerli Rumlar (Phanariotlar) Osmanlı bürokrasisinde öne çıkan bir grup haline gelir. Bu çalışma, Fenerli Rumlardan Konstantin İpsilanti'nin çeviri faaliyetlerini ve Divan-ı hümayundaki görevleri ekseninde şekillenen kariyerini incelemeyi amaçlar. Böylelikle Osmanlı idaresinde gayrimüslim aydınların oynadığı arabulucu rolü, kültürel etkileşimdeki konumları ve bürokrasiye katkıları örnekleneyecektir.

Fenerli olarak bilinen bu aileler, yabancı dil bilgileri sayesinde Osmanlı Devleti'nin tercüman ihtiyacını karşılıyordu. On yedinci yüzyılda Fenerliler Eflak ve Boğdan'a kapı kethüdası olarak hizmet ediyorlardı ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde bulunan yabancı elçilerin tercümanlığı görevlerini de üstlenmişlerdir. Girit Seferinin (1645-1669) ardından barış görüşmelerinde yer alan Sakızlı Panayoti Nikosios'un 1661 yılında Divan-ı Hümayunda baştercümanlıkla taltif edilmesi, Fenerlilerin yükselişinde sembolik bir başlangıç olmuştur. Devamında Karlofça görüşmelerinde yer alan Alexander Mavrokordato'nun bu görevi teslim almasının ardından Fenerliler, 1821'e kadar bu makama devamlı olarak getirilmişlerdir. Mavrokordato'nun Karlofça görüşmelerindeki başarılı performansı ve ardından sır kâtibi olarak görevlendirilmesiyle birlikte Fenerlilerin çeşitli devlet kademelerinde göreve başladıkları görülmektedir.¹

Sultan III. Murad'ın saltanatı döneminde Rum Ortodoks Patrikhanesi olarak görev yapan Pammakaristos Manastırı'nın Fethiye Camii'ne çevrilmesi kararının ardından, Ortodoks cemaat ve Patrikhane günümüzde Balat/Fener denilen semtte bulunan ve halen Patrikhane binası olan Aya Yorgi Kilisesi'ni 1602 yılında Patrikhane binası olarak kullanmaya başlar. Bu bölgede ikamet ettiklerinden dolayı Ortodoks ahali Fenerli/Phanariot olarak anılmaya başlanmışlardır.²

¹ Cengiz Orhonlu, "Tercüman", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 12/1, İstanbul 1991, s. 171.

² Semavi Eyice, "Fethiye Camii", *TDVİA*, C. 12, (İstanbul 1995) s. 460-462, Şahin, M. Süreyya: "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), C. XII (İstanbul 1995), 342-344.

Bu aileler, baştercümanlık (dragoman) mansıbına tayin edilmeleriyle birlikte, Osmanlı bürokrasında mühim bir dereceye yükselmişlerdir. Fenerli Rumların yalnızca Divân-ı Hümâyûn tercümanlığı ile iktifa etmedikleri, aynı zamanda derya tercümanlığı vazifesine de getirildikleri görülmektedir. Derya tercümanlığı, Osmanlı teşkilâtında oldukça kadîm bir memuriyet olup, bu makama tayin olunan Fenerli zâtlar genellikle berat-ı hümâyûn ile göreve başlamışlardır. Anılan vazife, gayrimüslim tebaaya tevdi edilen ilk büyük devlet memuriyetlerinden biri olması hasebiyle müstesna bir ehemmiyet arz etmektedir. Derya tercümanlığı görevinde bulunanların bir kısmı zamanla baştercümanlık mertebesine, oradan da voyvodalık (prenslik) mansıbına terfi etmişlerdir. Böylelikle Fenerli aileler, yalnızca ilmî ve kültürel sahada değil, aynı zamanda siyasi ve idari kademelerde de nüfuzlarını artırmışlardır.³

Fener'de yüksek idari ve siyasi mevkileri işgal eden kesim, ağırlıklı olarak Rum tebaadan oluşmaktaydı. Bununla birlikte, söz konusu grubun Ortodoks olması kültürel açıdan homojen oldukları anlamına gelmiyordu. Fenerli seçkinler arasında Bulgar, Rumen, Arnavut ve Ermeni kökenli unsurlar da görmezden gelinemezdi. Ancak etnik çeşitliliğe rağmen Fener Patrikhanesi, farklı toplulukları ortak bir dinî ve kültürel çerçevede tutan bir merkez işlevi görmüştür. Nitekim köken itibarıyla Rumen olan Kalimaki ailesi ve Arnavut asıllı Gika ailesi zamanla Rum kimliğini benimsemiştir. Rum, Rumen, Sırp ve Bulgar tarih yazımlarında Feneryot olarak anılan bu azınlıklar, Osmanlı bünyesinde “imparatorluk içinde imparatorluk” haline dönüşmüş, Yunan milliyetçiliğini destekleyen “aydınlanmış Doğu despotları” olarak nitelenmişlerdir.⁴

Eflak-Boğdan Voyvodalıkları ve Fenerli Rumlar

Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Ulah/Rumen birlikleri ile ilk karşılaşması, 1368 yılında Osmanlıların Vidin kuşatmasında Eflak

³ Orhonlu, *Tercüman*, s. 179-180.

⁴ Christine Phillou, “Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance”, *Comparative Studies in Society and History*, 51(1), 2009 s. 152-171.

güçlerinin Macarlar ile iş birliği yaptığı tarihe dayanır. Fatih Sultan Mehmet döneminde 1456-1462 yılları arasında Eflak'ta hüküm süren Vlad Tepeş'in isyan etmesi ve etkisiz hale getirilmesinin ardından bu göreve getirilen Voyvoda Radu (1462-1474) ile Eflak'ta Osmanlı hâkimiyeti yerleşir. Sultan II. Bayezid döneminde de Kili ve Akkirman kalelerinin alınmasıyla da Boğdan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Çoğunlukla Ortodoks ahaliye mensup olan Eflak ve Boğdan Osmanlılar tarafından Memleketeyn olarak adlandırılmıştır.⁵ İlk dönemlerde Memleketeyn'de görev yapan ve Rumen ahali tarafından *Hospodar* olarak adlandırılan Voyvodalar yerel ahaliden seçilirdi. 1711 yılında Boğdan Voyvodası olan Dimitri Kantemir'in Rusya'ya sığınması, Osmanlı idaresinin Memleketeyn'deki politikalarında köklü değişime yol açmıştır. Osmanlı sarayının güvenini kazanmış bir voyvoda olan Kantemir'in bu tutumu, bölgenin yerli ve soylu ailelerine dair şüpheler ortaya koymuştur. Böylelikle Osmanlı hükûmeti, voyvodalık görevine doğrudan belirlediği isimleri atama yoluna gitmişti ve gücünü artırmayı hedeflemiştir.⁶ Ortodoks olan ve Ulahlarla benzerlik gösteren Fenerli Rumlar voyvodalık olarak tayin edilmiştir. Osmanlılar, 18. Yüzyılda istisnai olarak bölgeye Rakoviça ailesi gibi Rumen Voyvodaların atandığı görünür. Ancak istisnalar hariç tutulursa Fenerli Rumlar'ın en gözde voyvodalar olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Babıâli, 1711 yılından itibaren Fenerli Rumları, Moldova'ya, 1714'ten itibaren ise Eflak'a voyvoda olarak gönderdi. Bu durum 1828'de gerçekleşen Rus işgaline kadar sürdü. Voyvodalar ekseriyetle tercümanlık gibi vazifelerde bulunurdu. Voyvodalık kayd-ı hayat şartıyla verilen bir unvan değildi süresinde de bir standart yoktu. Ortalama olarak beş yıldan kısa süren bu makamda istisnai olarak Aleksander İpsilanti yedi sene bulunmuştu.⁸ Bu durum, İstanbul'un güvenini kazanmış ve işinde ehil olduğunu kanıtlamış birisi olduğunu

⁵ Ömer Bedir, "The Phanariote System In Moldavia And Wallachia Under The Ottoman Rule" *Journal of Social Sciences*, 5(2): 2022, s. 88-89.

⁶ Mihai Maxim, "Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 320-321

⁷ Hadi Belge, "Eflak ve Boğdan'da Fenerli Beyler Dönemine Geçiş Süreci: Mihail Rakoviça (1703-1744)", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), 2024, 406-432.

⁸ Olivier Fuchs, "The Seal of the Phanariot Prince Constantine Ypsilantis as Voivod of Moldavia", *Plural - History, Culture, Society* 12 (1), 2024. s. 7.

göstermekteydi. Adil davranmak, boyarların desteğini almak ve açgözlü olmamak bir voyvodaya meşruiyet kazandırır ve dolaylı olarak da süresini uzatabilmektedir.

Fenerli aileler, zamanla oldukça kudretli birer aristokrat zümre hâline gelmişlerdir. Söz konusu ailelerin, diğer gayrimüslim unsurlara tanınmayan birtakım imtiyaz ve serbestiyetlere sahip oldukları görülmektedir. Bunlar arasında sakal bırakmak, ata binmek ve kürk giyebilmek gibi ayrıcalıkların yanı sıra, tercümanların maiyetinde bulunan sekiz dil oğlanı ve on iki hizmetkârın (bunların tamamı Rum asıllıydı) cizye vergisinden muaf tutulmaları da dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu mütercimlerin voyvodalık salahiyeti ile Eflak ve Boğdan'da yüksek görevlere terfi ettirilmeleri, onların İstanbul'da görev yapan Batılı devlet elçiliklerinin tercümanlarına nazaran daha yüksek bir rütbe ve nüfuza sahip olduklarını göstermektedir.⁹

İpsilanti Ailesi

İpsilantiler, diğer Fenerli ailelere göre geri planda bir aileydi. 1763'teki ölümüne dek Koca Ragıp Paşa'nın başhekimi Athanasios İpsilanti olmuştu. Ailenin öne çıkan ilk ferdidir. Ailenin soyunu Trabzon'a ve Komnenos hanedanına bağlayan Athanasios, Osmanlı tarihini anlatan *Düşüşten Sonrası 1453-1789* isimli bir kitap yayımlamıştır. Ayrıca 1769 yılında Eflak Voyvodası Grigorios Ghikas'ın kapı kethüdalığını yapmıştır.¹⁰ Bilindiği kadarıyla Athanasios, bu görevinden sonra 1788 yılında derya tercümanlığı ile taltif edilmiştir.¹¹

İpsilanti ailesinden iki voyvoda çıkmıştır: Aleksander İpsilanti, oğlu Konstantin. Aleksandr İpsilanti 1774 yılında Divan-ı Hümayun baştercümanlığı görevine getirilmiştir.¹² Aleksandr İpsilanti 1782 yılına dek Eflak, 1786-1788 yıllarında Boğdan ve 1796-1797 yıllarında

⁹ Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXIX, 2007, s. 58-59.

¹⁰ Christine Phillou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, (London: University of California Press, 2011), s. 184.

¹¹ Elif Bayraktar Tellan, "Bir Osmanlı Müverrihi: Athanasios Komnenos Hypsilantis", *Hacettepe Üniversitesi. Edebiyat Dergisi*, 35/2 2018, s. 176-183.

¹² Zeynep Sözen, *Fenerli Beyler, 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, (İstanbul: Aybay Yayınları, 2000), s. 189-190.

ikinci kez Eflak Voyvodalığına tayin edilmiştir.¹³ Oğlu Konstantin İpsilanti'nin faaliyetlerine aşağıda değinilecektir. Ancak ailenin en bilinen ismi Konstantin İpsilanti'nin dört oğlundan büyük olan Aleksandr İpsilanti (1792-1826), Filik-i Eterya cemiyetini kurmuş olmasıyla bilinir ve Yunan İsyanında rol almış önemli bir isimdir.¹⁴

Karlofça Antlaşması sonrasında Osmanlı diplomasi geleneğinde etkinlik kazanmaya başlayan Fenerli aileler, özellikle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru devlet bürokrasisi içinde dikkat çekici bir konuma ulaşmışlardır. Bu dönemde, söz konusu ailelerin Avrupa devletleriyle kurdukları yoğun diplomatik temaslar sayesinde kazandıkları güven, zamanla hem merkezde hem de taşrada belirgin bir etki alanı yaratmıştır. Ancak bu etkinin artması, beraberinde çeşitli kuşkuları da doğurmuştur. Nitekim III. Selim dönemine gelindiğinde, Fenerli zümreye yönelik güvensizlik ve eleştiriler daha açık bir biçimde dile getirilmeye başlanmıştır. “Fenarlı takımı” olarak anılan bu grubun devlet içindeki nüfuzuna dair olumsuz kanaatler, padişahın farklı dönemlerde kaleme aldığı hatt-ı hümayunlarda açıkça görülmektedir. Bu nedenle, Eflak ve Boğdan gibi voyvodalık görevlerinde yer alan Fenerli ailelerin Osmanlı dış ilişkilerinde oynadıkları rolü tamamen göz ardı etmemiş, aksine bu ailelerin diplomasi alanındaki tecrübelelerinden sınırlı ölçüde de olsa yararlanma yoluna gitmiştir.¹⁵

Konstantin İpsilanti ve Eserleri

1760 yılında İstanbul'da doğan Konstantin, babasının Eflak Voyvodalığı yürüttüğü sıralarda eğitim amacıyla Avusturya'ya gittiği düşünülmektedir. Burada lisan bilgisini geliştirdikten sonra İstanbul'a döner. Avrupa'da aldığı eğitim, döneminin sıradan ölçütlerinin ötesinde, oldukça yüksek bir düzeydeydi. Bu nitelikler, İpsilanti ailesinin ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Yunan kaynaklarına göre İpsilanti, babasının Eflak'taki askerî hazırlıklarını yakından gözlemlemiş; bu

¹³ Christine Phillou, *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, s. 184.

¹⁴ L.G. Arş, “On the life in Russia of the Greek patriotic family of Ypsilanti”, *Balkan Studies*, 26, 1986 s. 73.

¹⁵ Phillou, *Biography of an Empire*, s. 184, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayun (HAT), 1645- 22.

gözlemler sonucunda büyük bir heyecana kapılarak, babasının izinden gitme ve silahlı hizmet etme fikrini benimsemiştir. Genç yaşlarından itibaren diplomasi sanatına aşinalık kazanan Konstantin, atalarından miras aldığı vatansever geleneklerin ve ideallerin etkisi altında, güçlü bir *yurtseverlik duygusu ve soylu bir hırs*la şekillenmiştir. İsyân faaliyeti dışında hakkında pek az bilgi veren Stamatiadis'e göre Konstantin, Nizam-ı Cedid reformları çerçevesinde Vauban tercümelerini gerçekleştirmiş ve bundan dolayı da Türk otoritelerinin onayını almıştır.¹⁶ 1782 kışında ise Konstantin İpsilanti, on dokuz yaşında iken kardeşi Dimitrios ile birlikte Eflak'tan ayrılmış ve Avusturya'ya gitmiştir. Baba Aleksander İpsilanti, haber İstanbul'a ulaşmadan oğullarını geri getirebilmek için Viyana'yla yoğun bir diplomatik yazışma yürütmüştür. Kaçan oğullarını ikna edip geri döndürmek amacıyla, Eflak'ın siyasal ve dinî aktörlerinden oluşan güçlü bir heyeti harekete geçirmişti. Bir metropolit, bir piskopos, yüksek rütbeli bir boyar ve elçilik-müzakere kabiliyetiyle öne çıkan Ianache Văcărescu bu misyonun parçasıdır. Voyvoda Alexander İpsilanti padişah tarafından atanmış bir voyvoda olduğu için, iki kardeşin Batı sınırını izinsiz aşması “aile içi bir mesele” olmaktan çıkmış; İstanbul'un haberdar olması hâlinde babanın siyasi geleceğini tehlikeye sokabilecek bir olay hâline gelmiştir. Kaçışın meşrulaştırılması için Konstantin ve kardeşi Avusturya tarafındaki aktörlere başvurmuş; Transilvanya'daki imparatorluk askeri yetkilisi Friedrich von Preiss'e ve İmparator II. Joseph'e yazdıkları mektuplarda, kaçışlarının gerekçesi olarak aile içinde kötü muamele gördüklerini ileri sürmüşlerdir. Eflak/Osmanlı tarafı Konstantin'in zorla geri gönderilmesini talep etmiş; Habsburg tarafı ise bireysel irade, misafirperverlik ve sığınma anlayışını öne çıkararak süreci geciktirmiştir. Daha sonrasında İtalya üzerinden İstanbul'a deniz yoluyla dönmeleri krizin çözülmesine yol açmıştır.¹⁷

16 E. Stamatiadis, *Viografíai ton Ellínon megálon diérminéon tou Othomanikou Krátous*, Atina, 1865, s. 151-152. (<https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/f/c/8/metadata-22-0000003.tkl> erişim tarihi 01.10.2025) ...*Françelünün meşhur ve nâmdar voban nam marşal-ı kârgüzarının telif ve ihtira eylediği kitabın mürvarîdül'elfâzının derce frenciden ihrac ve mütercimen lisan-ı müstahsene-i türkîye idrâc olunmasına idare-i keramet-i ifadeleri taalluk idüb...* BOA, Cevdet Maarif (C.MF.), 115-5744.

17 Son kerte de Konstantin ve Dimitrios'un Viyana'da bir süre göründükten sonra İtalya üzerinden hareket ederek İstanbul'a doğru yola çıktıkları belirtilir. Olayın aile üzerindeki yükü ise ağır olmuştur. Alexander İpsilanti, yaşananların yarattığı baskı ve

Babasının¹⁸ başarılı kariyerinden istifade eden Konstantin İpsilanti Bâbîâli'deki hizmetine Divân-ı hümâyunda başlamıştır. Yabancı dil becerisi önemli olsa da Voyvodaliğe uzanan süreçte, güven, merkeze bilgi aktarımı ve güçlü bir hâmi gereklidir.¹⁹ Babası bu noktada gerekli tüm alt yapıyı sağlarken Konstantin'in başarılı tercüme yapması onu devlet nezdinde daha ehil kılmıştı. 1784 yılında henüz 24 yaşında iken I. Abdülhamid devrinde Osmanlı Devleti'ne sığınan Avusturyalı mülteci General Chotzy'nin Fransızca evraklarını çevirmekle görevlendirilmişti. Fenerli Rumlar arasında tercüme faaliyetleriyle en çok bilinen isim, Konstantin İpsilanti'dir.²⁰

Konstantin İpsilanti tarafından tercüme edilen eserler

Çevirinin Adı	Çevrildiği Yıl	Müellif İsmi
Fenn-i Harb	1791	Bélidor
Fenn-i Lağım	1206 Ramazan (Nisan-Mayıs 1792) 1207 Muharrem'in son günlerinde (Eylül 1792) tamamlanmıştır.	Vauban
<i>Defan Muhâsara ve Muhârese-i Kılâ'-i Husûn</i>	Hicrî 1205 (1790-1791) yılında başlanmış Hicrî 1206 yılının Recep ayında (Şubat-Mart 1792) tamamlanmıştır.	Vauban

korku ortamında 1782'de görevden çekilir; ayrıca oğullarının geride bıraktığı yüksek borçları kapatmak zorunda kalmıştır. Constanța Vintilă-Ghițulescu, "A Wallachian Boyar in Emperor Joseph II's Court," *Journal of Early Modern History* 24 (2020), s. 341-362, <https://doi.org/10.1163/15700658-12342651>.

¹⁸ İlk Eflak Voyvodaliği döneminde Bükreş Aziz Sava Manastırı'nda bir akademi kurmuş (1775), burada zamanla modern dillerin ve çokdilli öğretimin güçlendirildiği görülmüştür: ders kadrosu içinde İstanbul'da ve özellikle Padova'da (İtalya) yetişmiş hocaların bulunduğu belirtilmiş; müfredatın da Padova'daki modelden esinlenerek düzenlendiği ifade edilmiştir. Nitekim Aleksander İpsilanti dönemindeki düzenlemelerde İtalyanca, Latince ve Fransızca gibi yabancı dillerin öğretimi kurumsal biçimde desteklenmiştir. Makalemizin konusu olan Mütercim Konstantin böyle bir ortamda yetişmiştir. Năstase Gheorghe Mihaela, "The Role and Contribution of the Phanariot Rulers within the Academy of Bucharest," *IJASOS-International E-Journal of Advances in Social Sciences* VI, no. 17 (2020), s. 706-715

¹⁹ Feyzullah Uyanık, *Tuna'nın Kuzeyine Yönelik Osmanlı Siyaseti ve Eflak-Boğdan Özerkliğinin Restorasyonu (1774-1834)*, (Ankara TTK 2020), s. 56.

²⁰ Bilgin Aydın, "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasisindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXIX, 2007 s. 71.

İpsilanti'nin ilk yaptığı çeviri olan *Fenn-i Harb* isimli eser, Fransız Mühendis Bélidor tarafından yazılmış bir kitabın tercümesidir. Mütercim bu çeviriye 1791 yılında tamamlamıştır. Nüshalarda görülen izler, bu eserin başta Vauban'a ait bir eser olarak tercüme edildiğini orta koyar. Daha sonra müellif isminin üstü çizilerek “Bélidor” ismi şerh düşülmüştür.²¹

İpsilanti'nin *Fenn-i Lağım* ismiyle tercüme edilen ikinci çeviri eseri Fransız Mühendis Vauban'a aittir ve kale kuşatmalarında kullanılan lağımcılık teknikleri ile ilgilidir. Nispeten daha ince olan bu eser, 1791 yılında tercüme edilmiştir. Pek çok nüshası, aşağıda değinilecek diğer Vauban eseriyle beraber ciltlenmiş surette mevcuttur. Eser döneminde ve sonrasında Osmanlı bilim ve teknik faaliyetleri açısından istihkâm ve lağımcılık risalelerinin tercüme edildiği göz önüne alınırsa önemi anlaşılabacaktır.

Vauban'ın *Traité des Sièges* eseri Osmanlı Türkçesi *Darben ve Def'an Muhâsara ve Muhârese-i Kılâ'-i Husûn* ismiyle 1790-1792 yılları arasında Konstantin İpsilanti tarafından tercüme edilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinde yazma nüshası bulunmaktadır. Bu üç eserde de ortaya çıkan bir husus, tercüman Konstantin İpsilanti'nin her Osmanlı aydını gibi El sine-i Selâse'ye son derece hâkim olduğudur. Çeviri esnasında Fransızca mevcut teknik kelime/terimlere bulabildikleri mevcut karşılıkları kullanmışlar, bulamadıklarında da Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerden karşılık sözcükler meydana getirmiştir.²² Konstantin İpsilanti'yi diğer Osmanlılardan ayıran Avrupa dillerine olan âşinalığıdır. Padişah'a sunulmak üzere hazırlanan eserlerinin, oldukça ağır bir dili olduğu göze çarpar. Bu tercüme faaliyetlerinin Sultan III. Selim için önemli olduğu, kendisinin Konstantin Kapıdağlı tarafından çizilen bir portresinde görülmektedir. Arkasında bulunan kitaplıkta Nizam-ı Cedid temel eserleri olarak yorumlanabilecek kısımda, Vauban tercümesi de bulunması dikkat çekicidir.

²¹ Beydilli, *Mühendishane*, s. 181-185

²² Sultan III. Selim, 1792 itibarıyla matbaaya ağırlık vermeye başlamıştır. Yeniçerilerin kıskançlığını uyandıracak biçimde başlayan ve maalesef Sultan III. Selim'in canı pahasına ödeyeceği askeri reformlarda başarı sağlamak için, istihkâm ve taktik üzerine Vauban ve diğer Fransız yazarların kitapları; meşhur matematikçi Abdurrahim Efendi'nin denetimi altında tercüme edilmiştir. Charles White, *Three Years in Constantinople*, C.II, (London 1846) s. 205

Yukarıda bahsedilen faaliyetlerinin Temmuz 1796 tarihinde atandığı Divan-ı Hümayun baştercümanlığı makamına olumlu etkisi olmuş olabilir.²³ 1799 yılına kadar baştercüman olarak görev yapan Konstantin, Babıali'deki görevine devam etmiş ve bunun üzerine Selim'in isteğiyle yapılan ve Raşid Efendi matbaasında basılan Vauban çevirileri ve hizmetleri takdir edilerek 14 Mart 1799'da Boğdan Voyvodalarına terfi ettirilmiştir.²⁴ Temmuz 1801 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.²⁵

Konstantin İpsilanti'nin Voyvodalıkları

Voyvoda olarak seçilmek ve ilgili ülkeye gönderilmek şüphesiz voyvodalar için unutulmaz bir hatıra teşkil etmiştir. Padişah huzuruna çıkabilmek ve tatbik edilen merasim İstanbul'dan bir elçinin gönderilme merasimiyle büyük benzerlik arz ederdi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı düzenlenen merasimi şu şekilde aktarmıştır:

“...voyvodanın padişah huzuruna kabul iradesi çıkar ve hemen voyvoda ile maiyyetine hil'atler giydirilip, selam ağası voyvodanın başından kalpağını alıp kuka serpuş giydirir ve vezirlerin huzura girmesini müteakip voyvoda da maiyetindeki nüfuzlu adamlarından bir kaç kişi ile padişahın yanına girip yer öperek çıkardı. Huzurdan çıkan voyvoda kendisi için hazırlanan müzeyyen ata binerek yine aynı alayla konağına giderdi. Yeni voyvodanın hükümdara, veziriazam ve diğer muayyen devlet adamlarına derecelerine göre para ve hediye vermesi usul ve kanundu.”²⁶

²³ “...Eflâk Voyvodası'nın rızâ-yı devlete muvâfık her ne kadar hıdmeti meşhûd ise anın dahi tar-den li'l-bâb azli icâb edüp, İpsilanti Aleksandr Eflâk Voyvodalığı'na ve oğlu Kostantin Dîvân Tercemânlığı'na intihâb olundu.” Baba İpsilanti yaklaşık bir sene sonra güçten düştüğü gerekçesiyle Eflak Voyvodalığından alınır. Ahmet Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar Osmanlı Tarihi* (1209-1219/1794-1805, haz. Hüseyin Sarıkaya, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018) s. 209-11.

²⁴ BOA, HAT. 25/14489, “...bu def'a Boğdan voyvodalığı ile ...nâm olan İpsilanti beyzâde Kostantin voyvoda kullarının dâb-ı dîrîn-i saltanât-ı ebed-karînleri üzere divân-ı ma'delet-i güzînlerinde bu gûna kuka ve hil'at...”

²⁵ “...hâlâ Dîvân Tercemânı İpsilante'nin oğlu -ki Dâru't-tibâ'-ı âmire'de hendeseye müte'allık üç cildde tab' olunan nüshanın mütercimidir, ittîfâk-ı düvel maslahatında Tercemân bulunup, hıdmeti mukâbili bir nev' imtiyâz ile... “...Dîvân'da kuka ve hil'at telebbüsüyle tertîb-sâz-ı dâyire-i ihtîşâm oldu.” Vasıf, *Mehasinü'l-Asar*, s. 340, 560. Vasıf Efendi'nin aynı zamanda Konstantin İpsilanti'nin sultan çevirisini yaptığı kitapların basma nüshalarını yayımlayan matbaanın Raşid Efendi ile birlikte ortağı olduğu bilinmektedir.

²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “On Sekizinci Asırda Buğdan'a Voyvoda Tayini”, *Tarih Semineri Dergisi*, C: I, (Ankara 1937), s. 32.

Konstantin İpsilanti'nin ilk Voyvodalığı Boğdan'a atanması ile 1799'de başladı. İki yıldan biraz uzun bir süre sonra İstanbul'a döndü. Vasıf Efendi'ye göre Konstantin, Eflak Voyvodalığı'na 31 Ağustos 1802 tarihinde tayin edilmiştir. Kendisinden “*kavmi beyninde hüner u dürbet ile müntehab olan İpsilanti Aleksandr'nın oğlu Kostantin*” olarak bahsedilmektedir.²⁷ Mutantan surette Babıâli'de kabul edilen İpsilanti,²⁸ törenin ardından Eflak'a varmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi kendi kavmi tarafından muteber biri olmak ve voyvoda bir babanın oğlu olmak bu seçimi kolaylaştıran unsurlardır. Atanmasından evvel bu makama arzusu olduğunu Rus elçisi vasıtasıyla bildirmiş olan İpsilanti'nin Rusya'nın uygun görmesiyle bu göreve getirildiği görülmektedir. Yaş Anlaşması'nda baştercüman olarak görev alan Muruzi de Rusya'nın muvafakatıyla ikinci kez Boğdan Voyvodalığına getirilecekti. İpsilanti'nin Yaş Anlaşması muktezasınca yedi sene görev yapması öngörülmüştü.²⁹

Fransa Elçisi Sébastiani 1806'da İstanbul'da görevlendirileceği zaman uğrak noktası olan Bükreş'te İpsilanti ile de görüşmüştü. Fransa'nın politikası Bab-ı Âli'yi Rusya'dan uzak tutmak olduğu için ikilinin ilişkileri kötüydü. İpsilanti'nin Fransa karşıtlığını gösteren bir diğer husus da, voyvodalığı döneminde Bükreş'te Rumen boyaların Fransız diplomatlarla konuşmalarını yasaklamış, bu karara uymayanları sürgüne göndermiştir. Aynı zamanda görevi sırasında 1804 yılında çıkan Sırp bağımsızlık isyanını da Rusya'nın teşvikleriyle desteklemiş ve isyancı Kara Yorgiyi desteklemek için silah, malzeme ve hatta küçük bir askeri birlik göndermiştir.³⁰ Voyvodalar için ön görülen yedi yılın dolmasına henüz üç yıl varken Eflak Voyvodası

²⁷ Vasıf, *Mehasinü'l-Asar*., s. 673, “Eflak Voyvodası İpsilanti Aleksanderzade Kostantin Voyvoda hutimet avakıbuhi bi'l-hayr'a hüküm ki” (27 Eylül 1802) BOA, HAT, 1667/17.

²⁸ 1802'de Konstantin İpsilanti'nin pek parlak surette Bâbıâli'de kabul törenini gösteren bir resim vardır. Aslının nerede olduğu belirtilmeyen bu resim Halûk Şehsuvaroğlu tarafından kopya ettirilerek yayımlanmıştır. Semavi Eyice, “Babıâli”, *TDVİA*, Bk. Ekler Resim 3.

²⁹ BOA, HAT, 131- 5428.

³⁰ Vlad Georgescu, *Political ideas and the enlightenment in the Romanian principalities, 1750-1831*, Columbia University Press, New York, 1971, s. 141.

İpsilanti ve Boğdan Voyvodası Muruzi azledilerek (26 Ağustos 1806) yerlerine Aleksandr Suzzo ve Şarl Kallimaki tayin edilmiştir.³¹

Şüphesiz bu görevin erken bitmesinde Sébastiani'nin parmağı vardı. Temel amacı, Rus taraftarı olan beylerin yerine Fransa'ya karşı daha ılımlı beylerin iş başına gelmesini sağlamaktır. Balkanlar üzerinden olası bir askerî harekâta Fransız kuvvetlerinin güvenliğini temin etmek istiyordu. Sébastiani, Sırp ayaklanmasında Rusya'nın dahli olduğunu savunuyordu. Napolyon, İpsilanti'nin Rus ajanı olduğuna dikkat çekerek III. Selim'i uyarmıştır.³² Fransa'ya yakın bir siyasete dönen III. Selim'in bu ihtarlar itibar etmesi gayet normaldir.

İpsilanti'nin görevden alınmasına dair Rus elçisine verilen taktirde voyvodaların görevden azlinin sebebi devlet çıkarlarına aykırı (*münderic şurûta mugâyir*) davranmaları gösterilmiştir. Rusların bu tek taraflı azle tepki göstermiştir. Bu noktada III. Selim'in Rusya'nın tepkisini azaltmak için ilginç bir yola tevessül eder. İpsilanti'nin 31 Ağustos 1802 ile 15 Haziran 1809 arasında kararlaştırılmış olan görevinin kalan kısmını yapmasına izin verileceği bildirilerek voyvodaların Memleketeyn'e geri dönmeleri çağrısı yapılır. Ancak Konstantin İpsilanti'nin bölgeye Rus ordusuyla birlikte döneceğinden korkulmuş ve tekrar göreve atanması söz konusu olmamıştır.³³

Konstantin İpsilanti, azlini bildiren nâme henüz eline ulaşmamış iken firar etmişti. Sonrasında kaçmış olduğu haberi kesinleşince İpsilanti'den emekliliğe sevk edileceği İstanbul'a avdeti beklenmiştir. Aynı zamanda “*mersûmun ‘azli haberi Devlet-i ‘Aliyye tarafından varmazdan evvel firar eylemesi zâhiren ve bâtinen vâki’ olan hıyânetine mebni*” görülmüş, dönemin sadrazamı, Konstantin İpsilanti'nin İstanbul'da ikaamet eden babası eski Voyvoda Aleksandr İpsilanti'ye giderek, oğluna İstanbul'a dönmesini “*küllî ve cüz’î fesad karışdırmamak*” tavsiyesini

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa BOA, HH, nr. 271-15909 “...İpsilanti'nin bir vakitten berü edebe mugâyîr nice nice etvâr...”.

³² “...Eflak ve Boğdan'a gelince ... Şu an buraları yöneten Rum prensleri Rus ajanlarıdır.”, Işık Eğrioğlu Ertekin, *Fransız elçilik raporlarına göre Osmanlı-Fransız ilişkileri (1792-1809)*, Doktora tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2023, s. 316.

³³ BOA, HAT, 1497/17, varak 1-2. (1 Kasım 1806)

vermesini aksi takdirde oğlunun bu tavrının İpsilanti hanedanının mahvına sebep olacağı uyarısında bulunmuştur.³⁴

Fransız raporlarında, Konstantin İpsilanti'nin Eflak ve Boğdan voyvodalıklarını Rus desteğiyle birleştirerek bağımsız bir idare kurmayı amaçladığı belirtilmektedir. Sebastiani'nin İpsilanti'ye muhalif tutumu da bu endişeye dayanır. Fenerliler, Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına atanmak için yoğun rekabet içinde olmalarına rağmen görevin ağır risklerinden haberdar idiler. 1709-1821 döneminde voyvodalığa getirilen 46 Fenerli Rum'un 12'si idam edilmiş, bunların dışında bazıları hapsedilmiş ve varlıkları müsadere edilmişti. Bu prensler, 10 ila 12 Fenerli aileye mensuplardı.³⁵ Ocak 1819'da, Eflak ve Boğdan voyvodalıkları ile Divan-ı Hümayun ve donanma tercümanlıkları atamalarını düzenleyen Hanedân-ı Erba'a Kānunnâmesi adlı bir nizamnâme çıkarılmıştır. Kanunnamenin adından da anlaşılacağı üzere dört aile dışında atama gerçekleşmeyecektir. İpsilanti ailesi bu dört aile arasında değildir.³⁶ Fenerli Rumların 1821'de el çektirilmesinin ardından, bir süre bürokraside görünmemişlerdir. Ancak ileriki yıllarda çeşitli hariciye görevlerinde ve Meşrutiyet dönemiyle birlikte meclislerde bulundukları dikkat çeker.³⁷

Rusya 1802'de yapılan anlaşma gereği onun tekrar göreve iade edilmesini istese de bu sırada İstanbul'dan katli için cellatlar gönderildiği iddiasıyla Konstantin İpsilanti, Kasım 1806 yılında Rusya'ya sığınır. Ailesini de beraberinde getiren sabık voyvoda İpsilanti'nin Eflak'a bir sonraki gelişi Aralık 1806 yılında Rus orduları ile birlikte olmuştur. Rus ordusunun Tilsit Anlaşması ile 1807 Ağustos'unda bölgeden anlaşma gereği çekilmesi ile Konstantin İpsilanti, Rus devletinin sığınmacısı haline gelecek³⁸ ve 1816'daki vefatına dek Kiev'de

³⁴ BOA, HAT, 264/15288.

³⁵ C.G. Patrinelis, "The Phanariots Before 1821", *Balkan Studies*, 42(2), 2001, s. 177-198. İpsilanti ailesinin bu davranışının ardından hiçbir göreve getirilmediği görülür.

³⁶ Uyanık, *Tuna'nın Kuzeyine Yönelik Osmanlı Siyaseti*. s. 59.

³⁷ Hadi Belge, *Aristarki Ailesi Osmanlı Bürokrasisinde Yeni Fenerliler*, Nobel Basım Yayın, İstanbul 2022.

³⁸ Sultan Selim'in bir Hatt-ı hümayununda sadrazamdan diğer Rum tercümanlardan kaçak İpsilanti hakkında soruşturma yapmasını istediği görülmektedir. "Demin sana bir şey tenbih eyleyecek idim, hâtırimdan çıkmış. Şu İpsilanti hınzırının elbette İstanbul'da ve etrâfda casus ve tarafgiri olarak hayli mel'anetler vardır. Arhondeler birbirinin hâlini ve mahrem-i

yaşayacaktır.³⁹ Osmanlı memuru olarak başladığı hayatına Rus yanlısı olarak dönmesi ile Konstantin İpsilanti, Dimitri Kantemir ile benzerlik arz etmektedir.⁴⁰

İpsilanti, hakkı olarak gördüğü voyvodalık topraklarının kendisine verileceği düşüncesinde olduğu için Rusya'ya sığındığı ilk yıllarda Osmanlı Devleti'nin doğrudan aleyhtarı olmamıştı. Bu dönemde oğullarının da Rusya'da eğitim aldıkları ve Napolyon Savaşları'nda Çar için savaştıkları görülür. Yıllar önce III. Selim için çalışan, tercüme faaliyetleri, dragomanlık ve voyvodalık yapan Konstantin, bu sefer imparator I. Aleksandr'ın huzuruna çıkar ve oğullarının subaylıkla ödüllendirilmesi ricasında bulunur. Bu tarihten sonra Konstantin İpsilanti'nin oğlu Aleksandr, Napolyon Savaşları'nda Rusya adına hizmet eder.⁴¹ İpsilanti'nin Rusya'ya sığınmasının ardından Tarabya'da bulunan ve *İpsilanti yalısı* olarak bilinen bina, 1807'de III. Selim tarafından İngilizlerin İstanbul'u kuşatma teşebbüsünde yararlılıkları göstermesi gerekçesiyle dönemin Fransa elçisi Sebastiani'ye verilmiştir.⁴² Konstantin'in babası olan ve İstanbul'da ikamet eden ihtiyar sabık Voyvoda Alexander İpsilanti de bir süre sorgulandıktan sonra yay kirişiyle boğularak öldürülmüştür. Aleksandr'a ait Kuruçeşme

esrârlarını güzel bilirler. Hususan Divân Tercümanı dekâyık ı umûra vâkıf ve mezâyâ -yı maslahata ârifdir. Elbette İpsilanti casuslarını ve tarafgirini bilir. Milel-i selâseden ve İslâm'dan bu makûle adamlar her kimler ise harice çıkarıp tashîh eyleyip bana bildiresin. Tercüman'a sual eyleyip tahkik eylesenini tarafımdan tenbih eylesen" BOA, HAT, 174/7562.

- 39 Konstantin İpsilanti hakkında yazılan inceleme eserler arasında en dikkat çekici şeylerden birisi, onun babasından muris fikirleri hakkındadır. Hedeflerinin arasında Eflak ve Boğdan'ı birleştirmek ve bir Dacia krallığı kurmak, bu krallığın da İpsilanti ailesi tarafından yönetilmesi bulunmaktadır. Georgescu, *Political ideas and the enlightenment..* s. 110
- 40 Ümmügülsüm Filiz Bayram, "The Uprisings and Occupations in Iași and Bucharest During the Ottoman-Russian War of 1768-1774". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 86 (Ekim 2025), s. 363-383..
- 41 L.G. Arş, *Family of Ypsilanti..*, s. 73-90. Aleksandr Rusya'ya sığındıktan sonra Filik-i Eterya cemiyetini başına geçerek 1821 Rum ayaklanmasına giden yolda Cemiyetin lideri ve çarın muhafızı olarak faaliyetlerine devam edecektir. Necla Günay, "Filiki Eterya Cemiyeti", *Gazi Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 263-287.
- 42 Zeynep Sözen, "Shifting Priorities: Napoleon's Egypt Campaign, Constantin Ypsilanti and the Porte", *Analele Universităţii Creştine "Dimitrie Cantemir"*, Bucureşti, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 2, Nr. 1-2 (2011), s. 133-135. ve BOA, HAT, 246/1384 "Manzûrım olmuşdur bu sûretde hınzırın başka söyleyeceği olmamak gerekdir Françe Elçisine yalı virilse güzel olur lakin Simyoni da'vâ iyleyüb elçiyi teslît eylerse nasıl iskât olunur".

mevkiisinde bulunan bir yalı da satılarak elde edilen gelir Ordu-i Hümayun hazinesine aktarılır.⁴³

Sonuç

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nin geç döneminde Fenerli Rumların idari, kültürel ve diplomatik alanlardaki etkin rolü Konstantin İpsilanti örneği üzerinden aktarılmıştır. İpsilanti'nin hayat hikâyesi, tercümanlıktan voyvodalığa uzanan yükselişi, Osmanlı bürokrasisinin işleyişi ve değişen uluslararası dengeler karşısındaki kırılganlıkları noktasında aydınlatıcıdır. III. Selim döneminin modernleşme çabalarının önemli bir parçası olan askerî tercümeler, İpsilanti'nin entelektüel birikimine fayda sağlamıştır. Çabaları onun baştercümanlığa müteakiben Boğdan ve Eflak voyvodalıklarına atanmasının önünü açmıştır. Tüm bu çalışmaları ve kariyerinde adım adım ilerlemesi, makamının meşruiyetinde âmil olsa da babasının Voyvoda olması en önemli etkindir. Zira sadakat ve güven telkin eden bir aileden gelmek diğer hususların üstündedir. Ancak yüksek mevkiler siyasi istikrarsızlığı ve sadakat sorgulamalarını da beraberinde getirmiştir. İpsilanti'nin voyvodalığı döneminde Rusya yanlısı bir politika izlemesi ve nihayetinde 1806'da görevden alındığında Rusya'ya sığınması, Fenerli beylerin Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya üçgeninde sıkışmalarını tüm sarahatiyle ortaya koyar. Bu durum Babıâli'nin yeteneklerine rağmen dış bağlantıları olan bu sınıfa duyduğu güvensizliği pekiştirmiştir.

İpsilanti ailesinin kaderi daha sonra Yunan İsyan hareketinde Filiki Eterya'da oynayacağı rolle birleştiğinde, kopuş sürecinin de bir parçası haline geldiği görülmektedir. Sonuç olarak, Konstantin İpsilanti örneği, Osmanlı bürokrasisinin çok kimlikli yapısını, 19. yüzyıl diplomasisinin karmaşık ağlarına iyi bir örnektir. Fenerliler, bir yandan Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının vazgeçilmez bir unsuru olurken, yabancı devletlerle olan ilişkileri nedeniyle bir "güven açığı" teşkil etmiş ve nihayetinde 1821'deki isyan hareketiyle ayrıcalıklı konumlarını kaybetmişlerdir.

⁴³ BOA, C. Maliye (ML), 410/1791. Eski Voyvoda'nın Eflak'ta görev yaptığı zaman kazandığı servetiyle yaptırmış olduğu bu yapı 75.000 guruşa satılmıştır. 45.000 guruşu Ordu-i Hümayun hazinesine ödenmişti.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines how non-Muslim Ottoman subjects assumed active roles in state administration through the Phanariots (Fenerli Rum), who occupied a special place within the multinational structure of the Ottoman Empire. The life and duties of Konstantin Ipsilanti, a significant figure in the transformation of Ottoman bureaucracy particularly in the late 18th and early 19th centuries, constitute a key example for understanding both Ottoman modernization and the political ruptures in the Balkans. The article centers on Ypsilantis's rise from dragoman of the Imperial Divan to voivode, revealing the political, cultural, and diplomatic influence of the Phanariots during this process.

For a long time, Muslim Turks predominated in the military and administrative ranks of the Ottoman Empire. However, from the late 17th century onwards, particularly as translation activities and diplomatic correspondence gained importance, multilingual non-Muslim communities began to rise in state service. At this point, Phanariot Greek families—such as Mavrocordatos, Ghica, Callimachi, and Ipsilanti—became indispensable to Ottoman administration through their roles as interpreters and ambassadors. The appointment of Panayotis Nicousios from Chios as Chief Dragoman of the Imperial Divan in 1661 following the Cretan Campaign is considered the symbolic beginning of this ascent. Subsequently, Alexander Mavrocordatos's success during the Karlowitz negotiations consolidated the Phanariots' effectiveness in the diplomatic arena.

Despite the negative behavior of the Ipsilanti family, four families considered more loyal were selected, and a regulation known as the *Hanedân-ı Erba'a Kânunnâmesi* (Statute of the Four Families) was established in January 1819 for appointments to the voivodeships of Wallachia and Moldavia and the dragomanships of the Imperial Divan and the Fleet. This situation continued uninterruptedly for approximately two centuries until the Greek Revolt of 1821.

The Ipsilanti family, to which Konstantin Ipsilanti belonged, though relatively less prominent among the Phanariots, assumed important roles in the Ottoman state apparatus in the late 18th century. His father, Alexander Ipsilanti, was appointed Chief Dragoman of the Imperial Divan in 1774, subsequently serving in the voivodeships of Wallachia and Moldavia. These positions demonstrate that Phanariot families undertook not only translation but also administrative responsibilities in provincial governance. Constantine Ipsilanti stands out with his career built upon this foundation. Born in Istanbul in 1760,

he was sent to Austria at a young age to learn French. This European education proved decisive in his future translation activities.

Konstantin Ipsilanti began his service as dragoman in the Imperial Divan during Sultan Selim III's reign and translated the military works of Vauban and Bédidor into Turkish. These translations—Fenn-i Harb, Fenn-i Lağım, Darben ve Def'an Muhasara ve Muharese-i Kılâ'-i Husûn—brought Western-sourced content to Ottoman military technique and fortification training. These works contributed to the theoretical infrastructure of the Nizam-ı Cedid (New Order) army established within the framework of Selim III's reform policies, becoming an early example of Ottoman military thought's orientation toward the West. The difficulties experienced in finding equivalents for French technical terms are also significant in demonstrating the transformation process of Ottoman scientific language. In this respect, Ipsilanti was not merely a translator but one of the cultural intermediaries of Ottoman modernization.

Appointed Chief Dragoman of the Imperial Divan in 1796, Ipsilanti became Voivode of Moldavia in 1799 and Voivode of Wallachia in 1802. His appointment to these positions reflects the relationship of trust that Phanariot families established with the Ottoman central bureaucracy. However, these appointments also represent a political policy initiated by the Ottoman State following its loss of confidence in local voivodes in the Balkans. After Dimitrie Cantemir's flight to Russia in 1711, the Ottoman administration began transferring voivode positions in the region from local Romanian nobility to Phanariot Greek families. Thus, the Phanariots assumed a strategic role in Balkan administration as an intermediary class both loyal to the Ottoman center and proficient in European languages.

Ipsilanti's period as Voivode of Wallachia (1802-1806) coincided with an intensifying Ottoman-Russian rivalry. During this period, Ottoman policies of rapprochement with French diplomacy and Russia's influence in the Balkans complicated Ipsilanti's position. Sebastiani, France's ambassador to Istanbul, pressured the Sublime Porte to dismiss Ypsilantis, whom he viewed as pro-Russian, and his service was terminated in 1806. Russia reacted to this dismissal, demanding Ipsilanti's reinstatement. However, Konstantin fled to Russia before the dismissal order and later returned to Wallachia with the Russian army in late 1806. This event laid the groundwork for questioning the loyalty of Phanariots in the Ottoman center and ultimately led to the removal of all Phanariot families from office in 1821.

The Ipsilanti family later became active in the Greek independence movement as well. Konstantin' son, Alexander Ipsilanti, became one of the figures who initiated the Greek Revolt through the Filiki Eteria society he founded in 1821. Thus, the transformation of a family that had served in the highest ranks of Ottoman bureaucracy into a nationalist movement opposing the empire within a few generations clearly reflects the political contradictions of the period.

In conclusion, this study reveals the dual position of the Phanariots in Ottoman administration through the example of Konstantin Ipsilanti. On one hand, as interpreters and administrators serving the Ottoman center, they contributed to the modernization process; on the other, they led to a "trust problem" due to their relations with European powers. Ipsilanti's translation, voivode, and diplomatic activities demonstrate how the intermediary role played by non-Muslim elites in the multi-identity structure of the Ottoman state connected with processes of modernization and fragmentation. Therefore, this biographical examination constitutes a valuable example not only for understanding Ottoman diplomatic history but also the network of international relations at the end of the 18th century and the concept of cultural translation.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Maliye (C.ML.), 410-1791

Hatt-ı Hümayun (HAT), 246-1384, HAT. 131- 5428 HAT. 264-15288, HAT 1497-17, HAT nr. 15909, HAT. 25-14489, BOA, HAT, 1645- 22, HAT, 174/7562

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.), 874/17

Araştırma ve İncelemeler

Ahmet Vasıf Efendi: *Mehasinü'l-Asar ve Haka'iku'l-Ahbar Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)*, haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.

Arş, L. G.: "On the Life in Russia of the Greek Patriotic Family of Ypsilanti", *Balkan Studies*, XXVI (1986).

Aydın, Bilgin: "Divan-ı Hümayun Tercümanları ve Osmanlı Kültür ve Diplomasindeki Yerleri", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XXIX (2007).

- Bayram, Ümmügülsüm Filiz: “The Uprisings and Occupations in Iași and Bucharest During the Ottoman-Russian War of 1768-1774”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 86 (Ekim 2025), 363-383.
- Bedir, Ömer: “The Phanariote System in Moldavia and Wallachia Under the Ottoman Rule”, *Journal of Social Sciences*, V/2 (2022).
- Belge, Hadi: *Aristarki Ailesi: Osmanlı Bürokrasisinde Yeni Fenerliler*, İstanbul: Nobel Yayınevi, 2022.
- Belge, Hadi: “Eflak ve Boğdan'da Fenerli Beyler Dönemine Geçiş Süreci: Mihail Rakoviça (1703-1744)”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, IX/16 (2024), 406-432.
- Beydilli, Kemal: *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1995.
- Çiftçi, Cafer: “Bâb-ı Âli'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)”, *Uluslararası İlişkiler*, VII (2010), 30-39.
- Ertekin, Işık Eğrioglu: *Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)*, (Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne, 2023.
- Eyice, Semavi: “Fethiye Camii”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XII (1995), 460-462.
- Fuchs, Olivier: “The Seal of the Phanariot Prince Constantine Ypsilantis as Voivod of Moldavia”, *Plural – History, Culture, Society*, XII/1 (2024).
- Georgescu, Vlad: *Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750-1831*, New York: Columbia University Press, 1971.
- Günay, Necla: “Filiki Eteryâ Cemiyeti”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, VI/1 (2005), 263-268.
- İhsanoğlu, Ekmelettin: *Başhoca İshak Efendi*, İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2023.
- Maxim, Mihai: “Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIV, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 320-321.
- Mihaela, Năstase Gheorghe: “The Role and Contribution of the Phanariot Rulers within the Academy of Bucharest”, *IJASOS-International E-Journal of Advances in Social Sciences* VI, no. 17 (2020), 706-715.
- Orhonlu, Cengiz: “Tercüman”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, XII/1, İstanbul, 1991, 171.
- Patrinelis, C. G.: “The Phanariots Before 1821”, *Balkan Studies*, XLII/2 (2001), 177-198.
- Phillou, Christine: *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*, London: University of California Press, 2011.
- Phillou, Christine: “Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance”, *Comparative Studies in Society and History*, LI/1 (2009), 152-171.

- Sözen, Zeynep: *Fenerli Beyler, 110 Yılın Öyküsü (1711-1821)*, İstanbul: Aybay Yayınları, 2000.
- Sözen, Zeynep: “Shifting Priorities: Napoleon’s Egypt Campaign, Constantin Ypsilanti and the Porte”, *Analele Universității Creștine “Dimitrie Cantemir”*, București, Seria Istorie – Serie nouă, Anul 2, Nr. 1-2 (2011).
- Stamatiadis, E.: *Viografíai ton Ellínon megálon dierminéon tou Othomanikou Krátous*, Atina, 1865 (erişim tarihi: 01.10.2025).
- Şahin, M. Süreyya: “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XII (1995), 342-344.
- Şehsuvaroğlu, Haluk: *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1952.
- Tellan, Elif Bayraktar: “Bir Osmanlı Müverrihi: Athanasios Komnenos Hypsilantis”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, XXXV/2 (2018), 176-183.
- Uyanık, Feyzullah: *Tuna’nın Kuzeyine Yönelik Osmanlı Siyaseti ve Eflak-Boğdan Özerkliğinin Restorasyonu (1774-1834)*, Ankara: TTK Yayınları, 2020.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “On Sekizinci Asırda Buğdan’a Voyvoda Tayini”, *Tarih Semineri Dergisi*, I (1937), 25-33.
- White, Charles: *Three Years in Constantinople*, C. II, London, 1846.
- Vintilă-Ghițulescu, Constanța: “A Wallachian Boyar in Emperor Joseph II’s Court,” *Journal of Early Modern History* 24 (2020), 341-362, <https://doi.org/10.1163/15700658-12342651>.

EKLER

Resim 1: Konstantin İpsilanti'nin Eflak Voyvodalığı'ndan mührü. **Bende-i Hüdâ Kostantin.**

TS.MA.e, 874-17 3 Rebiülahir 1218 (23 Temmuz 1803) tarihli tahrirden.

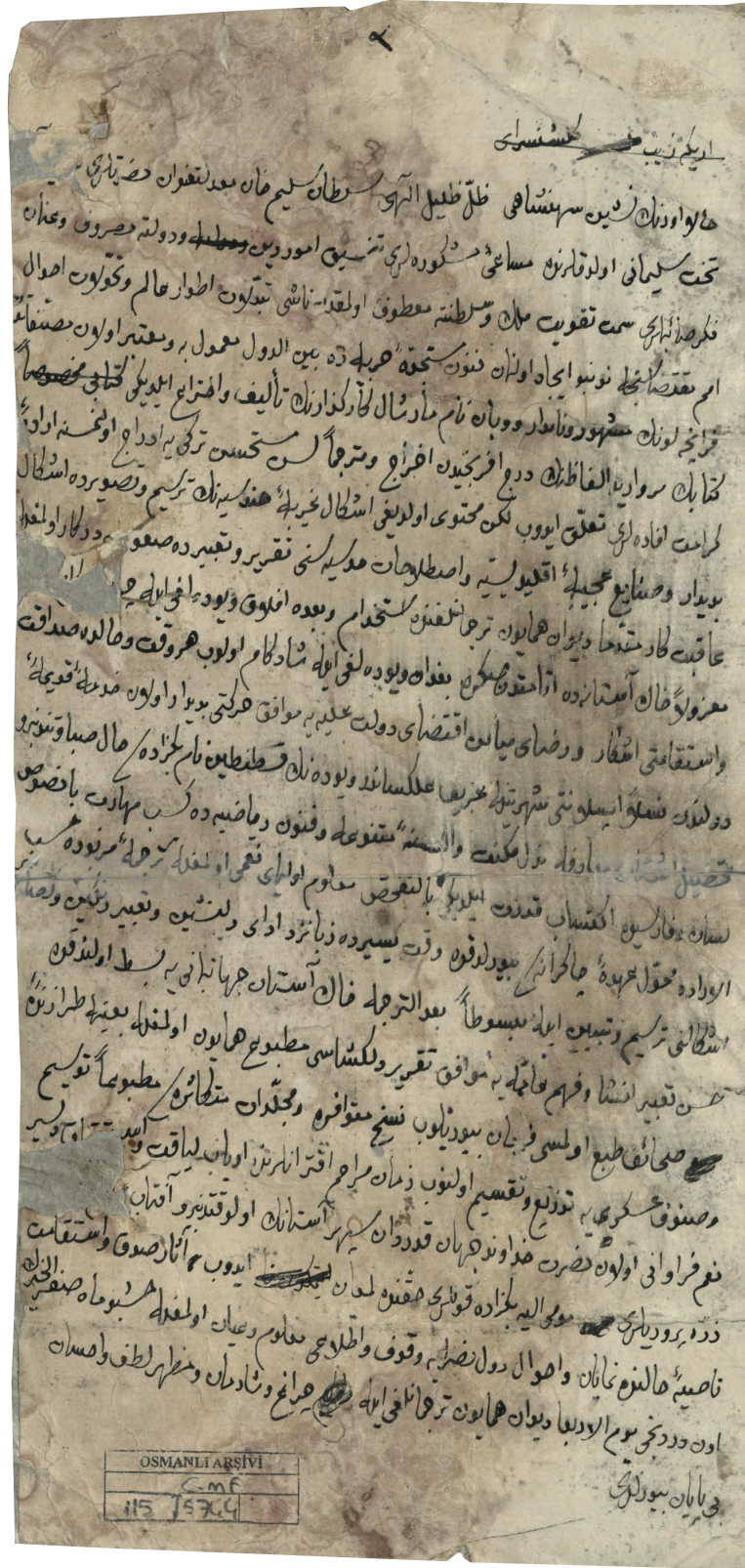
Resim 2: İpsilanti'nin Kiev'deki Mezarı

Resim 3: Eflak Voyvodalığı'na tayini sonrası Bâbü'lî'ye kabul töreni.
(Haluk Şehsuvaroğlu, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gaz. Yay., 1952 s. 181-184)

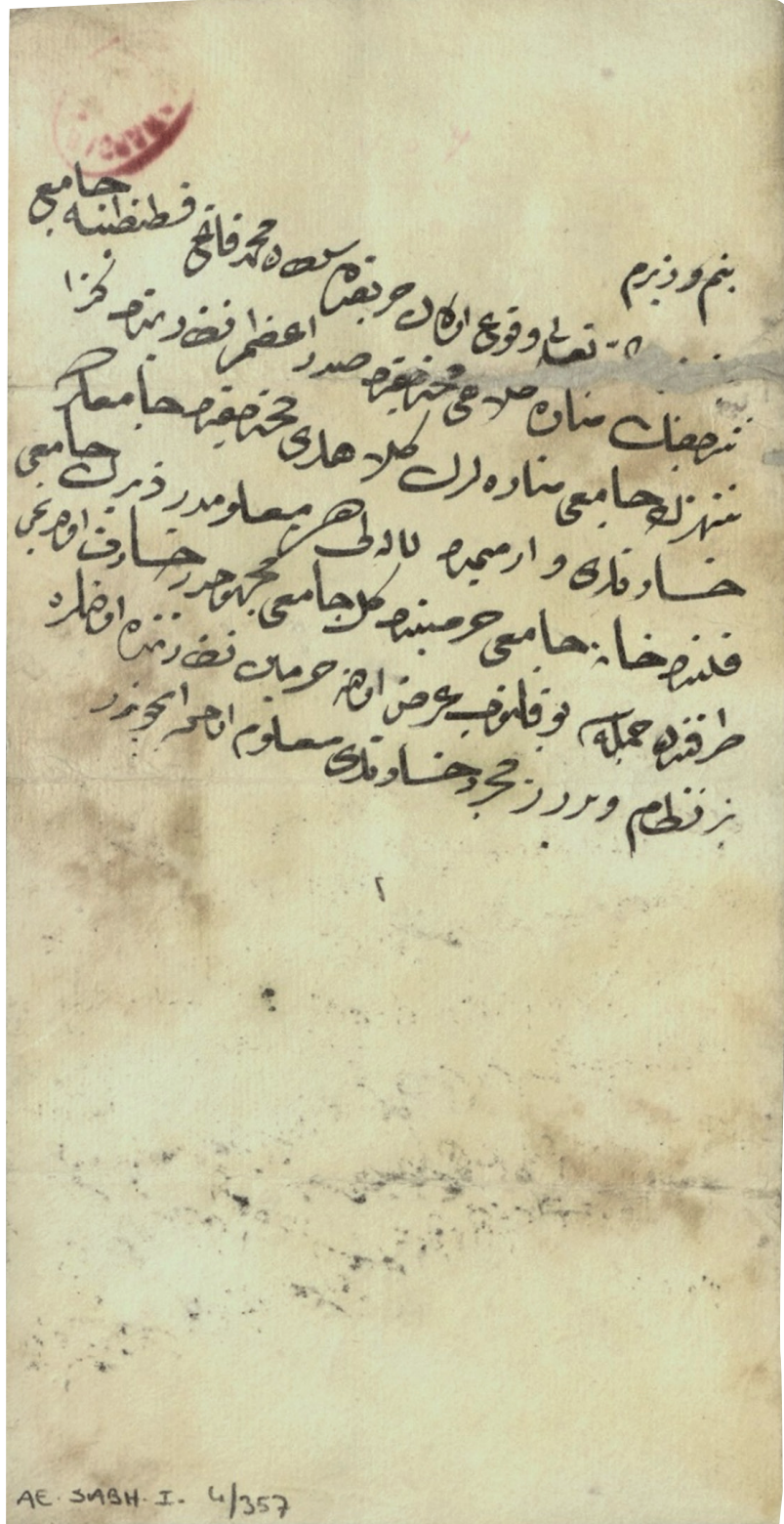
Resim 4: III.Selim'in rafında sağ altta İpsilanti'nin çevirisi olan Vauban tercümeleri bulunmaktadır
(Konstantin Kapıdağlı - III. Selim, 1803. Milli Saraylar Topkapı Sarayı Müzesi nr.17/30)

Resim 5: Kitap çevirilerini tamamlamasından sonra Konstantin İpsilanti'nin Divan-ı Hümayun tercümanlığına tayin olunması

BOA, C.MF, 115/5744

ZEYREK TARİHİNE BİR DERKENAR
A HISTORICAL DOCUMENT ABOUT ZEYREK

Belge Çevirisi/Translation of the Archival
Document

* Dr., Devlet Arşivleri Başkanlığı,
Ankara/Türkiye

ORCID ID: 0000-0003-0290-1307

E-posta/E-mail: degirmenci7516@gmail.
com

I. Abdülhamid zamanında Cibali'de çıkan ve tarihe "Harîk-i Kebîr"¹ olarak geçen bu büyük yangın nedeniyle camilerdeki tahribatı detaylıca öğrenmek isteyen Sultan mabetlerin hasar alan ve tamire muhtaç kısımlarının etraflıca araştırılarak arz edilmesini kendi el yazısı ile kaleme aldığı ve literatürde "Beyaz Üzerine Hatt-ı Hümayûn" ile anılan vesika ile talep etmiştir.

[1782]

Salih DEĞİRMENCİ*

Benim Vezîrim

[Bi-hikmeti'l-lâhi] te'âlâ vukû' olan harîkde Sultân Mehmed Fâtih-i Kostantiniyye Câmi'-i Şerîfi'nin minâre külâhı muhterikdir. Sadr-ı a'zam nezâretinde kezâ Şehzâde Câmi'i minârelerin[nin] külâhları muhterikdir. Câmi'lerde hasâretleri var mıdır? Lâleli dahi ma'lûmdur. Zeyrek Câmi'i, Kalenderhâne Câmi'i Haremeyn'dir. Gül Câmi'i mechûldür. Hasâret oldu mu? Tarafından cümlesi yoklanub arz oluna. Haremeyn Nezâreti'nde olanlara bir nizâm viririz. Mücerredd hasâretleri ma'lûm olmak içündür.

¹ Yangının detayları için bk. Hüsamettin Aksu, *Lehîbü'l-ukalâ fî fikri'l-gurebâ 1782 Yılı Yangınları [Harîk Risâlesi 1196]*, (İstanbul İletişim Yayınevi, 1994).

KİTÂBİYAT
BOOK REVIEWS

Çanakkale Savaşı'nda Alman Bahriyeliler

Yusuf Ziya Altıntaş, İstanbul:

Küre Yayınları, 2024.

(360 sayfa ISBN 978-625-6624-12-2)

Mustafa GENCER*

Giriş: Çanakkale Harekâtının Özeti

Birinci Dünya Savaşının başlarında Osmanlı Devleti Aralık 1914'te Ruslara karşı Kafkas Cephesi'nde olumsuz neticelenen Sarıkamış harekâtının hemen akabinde 1915 yılının başlarında İngiliz-Fransız müttefik ordusunun Çanakkale'ye saldırısı ile karşı karşıya kalmıştı. İtilaf güçlerinin 19 Şubat 1915'te başlayan deniz harekâtında 18 Mart'a kadar geçen dönemde boğazın girişinde bulunan Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları ile, Anadolu yakasındaki Kumkale ve Orhaniye tabyalarını tahrip eden İngiliz-Fransız filosu Osmanlı topçu atışları ve mayınlar nedeniyle Çanakkale'den geçemediler. 25 Nisan'dan itibaren Gelibolu Yarımadası'na altı ayrı yerden ve Asya kıyısındaki Kumkale'ye çıkartma yapan Fransız ve İngilizler; Arıburnu'nda Anzak kuvvetleriyle kıyıya

Kitap Değerlendirmesi/Book Review

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

ORCID ID: 0000-0002-9120-1654

E-posta/E-mail: mustafagencer1@hotmail.com

çıkılmışlar ve burada Türk kıyı müdafileri ile temas kurmuşlardı. Ancak Seddülbahir ve Anzak kıyı başlarının küçüklüğünün ve lojistik kapasitesinin olmadığını geç fark eden İngilizler, Anzak mevzilerinin hemen kuzeybatısındaki Suvla Koyu'na çıkartma planları geliştirdiler. Ağustos sonunda bu bölgeye yapılan en büyük İngiliz hücumu da sonuca ulaşamayınca İtilaf kuvvetleri Ocak 1916'da Gelibolu'yu tahliye kararı verdiler.

Çanakkale'de Alman Bahriyeliler

Bu yazının konusu olan “Çanakkale Savaşı'nda Alman Bahriyeliler” başlıklı çalışma İstanbul Üniversitesi'nde doktora tezi olarak 2022 yılında tamamlanmış ve daha sonra başlıkla ilgili iki bölümü esas alınarak kitap olarak basılmıştır. Giriş ve sonuç kısımları dışında kabaca iki kısımdan oluşan 360 sayfalık eserin birinci kısmı (1-184) Çanakkale Boğaz savunması tertibatında görev alan Alman bahriyelilerin bölgeye gelişleri, istihdamları, Çanakkale tabyalarına dağılımları, boğaz savunmasının güçlendirilmesindeki rolleri, İtilaf filosunun saldırıları, 18 Mart harekâtı, bu harekâtın sonuçları ve yansımaları ile kara savunmasına hazırlık konularını içermektedir.

Osmanlı donanmasında görev alan Alman bahriyelilerin cepheye yönelik etkinliğine ayrılan ikinci kısımda (185-334) ise Osmanlı Donanmasını modernleştirmek üzere 1912 mayısından itibaren İstanbul'da bulunan İngiliz Amiral Arthur Limpus'un ayrılmasından başlayarak Alman bahriyelilerin değişik kademelerde Osmanlı donanmasına dahil olmaları ve operasyonlara katılmaları, kara savaşlarında endirekt atış desteği, gözlem, haberleşme, denizaltı desteği ve bahse konu Alman desteğinin değerlendirilmesi konularını içermektedir.

Eserin içindekiler kısmı ve metin içi başlık numaralandırması optik olarak daha netlikte olabilirdi. Birinci kısımda ele alınan Boğaz savunması tertibatında görev alan Alman bahriyelilere (Usedom/Merten komutasında) dair konular 1-6. bölümleri, İkinci kısımda devam eden numaralandırma ile 7-13. bölümlerde işlenen Osmanlı donanmasında görev alan Alman bahriyeliler ve cepheye etkileri (Souchon komutasında) takip etmiş, alt başlıklar da buna göre kısmen kronolojik kısmen tematik düzenlenmiştir. Eserin ilgili kısımlarına serpiştirilen haritalar, resimler, tablolar ve belgeler ile siperlere, savaş

gemilerine, anıt mezarlarına vs. ait görseller, açıklamalar ve kaynak bilgileriyle birlikte bolca ve yerinde kullanılmıştır. Bu görsel malzeme konuyu anlamaya ve okuyucunun zihninde bir imaj oluşturmaya yardımcı olmaktadır. Oldukça hacimli olan bu çalışmanın sonuna konu ve kişiler dizini de eklenmiştir.

İçerik Özeti ve Katma Değer

Eserde öncelikle henüz Almanya ile ittifakın hemen akabinde ve Osmanlı'nın fiilen savaşa dahil olduğu 29 Ekim 1914 öncesinde, yani 1914 yılının ağustos ayında Almanya'dan gelen subayların Çanakkale'yi tahkim çalışmaları aktarılmıştır. Ardından 1915 Şubat/Mart'ına kadarki Deniz savaşları ve Nisan'dan itibaren 9 Ocak 1916'ya kadar süren kara çıkartması ve kara savaşları ile savaşın sonuna kadar Boğazları koruma tedbirleri Alman bahriyeliler merkeze alınarak ele alınmıştır. Aynı şekilde cephedeki zaferlerin ve kazanımların Türk ve Alman taraflarınca “paylaşımı” tartışmalarına da yer verilmiştir. (s. 13-14)

Cephenin komuta kademesinde iki Alman amiralin ismi dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Boğazlardan sorumlu Sahil İstihkâmâtı ve Torpil Kıtaatı Müfettiş-i Umumisi sıfatıyla Amiral Guido von Uedom, diğeri ise Başkomutanlık Vekaleti'nin Çanakkale'deki temsilcisi Amiral Merten'dir. İki komutan Çanakkale için oluşturulan özel Alman birliğinin 1914 Ağustos ayından Kasım 1918'e kadar cephenin tahkimi, muharebe ve muhafazası ile birliklerin eğitimine katkıları bağlamında incelenmiştir.

İmparator II. Wilhelm'in direktifiyle 15 Ağustos 1914'te Türk-Alman savaş hedefleri çerçevesinde sahil istihkamlarının takviye edilerek Boğazların savunmasının savaşa hazır hâle getirilmesi ve böylece Osmanlı'nın savaşa girişinin temelini oluşturulması amacıyla “Alman İmparatorluk Donanması Türkiye Özel Kumandanlığı” (Sonderkommando der Kaiserlichen Marine in der Türkei) teşkil edilmiştir. Türkiye'ye gönderilmek üzere yeni kurulan bu özel birliğin Osmanlı Devleti'nin talebi üzerine gerçekleşmediği, hatta henüz tarafsız olan Osmanlı hükümetini zora soktuğu İstanbul'daki Alman Deniz Ataşesi Hans Humann tarafından da teyit edilmiştir. (s. 26) Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi Rus limanlarına Alman/Osmanlı

saldırısı ile gerçekleştiği göz önünde bulundurulursa bu durum detaylı incelemeye namzet bir konudur. Zira Mustafa Aksakal bu konuda Almanya'nın başlangıçta Osmanlı'yı olası bir ittifak için yetersiz görmesi ve Rusya'ya karşı ona ihtiyaç duymamasını, Osmanlı Devleti'ni zorla savaşa sürüklediğinin bir kanıtı olarak ileri sürmektedir. Ancak Osmanlı Devleti tarafsız kalmakla birlikte Almanya ile İttifak anlaşmasını imzaladığı 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etmiştir. Bu anlaşmanın er ya da geç bir savaş ihtimalini beraberinde getirdiğini hesaba katmak gerekmektedir.

Ağustos sonunda sivil kıyafetleriyle İstanbul'a ulaşan ve Amiral Usedom emrine girecek olan kumandanlık personelinin sayısı kısa zamanda 700'e vasil olmuştur. Osmanlı topçu mühendis subayı ve telemetre uzmanı olarak ağustos ayında bir süreliğine Çanakkale'de görevlendirilen Eyüp Bey, kıtaata gelen bu Almanlar hakkında “adeta onların müstemlekesi olduk” sözleriyle pek olumlu görüş beyan etmemiştir. (s. 40)

Çanakkale'ye gelen Alman askeri varlığının sahadaki konumu hakkında başlangıçta kargaşa ve belirsizlik ortaya çıkmıştı. Almanlar kendilerini görev yerlerindeki tüm topçu ve deniz birliklerinin komutanı olarak görürlerken, Osmanlı subayları ise Alman subaylarına danışman müfettiş olarak bakmaktaydılar. Amiral Merten dahi henüz 3 Eylül 1914'te görev sahası ile ilgili belirsizliğe dikkat çekmiş, Alman subay ve bahriyeli askerlerin kullanımının Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Bey'in onayına bağlı olmasının kendi görev tanımına aykırı olduğunu belirtmiştir. Bu ilk dönemde komuta kademesindeki bu karışıklığı doğal görmek icap eder. Ancak Alman Genel Karargâhı'nın ittifak ilişkisine dayanarak Osmanlı ordusunun savaş yönetiminde etkin olmak istediği görülmektedir. (s. 42-44) Özellikle belirtmek gerekir ki savaş öncesi bu tür as-üst ilişkilerindeki hiyerarşik belirsizlikler askerî operasyonlar esnasında ortak hedefte odaklanmaya evrilmiştir. Nitekim yazarın belirttiği üzere Alman Amiralleri Usedom ve Merten ile Cevat Paşa'nın, deniz muharebeleri döneminde Çanakkale Boğazı'nın denizden savunulmasının üst komuta kademesini oluşturdıkları görülmektedir. Savunma planını şekillendiren Cevat Paşa'nın iki Alman meslektaşısı ile birlikte çekilmiş meşhur fotoğrafı Boğaz savunmasının simgesi olmuştur. Altıntaş'ın

tespitine göre 18 Mart akabindeki süreçte Boğaz savunmasında Alman komutası daha etkili olmuştur. (s. 49)

Üçüncü bölüm (s. 51-82) Amiral Merten komutasındaki Alman birliklerin Çanakkale'ye gelişine dairdir. Çanakkale'ye gelen Alman subay, astsubay ve askerleri Türk üniformalarıyla ilk etapta Orhaniye, Ertuğrul, Dardanos, Hamidiye, Kilitbahir, Mecidiye, Namazgâh tabyalarına dağıtılmışlardır. Ayrıca 1914 Eylül ayı ortasına kadar mayın ve diğer savaş malzemelerini içeren 19 vagon malzeme İstanbul'a ulaşmıştı. Carl Mühlmann, gelen Alman subaylarıyla Osmanlı birliklerinde Eylül ortalarından itibaren yoğun atış talimi, haberleşme, geri hizmetler ve benzeri konularda eğitim faaliyeti başladığını belirtmektedir. Nitekim Boğazın Alman topçularıyla tahkimi İngiliz gözlemcilerin dikkatini çekmiş ve bu şartlarda Çanakkale'yi geçmenin daha zor olacağı not edilmiştir (s. 58) Buradan anlaşıyor ki, 1914 yılı ağustos ayından itibaren Çanakkale'ye gelen Alman asker, subay, komutan ve mühimmat ile gerek eğitim, takviye, disiplin, organizasyon ve gerekse manen Osmanlı ordusunun savaşma kabiliyeti ve savunma gücü artmıştır. Bu önemli katkı ilerideki deniz ve kara savaşı operasyonlarına da yansımış olup takdire şayandır.

Boğazı savunma hazırlıkları bağlamında öncelikle Boğaz girişinin iki yakasındaki tepelere Yarbay Heinrich Wehrle komutasında 15 cm'lik sekiz ağır sahra obüs bataryası yerleştirilmiş ve bunlar deniz muharebelerinde Müstahkem Mevki'ye başarılı şekilde yardım etmişlerdir. Bu yardım ve destek dört başlık altında sıralanacak olursa; ilk olarak, Almanya'dan gelen birliklerden mayın arama ve dökme için özel bir mayın birliği oluşturulmuştur. Bu birlik Şubat 1915'e kadar Boğaz'a 334 mayın dökmüştü. İkinci olarak, Osmanlı Donanması'na ait gemilerden 15 cm'lik seri atışlı modern toplar sökülerek Boğaz'ın iki tarafındaki mevzilere yerleştirilmişlerdi. Üçüncü olarak; Mesudiye, Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis gibi gemilerden düşman filosuna ateş takviyesi planlanmıştı. Dördüncü olarak, her iki yakada düşman gemilerine hedef şaşırtmak amacıyla farklı bölgelerde sahte toplar tesis edilmişti. (s. 69-71)

Savunma hazırlıklarının işlendiği bu üçüncü bölümü Şubat 1915'ten itibaren başlayan operasyonları ele alan dördüncü bölüm (83-115) izlemektedir. İtilaf filosunun yoğun deniz saldırılarını konu

edinen bu bölümde öncelikle Osmanlı Devleti'nin savaşa girişini takip eden birkaç gün içinde İtilaf donanmasının 3 Kasım 1914'te boğaz girişindeki tabya ve kaleleri hedef alması anlatılmıştır. Düşman filosunun boğaz önünde adeta nöbet tuttukları, Limni, Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos) gibi adaları bir üs hâline getirdikleri Osmanlı karargahınca takip edilmekteydi. Düşmanın 16 büyük harp gemisi ile yaptığı 19 Şubat saldırısı Osmanlı tarafında endişeye sebep olmuştur. İtilaf filosunun Boğazı geçmek ve İstanbul'a varmak için giriştiği bu ilk teşebbüs padişah ve Osmanlı Hükûmetinin Anadolu'ya, öncelikle Sakarya'ya taşınması fikrini beraberinde getirmiştir. Nitekim Amerikan Elçisi Henry Morgenthau'ya göre de İstanbul'da İtilaf saldırısının başarılı olacağına dair bir endişe hâkimdi ve gerektiğinde padişah ve diplomatik misyonları Anadolu'ya götürecek iki tren hazırlanmıştı. (s. 108-111) Bu İtilaf saldırısında kayıtlara geçen ilk kayıp Alman askerlerinden Batarya Komutanı Woermann olmuştur. Ancak Birinci Ordu Komutanı Liman von Sanders İtilaf filosunun İstanbul'a doğru olası hareketini önlemek için de gerekli tedbirlerin alındığını belirtmiştir. Amiral Usedom da müteakip 25 Şubat deniz hareketinin da İtilaf donanması için başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmiştir.

18 Mart saldırısından önce Enver Paşa'nın daveti üzerine cepheyi ziyaret eden Morgenthau da asker yoğunluğu itibarıyla yaptığı sınıflandırmaya göre “Almanlardan” müteşekkil Hamidiye ve “Türklerden” müteşekkil Dardanos tabyalarındaki hazırlık ve motivasyonu gördükten sonra Cephe sathında İstanbul'daki havanın hâkim olduğunu belirtmiştir. (s. 113-114)

Eserin 100. sayfasında şubat ayındaki iki yoğun ardıl deniz harekâtından sonuç alamayan İtilaf filosunun daha 18 Mart'taki büyük karşılaşma öncesinde ilk amfibik harekâtı düzenlediği belirtilmektedir. Bu bilgi ise Türk tarihçiliğinde genel kabul gören 18 Mart'a kadar deniz, sonra 25 Nisan'dan itibaren kara harekâtından müteşekkil addedilen “Çanakkale kronolojisi”ni kısmen revize etmektedir. İtilaf kuvvetlerinin Kumkale ve Seddülbahir'e yaptıkları sistematik bombardıman, Türk birliklerinin bölgeye yaklaşmasına mâni olduğundan düşmanın küçük çıkarmalarla tabyalardaki top ve cephaneliklere zarar vermesi engellenemiyordu. Bombardıman edilen boğaz girişindeki kale tabyalarını tam olarak etkisiz hale getirme amacını taşıyan bu küçük çıkartma teşebbüsü verdirilen kayıplar göze alındığında

dikkati şayandır. Henüz 4 Mart 1915'te Kumkale'ye yapılan İtilaf çıkarma teşebbüsü püskürtülerek düşman tarafına 400 askerden ölü ve yaralı 70 kayıp verdirilmiştir. Amiral Usedom bu teşebbüste ele geçirilen malzemenin incelenmesinden İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'de uzun erimli bir mücadele için hazırlıklarını tespit etmiştir.

Beşinci bölüm (115-153) 18 Mart zaferini ve İtilaf filosunun 100'ü aşkın lojistik gemi, kruvazör, zırhlı ile başlattıkları büyük harekâtı Alman bakış açısıyla konu edinmiştir. Olayları adeta ânı yaşar gibi aktarmış olması esere farklı bir sürükleyicilik ve özgünlük katmıştır. Bu cephede yeni savaş aleti olarak ilk kez uçakların kullanılarak cephe hakkında havadan anlık bilgi alınması saldırının sadece denizden yapılmasında etkili olmuştu. Alman subaylarının organizasyon katkısı ile Boğaz tahkim edilmiş ve atışa hazır 230 top, seyyar obüs bataryaları ve Boğaz'a dökülen mayınları korumak üzere set bataryaları tesis edilmişti. Havacı Üsteğmen Erich Serno ile Deniz Yüzbaşı Karl Schneider'in 18 Mart sabahı yapmış oldukları gözlem uçuşu İtilaf filosunun harekâtına işaret etmişti. (s. 120)

Fransız zırhlısı *Bouvet*, İngiliz *Irresistible* ve *Ocean*'in batmasıyla geri çekilen İtilaf donanmasına karşı mücadeleyi Müstahkem Mevki Karargâhı gözetleme mevkiinde Amiral Usedom, Merten ve Cevat Paşa birlikte takip etmişlerdir. Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Selahaddin Adil Bey'in hatıratında “Saat 16.00 sıralarında yanımda bulunan Amiral Merten'in büyük bir sevinçle ve yüksek sesle ‘Schiff, Schiff (gemi, gemi) yatıyor!’ derken, Yarbay Wehrle de *Ocean*'in batmasına dair raporunda bataryalarda ki ‘Allah Allah’ nidalarıyla yaşanan sevinci aktarmıştır. (s. 122-3)

Düşman donanmasına ait üç zırhlının batması ve *Inflexible*'in ağır hasara uğraması Türk Tarih yazımına göre Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar sayesinde mümkün olmuştur. Amiral Usedom ise Nisan ayında kaleme aldığı raporunda, 18 Mart günü üç geminin batırılmış olması başarısının öncelikli olarak topçulara yazılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı şekilde Erenköy Ağır Topçu Bölge Komutanı Yarbay Wehrle, *Bouvet*'in hızlı batmasına neden olan hasarın Hamidiye Tabyası'ndan ağır topçu ateşiyle olduğunu belirtmiştir. Aradan yıllar geçtikten sonra Çanakkale'deki savaşı ele alan Alman resmî tarihinde başarıyı paylaştıran bir tavır gözlenmektedir. (s. 127)

Tophaneli Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey komutasındaki Nusret mayın gemisi 7-8 Mart 1915 gecesı Erenköy koyuna 26 mayın dökmüştü. Mayın Grup Komutanı Hafız Nazmi ve Alman Torpidocu Rudolph Bettaque ile birlikte Alman Donanma Başmühendisi Arnholdt Reeder 7 Mart günü mayın dökmek için gereken hazırlıkları yapmak üzere Nusret mayın gemisinde bulunmaktaydı. Hava Yüzbaşı Serno anılarında bu mayınlardan bir kısmının kısa süre önce Ruslar tarafından Trabzon önlerine dökülen ve hızlıca Çanakkale'ye nakledilen mayınlar olduğunu belirtmektedir. Nara'dan hareketle Anadolu sahillerinden Çanakkale'ye kadar düşman donanmasına görünmeden mayın dökme işlemi tamamlanmıştı. Buna göre, Türkiye'de dile getirilen Çanakkale anlatısında yer alan Nusret'in mayınları 18 Mart'ın bir gün öncesinde döktüğü gerçek durumu yansıtmamaktadır. (s. 129-130)

Çanakkale zaferi *Tanin*, *İkdam*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr* gibi önde gelen Osmanlı gazetelerinde gerek savaşın gidişatı gerekse İslam dünyasında meydana getirdiği coşku bakımından yer almıştır. İstanbul'daki Alman elçisi Wangenheim ise raporunda, nedenini anlamakla birlikte, “Hiçbir gazetede zaferdeki Alman yararlılığından bir ima bile yer almıyor” diye yazmıştır. (s. 146)

Zaferin paylaşılması veya sahiplenilmesi konusunda anlaşmazlık bulunmaktadır. Kuşkusuz askerî operasyonların ardında siyasi ve sosyolojik etmenler bulunmaktadır ve askerî bir başarının sahiplenilmesi – başarısızlığın sahiplenilmemesi kadar- doğaldır.

Anadolu Hamidiye Komutanı Yarbay Wossidlo da 18 Mart'a dair raporunda Alman ve Türk top mürettebatı ile cephanecilerin örnek bir iş birliği sergilediklerini belirtmektedir. (s. 133) Deniz muharebesinde 22'si Alman olmak üzere toplam 114 askerin şehit ve yaralı olarak kaybedildiği, vefat eden Türk ve Almanların bugün eski fotoğraflarda görülebilen haç ile hilalin bir arada olduğu Hamidiye Tabyası Şehitliğinde defnedildiği görülmektedir.

Savaşın büyüklüğü ve Çanakkale'ye verdiği tahribat konusunda Yüzbaşı Serno, harabeye dönen şehirde yüzlerce kedinin ortaya çıkmasının dikkatini çektiğini, sonradan bunun nedeninin 18 Mart günü denizdeki patlamalar dolayısıyla ölen balıkların kıyıya vurması olduğunu anladığını belirtmektedir.

Altıncı bölüm (155-184) Amiral Usedom'a dairdir. Usedom, Ağustos 1914'ten itibaren yürüttüğü Osmanlı Genel Karargâhı Boğazlardan Sorumlu Müfettişlik görevini Osmanlı Mareşali rütbesiyle devam ettirmiş ve 2 Eylül 1915'te kurulan Boğazlar Umum Kumandanı olarak savaş sonuna kadar görev yapmıştır. 18 Mart sonrası Çanakkale'deki Alman varlığı kimi Osmanlı subaylarınca endişe ile takip ediliyordu. Nitekim Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza Bey, 30 Mayıs 1915 tarihli Çanakkale günlüğünde Cevat Paşa'nın etrafının Almanlarla sarılmış olmasına dair endişelerini “Doğal olarak savaştan zaferle çıkmak ve üstünlüklerini Avrupa'ya kanıtlamak istiyorlar.” ve “Türkiye'den de koloni gibi faydalanmak...” kelimeleri ile not etmiştir. (s. 160)

İtilaf kuvvetlerinin denizden geçemedikleri Çanakkale'yi karaya çıkartma yoluyla geçmeyi deneyeceklerine dair istihbari bilgilerin artması üzerine kara savunmasında acilen yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi zarureti ortaya çıkmıştır. Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki mevcut birliklere takviyelerle Beşinci Ordu kurularak başına Liman von Sanders atanmıştı. İstanbul Boğazı'nda olası Rusya saldırısına karşı tedbir içinse Birinci Ordu'nun başına Collmar von der Goltz getirilmişti.

25 Nisan'da Fransızlar ilk büyük çıkartmayı Kumkale'ye yapmış, ancak birkaç gün içerisinde Seddülbahir bölgesine geçmişlerdir. Fransızların Anadolu yakasından çekilmeleriyle Amiral Usedom raporunda, Harbiye Nazırının ordunun istediği tüm top ve cephanenin Gelibolu Yarımadası'na geçirilerek İngilizlere karşı kullanılmasını emrettiğini, ancak kendisinin bu adım ile Boğaz savunmasını zayıflatmak istemediğini belirtmiştir. Ayrıca Usedom, eldeki cephanenin azlığı nedeniyle Almanya'dan gelecek cephanenin önemine işaret etmiştir. (s. 171) Ancak Balkan yolunun açılmaması nedeniyle Eylül ayına kadar Osmanlı kuvvetlerine Almanya'dan mühimmat desteği gelmemiş, savaş eldeki imkanlarla, hatta Anafartalar'da süngü savaşı şeklinde yürütülmüştür. 1915 sonbaharında Sırbistan koridorunun açılması ile gelen ve Çanakkale'ye de gönderilen askeri mühimmat, İtilaf güçleri üzerinde caydırıcı bir etki oluşturmuş, nitekim tekrar bir harekât veya saldırı gerçekleştirmemişlerdir.

İtilaf kuvvetlerinin boğazları tahliyesinden iki ay önce Amiral Usedom, 31 Ekim 1915'te İmparator II. Wilhelm'e sunduğu raporunda

Çanakkale Boğazı'na yönelik tehdidin azalmasıyla Türklerdeki, artık Almanlar kadar iyi oldukları ve eğitime ihtiyaç kalmadığı tavrına bağlı olarak yükselen özgüvene ve artan kibir tehlikesine işaret etmiştir. Ona göre nesnel eleştiri, bilhassa öz eleştiriye becerememeleri Türklerin en belirgin özelliklerindendir. (s. 176) Raporda ayrıca Gelibolu Yarımadası'ndaki kara muharebelerinde 78 Alman topçusundan 7 subay ve 8 askerin öldüğünü, 3'ünün ise yaralı olduğunu belirtilmiştir.

Çanakkale savaşlarındaki tartışmalı konulardan biri de İtilaf güçlerinin 8/9 Ocak 1916 sabahı bölgeyi sorunsuzca terk ettikleri yönündedir. Ancak Altıntaş tahliyenin kolaylıkla yapılamamasına ve düşmana çekilirken kayıplar verdirilmesine işaret etmektedir. Tahliye öncesi dönemde önemi artan İntepe bölgesine Deniz Yüzbaşı Nitzsche kumandasında birleştirilen topçu bataryaları İngilizlere hiç rahat vermemiştir. İstanbul'da Almanca yayınlanan Osmanischer Lloyd gazetesi 13 Ocak 1916 nüshasında 4 Ocak'ta İtilaf kuvvetlerine karşı saldırı hazırlığı başlatıldığını ve 8/9 Ocak saat 21.00 ile 03.00 arası İtilaf kuvvetlerinin çekilme hareketleri fark edilerek saldırıya başlandığını, 9 Ocak'ta ise kıyıda düşmana çok sayıda kayıp verdiklerini yazmıştır. Ayrıca gazete, kurtarılmaları mümkün olmayan 600 atın imha edildiğini ve de çok sayıda silah, top, mermi ve araç ile at, eşek ve gıda malzemesinin ele geçirildiğini belirtmektedir.

Amiral Usedom Almanya'ya dönüş yolunda Balkan treninde karşılaştığı Amerikan Elçisi Morgenthau'ya şunları söylemiştir: “Çanakkale'de yer yer ölüm kalım savaşı verildiğini ve Türklerin kahramanlığına ve binlerce insanı feda etmeye hazır olmalarına çok şey borçluyuz. Şimdi her şey yerli yerinde, vazifemiz sona erdi”. (s. 182)

Kitabın Osmanlı Donanmasının Çanakkale Cephesi'ne yönelik sevk ve idaresinde Alman bahriyelilerin rolüne dair İkinci kısmında Osmanlı Donanmasının başına getirilen Amiral Souchon'un idarî ve askerî yönden donanmayı iyileştirme çabaları, Alman bahriyelilerin dahil olduğu operasyonlar, gemi toplarının sökülerek cephede kullanılması ve Alman Akdeniz Filosu'ndan oluşan makineli tüfek birliğinin Çanakkale kara muharebelerine katılımları, Alman denizaltılarının katkıları ile Alman komutanlarının savaşa katkılarına dair farklı görüşleri ele alınmıştır.

Bilindiği üzere Alman Akdeniz Filosu (Deutsche Mittelmeerdivision) komutanı olan Amiral Wilhelm Anton Souchon Almanya ile ittifakın hemen akabinde *Goeben* ve *Breslau* adlı Alman savaş gemileriyle 10 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı Donanma Komutanlığı görevine getirilmiştir. Osmanlı hükümetince satın alınarak Yavuz ve Midilli olarak adlandırılan bu iki geminin komutan ve mürettebatının ekserisi Alman bahriyelilerden müteşekkildi. Osmanlı donanmasının en güçlü bu iki gemisi Çanakkale Cephesi'ne gelmemiş Karadeniz'de Osmanlı hizmetinde bulunmuşlardır. Ancak bu gemilerin topları sökülerek Çanakkale deniz savaşlarında bataryalara konulmuş ve oluşturulan makineli tüfekli çıkarma birliği ile tahliye kadar kara muharebelerinde etkili olmuşlardır. (s. 20). Alman Akdeniz Filosu'nun harp ceridesinde Deniz Binbaşı Karl Nicolaus Rohde'nin Çanakkale'den gelip Yavuz'un Çanakkale Boğazı'nda endirekt atış yapma durumu üzerine bir değerlendirme sunumu yaptığından bahsedilmektedir. Bu değerlendirmeye göre, fiziki büyüklüğü sebebiyle Yavuz hem düşman için açık hedef olacak hem de atışlar için geminin hareketli olması gerektiğinden manevra imkânı açısından büyük zorluklar yaşanacaktı. (s. 252-253) Bu durum büyük iki kruvazörün savaş süresince Çanakkale Cephesine gelmemiş olmasını izah eder niteliktedir.

Yedinci bölümle (188-208) başlayan eserin ikinci kısmı Amiral Souchon'un 9 Eylül 1914'te Osmanlı Donanması Birinci Komutanlığına atanmasıyla başlatılan çalışmaları ele alınmaktadır. 16 Eylül'de görevinden ayrılan İngiliz Islah Heyeti Başkanı Amiral Limpus döneminde donanmanın işlevsizleştirildiği propagandası, İngiltere'nin Ağustos başında önceden siparişi verilmiş ve yapımı tamamlanmış iki Osmanlı zırhlısına el koymasına karşı gelişen kamuoyu tepkisiyle harmanlanmıştı. Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisi Rauf Bey'e göre bu dönemde donanma Alman tesiri altına girmiş ve Osmanlı tarafında memnuniyetsizlikler baş göstermiştir. (s. 191-2)

Alman Donanma Bakanı Amiral Tirpitz henüz 14 Ağustos 1914 tarihinde İstanbul'a ulaşan Amiral Souchon'a, Osmanlı Donanması'nı canlandırmak üzere personel ve materyal konusunda ne istenirse gönderileceğini belirtmiş ve akabinde bahriyeli 27 subay ve 521 personel İstanbul'a göndermiştir.

Yavuz'daki Alman bahriye subayı Theodor Kraus, 1917 yılında kaleme aldığı hatıralarında 1914 Ekim sonuna kadarki üç aylık zamanda verilen eğitim ve talimlerle Türk donanmasının yüksek bir savaş kabiliyeti kazandığını belirtmiştir. Savaş başladığında Osmanlı Donanmasındaki Alman subay ve mürettebatın sayıları şu şekildedir: Yavuz'da 1.292, Midilli'de ise 461. Diğer gemilerdeki Almanların sayısı ise şöyle verilmiştir: Turgut 22, Barbaros 19, Hamidiye 16, Mecidiye 24, Peyk 14, Berk 12. Geri kalan daha küçük gemilerden oluşan filotillalardaki Alman sayısı ise toplam 85 olarak verilmiştir. (s. 204)

Çanakkale cephesindeki operasyonlarda Alman bahriyelilerin rolünü anlatan sekizinci bölümde (205-248) Osmanlı ve Alman tarafının muharebelerde koordineli hareket ettikleri gösterilmektedir. İtilaf donanmasının ilk olarak Çanakkale Boğazı'nın giriş istihkamlarını 3 Kasım 1914 tarihinde bombalaması üzerine Osmanlı başkentinin tehdit altına girmesiyle Amiral Souchon'un dikkati bu noktaya yoğunlaşmıştır.

Bu noktada yazar Çanakkale Cephesi'ne katkıları bağlamında Osmanlı muhriplerince düzenlenmiş iki operasyonu ele almıştır. Alman Deniz Yüzbaşı von Fircks'in yönetimindeki Demirhisar muhribi, abluka altındaki Boğaz'dan çıkmayı başarmış ve 11 Mart gecesi İngiliz filosuna ait bir gemiye hasar verdikten sonra İzmir'e gitmiştir.

Osmanlı Donanması'nın Çanakkale'deki zafere önemli katkılarının bir diğeri ise yüz civarında Osmanlı ve 20 Alman mürettebatından oluşan ve Yüzbaşı Ahmet ve Alman Yüzbaşısı Rudolf Firle kumandasındaki Muavenet-i Milliye gemisinin operasyonlarıdır. Kara muharebelerinin başlarında Morto koyundaki mevzileri ateş altına alan Osmanlı askerleri, hiç susmayan gemi “kocakarı” lakablı İngiliz zırhlısı *Goliath*'ı 13 Mayıs 1915 tarihinde batırmıştır. Yaklaşık 700 mürettebatıyla batan bu İngiliz zırhlısı, komutanıyla birlikte 570 subay ve denizciye mezar olmuştu. Muavenet-i Milliye'nin başarılı “huruç operasyonu”, Osmanlı'da moralleri düzeltirken, İngiltere'de şok etkisi yaratmış ve İngiliz Donanma Bakanı Winston Churchill'in istifasını sağlamıştı. Mürettebatına başarılarından dolayı Sultan Mehmed Reşad tarafından madalya verilen Muavenet'in bu Türk-Alman ortak başarısından 15 Mayıs tarihli *İkdam* gazetesi de övgüyle bahsetmektedir. (s. 226-227) Yazara göre, taraflarca farklı şekilde sahiplenilmesinin

ötesinde, planlanma ve uygulama aşamalarında koordineli şekilde gerçekleştirilen bu operasyonun Osmanlı-Alman ortak yapımı olduğunu söylemek mümkündür.

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası Almanya'dan alınan Barbaros ve Turgut Reis zırhlıları Çanakkale kara operasyonlarına sundukları endirekt atışlarının plan ve uygulanmasında da Alman subaylarının etkisi bulunmaktadır. Bu iki gemi 17 Şubat 1915'te Donanma İkinci Kumandanı Yarbey Arif Bey kumandasında Çanakkale'ye gönderilmişlerdi. Turgut Reis ve Barbaros zırhlıları mayın hatları gerisinde kalarak, düşman filosunun savunmayı aşması durumunda Boğaz'ın müdafaasını takviye edeceklerdi. 19 Şubattaki İtilaf Donanmasının ilk büyük deniz saldırısını Amiral Usedom, Enver Paşa ve onun kurmay başkanı Bronsart von Schellendorf cephede gözlemlemişlerdi.

Bu iki zırhlı Nisan ayında Boğaz girişini bombardıman eden *Lord Nelson* ile *Majestic* gemilerine başarılı aşırma atışları ve Gelibolu yarımadasının en dar bölgesi olan Bolayır'dan Saros Körfezi'nde bulunan İtilaf gemilerine endirekt atışlar yapmışlardır. Gemilerden biri yakıt ve malzeme ikmali ile beşinci orduya cephane desteği için İstanbul'a giderken diğeri cephede kalıyordu. Mayıs sonunda Alman U21 denizaltısının iki İngiliz zırhlısını batırmasıyla İtilaf gemileri Mondros Limanı'na çekilmiş ve zırhlıların yükü hafiflemişti. Ancak Barbaros'un, kara muharebelerinin ilerleyen safhasında 8 Ağustos 1915'te Bolayır'ın güneybatısında İngiliz denizaltısı E11 tarafından torpillenerek batması Osmanlı tarafında moral bozukluğu yaratmıştı.

Müteakip dokuzuncu bölüm (249-293) Yavuz ve Midilli'nin desteğini ele almıştır. Amiral Souchon komutasındaki bu iki savaş gemisi, varlıkları ile Ruslara karşı caydırıcı olmuş, Çanakkale cephesine gelmemiş, ancak sökülen topları ve cephaneliği ile filo personeli Çanakkale cephesinin deniz ve kara muharebelerine katkı sunmuşlardır. Nitekim 1915 Mayıs ayı başında bu iki geminin Alman mürettebatından makineli tüfeklerle donatılmış Çıkarma Birliği (Landungssabteilung) Gelibolu'daki muharebelere katılmış ve birliğin bir kısmı İtilaf kuvvetlerinin tahliyesi sonrası düşmanın gözlemlenmesi için yarımada kalmıştır.

8 Ağustos 1915'te İtilaf kuvvetleri içinde Yeni Zelanda birlikleri, Conkbayırı'nda ulaştıkları en uç nokta olan 25. Alay'ın gözlem

siperinden iki saat içinde püskürtülmüşlerdir. Ancak İngilizlerin bölgeden tamamen atılması Anafartalar Grup Komutanı olarak atanan Kurmay Albay Mustafa Kemal Bey [Atatürk] komutasındaki birliğin 10 Ağustostaki süngü hücumu ile mümkün olmuştur. (s. 277)

1915 yılının sonbahar aylarında Bulgaristan'ın İttifak Devletleri'ne katılması, Sırbistan cephesindeki başarı ve İstanbul'a ulaşımı sağlayan Balkan koridorunun açılmasıyla Almanya'dan silah ve cephane erişiminin sağlanması Çanakkale Cephesi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştu. İtilaf donanmasının bu şartlarda çekilmeyi planladıkları ve ilkin 19-20 Aralık 1915 gecesi Gelibolu yarımadasının kuzey bölgesinden çekildikleri görülmüştür. Von Sanders'in yaveri Prigge de çekilme fark edildiğinde taarruz emri verilmiş olsa da mayınların Türk birliklerinin ilerlemesine mâni olduğundan, İngilizlerin az kayıpla tahliye olduklarını belirtmiştir. İtilaf güçleri 1916 yılı ocak ayının 8'ini 9'una bağlayan gece yarımadanın güneyindeki Seddülbahir'den de tahliyeyi tamamladılar. Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders “tüm dikkatimize rağmen düşmanın tahliyede başarılı olduğunu” belirtmektedir. (s. 284-7) Alman Çıkarma Birliği'nin kayıp listesine bakıldığında 3 Mayıs-29 Aralık 1915 arasında toplam 32 kayıp olduğu görülmektedir. Nitekim isimleri tespit edilen Almanların Tarabya'da temsili mezarları bulunmaktadır. Savaşın sonuna kadar gözlem istasyonlarında konuşlandırılan Alman birlikleri 31 Ekim 1918 günü Mondros Ateşkesi'yle Çanakkale'den ayrılmışlardır.

Altıntaş, Alman kaynakları ve hatıratların Çanakkale Cephesi'ndeki faaliyetlerini kahramanlık hikayesine dönüştürdüklerini tespitle, bu durumun Türk milli tarih yazımının tepkisine yol açtığına dikkat çekmektedir. (s. 263-4)

Çanakkale Cephesi Alman gazetecilerin de ilgisini çekmiş, Haziran 1915'te Zığındere'deki ateş hattına kadar giden muhabir Schlombach, “Türk tarafının coğrafi üstünlüğünün bariz olduğunu, çünkü İngiliz mevzilerini engelsiz görebildiklerini ve Alman askerlerinin bu mevziye “Bismarck Tepesi” adını verdiklerini belirtmiştir. (s. 271-2)

Onuncu bölüm (295-324) Alman denizaltı (tahtelbahir) desteğine dairdir. İtilaf donanması Çanakkale'deki muharebelerde deniz altı operasyonları düzenlemiş, buna karşın Alman denizaltıları Osmanlı donanmasına destek vermiştir. Aralık ayının ortalarındaki ilk İtilaf

saldırısında İngiliz B11 denizaltısı Mesudiye zırhlısını batırmış, 15 Ocak 1915'te Fransız denizaltısı Saphir ise Anadolu Mecidiye tarafından batırılmıştır. Bu tehlikeye karşı Almanya'ya bir yandan denizaltı talebi iletilirken, öte taraftan denizaltılarda görev almak için eğitim amacıyla Almanya'ya subay gönderilmiştir. Çanakkale'ye 1915 Mayıs ayından itibaren ulaşan ondan fazla Alman denizaltısı ve personeli Çanakkale ve İstanbul Boğazları çevresi ile Ege, Marmara ve bilhassa Karadeniz'de Osmanlı ülkesine savaş boyunca destek sağlamış üstelik bu destek sadece savaş amaçlı olmayıp lojistik olarak da gerçekleşmiştir. Öyle ki bu destek İstanbul'dan Çanakkale'ye kadar deniz yolunun deniz altından korunması ve Zonguldak'tan Karadeniz üzerinden getirilen kömürün güvenliğinin sağlanması şeklinde olmuştur.

Adriyatik'teki Pola Limanı'nda monte edilerek Çanakkale'ye ulaşan ilk Alman denizaltısı Deniz Yüzbaşı Voigt kumandasındaki küçük UB8 olmuştur. Ardından gelen Deniz Yüzbaşı Otto Hersing idaresindeki büyük tip Alman U21, 25 Mayıs 1915 günü Arıburnu önlerinde İngiliz *Triumph* zırhlısını, 27 Mayıs günü ise Seddülbahir önlerinde *Majestic* zırhlısını batırmasıyla meşhur olmuştur. Dolayısıyla kara muharebelerine, yani Çanakkale'de elde edilen zafere önemli katkıda bulunmuştur. Alman subay Hans Kannengiesser, *Triumph*'un batırılması akabinde Türk siperlerindeki sevincin çok büyük olduğundan ve “Allah büyük, Almanlar büyük” diye bağırduklarından bahsetmektedir. (s. 311) Hersing 1932 yılında yayımlanan anılarında hem Wilhelmshaven'dan Çanakkale'ye gelişini hem de denizaltısı ve ekibiyle iki İngiliz zırhlısını batırmayı başardığı olayları detaylıca anlatmaktadır. U21'in hikayesini anlatan Clemens Laar'ın kitabına göre U21, gemileri batırıp İstanbul Galata'da su üstüne çıktığında denizaltının güvertesine ilk gelenlerden biri Enver Paşa olmuş ve Hersing'in elini sıkarak “Son anda yetiştiniz” demiştir (s. 315). 1915 Haziran ayında gelen UB7, UC13, UB14 ve UB15 denizaltılarından bazıları Karadeniz'de faaliyet göstermişlerdir.

Eserin son on birinci bölümünde (325-334) Osmanlı Ordusu'ndaki Alman Askeri Misyon Şefi ve Beşinci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in savaşa Alman katkısının eleştirel değerlendirmesine yer verilmiştir. Sanders bir yandan gerek Boğazlar Komutanı Amiral Uedom diğer yandan Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Souchon'dan Gelibolu Yarımadası'nda devam eden kara muharebelerine katkı

sağlamaları için talepte bulunmuş ancak onlardan gördüğü desteği yetersiz bularak Alman komutanların karada kazanılan zafere olan etkilerinin büyütülmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Von Sanders'in yaveri olan ve Çanakkale seferine katılan Dr. Carl Mühlmann "Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Silah Arkadaşlığı" adlı eserinde (s. 56-61) Çanakkale'nin tutulmasının Almanya ve müttefikleri için önemini şu şekilde belirtmiştir:

Savaşın başlamasından itibaren Türk Ordusu'nun silah ve cephane ihtiyacının karşılanması için Alman ve Türk Genelkurmayları arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşanmıştır. Sırbistan'ın bertaraf edilmesi ile Almanya, Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında ulaşımı sağlayan demiryolu hattı ancak 1915 sonunda açılabilmiştir. İstanbul'a doğrudan ulaşımın sağlanmasından sonra günlük 60-80 vagon silah, topçu ve teknik teçhizat gönderildi. Eylül 1914'ten itibaren Çanakkale'ye gönderilen 500 Alman subay ve askeri topçu ve makinalı tüfek, denizaltıları ve uçakları ile savaşmış, ayrıca İstanbul'da cephane üretiminin arttırılmasında, istihbarat ve sağlık malzemesi desteği sunmuştur.

Çanakkale muharebeleri üzerine Alman yüksek makamlarının Osmanlı Başkomutanlığından, Liman von Sanders'ten, Askerî Ataşeden, Büyükelçiden aldığı raporların yanında Amiral Usedom, Amiral Souchon ve Birinci Ordu Komutanı Goltz Paşa gibi komutanlardan raporlar aldığı bilinmektedir. Bu kadar farklı kaynaktan gelen bilgiler üst yönetimin durum hakkında net bir fikir edinmesini güçleştirmiştir. Yazara göre bu raporlar ve yaşananlardan Çanakkale'deki zaferin paylaşım mücadelesinin daha muharebeler döneminde başladığı ve konunun Türk ve Alman tarih yazımının bir meselesi olduğu gibi Alman komutanların arasında da bir sorun oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Genel Değerlendirme

Ezcümle bahse konu bu çalışma, Osmanlı Donanması'nın Çanakkale Cephesi'ndeki harekâtını donanmada görevli Alman bahriyelileri üzerinden incelemiştir. Eser "Alman Bahriyeliler" başlığını taşımasına rağmen deniz, kara, hava, sıhhiye, istihbarat, eğitim, organizasyon, lojistik, sevk ve idare, operasyon ve sair alanlarda Alman

varlığını incelemiştir. Ayrıca operasyonel düzeyde deniz, çıkartma harekâtı ve kara muharebeleri ile İtilaf askerlerinin 8/9 Ocak 1916'da Çanakkale cephesini tahliyesi ve akabinde savaş sonuna kadar Boğazları koruma esnasındaki Alman desteği detaylı olarak ele alınmıştır. Çanakkale ve İstanbul Boğazının savunmasında Alman askerî varlığının 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman Askeri ittifak anlaşmasının akabinde başlayarak, Osmanlı Devleti'nin savaştan çekildiği 31 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar devam ettiğini görüyoruz.

Yazar Dr. Altıntaş'ın önsözde belirttiği üzere eserinde Birinci Dünya Savaşının belirleyici cephelerinden olan Çanakkale cephesindeki Alman etkisini, özellikle Alman bahriyelilerle ilgili Federal Alman Dışişleri, İmparatorluk Arşivi Tereke ve Donanma Arşivi fonları ile ilgili Türk Arşivlerinden Deniz Tarihi Arşivi, ATASE, TTK arşivi, süreli yayınlar ve diğer ikincil kaynaklar temelinde ele almış ve başarılı bir şekilde bu hedefini gerçekleştirmiştir. Çalışmada kaynakların detaylı ve itinalı olarak incelediği ve bulguların esere yansıdığı görülmektedir.

Savaşa değişik düzeyde katılan Alman ve Osmanlı subayının savaş esnasında veya sonraki yıllarda kaleme aldıkları raporlar, biyografi ve hatıratlar konuya dahil edilmiş ve yorumlanmıştır. Özellikle yazarın araştırmasında kullandığı Alman arşiv malzemesi, Alman askerlerinin anıları, Harbiye Nezareti ve Alman muhatapları, Genelkurmay Başkanı von Falkenhayn, Donanma Bakanı Amiral Tirpitz, Kayzer II. Wilhem, Osmanlı ordusunda görevli üst düzey paşalar Souchon, Merten, Usedom, von Sanders ve Büyükelçi von Wangenheim vs ile yazışmaları esere aktarılmış ve Alman bakış açısı ve anlayışı okura aktarılmıştır.

Sonuç olarak müttefik Almanya Çanakkale cephesine gerek asker, subay, eğitim, kumanda, organizasyon, sahra sıhhiye ekipmanları, haberleşme ve gerekse de cephe, uçak, zırhlı, top, denizaltı ve benzeri alanlarda çok yönlü destek sağlamıştır. Fiili olarak deniz ve kara savaşlarında Alman subay ve askeri cephede Türk kumandan ve askerleriyle koordineli olarak mücadele etmiştir. Kuşkusuz cephede farkı din ve dilden askerlerin iletişimde, koordinasyon ve operasyonlarda bazı görüş ayrılığı ve anlaşmazlık içinde olmaları doğaldır.

Bütün olarak bakıldığında Alman desteğinin Osmanlı'nın savaşma kabiliyetine farklı aşamalarda ek katkı sunduğu açıktır. Nasıl ki

futbol müsabakalarında takım oyuncularının başarıya katkıları sadece detayda önem arz ediyorsa, savaştaki zaferde de detaydaki katkılar olduğu şekil ve genel başarıyla ilişkilendirerek değerlendirilmelidir. Tezin kurgusunda eksikliği hissedilen şu noktaları da belirtmek gerekir. Giriş kısmında konunun araştırılma durumuna dair literatür özeti yapılsaydı, bu çalışmanın hangi boşluğu doldurduğu veya literatüre hangi yeni yorumu kattığı belirtilebilir ve çalışmanın özgünlüğü ortaya konulabilirdi. Ancak bu konunun 2024 yılında Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisinde “Çanakkale Savaşı'nda Müttefiklik ve Alman Kaynakları” başlıklı ayrı bir makale ile işlendiğini belirtmek gerekir. Eserde teoriyle bezenmiş bir hipotezi sorgulamak ve bu bağlamda ortaya atılacak sorulara cevap aramak şeklinde bir problematik ortaya konulsaydı, okuyucuyu analitik düşünmeye sevk etmek ve eserde sürükleyicilik sağlanabilirdi.

Bu titiz çalışma ile yazar Çanakkale Savaşı Tarihine Alman bahriyeliler boyutuyla büyük bir katkı sunmuştur. Eserin hasılasını özetleyen bir makalenin Almanca yayınlanması yerinde olacaktır. Yazarın da belirttiği üzere Osmanlı-Alman ittifak ilişkisini bütün boyutları ile anlayabilmek için benzeri nitelikli araştırmalara devam edilmesi gerekmektedir.

Hoyland, Robert G. Allah Yolunda – Arap Fetihleri ve İslâm İmparatorluğunun Kuruluşu

Çev. Yusuf Selman İnanç, İstanbul:
Kronik Kitap, 2025, 978-625-6228-53-5.

Yusuf YILMAZ*

Robert G. Hoyland'ın Newyork'ta (2015) "*In God's Path: The Arab Conquests and the Creation of an Islamic Empire*" özgün ismiyle Oxford University Press tarafından yayımlanan ve telif hakları Libris Agency'e ait olan bu eserin tercümesi, Ocak 2025'te Kronik Kitap aracılığıyla okurların ve tarih meraklılarının istifadesine sunulmuştur. Müellif Hoyland, Orta Doğu tarihiyle ilgilenmiş, özellikle de mezkûr coğrafyanın Orta Çağ tarihine dair çalışmalarda bulunarak, ihtisasını bu alanda yapmıştır. Ayrıca tarihe yardımcı bilimlerle de temas kurarak, Suriye, Yemen gibi coğrafyalardaki arkeolojik kazılarda yer almış, epigrafi ve papiroloji gibi dallarda çeşitli çalışmalar yürütmüştür.

Kitap Tanıtımı/Book promotion

* Bağımsız araştırmacı, İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0009-0001-8908-1147

E-posta/E-mail: yy1013258@gmail.com

Yusuf Selman İnanç'ın tercüme ve notlarıyla dilimize kazandırılan bu eser¹, Mütercim Notu, Kısaltmalar, Takdim, Giriş (s. 9-26), Ek (s. 263-272), Zaman Çizelgesi (s. 273-275), Sahnedeekiler (s. 277-278), Kureyş ve Ümeyyeoğullarının Şecereleeri (s. 279-282), Seçilmiş Kaynakça (s. 283-290) ve Dizin (s. 291- 299) fasılları hariç tutulduğunda 7 bölümden mürekkeptir. Kitabın İçindekiler kısmı üst başlıklar halinde ele alınmışsa da bölümler kendi içerisinde bağlantılı, konu bütünlüğü sağlanarak, alt başlıklar şeklinde değerlendirilerek kaleme alınmıştır. Konu bütünlüğü ifadesi, tarihi olayların sebep ve sonuç zinciri bağlamında ele alınması noktasında önem arz etmektedir. Müellif, kaynakça kısmında daha çok batılı yazarlara yer vermiş, kaynakları farklı dönem ve meseleler dâhilinde listelemiştir. Değerlendirme ve yorum sürecinde her bir başlığı kapsamda yer alan alt başlıklarla birlikte inceleyeceğiz.

Eser, müellif ve mütercimin biyografisine dair temel bilgiler verdikten sonra, mütercim notu ile ilerlemektedir. Mütercim burada imla noktasında, Diyanet İslâm Ansiklopedisi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Meali'nden yararlanıldığını belirterek, Türkçe-Arapça toponim ve şahıs adlarının nasıl kullanıldığını dair açıklamalarda bulunmaktadır (Sevilla-İşbiliyye; Cordoba-Kurtuba örneğinde olduğu gibi). Bu çalışmada, imla hususunda Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden faydalanılmıştır.

Müellif, takdim diğer bir deyişle Önsöz (s. 11) kısmında kendisini eseri yazmaya iten amiller etrafında önemli gördüğü iki hususa değinir: İlki, kendisini geleneksel İslâm tarihi anlatılarındaki yetersizlikleri keşfetmesinde rol oynayan Oxford'daki öğrencileri, ikincisi ise İslâm tarihine dair kendisinde farkındalık oluşturan, lisans ve doktora sürecinde eğitim aldığı hocası ve danışmanı Patricia Crone'dur. Eseri kaleme alırken tenkit ve değerlendirmelerine önem attığı, eserin şekillenmesinde payı olduğunu hissettiği Aziz Al-Azmeh, Hugh Kennedy, Marie Legendre gibi birçok meslektaşının isimlerini

¹ Tercümesi yapılan mezkûr eserin, İngilizce aslının tanıtımı, 2018'de Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi'nde (Jurnal of Hadith and Sirah Studies) Öznur Özdemir tarafından yapılmıştır. Ayrıca Reviews in History isimli dergide, Manchester Üniversitesi'nde Ortadoğu Tarihi'ne dair çalışmaları bulunan Youssef Choueiri isimli bir müellifin, Hoyland'ın bu eserine dair bir tanıtım yazısı da mevcuttur.

zikreder. Akabinde eserin okunması, bölge haritalarını çıkarma ve redaksiyon süreçlerinde yardımlarını esirgemeyen çalışma arkadaşlarına, isimlerini de zikrederek teşekkürde bulunur. Takdim sonrası ve Giriş kısmının öncesinde Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının hâkimiyet sahalarının belirgin olduğu Arap fetihleri öncesi dünya isimli bir harita yer almaktadır. Sonraki sayfalarda ise MS. 685 ve MS. 750'de Arap İmparatorluğu adı altında İslâm Devleti'nin² sınırlarını gösteren iki harita daha bulunmaktadır. Önsöz kısmı genel itibariyle eseri yazmak şuurunun nereden geldiği ve çalışma esnasında katkıda bulunan meslektaşlarına teşekkürden ibarettir. Burada eserin genel içeriğine dair herhangi bir malumat yer almamaktadır.

Müellif, giriş bölümünde (s. 19-26) eserine İslâm toplumu nezdinde Ashâb-ı Kehf³ olarak bilinen ve Kur'ân-ı Kerîm'de de bariz bir şekilde kendilerinden bahsedilen yedi uyurlar hakkında kendisinin efsanevi anlatımıyla girizgâh yapmaktadır. Dipnotta belirtildiği üzere Efes'li⁴ olarak zikredilseler de genel kabul Mersin'in Tarsus ilçesinde meskûn olduklarıdır. Allah'ın kendilerini putperest Roma zulmünden kurtarıp, bir mağarada uyuttuğundan⁵, uyandıklarında ise kâinatın putperestlikten Hristiyanlığa evrildiğinden bahsetmektedir. Devamında yedinci asır Ortadoğu dünyasının takriben 630'lu yıllara kadar Afrika'dan Çin'e uzanan, Hristiyanlığın yayılışını ve bunun bir benzeri olarak da İslâmiyet'in tam teşekküllü bir devlet eliyle dünyaya yayıldığından söz etmektedir. İslâm'ın yayılışını sadece Arap

² Yazar harita üzerinde İslâm İmparatorluğu şeklinde belirtmiştir. Bahsi geçen devlet MS. 661-750 yılları arasında hakimiyet tesis eden ve MS. 750'de Abbâsîler tarafından bir ihtilal neticesinde yıkılan Emevîlerdir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Emevîler", *DİA*, C. 11, İstanbul 1995, s. 87-104.

³ Ashâb-ı Kehf'e dair anlatılan kıssa, Kur'ân-ı Kerîm'de 110 âyet olarak yer almaktadır. İsmi ilk defa dokuzuncu âyette olmak üzere, birkaç yerde geçen "kehf" kelimesinden alır. Kehf, Arapça'da mağara demektir. Muhteva olarak, inançları sebebiyle öldürülmekten kurtulmak için bir mağaraya sığınan gençlerin mucizevî hâlleri, ayrıca Hz. Mûsâ ile Zülkarneyn (a.s.)'dan bahsedilmektedir. Bk. Kur'ân-ı Kerîm, Suretü'l-Kehf, s. 292-303.

⁴ İzmir'de yer alan Efes antik kenti Efsûs ismiyle zikredilmiştir. Tarsus kaynaklarda ilk bilinen adıyla Efsus olarak zikredilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Çelik, "Ashâb-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 189-217.

⁵ Mağarada kalma süreleri iki asır şeklinde ifade edilmiş, kaynaklarda ise 309 yıl yani üç asır olarak zikredilmektedir. Bk. İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 465-467.

fâtihleri aracılığıyla olduğunu abartılı bulmakla birlikte gayr-i müs-lim unsurların göz ardı edildiğini, hatta yok sayıldığını belirtir.

7. ve 8. yüzyılda Orta Doğu'da gerçekleşen Arap fetihlerini, geleneksel anlatıların dışında, farklı kaynaklar üzerinden dengeli bir bakış açısıyla incelemeyi amaçlamaktadır. Yazar biraz daha ileri gide-rek, “Yöntem Hakkında Bir Not başlığı altında”, Hz. Muhammed ve Mekke'nin gerçekten var olup olmadığı hususunda şüphe ve tartış-maların olduğunu zikrederek, kullanmış olduğu kaynak ve alıntılara dikkat çekmektedir. Ayrıca, fetihleri daha iyi anlayabilmek için Hris-tiyan kaynaklarını da kullanmayı ihmal etmemiştir. Bu kaynaklar ön yargılı olsa da, dönemin sosyo-kültürel yapısını anlamak açısından değerlidir. Arap fetihlerinin insanî boyutlarını ortaya koymayı, mit-lerden sıyrılıp, olayların gerçek seyrini anlayıp gün yüzüne çıkarma-yı hedeflemektedir.

Yazar, eserin temelini oluşturan birinci bölümde (s. 27-50) Bizans ve Pers İmparatorluklarının kendi medeniyetlerini korumak ama-cıyla yabancı kabilelere karşı bir düzen tesis ettiklerini ancak Arap fetihlerinin bu düzeni altüst ettiğini vurgulamaktadır. Esere göre Ba-tılı tarihçiler, Arap fetihlerinin klasik dünyayı sona erdirdiğini ve Orta Çağ'ı başlattığını savunurken, Müslüman tarihçiler ise bu fetih-leri yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirmektedir. Arap fetihlerinin gerçekleştiği coğrafyanın tarihî arka planını anlamaya yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun doğuya yönelmesi, Farslarla giriştiği mücadeleler, Sâsânî hanedanının Fars İmparatorluğu'nun yönetimini ele almasıyla dengelerin değişmesi ve Bizans İmparatoru Heraklius'un Hristiyanlığı ön plana çıkararak bu mücadeleye kutsal bir boyut kazandırma çabası gibi birçok önem-li gelişme özet bir şekilde aktarılmaktadır. Yazar bu bölümde, Orta Asya ve çevresindeki halkların devletleşme ve ticaretle güç kazandığı bir döneme dikkat çekmektedir. Diğer bir mesele müellifin, s. 41'de ifade ettiği üzere, Perslerin Türklerle ittifak edip, Akhunlara karşı iş birliğine girdiğini ifade ederek Akhunları⁶ Türklerden ayrı bir millet olarak göstermektedir.

⁶ 5 ve 6. yüzyıllarda Doğu İran, Afganistan, Hindistan, Horasan, Maveraünnehir ve Türkistan havzasında güçlü bir siyasi yapı olarak neşet eden Akhunlar, Hsiung-nular

Müellif ikinci bölümde (s. 51-88), Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan İslâm Devleti'nin kısa sürede Sâsânî ve Bizans gibi köklü imparatorlukları nasıl geride bıraktığını, tarihî belgeler ve çok katmanlı bir analizle ortaya koymaktadır. Hoyland, Arap fetihlerini yalnızca dinî saiklerle değil, aynı zamanda dönemin siyasi, askeri ve içtimaî şartlarıyla ilişkilendirerek değerlendirmektedir. Kitabın merkezinde, 7. yüzyılda Orta Doğu'da yaşanan büyük dönüşüm yer almaktadır. Bu dönemde Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları arasında gelişen ve uzun süren savaşlar iki tarafı da zayıflatmış; özellikle 627 yılında Bizans'ın Sâsânî başkenti Ktesiphon'u tehdit etmesi ve ardından III. Hüsrev'in öldürülmesi, Sâsânî İmparatorluğu'nda ciddi iç karışıklıklara yol açmıştır. Bu kargaşa ortamında sahneye çıkan İslâm devleti hem Arap Yarımadası'nda hem de çevre coğrafyalarda hızla genişlemeye başlamıştır.

Hoyland, bu siyasi boşluğun Araplar tarafından nasıl etkili bir şekilde doldurulduğunu ayrıntılarıyla analiz eder. 634-637 yılları arasındaki Yermük ve Kadisiye savaşları, Bizans ve Sâsânî ordularının büyük yenilgilerle karşılaştığı kritik eşikler olarak sunulmaktadır. Bu savaşların ardından Suriye, Filistin ve İran'ın büyük kısmı İslâm ordularının kontrolüne geçmiştir. Hoyland, bu başarıları salt askeri zaferler olarak görmektense, Arapların esnek örgütlenme kabiliyetine, yerel halklarla kurdukları ilişkilere ve merkezi otoritelerin çöküşüne bağlamaktadır. 636'da gerçekleşen Yermük Savaşı'nın ardından Bizans İmparatorluğu, Mısır ve Levant bölgesindeki topraklarını hızla kaybetmiş; 640 yılına gelindiğinde Orta Doğu'daki etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Hoyland'a göre bu dönem, yalnızca bir imparatorluğun çöküşü değil, yeni bir medeniyetin yükselişidir. Eser, Arap fetihlerine dair Batı literatüründe hâkim olan tek boyutlu yorumları sorgulayan, disiplinlerarası bir yaklaşımla öne çıkmaktadır.

Üçüncü bölümde yazar (s. 89-128), 640-652 yılları arasına dair sunduğu anlatıda, Arap fetihlerinin yalnızca askeri ilerleme değil, bölgesel hâkimiyetin ve kurumsal yapının tesis edildiği bir döneme dönüştüğünü belirtmektedir. Bu dönemde Araplar, yalnızca Bizans

olarak da bilinen Hunların bir alt kolunu teşkil etmektedir. Dolayısıyla Akhunları bir Türk İmparatorluğu olarak değerlendirmeliyiz. Akhunların menşesine dair bk. Füsün Kara, "Afganistan'da Türklerin Yükselişi", *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, VII, 1, Haziran 2023, s. 20-21.

ve Sâsânî topraklarında zaferler kazanmakla kalmamış; aynı zamanda Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Kafkasya'da kalıcı bir siyasi yapının temellerini atmışlardır. Hoyland, bu gelişmeleri yalnızca İslâm'ın yayılışı bağlamında değil; dönemin çok katmanlı sosyo-politik dönüşüm süreci çerçevesinde ele almaktadır. Eserde bu yıllara ait fetihler, üç temel ekseninde değerlendirilmektedir: Bizans'ın çöküş süreci, Sâsânî İmparatorluğu'nun dağılması ve İslâm devletinin siyasi-idari konsolidasyonu.

Arapların 640'ta Mısır'ı, 641'de ise İskenderiye'yi ele geçirmesi, Bizans'ın Akdeniz hâkimiyetine vurulan ölümcül bir darbe olarak sunulmaktadır. Bu gelişmelerle birlikte Bizans'ın Suriye, Filistin, Mısır ve Kıbrıs gibi stratejik bölgelerdeki etkinliği sona ermiştir. Hoyland, Bizans'ın bu bölgeleri yeniden kazanmak adına düzenlediği seferlerin başarısızlığını hem askeri tükenmişlik hem de yerel halkların Araplarla kurduğu pragmatik ilişkilerle açıklamaktadır. Sâsânî cephesinde ise Kadisiye (637) ve Ktesiphon'un düşüşüyle birlikte başlayan çözümlüme, 651'de son hükümdar Yazdigird III'ün ölümüyle tamamlanmıştır. Yazar, bu süreci yalnızca bir çöküş değil, aynı zamanda İran coğrafyasında yeni bir kültürel-siyasi düzenin kuruluşu olarak yorumlamaktadır. İslâm'ın bu coğrafyadaki yayılışı yavaş ama istikrarlı bir içtimaî dönüşümle birlikte gerçekleşmiştir. Hoyland, Pers halkının İslâm'a geçişini, “fethedilen değil, dâhil olan toplum” modeliyle anlamlandırmaktadır.

Dördüncü bölümde (s. 129-166), 652-685 yılları arasındaki Arap fetihlerine değinilmektedir. Araplar, Orta Doğu'da, özellikle Kafkasya, Kuzey İran ve Batı Afrika'da büyük askeri ilerleme kaydederek İslâm'ı uzak diyarlarda yaymışlardır. Ancak, özellikle İran'da yerel halkların direnişi Arapların ilerlemesini zorlaştırmıştır. Hoyland, bu dönemi Arap İmparatorluğu'nun genişlemesi ve İslâm'ın bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmesi açısından kritik bir dönüm noktası olarak ele alır. Muâviye'nin Emevî Halifeliği'ni kurarak merkezi bir yönetim kurması ve Sünnî-Şiî ayrımını derinleştirmesi, bu dönemin en önemli gelişmelerindendir. Muâviye'nin stratejik zekâsı ve dini reformlarıyla Arap kültürünü yayarak İslâm'ın geniş bir coğrafyada hâkim olduğunu belirtir. Eser, Arapların, Bizans ve Pers İmparatorluğu'na karşı kazandıkları zaferlerin, İslâm tarihinin şekillenmesindeki önemli rolünü vurgulamaktadır.

Yazar beşinci bölümde (s. 167-200), 711'de Târik bin Ziyâd komutasındaki Arap ve Berberî ordusunun Vizigotlara karşı kazandığı zaferle İspanya'yı fethetmelerini ele alır. Bu zafer, İslâm'ın Batı Avrupa'da yayılmasının başlangıcı olur ve Endülüs'ün büyük bir kısmının 711-715 yılları arasında Araplar tarafından kontrol altına alınmasıyla sonuçlanır. Eserde ayrıca, Arapların 7. yüzyılın ikinci yarısında kuzeydoğu İran ve Maverâünnehir (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan) topraklarını fethederek Orta Asya'da büyük bir hakimiyet tesis ettikleri vurgulanır. Kafkasya'daki yerel halkların Hristiyanlık ve İslâm arasında karışık bir süreç yaşadıkları ifade edilir. Hoyland, eserinde ayrıca Arap olmayan unsurların (Persler, Berberîler, Ermeniler, vb.) İslâm'ın yayılmasındaki katkılarını tartışır. Ayrıca Arap fetihlerinin Batı Avrupa, Orta Asya ve Kuzey Afrika'daki etkilerini, sosyal yapıları ve kültürel dönüşümleri derinlemesine analiz ederek bu dönemdeki askeri, dini ve kültürel gelişmelerin İslâm İmparatorluğu'nun temellerini nasıl şekillendirdiğini vurgular.

Emevî Halifeliği'nin 715-750 yılları arasındaki askeri ve kültürel genişlemesini altıncı bölümde (s. 201-236), ele alan yazar, ayrıca Kuzey Afrika'daki Berberîlerle olan ilişkileri ve Arapların Maverâünnehir ile Orta Asya'daki Türklerle temaslarını inceler. Hoyland'ın eseri, Arapların askeri zaferlerinin ve kültürel etkileşimlerinin İslâm dünyasının şekillenmesindeki etkilerini vurgular ve Emevi Halifeliği'nin sonunu hazırlayan içtimaî dinamikleri derinlemesine analiz eder. Emevi Halifeliği'nin 8. yüzyılın ilk yarısında ulaştığı genişlemenin sınırlarını, karşılaştığı direnişleri ve içsel çözülmelerini titizlikle ele alır. Hoyland, Arapların Bizans'a yönelik İstanbul kuşatmaları, Franklarla girilen Poitiers Savaşı ve Sind ile Maverâünnehir gibi doğu topraklarındaki fetih çabaları üzerinden İslâm'ın askeri genişlemesini haritalandırır. Ayrıca, Berberî halklarının isyanları, Kafkasya'daki Hazar direnişi ve Orta Asya'daki Türklerle kurulan temaslar üzerinden Arap olmayan unsurların hem askeri hem de kültürel düzeydeki etkilerini incelemektedir. Fethedilen bölgelerdeki dini dönüşüm süreçlerini ve Araplarla gayr-ı Arap Müslümanlar arasındaki sosyal ayrışmayı vurgulayan çalışma, Emevî yönetiminin artan meşruiyet krizine ve 750'deki Abbâsî devrimine uzanan yapısal zayıflamayı gözler önüne sermektedir. Hoyland, İslâm tarihinde kritik bir geçiş evresini ortaya koyarken, İslâmlaşma, kültürel etkileşim ve siyasi dönüşüm

süreçlerine dair güçlü bir tarihî çözümleme sunmaktadır. Yazarın, bu döneme özgü tartışmaları içeren sosyal tanımlamalara yeterince yer vermemesi mühim bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Yedinci bölümde ise (s. 237-262), 630-750 yılları arasında İslâm dünyasında yaşanan siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu devirde İslâm, sadece bir din olarak değil, aynı zamanda çok kültürlü bir imparatorluk yapısı içinde, farklı halkların katkılarıyla gelişen evrensel bir medeniyet olarak tanımlanmıştır. Arapların öncülüğünde başlayan yayılma süreci, Persler, Türkler, Berberîler gibi Arap olmayan unsurların da katılımıyla zenginleşmiş; İslâm medeniyeti, Arap kültürel temelleri üzerine inşa edilmekle birlikte, yerel geleneklerle harmanlanarak kozmopolit bir yapıya evrilmiştir. Emevî ve erken Abbâsî dönemleri boyunca oluşan bu yapı, merkezi bir otoritenin gölgesinde şekillenen milletler topluluğu modelini andırmaktadır. İslâm'ın hem siyasi bir düzen hem de kültürel bir ortaklık ağı olarak nasıl evrildiğini gösteren bu dönem, İslâm tarihinin en dinamik ve dönüştürücü safhalarından birini temsil eder. Hoyland'ın yaklaşımıyla bu kitap, İslâm'ın yalnızca bir din olarak değil, siyasal ve kültürel bir sistem olarak nasıl şekillendiğini ve bu dönüşümün içtimaî yapılarla nasıl etkileşime geçtiğini ortaya koyar. 630-750 yılları İslâm tarihinin kurucu ve belirleyici aşaması olarak bugünkü Müslüman toplumlarının temellerinin atıldığı kritik bir dönem olarak sunulmaktadır.

Kaynaklar ve kaynaklara dair eleştirel notlar (s. 263-272) başlıklı bölümde, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn devrini mü'minler gözünde altın çağ olarak nitelendiren müellif, bu dönemlerde yazılan tarih eserlerini güvenilir bulmaz ve Asr-ı Saâdet devrinden başlayıp 9. asra kadarki yazılan olay ve olguların 2-3 asır sonrasında kaleme alındığını isnat eder. Ayrıca ilerleyen süreçlerde İslâm tarihçileri arasında, kaynakların doğruluğu noktasında şüpheciler, yenilikçiler ve gelenekçiler şeklinde hizipleşmelerin olduğunu belirtir. İslâm tarihçilerinin bölgesel ve kendi kaynaklarına istinaden çalışmalar yaptığını, eksiklerin dönemin Hristiyan ve Yahudi kaynaklarıyla giderilebileceğini ifade ederek erken İslâm tarihi konularıyla ilgilenenlerin konu ile ilgili o dönemde ele alınmış yabancı kaynaklara da müracaat etmeleri gerektiğini dile getirir. Emevîler devrinde ise durumun biraz farklı olduğunu, tamamen uhrevi boyutunda değil, dünyevi boyutta

günlük meselelerle ilgilenildiğini ayrıca bu döneme dair kaynakların daha itibar edilebilir olduğunu ifade eder.

Yazarlar bahsinde (s. 265-271), 7 ve 9. asır aralığında yaşamış Ortadoğu'lu müverrihler hakkında detaylı çalışmanın bulunmadığı, yazma nokta-i nazarından belirli bir niteliğe erişemeyen bireylerin, neyin niçin yazıldığını anlamasının zor olacağını belirtmektedir. Ayrıca her kaynağa güvenilemeyeceğini de dile getirerek bu hususta şüphecî bir tavır sergilemektedir. Yazar eseri kalem alırken faydalandığı birkaç esere de değinmiştir. Süryanice, Latince, Ermenice, Arapça ve Yunanca'da kaleme alınan, yer yer anonim özellikler taşıyan Pers, Roma, Mısır gibi medeniyetlere dair eserlerden ve yazılış amaçlarından, bu eserlerin içeriğinden bahseder. Özellikle 9. asır yazarları Belâzürî, Dîneverî, İbn-i Abdülhakem, Taberî, Yâkubî, Halife bin Hayyât gibi tarihçilerin Arap coğrafyasına yönelik çalışmalar yaptığını zikreder. Bahsi geçen müelliflerden bazıları hem tarihçi hem de coğrafyacıdır.

Yazar, kitabında kullanmış olduğu kaynaklara ve daha fazlasına kendisine ait olan “*Seeing Islam*”⁷ ve Howard Johnston'a ait “*Witness to a World Crisis*”⁸ adlı eserlerden ulaşılabileceğini belirtmekle beraber, İslâm tarih yazımı için müracaat edilmesi gereken ilk eserin Chase Robinson'a ait “*Islamic Historiography*”⁹ adlı eser olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç itibarıyla, Robert G. Hoyland'ın dilimize kazandırılan bu eseri, erken dönem İslâm tarihine dair klasik fetih anlatılarına eleştirel bir perspektifle yaklaşarak alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır. Yazar, İslâm fetihlerini yalnızca askeri başarılar veya dini motivasyonlar ekseninde değil; dönemin siyasi konjunktürü, sosyo-ekonomik dinamikleri, sosyal değişimleri ve uluslararası dengeleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Özellikle Bizans ve Sâsânî İmparatorluklarının zayıflama sürecinin ayrıntılı bir şekilde

⁷ Robert G. Hoyland, *Seeing Islam As Others Saw It*, (Princeton - New Jersey: The Darwin Press Inc. 1997).

⁸ James Howard-Johnston, *Witness to a World Crisis (Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century)*, (New York: Oxford University Press Inc., 2010).

⁹ Chase Robinson, *Islamic Historiography*, (London: Cambridge University Press, 2003).

analiz edilmesi, Arap Yarımadası'ndaki kabilevî yapıların bu boşluğu nasıl fırsata çevirdiğini anlamamıza olanak tanımaktadır. Hoyland'ın en dikkat çekici katkılarından biri, İslâm fetihlerine dair anlatıları yalnızca İslâmî kaynaklar üzerinden değil, Süryani, Ermeni, Yunan ve Fars kaynaklarını da kapsayan çok dilli ve çok perspektifli bir yaklaşımla ele almasıdır. Bu metodoloji, eserin hem karşılaştırmalı tarih çalışmalarına hem de dinler tarihi, imparatorluklar tarihi ve Orta Doğu siyaseti gibi disiplinlerarası alanlara hitap etmesini sağlamaktadır. Eserin en güçlü yönlerinden biri, tarihî olayları açıklarken indirgemeci yaklaşımlardan uzak durmasıdır.

Hoyland, İslâm'ın yayılma sürecini, tek bir nedene veya faktöre indirgemek yerine; çok sayıda içsel ve dışsal etkenin etkileşimiyle oluşan karmaşık bir tarihî süreç olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, okuyucunun, Arap fetihlerini sadece İslâmî bir zafer olarak değil, aynı zamanda bir imparatorluk inşası olarak kavramasına yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan eser, sadece İslâm tarihi çalışanlar için değil, geç Antik Çağ ve erken Orta Çağ tarihiyle ilgilenen tüm araştırmacılar için de değerli bir başvuru kaynağı niteliğindedir. Eser, tarih yazımında kaynak çeşitliliği, karşılaştırmalı analiz ve eleştirel yaklaşımın nasıl bir araya getirilebileceğine dair başarılı bir örnek sunmaktadır.

Eserin, erken dönem İslâm tarihine dair yerleşik kanaatleri sorgulaması, İslâm İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini hem içerden hem de dışardan gözlerle ele alması ve metodolojik açıdan sağlam temellere dayandırması, onu alandaki literatür içerisinde özel bir konuma yerleştirmektedir. Erken dönem İslâm kaynaklarının sunduğu zengin biyografik ve coğrafi verilerden de yararlanan yazar, farklı yaklaşımları ve kanıt türlerini bir araya getirerek Arap fetihlerini ve İslâm İmparatorluğu'nun kuruluş sürecini yeniden yorumlayan özgün bir anlatı ortaya koymaktadır. Türkçeye titizlikle çevrilmiş olması, bu değerli çalışmanın Türkiye'deki sosyal bilimcilerin ilgisine daha geniş ölçekte sunulmasına imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle kitap hem akademik araştırmalar hem de lisansüstü düzeydeki eğitim faaliyetleri için önemli bir kaynak mesabesinde.

Kaynakça

- Çelik, Hüseyin: “Ashab-ı Kehf Kıssası ve İçerdiği Mesajlar”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VI, S. 1, s. 189-217.
- Ersöz, İSMET: “Ashâb-ı Kehf”, *DİA*, 1991, III, s. 465-467.
- Hoyland, Robert G.: *Seeing Islam As Others Saw It*, Princeton - New Jersey: The Darwin Press Inc., 1997.
- Johnston, James Howard: *Witness to a World Crisis (Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century)*, New York: Oxford University Press Inc., 2010.
- Kara, Füsun: “Afganistan'da Türklerin Yükselişi”, *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2023, VII, s. 20-21.
- Kur’ân-ı Kerîm: “Sûretü'l-Kehf”, s. 292-303.
- Robinson, Chase: *Islamic Historiography*, Cambridge University Press, 2003.
- Yiğit, İsmail: “Emevîler”, *DİA*, 1995, XXI, s. 87-104.

METİN ÇEVİRİSİ
TEXT TRANSLATION

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1946)

Abdussamed GEÇER*

Sunuş

İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği tarafından hazırlanarak İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilen, siyasi ve iktisadi konular başta olmak üzere Türkiye'de bir yıl içerisinde yaşanan gelişmeleri ele alan yıllık raporlar Türkiye hakkında önemli bilgi ve değerlendirmeler içermektedir. Her yıl hazırlanan bu raporlar üzerinde şimdiye hatırı sayılı miktarda çalışma yapıldı. Bu çalışmalar genel olarak iki temel gruba ayrılabilir ki bunlardan ilki, yıllık raporlarda yer alan bir mesele etrafında değerlendirmeler yapılarak telif mahiyeti kazandırılan veya kazandırılmaya çalışılan eserlerden oluşmaktadır.¹ Diğer grupta

Metin Çevirisi/Text Translation

* Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi
Bölümü, İstanbul/Türkiye

ORCID ID: 0000-0001-5706-5911

E-posta/E-mail: abdussamed.gecer@sbu.
edu.tr

10.5281/zenodo.18011674

¹ Yonca Anzerlioğlu, 'İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türkiye (1939-1941)', *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* sy. 15 (2007), 177-89; Dilek Yiğit Yüksel, 'İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Türkiye'de Demokrat Parti (1954-1957)', *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* sy. 79 (2011), 97-130; Mustafa Edip Çelik, 'İngiliz Büyükelçilik Yıllık Raporlarında Türk Dış Politikası (1933-1937)', *Tarih ve Gelecek Dergisi* C. 3, sy. 2 (2017), 25-43; Feyza Kurnaz Şahin, 'İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan

ise Ali Satan² ve Murat Kasapsaraçoğlu³ tarafından derlenen ve/veya çevrilen çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu yıllık raporlar, İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Türkiye'nin iç siyaseti, dış ilişkileri ve iktisadi hayatına dair yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Bu raporlar, İngiliz diplomatların Türkiye'deki gelişmeleri nasıl okuduklarına dair ufuk açıcı bakış açıları sunmanın yanı sıra herhangi bir çalışmaya konu olmamış ya da gün yüzüne çıkmamış meselelere de işaret etmesi bakımından, sorulacak yeni soruların ve bu soruları cevaplamaya yönelik yapılacak çalışmaların muharrik unsuru olma potansiyeline sahiptir.

1946 yılına ait yıllık rapor, İngiliz Ulusal Arşivi kataloğunda FO 371/67305B referansı ile bulunmakta ve yine bu rapora, FO 424/287 referans koduyla arşivlenen ve Türkiye ile ilgili çeşitli yazışmaları içeren *Correspondence Respecting Turkey, Part 1 (January to December 1947)* başlıklı matbu cilt içerisindeki 18. ve 34. sayfalar arasında ulaşılabilir. 1946 yılı yıllık raporunda, Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu ve bu bakanlığın faaliyetlerinin başlaması için İngiliz uzmanlardan teknik destek alınması, Japonya'nın Türkiye'deki diplomatik temsil meselesi, Ankara'daki Japon ve Alman Büyükelçilik binalarındaki arşivlerde yapılan aramalar, Alman mülklerine el konulması ve bunların geleceği, Türkiye ile İngiltere arasında havacılık alanındaki ilişkiler, Fener Rum Patrikhanesi, Türkiye'nin Arap ülkeleri, Yunanistan ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri, Demokrat Parti'nin kuruluşu ve bu partiye Sovyetler Birliği tarafından verilen destek iddiaları,

Savaşları ve Türkiye (1912-1913)', *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, sy. 10 (2018), 286-307; Orhan Turan, 'II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri', *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 60 (2018), 65-86; Orhan Turan, 'İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'in Gözünden Osmanlı Devleti'nin Dış İlişkileri (1908-1909)', *Atatürk Yolu Dergisi*, sy. 63 (2018), 343-63; Yasin Coşkun, 'İngiliz Büyükelçilik Raporlarında 1931 Genel Seçimleri ve Türkiye'de Siyasal Hayat', 10. *Uluslararası Atatürk Kongresi*, ed. Erdem Ünlen, C. 3 (Atatürk Araştırma Merkezi, 2024).

² Ali Satan, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1920)*, çev. Burak Özsöz (Tarihçi Kitabevi, 2010); Satan, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1921)*, çev. Sevtap Demirci (Tarihçi Kitabevi, 2011); Satan, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1922)*, çev. Ayşegül Angı (Tarihçi Kitabevi, 2011); Satan, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1923)*, çev. Sevtap Demirci (Tarihçi Kitabevi, 2012); Satan, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye (1924)*, çev. Nilgün Engin (Tarihçi Kitabevi, 2013).

³ Murat Kasapsaraçoğlu, ed., *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1950-1960* (Libra Kitap, 2015).

1946 genel seçimlerinin yapılması ve seçimlerle ilgili ortaya atılan sayialar, Demokrat Partililerin meclisteki muhalefeti, Boğazlar rejimiyle ilgili Sovyet talepleri karşısında Türkiye ile müttefiklerinin yürüttüğü politikalar, olağanüstü askerî durumun sürdürülmesi ve bunun bütçe üzerindeki etkileri, komünist faaliyetler, dış ticaret, devalüasyon, bütçe ve mali tablo, Merkez Bankası rezervleri, Türkiye'de faaliyet gösteren İngiliz şirketlerinin şikayetçi oldukları konular ve İngiltere'nin Türkiye'den satın aldığı tarım ürünleri gibi birçok mesele detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

Türkiye Hakkında Yıllık Rapor, 1946

Sir D. Kelly'den⁴ Bay Bevin'e⁵ (13 Şubat'ta alındı)

Ankara,
4 Şubat 1947

Efendim,

1946 yılında Türkiye'de meydana gelen olayların bir değerlendirmesini size iletmekten onur duyarım.

2. Raporun hazırlanmasındaki yardımları için Majestelerinin Büyükelçiliği Birinci Sekreterleri Bay Haigh ile Bay Reed'e ve İktisat Bölümü Ticaret Müşavirine müteşekkirim.

DAVID V. KELLY

No. 8'de Mahfuzdur

Türkiye Hakkında Yıllık Rapor, 1946

1946 yılının ilk ayları, Türkiye için olaysız geçti ve ülkenin ne iç gelişmelerini ne de dış ilişkilerini etkileyecek bir hadise yaşandı. Ancak, havada bir beklenti duygusu vardı ve aylar geçtikçe görüldü ki kışın ve ilkbaharın ilk günleri, bir önceki yıl başlamış olan hareketlerin yavaş yavaş güç topladığı ve yaz aylarında muhtemelen bir krizin doğmasına sebep olacak bir kuluçka dönemi idi. Yaz mevsimi ülke

⁴ David Kelly, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi.

⁵ Ernest Bevin, İngiltere Dışişleri Bakanı.

için, Türkiye Cumhuriyeti'nin bildiği ilk serbest seçimlerin Temmuz ayında yapılmasıyla ve Rusların boğazlar üzerindeki taleplerini yoğunlaştırmasıyla, hem iç yapısı hem de dış dünya ile ilişkileri açısından tam anlamıyla bir sınav dönemi oldu.

2. Ocak ayında, bir önceki yaz kabul edilen bir yasa uyarınca, Dr. Sadi Irmak başkanlığında, çalışma koşullarını düzenlemek, işçilerin yaşam standartlarını yükseltmek, işverenlerle çalışanlar arasındaki ilişkileri milli çıkarlar doğrultusunda koordine etmek ve milli dayanışmayı sürdürmek amacıyla bir Çalışma Bakanlığı kuruldu. Türk Hükûmeti, yeni Bakanlığın kendi ayakları üzerinde durabilmesi için İngiliz Çalışma Bakanlığı'ndan iki üst düzey yetkilinin desteğini talep etti ve sosyal tazminat konusunda uzman olan Lefebure ve genel politika ve endüstriyel ilişkiler konularında müşavirlik yapan Stevens yılın başlarında Ankara'ya gelerek Türk Hükûmeti ile sözleşmeler imzaladı. Türk sanayisinin yüzde 75'inin devlet kontrolünde olması nedeniyle, işgücü örgütlenmesine ilişkin sorunlar çoğu batı ülkesindekinden oldukça farklıdır. Türkiye'de sendika yok; ancak Çalışma Bakanlığı, amaçları üyelerinin çıkarlarını geliştirmek, temsil etmek ve iş uyuşmazlık durumlarında danışma organı olarak hareket etmek olarak belirlenen geçici işçi dernekleri ve işçi federasyonlarının örgütlenmesi için bir yasa taslağı hazırladı. Bu örgütlere üyelik tamamen gönüllülüğe dayanacak; Çalışma Bakanı'nın özel yetkisi olmaksızın siyasi meselelerle ilgilenmelerine ve yabancı derneklere üye olmalarına izin verilmeyecektir.

3. Ocak ayında Ankara'daki Japon Büyükelçiliği ve İstanbul'daki konsolosluk personelinin ülkelerine geri gönderilmesi için düzenlemeler yapıldı ve Hayfa'ya gitmek üzere trenle yola çıktıklarında Japon binaları İngiliz, Amerikan Çin ve Sovyet Büyükelçilikleri tarafından devralındı. Beklenildiği gibi, arşivlerde ilgi çekici hiçbir şey bulunmadı; zira Japonlar, uzun süren gözetim süresi boyunca, tehlike yaratabilecek materyalleri yok etmek için yeterli zamana sahipti. Ankara'daki binaların kira sözleşmeleri feshedildi ve Japonya'nın Türkiye'deki menfaatlerinin korunması İsveç Elçiliği'nin sorumluluğunda kaldı.

4. Türk Hükûmeti ile ülkelere dönmeyi reddeden ve Amerikan otoritelerinin isteği üzerine İngiliz ve Türk hükûmetleri tarafından

gözetim altında tutulan otuz kadar Alman memur ve sivilin iadesi için de düzenlemeler yapıldı. Ocak ayında İngiliz, Amerikan ve Fransız uzmanlar tarafından Alman arşivleri de incelendi; dişe dokunur hiçbir şey bulunamadı.

5. Türk Hükûmetinin, Almanya'daki mal varlıkları ve Türk vatandaşlarının çıkarlarını tazmin etmek için Türkiye'de ele geçirebileceği bu tür varlıkları kullanmayı planladığı açığa çıkmasına rağmen Alman varlıklarının elden çıkarılması meselesi muallakta kaldı. Bu tutum, raporumuzun ticaret bölümünde ele alınan Türkiye'nin Dünya Bankası ile ilişkileri meselesinde etkili olmuştur.

6. Rusların, 1945'te Potsdam'da Molotov tarafından yapılan ve Türkiye'deki Alman varlıklarını kapsayan feragatin Alman resmî binalarını da içerdiğini kabul etmeyi reddetmeleri, Türkiye'deki Alman diplomatik ve konsolosluk binalarının tasfiye edilmesini engelledi.

7. Birleşik Krallık ile Türkiye arasında düzenli uçuşların başlatılmasını öngören bir İngiliz-Türk Havacılık anlaşması, 12 Şubat'ta Ankara'da imzalandı. Aynı gün bir de Türk-Amerikan Havacılık anlaşması imzalandı. Daha sonra, 26 Haziran ve 12 Ekim'de sırasıyla İsveç ve Fransa hükûmetleriyle benzer havacılık anlaşmaları yapıldı. Birleşik Krallık ile Türkiye arasında, British European Airways tarafından yürütülen doğrudan ticari uçuşlar, Eylül ayında başlatıldı.

8. Patrik Benjamin'in Şubat ayında ölmesi ve patrikliğe Kalkedon Metropolitisi Maximos'un seçilmesi Türk Hükûmetine Fener'e karşı iyi niyetini gösterme fırsatı sundu. Müteveffa patriğin cenazesi ve yeni patriğin seçimi sırasında hususi nezaket gösterildi ki bu durum, Ortodoks çevrelerce, Türk Hükûmetinin Fener'e yönelik politikası hakkında Sovyet Hükûmetine söz söyleme fırsatı vermeme endişesinin ciddi bir göstergesi olarak tefsir edildi. Maximos'un Sovyetlere sempati duyduğuna dair seçimden önce ortaya çıkan dedikodular asılsız görünmektedir ve gerçekte kendisi, esasında, tutkulu bir *Helenofildir*. Maalesef, yılın sonuna doğru, İsviçre'de tedavi görmesi tavsiyesinde bulunulmasına neden olan melankoli nöbetlerinin kurbanı oldu. Hastalığın tedaviye yanıt vermemesi durumunda yeni bir seçimin gerekli olacağı ve Patrik'in de halihazırda istifa etmeye karar verdiği söylenmekteydi. Başpsikopos Tula'nın da dahil olduğu ve uzun zamandır beklenen bir Rus Ortodoks Kilisesi heyeti Aralık

ayının sonuna kadar Fener'e ulaşamamıştı. Rus Ortodoks Kilisesi'ni kontrol eden yetkililerin, artık İstanbul Patrikliğini görmezden gelecek ve yalnız bırakarak patrikliği itibarsızlaştırıp, nihayetinde liderliğin Moskova Patrikliğine geçmesi için çalıştıklarına dair birçok işaret bulunmaktadır.

9. Bu yıl, Türkiye'nin Arap komşuları ile ilişkilerinde genel bir iyileşmeye tanıklık etti. 29 Mart'ta Nuri Said Paşa'nın Ankara ziyareti sırasında, Türkiye ile Irak arasında, iade sözleşmesi ve adli destek sözleşmesi ile dostluk ve iyi komşuluk antlaşması imzalandı. Bu anlaşmalar imzalanana kadar hatırı sayılır miktarda zorluk ve kargaşa yaşandı. Antlaşma, akit tarafların 1926 antlaşmasında tanımlandığı üzere, karşılıklı toprak bütünlüklerine ve ortak sınırlara saygı göstermeyi taahhüt ettikleri bir madde içeriyordu. Bağdat'ın siyasi ruha sahip herhangi bir anlaşmanın imzalanmasına karşı çıkmasına rağmen Nuri Paşa, hükûmetinin talimatlarını görmezden gelmek gibi basit bir yolla siyasi maddenin anlaşmaya dahil edilmesinde başarılı oldu. Ardından Irak Hükûmeti, Nuri Paşa'nın tam yetkisi olmadan imzalamış olmasına rağmen anlaşmayı kabul etmeye karar verdi. Irak'ın Filistin konusunda Türk desteğini alma çabaları ise Türklerin bu meseleye dahil olmak istememeleri nedeniyle başarısız oldu.

10. Mart ayının başında Türkiye ile Suriye ve Lübnan ile diplomatik ilişkiler kurdu ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün daveti üzerine Lübnan Cumhurbaşkanı, eşi, Başbakan, Savunma Bakanı ve Meclis Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Haziran ayında Ankara'ya geldi. Ziyaret tam anlamıyla bir nezaket ziyareti olsa da vize düzenlemelerini, vatandaşlık seçimi (Lozan Antlaşması'ndan bu yana beklemede kalan) ve Türkiye ile Lübnan vatandaşlarının buralarda sahip oldukları mülkler hakkında görüşme fırsatı yakalandı. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin Aralık ayında Amman seyahati sırasında Beyrut'a yaptığı ziyaret bu konuların daha derinlemesine müzakere edilmesi için fırsat yarattı.

11. Feridun Cemal Erkin'in Amman ziyaretinin amacı Kral Abdullah'a yeni yılın başlarında Türkiye'yi ziyaret etmesi için bir davet sunmaktı ki bu davet kabul edildi. Bu ziyaretle ilgili ilk girişim Kral'ın kendisi tarafından yapıldı ve Erkin'in seyahatiyle ilgili haberler, Suriye'nin Hatay ile ilgili taleplerine zarar verecek şekilde Büyük Suriye

Projesi lehine Türk desteğinin istenmiş olabileceğinden şüphelenilen Suriye ve Lübnan'da bazı huzursuzluklara sebep oldu.

12. Diplomatik temsilcilerin değişimine rağmen Suriye ile ilişkiler, Hatay sorunu dolayısıyla, Lübnan ile olan ilişkilere nazaran daha az samimiydi. Ekim ayında Suriye gazetesi *El-Cumhuriye* tarafından Hasan Saka'ya atfedilen bir demeçte kendisinin Türkiye ile Irak'ın zaten bir ittifak kurduğunu ve Türkiye'nin Suriye, Mısır ve Filistin ile benzer anlaşmalar imzalamayı umduğunu söylemesi, Ankara'daki Suriye diplomatik temsilcisinin, Türkiye-Suriye yakınlaşmasından yana olduğuna fakat Hatay ile Türkiye'deki Suriye mülkleri meselelerinin o ana kadar resmî bir anlaşmaya ulaşılmasını engellediğine dair bir beyanatta bulunmasına neden oldu.

13. Türkiye, İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmanın yenilenmesi için yapılan müzakereleri ilgiyle izledi ve Türk Hükûmetinin, İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkması beklentisini endişeyle karşıladığına dair Kahire basınında çıkan bir haber, Kahire'de bir takım düşmanca yorumlara neden oldu. Daha sonra Kahire'deki Türk diplomatik temsilcisi tarafından dile getirilen Türkiye-Mısır ilişkilerinin daha net bir zemine oturtulması önerisi, evvela Majestelerinin Hükûmeti ile müzakerelerin sonuçlandırılması gerektiğini ve ancak bundan sonra Türkiye ile adli ve ticari konular başta olmak üzere, askeri bir ittifak hariç, her türlü anlaşmayı memnuniyetle karşılayacağını dile getiren Sıdkı Paşa tarafından iyi karşılandı. Eylül ayında Mısır Kralı tarafından Mersin'e gayri resmî ve beklenmedik bir ziyaret gerçekleştirildi. Majesteleri, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri tarafından karşılandı. Ziyaretin kısa vadede herhangi bir siyasi neticesi olmasa da Kral, Mısır'ın Türkiye'deki diplomatik temsilcisine, bu ziyaretin, mümkün olan en kısa süre içerisinde yapmak istediği resmî ziyaretin bir göstergesi olarak bilinçli bir jest olduğunu söyledi; ve Türk Hükûmeti, söz konusu ziyaretin Mayıs ya da Haziran ayında gerçekleşmesini bekliyor.

14. Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler Meis, Sömbeki ve İstanköy adalarının Oniki Adaların geri kalanıyla birlikte Yunanistan'a bırakılmasının Türklerde yarattığı hayal kırıklığına rağmen, iki ülkeye yönelik ortak Sovyet tehdidi sebebiyle yakın ve dostane bir şekilde sürdü. Türk Hükûmeti bu karardan duyduğu üzüntüyü dile getirse de kararı letafetle karşıladı.

15. Sonbaharda bir grup Yunan gazeteci Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdiler ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından Ankara ve İstanbul'da samimi bir şekilde ağırlandılar. Yunanistan'a döndükten sonra heyetten birinin ve heyette bulunmayan başka diğer gazetecilerin Türk makamlarının Rumlara yönelik uygulamalarını eleştiren yazılar yazmaları Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliğe neden oldu. Bu yazılar, Türk basınında suçlayıcı yazıların çıkmasına neden oldu ve mesele ancak, Yunan gazeteci grubu tarafından yazılan ve meseleye konu yazıların, Yunanistan'daki komünist etkisinin bir sonucu olarak yazıldığı suçlamasında bulunan bir makalenin yazılmasıyla kapandı. Bulgar Dimitrov'un, Bulgaristan'ın Ege'de bir çıkışa sahip olması gerektiğine dair açıklamasının ardından, Makedonya'daki gerilla savaşının Batı Trakya'ya yayılmasıyla Türklerin endişesi arttı. Bunun üzerine Türk basınında, Türk Pomakların Bulgar ve Yunan komünistlerin ellerinde çektiği acıları anlatan bir dizi yazı yayınlandı.

16. İç politikada yeni yıl, Demokrat Parti adında yeni bir siyasi organizasyon kurulduğunun ilanıyla başladı. Parti tüzüğü, Kemalizmin altı ok ilkelerine (cumhuriyetçilik, milliyetçilik, demokrasi⁶, devletçilik, laiklik ve devrimcilik) tam sadakatini vurguluyor ve yıkıcı görüşlere sahip kimselerin partiye katılımını yasaklıyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'ne kıyasla yeni parti, özel teşebbüs için daha geniş bir faaliyet alanı sağlanması ve iktisadi devletçiliğin sınırlandırılması eğilimindeydi. Aynı zamanda parti, yüksek yaşam maliyetlerine karşı mücadele niyetini beyan etmekteydi. Ancak temelde, bu yeni partinin programı rakiplerinkinden çok az farklıydı. 30'lu yıllardaki görev süresi boyunca, ilginç bir şekilde, devlet teşebbüsünün destekçisi olan eski başbakanlardan Celal Bayar, gizli oylama ile parti başkanlığına seçildi. Fuat Köprülü (17. Yüzyıldaki meşhur Sadrazamın soyundan), Adnan Menderes ve daha sonra iç politika ve iktisat politikalarına yönelik açık muhalefeti nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilen Hikmet Bayur, önde gelen destekçileri arasındaydı. Yeni parti, propaganda sorumlusu olarak Ahmet Emin Yalman'ı derhal kazandığı için şanslıydı ki kendisi, siyaseten bağımsız

6 Burada halkçılık ilkesi kastedilmiştir.

olduğunu defalarca beyan etmesine rağmen, *Vatan* gazetesinin sütunlarını propaganda için partiye açtı. Kısa süre sonra sırasıyla *Tasvir* ve *Yeni Sabah* gazetelerinin editörü olan diğer iki “bağımsız” gazeteci, Ebuzziya ve Saraçoğlu, Yalman örneğini takip ederek Bayar'a geniş tanıtım ve basın desteği sağladı.

17. Demokrat Partililerin, kısıtlayıcı basın yasasının kaldırılması ve birinci derece seçimlerin getirilmesi gibi liberal anayasal reformları savunmalarının yanı sıra ekonomi politikalarında serbest teşebbüs ilkesinin önünün açılmasını savunması nedeniyle iş dünyasının çıkarlarına hitap ettiği kısa sürede ortaya çıktı. Bu sayede parti, güçlü iş çevrelerinin desteğini edindi ve Yalman gibi doktriner reformcular ile İstanbul ve İzmir'deki iktisadi gruplar arasında bir çeşit huzursuz ittifak kuruldu.

18. Parti programındaki ve yapısındaki bu ticari unsura rağmen (Sovyet büyükelçisinin Majestelerinin büyükelçisi ile yaptığı bir konuşmada dikkat çektiği üzere) parti, neredeyse kurulduğu ilk günden itibaren Moskova radyosu tarafından, Cumhuriyetçi tiranlığın zulmüne karşı mücadele eden hakiki demokrasi partisi olarak fantastik bir şekilde savunulur oldu. Bu destek kesinlikle hiçbir işe yaramadı ve muhtemelen Bayar'ın ülkedeki popüleritesine ciddi zarar vererek muhaliflerine etkili bir karşı propaganda imkânı sağladı; ne var ki Sovyet yorumcular ya bu durumun farkında değillerdi ya da bu gayri resmi muhalefetin, doğrudan bir yarar sağlamasa bile, hükûmetin prestijini bir şekilde zarara uğratacağını düşünüyorlardı. Dahası bu durum hükûmetin sınırlarını etkileyebilir ve yaz aylarında, doğrudan siyasi baskı uygulamadan önceki “yumuşama” sürecine yardımcı olabilirdi. Bu değerlendirmeler, Sovyet propagandacılarının muhalefeti itibarsızlaştırarak Türkiye'de parlamenter idarenin gelişimini engellemeyi amaçladıkları yönündeki görüşten daha muhtemel görünmektedir. Karalama kampanyası her hâlükârda devam etti ve ara sıra yaşanan duraklamalara rağmen karalamalar yaza doğru daha da şiddetlendi. Türkiye'deki tüm olaylar ister dış ister iç gelişmeler olsun ister önemli ister önemsiz olsun, Moskova radyosunun öfkeli, çoğu kez de rastgele saldırılarının malzemesi haline geldi.

19. Milli Kalkınma Partisi (Eksantrik bir milyoner tarafından kurulan ve sonradan kendi destekçileri ile karmaşık davalara

sürüklenen bir oluşum) gibi diğer siyasi partiler ile sosyalist eğilimli bir iki küçük grup daha ortaya çıktı ve o dönem, 1947'den önce yapılması beklenmeyen seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi'ne meydan okumaya hazır olduklarını ilan ettiler. Ne var ki ülkede sadece Demokrat Parti'nin bir taban bulduğu ortaya çıktı, diğer gruplar ise unutulmaya yüz tuttu.

20. Yetkin bir muhalefetin oluşumu, ne olduğu tek seferde kavranabilen bir gelişmeydi: Kemalist devrimden bu yana, ya da en azından 1931'de Fethi Okyar'ın “resmî” muhalefet fiyaskosundan bu yana, Türk devlet yapısının hedefleri ve yapısı içerisinde çok önemli bir değişiklik. Bu, Türk tarihinde emsali bulunmayan ve Türk halkının tüm geleneklerine yabancı olan bir yenilikti. Yine de muhalefet gruplarının oluşumu, Cumhurbaşkanının bir önceki Kasım ayında Meclis'te yaptığı konuşmada, serbest ve doğrudan seçimlerin 1947 yılında yapılacağını söylediği konuşmasına doğrudan işaret eden bir yanıt nitelikteydi ve bu durum, Türklerin 1923'ten bu yana Batılı hükûmet ideallerine doğru kaydettiği ilerlemenin bir göstergesiydi. İdarenin bu tavizi vermesinin nedenleri karmaşıktı. Türkiye'yi dış dünyaya, özellikle Anglo-Sakson dünyaya Batı demokrasisini uygulayan bir ülke olarak sunma isteği ve aynı zamanda ülke içerisindeki reformist eğilimleri yatıştırma arzusu söz konusuydu; ancak en önemli etken, Cumhurbaşkanı'nın kendisinden sonra uygun bir halef olmadığı ve bu nedenle daha “anayasal” bir Cumhurbaşkanı altında devam edecek iki partili bir sistem hazırlaması gerektiği düşüncesi idi. Hükûmetin, uluslararası durumun bu kadar belirsiz, güçlü bir yönetime duyulan ihtiyacın bu kadar baskın olduğu bir dönemde böylesine önemli bir adımı atmaya hazır olması kayda değer bir cesaretin kanıtıydı. Cumhuriyet Halk Partililer yaz yaklaşırken bu tavizin akıllıca olup olmadığı ve tam olarak uygulanmasına izin verilip verilmeyeceği konusunda bazı şüpheler duymuş olsalar da Sovyet tehdidinden duyulan korku ve ülkenin sahip olduğu tüm beceri ve deneyimi kullanarak bu tehdide karşı koyma ihtiyacı her zaman zihinlerindeydi.

21. 10 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Meclis'e, seçimlerin yaz mevsiminde gizli oy ve doğrudan seçim usulüyle gerçekleştirileceğini duyurdu. Bu karar Demokrat Partililer tarafından, hükûmetin teşkilatlanmalarını tamamlamadan seçimleri oldubittiye getirme manevrası olarak kınandı ve ilk başta seçimleri boykot etme tehdidinde

bulundular. 26 Mayıs'ta, seçimlerin bir provasası olarak, ülke sathında belediye seçimleri yapıldı. Muhalefet partileri seçimlere katılmamaya karar verdiği için sonuçlar önceden belliydi. Fakat ciddi dayanakları olduğu anlaşılan birçok baskı ve usulsüzlük iddiası söz konusuydu. Bu sırada iktidar, Haziran ayında Meclisten alelacele geçirilen üç önemli yasa tasarısı hazırlamıştı. Bunların ilki, seçim kurulları sistemini kaldıran ve birinci dereceden gizli seçim yapılmasını öngören seçim yasasıydı. Bunların ikincisi, muhalefet partilerinin kurulmasının ardından gerekli hale gelen, eski ve oldukça baskıcı nitelikteki Dernekler Kanunu'nda yapılan önemli bir değişiklikti. Üçüncüsü ise hükûmete, yıkıcı etkileri olduğu iddiasıyla herhangi bir gazeteyi baskı altına alma imkânı veren Basın Kanunu'nda yapılan bir değişiklikti. Yasa değişikliği sansür yetkisini yürütmeden yargıya aktardı. Son iki yasa tasarısı, yapılan değişikliklerin hürriyet açısından yeterli olmadığı gerekçesiyle mecliste eleştirilmesine rağmen özgün halleriyle kabul edildi. Basın kanunu, seçimlerin ardından kurulan hükûmet tarafından sonbaharda, bu kez kısıtlayıcı bir biçimde, daha da değiştirildi.

22. Artık, 21 Temmuz'da yapılması kararlaştırılan genel seçimler için zemin hazırды. Muhalefet, teşkilatlanma ve propaganda konularında yerel makamlar tarafından yapılan engellemeler hakkında sert şikayetlerde bulunuyordu ve Cumhurbaşkanı İnönü, ilk kez açık eleştirilerin hedefi haline gelmişti. Demokrat Partililer, devlet başkanının, bilhassa seçim döneminde parti siyasetinin üzerinde konumlanması ve hiçbir siyasi partiye karşı ayrımcılık göstermemesi veya önyargılı olmaması gerektiği düşüncesiyle İnönü'ye hücum ettiler. Karakter ve gelenek dolayısıyla anayasal monark rolü kendisine hoş görünmeyen Cumhurbaşkanı, Temmuz ayı ortasında yaptığı bir radyo konuşmasında Cumhuriyet Halk Partisi'ni açıkça destekleyerek ve cumhurbaşkanının parti siyasetinin dışında kalması argümanını, özel yetkilerinin bulunmaması dolayısıyla meclis çoğunluğunun desteğine bağımlı olduğu gerekçesiyle çürüterek, bu meydan okumayı kabul etti. Bu dönemde Cumhurbaşkanı ve hükûmetin önde gelenleri, seçim kampanyası sırasında ülke genelinde Demokrat Parti'ye gösterilen ilgi üzerine endişeye kapıldı. Cumhurbaşkanı, gerçek bir serbest seçimde 465 sandalyeden 121'ini Demokrat Parti adaylarının elde edeceğine inanıyordu. Hükûmet, Cumhurbaşkanı'na gösterilen

şahsi bağıllık eksikliğinden ve Kurtuluş Savaşı kahramanı Mareşal Çakmak'ın hükûmet tarafından kendisine teklif edilen tüm onurlandırıcı teklifleri reddettikten sonra İstanbul'dan bağımsız aday olma niyetini ilan etmesinden dolayı daha da endişe içerisine girdi. Çakmak'ın adaylığı Demokrat Partililer tarafından çabucak benimsendi ve sözde bağımsız karakterine rağmen, Çakmak'ın prestiji ve popülaritesi ile İnönü'ye ciddi şekilde meydan okuyabilecek yegâne insan olduğu ve herhangi bir cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylığının Demokrat Parti tarafından destekleneceği tüm çevreler tarafından kabul edilmekteydi.

23. Yaz boyunca, Tekel Bakanı, Genelkurmay Başkanı'nın ailesi, Ankara Valisi ve rejimle bağlantılı diğer önde gelen kişileri kapsayan bir dizi skandal patlak verdi bu skandallar yönetimin utancını daha da artırdı. Hükûmet için bir diğer endişe kaynağı, Celal Bayar tarafından uluslararası ilişkiler konusunda benimsenen kaçamak politika ile Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar gibi sorunlara karşı gösterdiği ilgisizlik oldu. Hükûmet basınında yayınlanan bir dizi kışkırtıcı yazı Celal Bayar'ı bu rahatsız edici mesafeli tavrından uzaklaştırmayı başaramadı ve hem Bayar hem de Çakmak, pozitif açıklamalar yapmak yerine nüfuzlarını öne çıkararak, dış ilişkileri kendileri idare etselerdi halihazırdaki açmazlardan kurtulmanın yolunu bulabilecekleri izlenimini vermektedir. Ancak Demokrat Parti, Ağustos ayında Sovyet notası sunulduğunda, genel olarak Türkiye'nin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığı düşüncesi etrafında Sovyet taleplerini kınayan bir bildiri yayınladı.

24. Seçim günü yaklaştıkça artan bir dizi olay ve polis müdahalesi iddialarına rağmen seçimler sakin bir şekilde gerçekleşti ve oy verme işlemleri her yerde sakin ve düzenliydi. Nihai sonuçlar 24 Temmuz'da duyuruldu ve sandalye dağılımı şu şekilde gerçekleşti: Cumhuriyet Halk Partisi 396, Demokrat Parti 62, bağımsızlar 7. Bu sonuçlar Bayar tarafından, sonuçlarla oynandığı ve özellikle nüfusun büyük çoğunluğunun Demokrat Parti lehine olduğu iyi bilinen Ankara ve İzmir'de ciddi usulsüzlüklerin yapıldığı şeklindeki açıklaması ile itirazla karşılandı. Esasında sonuçlar, İstanbul'daki Demokrat Parti zaferine rağmen (söylenene göre İstanbul Valisi adil bir seçim süreci yürütülmesi için ısrarcı olmuştu) Ankara ve İzmir'de bir tane bile Demokrat Partili adayın meclise giremediğini gösterdi. Diğer yandan

Demokratlar, önemli miktarda dolaylı kanıttan destek alarak, Ankara'daki seçimlerde partilerinin %80 oy alarak zafer kazandığını ve Cumhurbaşkanı'nın kendi bölgesinde Demokrat Parti listesindeki bir aday dışında tüm adaylardan daha az oy aldığını ileri sürdüler. Şüphesiz gerçeği tam olarak tespit etmek imkansızdı ve her iki tarafın abartılı değerlendirmelerine karşı hatırı sayılır ölçüde pay bırakmak gerekiyordu. Ancak elde edilebilen mevcut kanıtlar üzerinde yapılacak son bir analiz, her iki parti temsilcileri tarafından denetlenen seçim sürecinin genellikle adil olmasına rağmen, oyların yalnızca hükûmet, yani Cumhuriyet Halk Partisi temsilcilerinden oluşan seçim kurullarında sayıldığı, Ankara ve diğer yerlerde önemli usulsüzlükler yapılmış olabileceğini göstermekteydi. Dahası, özellikle Ankara örneğinde, usulsüzlüğün bizzat Cumhurbaşkanı'nın talebi üzerine yapıldığı, çünkü başkent'in muhalifler tarafından baştan çıkarıldığı düşüncesinin gururunu incittiği iddia edildi. Dahası, sandalye dağılımı için Cumhurbaşkanı ve Bayar arasında yapılan dostane fakat şaibeli bir anlaşmanın son anda Saraçoğlu'nun entrikaları sebebiyle bozulduğu ileri sürüldü.

25. Eğer bu tahlil doğruysa hükûmet, müdahalesiyle hem ölçsüz hem de basiretsiz olduğunu göstermiştir; zira tahrifatlar genel sonucu çok az değiştirmiştir ki bu da her halükârda Cumhuriyet Halk Partililere mecliste çok önemli bir çoğunluk sağlarken, sadece Demokrat Parti'ye değil, yurtdışındaki düşmanca propagandaya da gereksiz katkı sağlamıştır. En uygun koşullarda dahi otuz ya da kırk sandalyeden fazlasını elde etmeyi beklemeyen Demokrat Partililer doğal olarak, parti liderleri ve parti basını tarafından kendilerine büyük bir siyasi sahtekarlık olarak sunulan bu durum karşısında öfkelenmediler. İstanbul'daki yetkililer, muhalefet gazetelerinde ortaya çıkan suçlamaları ve ithamları sınırlandırmak için, olası bir savaş durumunda düzeni bozan yayınları askıya almak amacıyla hazırlanan yönetmeliği uygulamaya koydular. Başlıca Demokrat Partili gazeteler (*Vatan* ve *Tasvir*) bu yönetmeliğe aykırı davranmama konusunda dikkatliydi; ancak *Yeni Sabah* adındaki daha ufak bir yayın organı derhal geçici süreyle kapatıldı ve aylarca yayınlarına devam edemedi. Bu fırsat, küçük bir kripto-komünist yayın organı olan *Gerçek* adındaki haftalık derginin baskılanması için de kullanıldı.

26. Yeni meclis 5 Ağustos'ta toplandı ve meclisteki Cumhuriyet Halk Partisi çoğunluğu İsmet İnönü'yü yeniden Cumhurbaşkanı olarak seçti. Demokratlar ise oylarını, sonuçlar açıklandıktan sonra gösterişli bir şekilde çekip giden Mareşal Çakmak'tan yana kullandı. Hiç şüphesiz Cumhuriyet Halk Partililer tarafından Çakmak'a karşı bir denge unsuru olarak görülen emekli General Kazım Karabekir meclis başkanı seçildi. Demokrat Partili vekiller, kendisine duydukları kişisel düşmanlığı sergilemek için, onları bu işten vazgeçirmeye çalışan iyi niyetli aracılardan çabalarına rağmen, geleneklere aykırı bir şekilde, İsmet İnönü meclise geldiğinde ayağa kalkmayarak tepki göstermeyi uygun gördüler.

27. İki gün sonra açıklanan yeni kabine çok fazla taze kan içeriyordu. Önceki Başbakan Saraçoğlu kabineye dahil edilmedi ve yerine, daha önce Savunma Bakanı, İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri olan Recep Peker getirildi ve her yönden selefinden daha güçlü bir karakter olarak kabul edildi. Enerji ve inatçılığıyla bilinen bir adamdı ve bu saygınlığı, kısa süre içerisinde, İnönü'nün Başbakan'ın yetki alanında olan konulara müdahale etmesine izin vermediğine dair sağlam temellere dayanan bilgilerle kanıtlandı. Bakanlıklardan Dışişleri, Adalet, Çalışma ve Gümrük olmak üzere dördü hariç diğer hepsi yeni isimlere verildi. Eski Maliye Bakanı Sümer'in yerine, ki zaman zaman Dışişleri Bakanlığına da vekalet etmiş ve bizim açımızdan tatmin edici bir performans sergilememişti, yetenekli bir maliyeci olan Halit Nazmi Keşmir getirildi.

28. Yeni Başbakan, hiç zaman kaybetmeden Türkiye'nin, topraklarından feragat etmeden, Sovyetler Birliği ile dostane ilişkilerin yeniden başlamasının memnuniyetle karşılanması kaydıyla İngiliz ittifak ve dostluğunun, ABD ile birlikte, Türk politikasının değişmez temeli olarak kalacağı konusunda Majestelerinin Büyükelçisini temin etti. Başbakan aynı zamanda, imzacı devletlerin katılımı şartıyla Boğazlardaki Montrö rejiminde yapılacak bir tadilata hazır olacaktı. Peker, Hasan Saka'nın görevine devam etmesinin, yakın zamanda yaşanacak gelişmelerin ortaya koyacağı üzere, dış politikada değişikliğe gidilmeyeceğinin bir garantisi olduğunu ekledi. Yeni hükûmet, uluslararası ilişkilerdeki ilk sınavını kurulduğu günden birkaç gün sonra vermek zorunda kaldı.

29. Yılın ilk aylarında Türk-Sovyet ilişkileri önemli bir değişiklik olmadan ilerlemişti. Ocak ayında Londra'da bulunan Hasan Saka, Türk meselesini dışişleri bakanına sunma imkânı elde etti ve bakan kendisine yanıt olarak, Moskova'da Stalin'le yaptığı ve güven verici görünen görüşmeler hakkında bilgi vererek, İngiltere'nin konuya olan ilgisini teyit etti. Bir ay sonra ikinci bir görüşmede Türk Dışişleri Bakanı, Majestelerinin Hükûmetinin İngiliz-Türk ittifakını modern koşullara adapte etmeyi düşünüp düşünmediğini sordu. Bu öneri daha sonra Londra'daki Türk Büyükelçi tarafından, Dışişleri Bakanı'nın parlamentoda Majesteleri Hükûmetinin Türk ittifakına verdiği değeri teyit etmesine dair alternatif öneri içeren bir memorandum ile somutlaştırıldı. Dışişleri Bakanı bu öneriyi, Majestelerinin Hükûmeti İngiliz-Türk ittifakının prensiplerine önem verirken, ikinci alternatifin kendisine uygun görüldüğü, zira anlaşmanın tadili hakkında görüşmelerde bulunmadan önce BM'deki gelişmeleri gözlemlemek için daha fazla fırsata sahip olmayı dilediği sözleriyle yanıtladı. Alternatif öneriye karşılık olarak Dışişleri Bakanı 21 Şubat günü Avam Kamarası'nda dostane bir şekilde Türklerin talebini yerine getirdi ve bu Türk Hükûmeti tarafından memnuniyetle karşılandı.

30. Türkiye'nin doğusundaki illere yönelik Ermeni ve Gürcü iddialarına dair makalelerin basında yayınlanmasıyla ve radyo yayınları üzerinden sağanak halinde yapılan düşmanca propagandalarla Sovyet iddiaları sürekli olarak halkın ve hükûmetin önüne kondu. Bu kampanya, Türk gazetelerinde öfkeli yanıtlara sebebiyet verdi ve bunun sonucunda, iki ülke arasındaki resmî ilişkilerde bir iyileşme gerçekleşmesini zorlaştıracak ölçüde bir basın savaşı başladı. Ankara, İskenderun ve diğer yerlerde öğrenciler tarafından düzenlenen anti-komünist eylemler de yapıldı. Türklerin bu kontra atakları Ocak ayında Sovyet Büyükelçiliği tarafından protesto edilmişti ve Türk Hükûmeti, savaş boyunca müttefik meselelerinin açık destekçisi olan ve şu an Sovyetler Birliği'ni sert bir şekilde eleştiren deneyimli gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın'ı, yokluğunun basın savaşının şiddetini azaltması ve daha fazla provokasyonun önlenmesi umuduyla yurtdışına kısa bir ziyaret yapmaya davet etmeyi uygun gördü. Bu umutlar, ne var ki, boşa düştü.

31. Ermeni irredantizmi, Moskova'nın Türkiye'ye karşı kullandığı propaganda cephanesinin bir diğer silahıydı. Kış boyunca

İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosu, Sovyet Ermenistan'ına dönmek isteyen Ermeniler için kayıt listesi oluşturdu. Bu ilk zamanlarda biraz heyecan yarattı fakat bu girişim herhangi bir engelle karşılaşmadı ve genel duygu, Sovyet girişimi mevcut şartlarda provakatif olsa da Türkiye, Ermeni azınlığı içerisinde komünizme sempati duyan unsurlardan kurtulmaktan memnun olacaktı. Türk kaynakları sayının 1.400'den fazla olmadığını ortaya koysa da Sovyet Başkonsolosu 8.000 kadar Ermeni'nin başvuruda bulunduğunu iddia etti. Gerçek sayı ne olursa olsun Yunanistan, Levant ülkeleri ve başka yerlerden yola çıkan konvoylara Türkiye'den göç edecek olanları da dahil etmek için hiçbir adım atılmadı ve bunların kaderleri halihazırda muallakta duruyor. Yazın sonlarında, Fransız Komünist Partisi tarafından, üç vilayetin Sovyet Ermenistan'ına bırakılmasını ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını talep eden bir miting organize edilmiş olduğu haberleri nedeniyle önemli ölçüde rahatsızlık hasıl oldu.

32. İran Azerbaycan'ındaki Sovyet işgali, Türklerin çevrelenme hissini ve yükselen bir saldırganlık dalgasının artık doğu ve batı sınırları etrafında hareket ettiği korkusunu yoğunlaştırdı. New York'taki Güvenlik Konseyi toplantıları yakından, fakat şüpheli bir ilgiyle takip edildi ve yıl ilerledikçe, Sovyet emellerinin barışçıl ikna yoluyla kontrol edilemeyecek kadar derin ve inatçı bir nitelik taşıdığı inancı Türk basınında giderek güçlendi ve açık bir şekilde dillendirildi.

33. Sovyetlerin Türk iç işlerine doğrudan müdahalesine dair geçen sonbaharda ortadan kaybolan tezahürler yaz başında yeniden görünmeye başladı. İçerikleri genel komünist direktiflerini takip eden iki yeni yayın organı, *Gün* ile *Gerçek* ortaya çıktı ve geçen sonbaharda yasaklanan *Tan* ve *La Turquie*'nin eksikliğini bir noktaya kadar telafi etti. Dahası, hem partiyi bölmek hem de parti liderliğini kontrol etmek amacıyla kripto-komünist unsurları Demokrat Parti saflarına sızdırmak için ciddi girişimler yapıldığının işaretleri vardı. Esasında seçimler tamamlandıktan sonra, Demokrat Parti adına Türkiye'nin doğusunda Sovyet ajanları ve Demokrat Parti liderleri arasında bir gizli anlaşmanın olduğuna ya da Demokrat Parti liderlerinin bu sinsi desteğin farkında olduklarına dair bir kanıt olmasa da, Sovyetler tarafından harcanan fonların Cumhuriyet Halk Partisi'nin propaganda harcamalarını aştığı ortaya çıktı.

34. Sovyet kampanyasının gerçek amacı zaman içerisinde ortaya çıktı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçi, iki ülke arasındaki kötü ilişkiler nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'na resmî bir ziyaret gerçekleştiremeyeceği şeklinde tuhaf bir tavır benimsemiş ise de kışın, Dışişleri Bakan Vekili Sümer'e, Sovyet Hükûmetinin Boğazlar sorununda bir anlaşmaya ulaşmak için arazi talepleri meselesini geçici olarak terk etmeye hazır olacağını ima etmişti. Haziran'da Vinogradov Başbakan Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede daha da ileri giderek, mevcut çıkmanın çözümünün sınırların düzenlenmesinde ve savaş zamanında kullanılmak üzere Rusya'ya bir üs verilmesinde yattığını bildirdi. Ancak bu talepler Saraçoğlu tarafından hiç düşünmeden reddedilince Vinogradov zemini değiştirerek Türkiye'nin, Boğazların Sovyetler Birliği için daha önemli olduğunu ve Rusya ile bu zeminde müzakere etmeyi kabul etmesi halinde üç vilayet ya da askeri üs konusunun atık dillendirilmeyeceğini söyledi. Başbakan buna cevaben, bu tür bir öneriye herhangi bir yanıt vermeden önce Sovyet taleplerinin tamamen geri çekilmesi gerektiği yanıtını verdi. Vinogradov tarafından Türklere yapılan önerilerin benzerleri aynı zamanda Yugoslavya elçisi ve Polonya maslahatgüzarı tarafından da yapıldı ve esasında görünen o ki Sovyet uydularındaki temsilcilerin tamamı Türk Hükûmeti nezdinde sondaj yapmak için aynı zamanda benzer talimatlar almıştı. Benzer teknik halihazırda kışın, Türk güvenliğinin diğer Karadeniz ülkeleri ile birliktelikte hareket etmekte yattığını ileri süren, bir Türk-Sovyet yakınlaşmasına dair temel engellerden birinin Başbakan Saraçoğlu'nun görevine devam etmesi olduğunu ekleyen ve bu küstahlığı yüzünden anında paylanan Bulgar elçi tarafından uygulanmıştı. Daha şaşırtıcı olanı ise, daha sonra pişmanlık duyarak düşüncesizliğinin unutulması için yalvaran İsveçli elçinin bu minvalde bir ifade kullanmasıydı.

35. Bu görüşmeler ve Sovyet propagandasının genel tonu, Türkiye'nin (yaz boyunca İstanbul'da olan) Moskova Büyükelçisi tarafından gizlice ifade edilen, Sovyet saldırılarının gerçek hedefinin Türk Hükûmetini daha sonra samimi bir anlayış karşılığında vazgeçilebilecek aşırı taleplerle korkutmak olduğu şeklindeki görüşü ispatlamaya yatkındı. Bu, hiç şüphesiz, İngiliz ittifakının ortadan kaldırılmasını içeriyordu. Sarper bu İstanbul ziyaretinden sonra Moskova'ya asla dönmedi fakat kısa bir süre sonra Roma'ya elçi olarak atandı. Kendisinin yerine Moskova'ya Faik Zihni Akdur görevlendirildi.

36. Montrö Sözleşmesi uyarınca, imzacı devletler tarafından 9 Ağustos'tan önce herhangi bir talep gelmemesi halinde sözleşmenin otomatik olarak beş yıl daha uzamasıyla ilgili madde sebebiyle yaz boyunca Boğazlar meselesine olan ilgi arttı. Mesele, bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin bu tarihten önce böyle bir talepte bulunup bulunmayacağıydı ve 8 Ağustos'ta Ankara'daki Sovyet maslahatgüzarı sözleşmenin tadilini talep eden bir nota verdi. Savaş sırasında Türkiye tarafından izin verilmiş olan ihlallere atfen yapılan suçlamaların ardından nota, beş değişikliği öneriyordu:

- 1) Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine ve
- 2) Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine her zaman açık kalacak;
- 3) Özel olarak öngörülen durumlar dışında diğer devletlerin savaş gemilerinin geçişi yasaklanacak;
- 4) Boğazlar rejimi Türkiye ve diğer Karadeniz devletlerinin yetkinliğinde olacak;
- 5) Türkiye ve Sovyetler Birliği, en alakadar devletler olarak, ortak vasıtalarla Boğazların savunulmasını temin edecek ve Boğazların diğer devletler tarafından düşmanca amaçlarla Karadeniz devletlerine karşı kullanımını engelleyecek.

37. Sözleşmenin 29. maddesine göre bu revizyon talebi bir ya da iki imzacı devlet tarafından desteklenmiş ve bütün imzacılara bildirilmiş olmalıydı. Ancak bu prosedürün ihmal edilmesi Sovyet önerilerine karşı bir itiraz olarak kullanılmadı.

38. İlk üç öneri Kasım 1945'te Birleşik Devletler Hükûmeti tarafından Türk Hükûmetine sunulmuştu ve tartışma esasında dördüncü ve beşinci maddeler etrafında temerküz etmişti. Türk Başbakan, 14 Ağustos tarihli bir politika deklarasyonunda Sovyet notasına atıf yaparak Türkiye'nin uluslararası düzene bağlı olduğunu, egemenlik haklarını koruyacağını, fakat Montrö Sözleşmesi'nin tadilini müttefikleri ve diğer ilgili devletler ile müzakere etmeye hazır olduğunu söyledi. Başbakan taslak metni Majestelerinin Hükûmetinin önerilerine uygun şekilde düzeltmişti. Sovyet otoriteleri eş zamanlı şekilde sinir harbini yoğunlaştırdı. İlk olarak Alman arşivlerinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi tarafından gönderilen ve Saraçoğlu'nun

Rusya'nın parçalanmasını önerdiğine dair raporları keşfettiklerini iddia ettiler. İkinci olarak, İngiliz askeri otoritelerinin Çanakkale'de üs ve Trakya ile Karadeniz'de İngiliz personeli tarafından işletilen radar istasyonları edindiklerini, İngilizlerin Yeşilköy'deki havalimanı kontrol ettiklerini ve Türkiye'de 5.000 danışman ve eğitime sahip olduklarını duyurdular. Anadolu Ajansı ve İngiliz Dışişleri raporları yalanladı ancak bunlar Sovyet propagandalarında yayınlanmaya devam etti.

39. Kopyaları Sovyet Büyükelçiliği tarafından Majestelerinin Hükûmetine ve ayrıca ABD Hükûmetine iletilen Sovyet notası iki dışişleri bakanı tarafından Paris'te tartışıldı ve Ankara'daki İngiliz ve Amerikan büyükelçileri Türk Hükûmetine cevap olarak önemli ölçüde benzer tavsiyelerde bulundu. Her iki hükûmet Türklere, olası bir konferansa katılmaya istekli olduklarını vurguladı ve Türk Hükûmetine, bu teklifin herhangi bir Sovyet teklifinin kabul edildiği anlamına gelmediğini belirterek konferans için hazır olduklarını vurgulamasını tavsiye etti.

40. Majestelerinin Hükûmeti, Sovyet iletişimini kabul etmekle birlikte, Potsdam'daki uzlaşının her üç hükûmet ile Türk Hükûmeti arasında doğrudan görüşmelere izin verdiğine ancak (Sovyet notasının iddia ettiği üzere) müzakereleri öngörmediğine dikkat çekti. Sovyet tekliflerinde, Montrö Sözleşmesi'nde yapılacak tadilatın BM'nin amaç ve prensiplerine uyumlu olacağına dair atıfta bulunulmadığına işaret edildi. Son olarak, Majestelerinin Hükûmeti, uzun zamandır Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin ve Türkiye'nin yanı sıra diğer devletleri de ilgilendirdiğinin uluslararası alanda kabul edildiğini ifade ederek, Türkiye'nin ilgili egemen güç olarak Boğazların savunması ve kontrolünden sorumlu olmaya devam etmesi gerektiği görüşünü vurguladı. Amerikan cevabı da meselenin sadece Karadeniz devletlerini değil diğer devletleri de ilgilendirdiği görüşü ve Boğazlar rejiminin BM ile ilişkilendirilmesi gerekliliği üzerinde ısrar ederek, Boğazlara yönelik herhangi bir saldırının, Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesi gereken bir konu olacağını söyledi. Her iki hükûmet, herhangi bir nihai konferansa katılmaya istekli olduklarını vurguladı.

41. 22 Ağustos'ta Ankara'daki Sovyet maslahatgüzarına verilen Türk cevabı yirmi sayfadan müteşekkildi. Bu cevabın yarısı ayrıntılı

biçimde, savaş sırasında Boğazlar sözleşmesinde ihlaller yapıldığına dair Rus iddialarını çürütmekte ve devamında, şu ana kadar teknik ihlaller gerçekleşmiş olsa da bunların, sözleşme ekinin güncel hale getirilmesi gerekliliğini kanıtladığı, sözleşmenin kendisinin tadil edilmesi gerektiğine ve Türk kontrolünün yetersiz olduğuna inanmadıkları belirtilmekteydi. Cevap yine de Sovyetlerin ilk üç talebini müzakere temeli olarak kabul ediyor, fakat dördüncü ve beşinci teklifleri reddediyordu. Dördüncü teklif sözleşmenin 1956'ya kadar yürürlükte olduğunu ve diğer imzacı devletlerin ilgisini görmezden geliyordu. Beşinci teklif Türkiye'nin devredilemez egemenlik hakları ve güvenliği ile uyumlu değildi. Sovyetler Birliği için en emin garanti Türkiye ile dostane ilişkilerinin düzeltilmesinde ve BM'ye başvuru da yatıyordu. Türk ve Amerikan cevapları yayınlandı; Majestelerinin Hükümetinin cevabı Kasım'a kadar yayınlanmadı ancak yine de, elbette, Türk Hükûmetine bildirildi. Fakat Türk kamuoyunun güveni Dışişleri Bakanı'nın 23 Ekim'de Avam Kamarası'nda İngilizlerin tutumu hakkında yaptığı konuşma ile tazelendi.

42. Sinir harbi, dedikodular eşliğinde devam etti ki bunlardan bir tanesi İstanbul'daki Sovyet başkonsolosuna dayandırılan, Rusların 13 ya da 14 Eylül'de İstanbul'a saldıracaklarına ve Bulgaristan sınırında büyük miktarda askeri birliğin toplandığına dair olanıydı. Türk Hükûmeti özel önlemler aldı; İstanbul Boğazı'na mayın döşendi ve sınır garnizonları yaklaşık üç hafta boyunca alarm durumunda tutuldu. Ankara'daki Sovyet maslahatgüzarı 25 Eylül'de hatırı sayılır uzunlukta ikinci bir nota verdi. Büyük çoğunluğu Türk Hükûmetinin savaş sırasında Boğazları kontrol etmesi savunusuna karşı argümanlardan oluşsa da nota, daha yatıştırıcı tondaydı ve Türk Hükûmetinin müzakere zemini için ilk üç teklifi kabul etmesini memnuniyetle not ediyordu. Nota, Karadeniz bir iç deniz olduğundan, Boğazların diğer su yollarından farklı olduğundan bahsederek, Karadeniz devletlerinin özel durumlarının Türkiye ve Sovyetler Birliği ile Transkafkasya ve Ukrayna cumhuriyetleri tarafından 1921'deki anlaşmalarla tanındığını ileri sürmekte, Sovyetlerin somut önerilerini bilmeden Türklerin beşinci öneriyi reddetmesinden şikâyet etmekteydi. Nota, Türkiye'deki İngiliz konuşlanmaları hakkında 38. paragrafta yer alan suçlamaları açıkça ima ederek, eğer Türkiye Karadeniz dışındaki devletlerle Boğazlarda askeri önlemler alırsa, bu tür bir hareketin

Karadeniz devletlerinin güvenliği ile uyumsuz olacağını söylemekteydi. Nota, Sovyet önerilerinin BM ile uyumlu olduğu ve bir konferans toplanmadan önce Türk Hükûmeti ile Potsdam konferansı ülkeleri arasında doğrudan müzakere yapılması gerektiği sözleriyle sona eriyordu.

43. Türk Başbakanının ikinci notaya karşı ilk düşüncesi kısaca, Sovyet bakış açısının ele alınmış ve tam olarak tartışılmış olması nedeniyle görüşmeye devam etmenin bir manası olmadığı şeklinde yanıt vermektir. Majestelerinin Büyükelçisi, spesifik önerileri tartışmayı kategorik olarak reddetmekten ya da çok kısa bir cevap vermekten kaçınılmasını tavsiye etti ve Türk Hükûmetinin benimsediği genel bir yaklaşım önerdi. Hem Majestelerinin Hükûmeti hem de ABD Hükûmeti, kendi notasında, Türkiye'nin Boğazların savunulmasında öncelikli sorumlu olmaya devam etmesi gerektiğini ve bir saldırı ya da saldırı tehlikesi durumunda Güvenlik Konseyi tarafından inisiyatif alınması görüşünü ekleyerek, Sovyet Hükûmetine kendi görüşlerini tekrar bildirdi.

44. 18 Ekim'de verilen Türk yanıtı, (Majestelerinin Hükûmetinin tavsiyelerine uygun olarak) iki hükûmet arasındaki son nota teatilerinin, Potsdam uzlaşısı ile uyumlu olarak ilgili bakış açılarını açıklığa kavuşturduğunu ve sözleşmenin tadilini isteyen imzacı devletin, sözleşmede öngörüldüğü şekilde, ABD dahil olmak üzere, revizyon konusunda bir konferans toplamak için inisiyatif alması gerektiğini söylemekteydi. Ek olarak Türk notası, Sovyetlerin savaş zamanı ihlalleriyle ilgili suçlamaları ile Boğazların, Karadeniz devletlerinin özel ilgisi dahilinde olduğu tezini detaylı biçimde reddediyordu. Boğazların müştereken savunulmasının Türk egemenliğini bozulması anlamına geleceği, fakat Türk Hükûmetinin gelecekte Boğazları, geçmişte olduğu gibi savunacağı tekrarlanmakta ve Sovyet notasındaki, askeri önlemlerin Karadenizli olmayan devletlerle beraber alındığı suçlamasının temelsiz olduğu bildirilmekteydi. Sovyet önerilerinin BM ile uyumlu olduğu iddiası, BM'nin varlığını görmezden gelen ve bir komşunun egemenliğinin ihlalini ima eden bir öneri ile bağdaştırılamazdı.

45. Sovyet askerî ateşesi, Türk askerî istihbarat müdürüne, Sovyetlerin beşinci önerisinin aslında sadece Sovyet Hükûmeti tarafından

belirtilen herhangi bir noktada Türk Hükûmetinin savunmasını güçlendirmeyi üstlenme önerisi olduğunu bildirdi fakat kendisine, bu önerinin kabul edilemez olduğu söylendi.

46. 26 Ekim'de Majestelerinin Moskova Büyükelçisi, Sovyetlerin Majestelerinin Hükûmetinin Potsdam'da temsil edilen hükûmetler ile Türkiye arasındaki doğrudan görüşmelerin tamamlandığı görüşünü paylaşmadıklarını ve bu nedenle bir konferans toplanması fikrinin erken olduğu düşüncesini belirten bir Sovyet notasıyla bilgilendirildi. 28 Kasım'da Majestelerinin Moskova Büyükelçisi Sovyet Hükûmetine kısa bir yazılı cevapla, düşüncelerini not ettiklerini, Majestelerinin Hükûmetinin, her üç hükûmet ile Türk Hükûmeti arasında doğrudan yazışmaların sürdürülmesinin artık bir anlamı kalmadığı ve bundan sonraki görüşmelerin uluslararası bir konferansta yapılması gerektiği görüşüne bağlı kaldığını bildirdi. Türk ve Amerikan notaları cevapsız kalmıştı fakat Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım'da Meclis açılışını fırsat bilerek, Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi'nin modern koşullara uyarlanması gerektiği konusunda hemfikir olduğunu ve tarafların meşru çıkarları ile toprak bütünlüğü ve egemenlik haklarına uygun olan değişiklikleri memnuniyetle karşılayacağını belirtti.

47. Amerika Birleşik Devletleri'nin Boğazlar sorununa gösterdiği ilgi hem Türk Hükûmetini hem de kamuoyunu büyük ölçüde cesaretlendirdi. Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından yapılan genel politika açıklamalarında İngiltere ile olan ittifaka atıfta bulunulduktan hemen sonra ABD ile dostluk arzusuna özel bir vurgu yapılması artık alışıldık bir durum haline gelmişti. Boğazlarla ilgili tartışmalar ilerledikçe, ABD Hükûmetinin gösterdiği resmî ilgiye ek olarak Amerikan basınının konuya ve ilgili notaların metinlerine İngiltere basınından çok daha fazla önem verdiği gerçeği fark edildi ve bundan yakınıldı. ABD savaş gemilerinden Missouri'nin Nisan ayında İstanbul'a, Randolph, Fargo, Perry Donner'ın Kasım ayında İzmir'e yaptıkları ziyaretler büyük bir coşkuyla karşılandı ve ABD'nin, bu son ziyaretin gayri resmî olduğu ve özel bir önem taşımadığı yönündeki açıklamaları görmezden gelindi ve halk, en üst düzeyde memnuniyet ve misafirperverlik gösterdi. Amerika'nın Türkiye'ye artan ilgisi, elbette öncelikle savaş sonrası Sovyet hedefleri ve faaliyetleri hakkında yaşanan aydınlanmanın bir yansıması olmasının yanında, başta

Messr. Knickerbocker ve Sedgwick olmak üzere Amerikalı gazetecilerin ziyaretleri sırasında edindikleri olumlu izlenimlerden kaynaklanıyordu. Bu gazeteciler kendilerini, çok sayıdaki okuyucularının zihninde, Türkiye'nin Rusya'ya karşı koyan tek komşu devlet ve modernleşme ile gerçek demokratik deneyim konusunda Yakın ve Orta Doğu ile Güneydoğu Avrupa'daki tüm ülkelere örnek teşkil eden bir ülke olduğu imajını yaratmaya adanmışlardı. Bu izlenimi, Majestelerinin Büyükelçiliği tarafından kendilerine sağlanan, Türklerle tanışma vb., imkanlara borçluydular ve aynı olumlu izlenim, aralarında milletvekili Philips Price, Kimche, Buckley, Gallacher ve Howe gibi isimlerin dahil olduğu bir dizi gazetecinin ziyareti tarafından da yaratıldı. Öyle ki Türkiye, incelenen yıl boyunca rahat bir şekilde, Atlantik'in her iki yakasında da olabileceğinden çok daha olumlu bir basın desteğine erişmiş görünmektedir. Bu durum özellikle, ABD Büyükelçisi'nin Majestelerinin Büyükelçisi'ne bildirdiği gibi, zihinlerdeki tipik çağırışımın “Türkiye-Ermenistan-mezalim” şeklinde olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde de böyleydi.

48. En iyi Amerikan kariyer diplomatı örneği olan Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Edwin Wilson, gelişinden sonraki gün özel olarak Majestelerinin Büyükelçisini ağırladı ve güven mektubunu sunmadan önce kendisini yemeğe davet etti. Daha ilk andan itibaren, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yakın ve Orta Doğu'nun tamamında Sovyet yayılmasına karşı vazgeçilmez bir siper olarak Türkiye'ye hem manevi hem de maddi desteğini mümkün olan her vasıta ile artırmaya büyük ilgi duyduğunu vurguladı. Byrnes Paris'te İngiliz heyetinin önde gelen üyeleriyle yaptığı görüşmelerde, yalnızca Boğazlarla ilgili özel meseleler hakkında değil, aynı zamanda Türklerin savunmalarını modernleştirmelerine yardımcı olma ihtimaliyle ilgili olarak bu bakış açısına olan sempatisini gösterdi.

49. Yarım milyondan fazla adamın silah altında tutmanın, sanayi ve tarımdan alıkoyulmalarının yanı sıra, milli gelirin yüzde altmışını emdiği bilinse de Türkiye, hareket kabiliyeti ve modern ekipman eksikliği nedeniyle bu büyük çabanın karşılığını yeterli bir şekilde alamamaktadır. Bu yetersizlikler, bir yandan Türk Hükûmetinin altın rezervlerini koruma isteği, diğer yandan da Majestelerinin Hükûmetinin Türklerin nakit dışındaki taleplerini karşılayamaması yüzünden giderilememektedir. Yıl sonundan evvel Amerika Birleşik

Devletleri Büyükelçiliği, özellikle Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarıyla ilgili olmak üzere, Türkiye'nin ekonomik ve mali kapasitesi hakkında Majestelerinin Büyükelçiliği ile iş birliği içerisinde ortak raporların hazırlanması talimatını almıştı.

50. Yukarıda, Türk Başbakanı tarafından 14 Ağustos'ta okunan ve kabine değişikliğinin Sovyet baskısına karşı milli kararlılıkta hiçbir zayıflama getirmediğini açıkça ortaya koyan bir siyasi deklarasyondan bahsedilmişti. Ancak bununla birlikte, konuşmanın ana kısmı ülke içi konulara ayrılmıştı. Peker, hükûmetin özel teşebbüse bir alan ayırma niyetine değindikten sonra, dış ticaretin tazminat sistemi yerine serbest dövizle dayalı olacağını açıkladı. Dahası, hakikaten de acınacak derecede düşük maaş alan devlet çalışanlarının maaşlarında artış sözü verdi. Muhalefet, Başbakan'ı hükûmetin iç politikasından bahsederken sessizce dinlerken, dış politika ve orduya yaptığı atıfları hararetle alkışladı.

51. Hükûmet 9 Eylül'de liryı yüzde elli dört oranında devalüe ederek önemli bir adım attı. -bu önlemin etkileri ve önemi bu raporun ticari bölümüne ele alınmaktadır. Ne var ki hükûmet, fiyat artışını kontrol altına alacak adımlar atamamakla, uzun süredir gerekliliği bilinen bu tedbirden elde edebileceği avantajın büyük bir kısmından mahrum kaldı. Sonbaharın ilerleyen günlerinde, fiyatlardaki artışta yönetimin sorumluluğu muhalefet için önemli bir eleştiri konusu oldu ancak Bayar, hükûmetin konuyu gensoru önerisine çevirme davetini kabul etmedi.

52. Meclisin ilk oturumları demokratların, özellikle bariz suistimallerin yaşandığı iddia edilen seçim bölgelerindeki sonuçların iki parti tarafından ortak bir soruşturmaya konu olması talebiyle canlandı. Ancak hükûmet, bu ajitasyonun önünü kesme konusunda, soruşturma komiteleri kurulsa da, önemli bir beceri gösterdi ve sonuçlar Demokrat Parti açısından hayal kırıklığı oldu. Demokrat Parti'nin seçim kanununda değişiklik öngören yasa tasarısı Kasım ayı sonlarında Meclis Adalet Komisyonu tarafından bazı yasal eksiklikler gerekçe gösterilerek reddedildi ancak genel olarak, Temmuz seçimlerinde yaşandığı iddia edilen suistimallerin tekrar edilmesini engellemeye yönelik bir yasa tasarısının meclis tarafından kabul edilmesi bekleniyordu.

53. Meclis 20 Eylül'de toplandı ve 1 Kasım'da yeniden açılınca kadar iç siyaset sahnesinde sükûnet hâkim oldu. Cumhurbaşkanı Ekim ayı başında bir açıklama yaparak, geçmişte yapılan yanlışların unutulmasını ve iki partinin ülkenin genel çıkarları doğrultusunda yapıcı bir iş birliği politikasında birleşmesini istedi. Ancak bu teklif Demokrat Partililer tarafından hoş karşılanmadı ve bir karşı açıklama yaparak saldırgan için geçmişteki hataları unutmanın, mağdurun unutulmasından daha kolay olduğunu söylediler.

54. Seçim kampanyası boyunca, Majestelerinin Büyükelçiliğinin Demokrat Parti'ye sıcak bakmadığı ve istikrarlı bir dış politika için Cumhuriyet Halk Partililerin ve “güçlü” hükûmetin davasını desteklediği yönünde ısrarlı bir söylenti dolaşıyordu. Bu söylenti, Sovyet radyo ve basınının Demokrat Parti'ye verdiği desteğin doğal bir sonucu olabilir ve belki daha sonra ilgili taraflarca beslenmiştir. Kaynağı ne olursa olsun bu söylentiye yaygın bir şekilde inanılıyordu ve Demokrat Parti çevrelerindeki İngiliz prestiji büyük zarar görüyordu. Majestelerinin Büyükelçisi Başbakan'ın dikkatine raporu sunmuş ve önde gelen Demokrat Partili gazetecilere, bu söylentilerin herhangi bir temeli olmadığı konusunda bizzat güvence vermişti. Ancak söylenti devam etti. David Kelly, Eylül ayında İstanbul'dayken Gazeteciler Cemiyeti'nin davetini fırsat bilerek bu söylentiye yalanladı ve elçiliğin bu türden bir tutumunun sadece İngiliz parlamenter yaşam anlayışına değil, aynı zamanda uzun diplomatik tecrübelerden edindiği derslere de aykırı olduğunu belirtti. Büyükelçinin inisiyatifi tüm basın tarafından sıcak, hatta abartılı bir şekilde karşılandı. Cumhuriyet Halk Partisi'ne yakın gazeteler, hükûmetin itibarını zedelemek için uydurulan kötü niyetli bir Demokrat Parti efsanesinin açığa çıktığını belirtirken, Demokrat Parti'ye yakın basın bu hikâyenin, muhaliflerini vatanseverlik karşıtı ve İngiliz karşıtı olarak damgalamak amacıyla hükûmet tarafından ortaya atıldığını savundu. Olay, başka ne gibi bir önemi olursa olsun, İngiliz ideallerinin bu ülkede ne kadar itibar gördüğünü ve Türklerin bu ideallere uygun yaşıyormuş gibi görünmek için ne denli şaşırtıcı yollara başvurabileceklerini açık bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

55. Bu sırada, seçimleri takip eden günlerde, Demokrat Parti'nin kaynakları ve nüfuzu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin zaferi sonucunda, Demokrat Parti'den dört yıl boyunca hiçbir fayda umamayacaklarını

ve ayrıca muhalefetle çok yakın bir ilişki kurmanın hükûmet ihalelerinden hak ettikleri payı alma şanslarına zarar verebileceğini düşünen bazı zengin destekçilerin partiden ayrılması nedeniyle bir düşüş yaşadı. Aynı zamanda Demokrat Parti liderleri, müttefikleri Mareşal Çakmak'ın düşüncesiz açıklamaları ve davranışlarından, özellikle de Dr. Rüştü Aras, Serteller ve Cami Baykurt'un da aralarında bulunduğu bir grup kötü şöhretli aşırı solcu tarafından İstanbul'da kurulan ve İnsan Hakları Koruma Cemiyeti olarak bilinen bir derneği himaye etmesinden ciddi şekilde utanç duyuyordu. Hükûmet gazeteleri bu patavatsızlığı değerlendirmede gecikmedi ve Demokrat Partili basın, şampiyonlarını savunmakta zorlandı.

56. Aralık ayının başında meclis, Trakya'da ve Boğaz'ın Asya kıyısındaki vilayetlerdeki askerî hazırlık durumunun uzatılmasını öngören bir yasa tasarısını kabul etti. Tasarı, Demokrat Parti'nin kısmî muhalefeti ile karşılaştı ancak sonuçta bu tedbir, yıkıcı faaliyetlerle mücadele için iktidara gerekli yetkileri temin ederek değerini kanıtladı. Sonbaharda, sosyalizm kisvesi altında faaliyet gösteren kripto-komünist unsurların özellikle İstanbul'da yeniden faaliyete geçtiklerine dair kanıtlar ortaya çıkmış, genel yapısı ve içeriği bilindik komünist hattı takip eden, çoğu haftalık olmak üzere, yarım düzine kadar gazete bayilerde görünmeye başladı. Bunların ekseriyeti çok sert bir şekilde İngiliz karşıtı bir tona sahipti ve genellikle Majestelerinin Hükûmetinin üyelerine ve genel olarak İngiliz İşçi Partisi üyelerine yönelik çirkin saldırılar içeriyordu. Her ne kadar yetkililer er ya da geç olan bitenin farkına varmak zorunda kalacak olsalar da girişimleri, İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin Aralık ayı başlarında düzenlediği bir anti-komünist gösteri ve bu gösteride söz konusu yayınların kopyalarını yakmalarıyla tezahüre kavuştu. Ertesi gün, İstanbul'daki "Örfî İdare Komutanı" söz konusu tüm dergilerin kapatılmasını ve mevcut iki kripto-komünist partinin, bunlara bağlı kulüpler ve işçi sendikalarıyla birlikte, kamu güvenliği gerekçesiyle, kapatılmasını emreden bir kararname yayınladı. Aralarında iki rakip komünist lider, Ortodoks Marksizm'e katı bağlılığıyla bilinen Yahudi kökenli yaşlı bir doktor olan Şefik Hüsnü ile daha genç ve potansiyel olarak daha tehlikeli bir kişi olan ve Türk ulusal siyasi sahnesinde bir komünist parti kurmayı başaran Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun da bulunduğu yaklaşık seksen kişi (birçoğu daha sonra serbest bırakıldı)

tutuklandı. Fon ve diğer şekillerde yardım almakla itham edilen her iki adamdan ikincisinin, İstanbul'daki Sovyet yetkilileri tarafından daha çok takdir edildiği söyleniyordu. Ayrıntıların basında yer almasına izin verilmedi ancak İstanbul'da ve kıyıdaki sanayi bölgelerinde oldukça yaygın komünist faaliyetlerin kanıtlarının keşfedildiği anlaşıyordu.

57. Bu olayın tesadüfi, fakat ilginç sonuçlarından biri, komünist ideoloji ile mücadele aracı olarak dini eğitimin yeniden canlandırılmasının mecliste ve basında açıkça savunulmasıydı. Bu önerinin tarafları ve karşıtları arasında her iki partinin üyeleri de vardı ve din meselesi, önceki tüm siyasi hizalanmaları anlamsız kılıyordu.

58. Cumhuriyet Halk Partililer, Demokrat Partililer ve basın, benzer şekilde, hükûmetin aşırı solculara karşı harekete geçmesi gerektiğini kabul etseler de iki parti arasındaki ilişkiler giderek kötüleşiyordu ve yılın sonuna doğru, ya Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Parti'ye önemli tavizler vererek gerçek bir muhalefet olarak işlev görmesine izin vermek zorunda kalacak ya da Demokrat Parti meclisi terk edecek gibi görünüyordu. Aralık ayının sonlarına doğru olaylar, bütçe görüşmeleri sırasında Başbakan tarafından liderlerinden birine hakaret içerdiği iddia edilen bir söz söylemesi üzerine Demokrat Partililerin meclisi toplu halde terk etmesiyle doruğa çıktı. Demokrat Partililerin Başbakan özür dileyinceye kadar meclise dönmeyi reddetmeleriyle birkaç günlüğüne bir açmaz yaşandı. Kriz, her iki partinin üyeleriyle bir dizi görüşme yaptıktan sonra, taraflardan birinin bu olay yüzünden kendisini mağdur hissetmesinden üzüntü duyduğunu belirten, fakat taraflardan birini suçlamayı reddeden uzlaştırıcı bir bildiri kaleme alan Cumhurbaşkanı tarafından çözüldü. Bu adım, Cumhurbaşkanı'nın seçimler nedeniyle zarar gören prestijini büyük ölçüde artırdı ve Cumhuriyet Halk Partili gazeteler, Demokrat Partili gazetelerle birlikte, Cumhurbaşkanı'nın devlet lideri olarak sorumluluklarını partiler üstü bir anlayışla yerine getirmeye başladığını gösteren bu hadiseyi memnuniyetle karşıladı. Başbakan da bizzat mecliste, Demokrat Partililerin meclise geri dönmeyi kabul etmelerini sağlayan uzlaştırıcı bir açıklama yaptı.

Ekonomik Kısım

Dış Ticaret (Ocak-Ağustos 1946)

59. 1941 sonbaharında ülke dış ticaret beyannamelerinin yayınlanmasının askıya alınması kararı Ekim 1946'da sona erdi. Bu verilere göre, yılın ilk sekiz ayında -bu dönemde liranın devalüasyonunun bir etkisi yoktu- ihracat miktarı 149,3 milyon ve ithalat miktarı 96,4 milyon lira olurken, 53 milyon liralık, yani 10 milyon sterlinlik bir ticaret fazlası hasıl oldu. Kıyaslamak için, 1945 yılının ilk altı ayında bu sayılar sırasıyla, 137,2 – 68,4 – ve 68,8 milyon idi. İhracat miktarındaki artış görece küçük olsa da ithalat miktarı yüzde kırk oranında arttı. Bu, taşıma imkanlarının gelişmesiyle kolaylaşan dünya tedarik sistemi ve Türklerin savaş dolayısıyla yaşanan kıtlıktan faydalanma isteği açıklanmaktadır.

60. 1946'nın bu ilk sekiz ay boyunca ihracat oldukça normal bir seyir izledi. Kalan stoklar büyük miktardaydı ve hububat, bakliyat ve canlı hayvan gibi kontrollü ürünlerden İspanya, Yunanistan ve Filistin'e önemli miktarda satış yapılırken, ek olarak bu stokların arasında tütün, kuru meyve ve fındık hazır bir market buldu ve iyi bir fiyata elden çıkarıldı. Palamut ve tiftik için herhangi bir yabancı talebin bulunmaması durumu sürerken, bu mallardan yapılan satışlar esasında, bloke olan para birimlerini serbest bırakmak için yapıldı.

61. İhracatın mevsimsel olarak en düşük seviyeye indiği bir dönemde bu iki emtianın stoklarının piyasa üzerinde ağır bir yük oluşturmaları ve ABD pazarında artan Yunan ve Bulgar rekabeti nedeniyle tütün mahsulünün elden çıkarılmasında sorun yaşanacağı beklentisi, Türk ihracatının bir bütün olarak geleceğine ilişkin ciddi şüphelere sebep oldu. Yabancı alıcılar, söylendiğine göre, Türkiye'deki fiyatlar ile dünya genelindeki fiyatlar arasındaki parite eşitsizliği sebebiyle çekingen davranıyorlardı. Bu korkular, bazı Avrupa ülkeleri ile ticari anlaşmaların ve dolayısıyla ödeme imkanlarının bulunmaması nedeniyle daha da arttı. (Türk bakanlar devalüasyonun, büyük miktarda ihracat fazlasının birikmesi nedeniyle hükûmete dayatıldığını düşünüyordu ancak bu düşüncenin elle tutulur bir yanı yoktu.

Devalüasyon (7 Eylül, 1946)

62. Para biriminin devalüe edilmesiyle ilgili olarak, Türk Hükûmetinin öne sürdüğü kadar ikna edici olmayan bu ticari nedenler bir yana, Türkiye'nin konsolide bir döviz kuruna sahip olmadan Bretton Woods Anlaşması çerçevesinde Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'na üye olması zor olacaktı. Yeni parite kurulmadan evvel Türkiye üç farklı döviz kuruna sahipti: temel dolar/lira paritesi 1=1.30 (1 sterlin = 5.20 lira); serbest döviz cinsinden ihracatta %40 prim içeren bir oran (Türkiye'nin başlıca müşterilerine); ve bu ülkelerden yapılan ithalatta %48 ek oran. Ülkenin geri kalan ticareti, büyük ölçüde itibari fiyatlara dayanan tazminat anlaşmalarıyla yürütülüyordu.

63. Uyarlamanın kapsamı söz konusu olduğunda, üye ülkelerin yeni kuruluşa danışmadan para birimlerinin paritesini değiştirmeyi taahhüt ettikleri göz önüne alındığında, Türkiye ileriye bakmak zorundaydı. Nihayetinde devalüasyon beklenenden fazla olmuş ve yukarıda bahsedilen temel oranlar açısından artış nominal olarak yüzde 115'e ulaşmıştı. Ancak esasında, ihracattaki prim ve ihracattaki ek oran dikkate alındığında, sırasıyla bu oranlar yüzde 55 ve yüzde 48,86'ya ulaşmıştı. Yeni parite halihazırda 1 USD=2,80 TL (yani 1 GBP=11,284 TL) şeklindedir.

64. Hükûmet Ziraat Bankası aracılığıyla altın satarak, halkın kura olan güvenini ustaca korudu. Hükûmetin satış için teklif ettiği kur, karaborsadakinden biraz daha iyiydi ve bu, yeni paritenin seçimini büyük ölçüde etkilemiş olmalıdır. İlk üç hafta içerisinde satışlar 10,5 milyon liraya, daha sonraki altı haftada ise sadece 500 bin liraya ulaştı.

Dış Ticaret (Eylül-Aralık 1946)

65. Devalüasyonun ilk etkisi, palamut ve tiftik dışında Türkiye'nin ihraç fazlası ürünlerine yönelik yoğun dış talebin etkisiyle, ihraç ürünlerinin çoğunun fiyatlarındaki sert yükselişti. Yıl sonunda ihracat fiyatları yüzde 35 ilâ yüzde 147 arasında değişen oranlarda artmıştı ve böylece devalüasyon marjı birçok durumda ciddi ölçüde aşılmıştı.

66. İthalat tarafında, kotaların ve İthalat Birliği kontrolünün kaldırılması ile lisansların serbestçe verilmesi politikası, yurtdışına

yoğun miktarda sipariş geçilmesiyle sonuçlandı. Hem ithalat hem de ihracatta hacim ve fiyatların hızla artmasıyla kısa vadeli borçlanma talebi o kadar arttı ki Kasım ayı boyunca akut bir para kıtlığı hissedildi. Bu durum, ithalat faaliyetlerini sınırlandırarak aşırı ithalat tehlikesini azalttı.

67. Türk dış ticaret hasılası, 1946'nın son dört ayında ithalatın tahminen 117 milyon liraya, buna karşılık ihracatın 260,3 milyon liraya tekabül ettiğini göstermektedir ki bu miktarlar geçen yılın aynı döneminde sırasıyla 57,8 milyon ve 81,7 milyon lira idi. Devalüasyondan önceki ve sonraki döviz kurları üzerinden sterline çevrilen bu tutarlar (a) ithalat değerinin iki dönem için de hemen hemen aynı olduğunu göstermekteydi ki bu da devalüasyon sonrası siparişlerin büyük bir kısmının henüz teslim edilmemiş olmasıyla açıklanmaktadır ve (b) ihracatın, dışarıdaki akut kıtlık koşulları ile bereketli hasadın eşleşmesi sayesinde 6 milyon sterlinden fazla arttığını göstermektedir.

68. 1946'nın ilk on bir ayında başlıca ülkelerle olan Türk dış ticaretinin seyri şu şekildedir:

Ülke	İhracat		İthalat	
	Bin TL	Yüzde	Bin TL	Yüzde
ABD	70,193	20,72	56,197	31,06
Birleşik Krallık	53,225	15,71	35,024	19,12
Filistin	31,497	9,30	6,972	3,81
Yunanistan	30,526	9,01	930	0,51
Mısır	25,343	7,48	2,948	1,61
İsveç	23,562	6,96	12,129	6,62
İsviçre	22,609	6,67	15,695	8,57
İtalya	9,462	2,79	9,039	4,93
Hindistan	1,014	0,30	8,030	4,38
Avustralya	205	0,06	7,113	3,88
Diğer	71,132	21,00	28,430	16,51

Maliye

69. 1946 Bütçesi. – 1946 yılındaki bütçe tahminlerinde 990,600,000 lira gider, 894,700,000 lira gelir neticesinde borçlanma yoluyla kapatılacak 95,900,000 liralık bir açık öngörülmüyordu. Aralık ayında yayınlanan verilere göre, 1946'nın ilk altı ay içerisinde toplanan gelirler (477,216,000) beklentileri tam olarak karşıladı.

Ulusal Savunma Bütçesi

70. Son yıllarda bütçe harcamalarının yüzde 50'den fazlası ayrılan savunma bütçesi 265,000,000 liraya sabitlendi ki bu, bütçenin yüzde 27'sine denk gelmektedir. Fakat diğer kalemlerden yapılan transferler ve yıl içerisinde onaylanan yeni krediler ile toplam tutara 122 milyon lira ilave edildi. Dışişleri Bakanlığı sonbaharda Majestelerinin Büyükelçisine, savunma harcamalarının bütçenin yüzde altmışını çektiğini söyledi.

71. Tedavüldeki Para – Aralık ayının sonunda tedavüldeki para 882,425,000 lira idi. 1946 yılının başında 820,703,000 liraya indi. Bundan sonra istikrarlı bir şekilde Eylül ayının sonunda 878,247,000 liraya ve Ekim ayının sonu itibariyle hızla 920,380,000 liraya yükseldi. Devalüasyonun neticesi olarak, on iki ay içerisinde yüzde 5,5'lik bir artışla 28 Aralık'a gelindiğinde 930,676,000 liraya çıktı.

72. Altın ve Döviz – Merkez Bankası'nın altın rezervleri yıl boyunca kısmen artarak 204,204,5 kilogramdan 28 Aralık 1946'nın sonu itibariyle 208,342,7 kilograma ulaştı. Ancak, devalüasyonun bir sonucu olarak, bu altının yerel para birimi karşısında değeri iki kattan fazla arttı; 287,328,000 liradan 655,672,000 liraya. Döviz rezervleri de benzer şekilde etkilendi. 1945 yılı Aralık ayının sonunda 41,500,000 lira olan tutar 28 Aralık 1946'da 70 milyon lira oldu. Sterlin olarak bu sayılar sırasıyla 8 milyon ve 7 milyon sterlindir.

Diğer

73. İngiliz Şirketlerine Karşı Tutum – Büyükelçilik tarafından Dışişleri Bakanlığına 23 Ocak, 28 Şubat ve 6 Mayıs tarihlerinde, bloke edilen kârlar hakkında verilen notalardan bir sonuç çıkmadı. David Kelly, Dışişleri Bakanı'na 26 Temmuz'da kişisel bir mektup yazmıştı ve Ekselansları cevabında, ticaret müşavirine verilen bazı inandırıcı olmayan sözlerle, “meselenin Maliye Bakanı tarafından çözüldüğü”

yanıtını vermişti. 26 Kasım'da Majestelerinin Büyükelçisi Bakanlık Genel Sekreteri'ne, Türkiye'de faaliyet gösteren İngiliz şirketlerinin yerel kâr istihdamları, kârların ihracı, takas kararnamesinin cezai hükümleri, banka imkanlarından mahrumiyet ve vergi meselelerinde ayrımcılık gibi çeşitli şikayetlerini belirten kapsamlı bir memorandum verdi. Bu memorandum sonuç olarak, Türk Hükûmeti Türkiye'de faaliyet gösteren İngiliz şirketlerine bu konularda ulusal şirketlerle eşit muameleyi mümkün görmedikçe, iki hükûmetin de iki ülke arasında açıkça geliştirmek istediği mutlu ilişkiyi kurmanın zor olacağını belirtmekteydi. Yıl sonuna kadar bu belgeye bir cevap gelmedi, fakat özellikle yeni Maliye Bakanı'nın, Recep Peker hükûmetinin yabancı sermayeyi çekmek için elinden geleni yapma politikası çerçevesinde, kârların ihracı için döviz satışına izin verebileceğini umduğunu kamuoyuna belirtmiş olması nedeniyle bu konunun ciddiyetle ele alınacağına inanmak için her türlü neden vardı.

74. İngiltere'nin Toplu Alımları – Majestelerinin Hükûmeti, Türkiye'ye 1941 yılında verdikleri kredilerin yıllık taksitlerinden 3,413,000 lira karşılığında 1945 tütün hasadının 847,856 kilogramını aldı. Bu yıllık taksitler 5,20 oranındaki devalüasyona kadar ödenmiş olup satın alma maliyeti 655.900 sterlin olarak hesaplanmaktadır.

75. Gıda Bakanlığı sonbaharda yaklaşık 16 milyon liraya 15,501 ton sultaniye üzümü 8,051 ton incir satın aldı. Bunun 10 milyon lirası yıllık taksitlerden, 5,20 oranıyla karşılandı ve kabaca toplam maliyet 2,5 milyon sterlindi.

76. Bakanlık ayrıca, çoğu Hindistan Hükûmeti namına olmak üzere, 8,300,000 sterlin karşılığında 145,000 ton Türk buğdayı, 100,000 ton arpa ve 25,000 ton çavdar satın aldı.

77. Yeni Vergiler ve Yaşama Maliyeti – Türk gümrük vergilerinde 9 Aralık'tan itibaren uygulanmak üzere yüzde 156,5'lik bir genel artış oldu. Aynı zamanda, birinci derecede gerekli olduğu düşünülen bazı malları bu artıştan muaf tutan ve diğerlerine yapılacak artışı yüzde 50 ya da yüzde 100 ile sınırlayan bir kararname yayınlandı. Bu önlemin Aralık ayı sonuna kadar hayat pahalılığını yüzde 15 ile yüzde 30 arasında bir oranda arttırması tahmin edilmektedir.

78. Yağmalanan Alman Mülkleri (Güvenli Liman) – İngiliz, Amerikan ve Fransız Büyükelçilikleri 27 Mart'ta Türk Hükûmetine, Bretton

Woods Konferansı'nın 6 numaralı kararına uymaları ve Türkiye'deki düşman varlıklarının tespit ve kontrolünü istedikleri birer nota verdiler. Birçok hatırlatmanın ardından Dışişleri Bakanlığı 23 Eylül'de, bilhassa Türkiye'deki Alman varlıkları üzerindeki Türk talepleri için öncelik isteyen ve aslında Türkiye'ye, Türkiye'deki Alman varlıklarının tüm gelirleri üzerinde kontrol ve Almanya'dan gelen parasal taleplerin tam olarak karşılanmasını sağlayacak olan çekincelerle yanıt verdi. Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçiliği Türk Hükûmetinden, bu hususun üç hükûmet tarafından zamanı geldiğinde değerlendirileceğini belirterek, çekincelerinden bahsetmeksizin 6 numaralı karara bağlılıklarını duyurmalarını istedi. Türk hükûmeti bunun karşısında şaşkınlık yaşadı ve üç hükûmetin Türk çekincelerine dair itirazlarını neden açıklamadıklarını merak etti. İngiliz görüşü, Türk Hükûmetinin karara bağlı kaldığı yönündeki beyanını, bu yönde bir açıklama yapmaları için baskı yapmadan kabul etmekten yanaydı; bizim düşüncemiz, çekincelerin geri çekilmesini ya da değiştirilmesini sağlamaya odaklanmaktı. Fransızlar da bu görüşteydi.

ZEYREK TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, İstanbul Tarih ve Kültür Derneğinin hakemli bir dergisidir. Yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yılda bir kez olmak üzere özel sayı çıkarılabilir.

* Dergide Türkçe, İngilizce ve Fransızca dillerinde ulusal ve uluslararası düzeyde bilimsel nitelikte özgün makale, değerlendirme, tahlil, tanıtım ve çeviri yazıları, konferans/seminer metinleri yer alır.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak makalelere editoryal süreçten sonra Yayın Kurulu ve hakem süreci sonrasında karar verilir. Makalelerin daha önce başka yerde yayınlanmamış olması veya başka bir yere söz verilmemesi şartı aranır. Sempozyum bildirileri bildirilmesi makale formatı ve içeriğine dönüştürülmek şartıyla dergide yayınlanabilir.

* Bilimsel makaleler, yayın ilkelerine göre incelendikten sonra değerlendirme için uygun bulunanlar yazar adı gizli tutularak “Kör Hakemlik” sistemi gereği en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakem raporlarından biri olumlu diğeri olumsuz olduğu takdirde yazı üçüncü bir hakeme gönderilir ya da yayınlanmasına Yayın Kurulu karar verir. Hakem değerlendirme raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazar(lar), hakem, Yayın Kurulu veya editörün eleştiri, öneri ve değerlendirmelerini dikkate alırlar. Yazarların, kendilerinden istenen düzeltmelere titizlikle ve ivedilikle uymaları ve yazının son şeklini 15 gün içinde göndermeleri beklenir. Yazar(lar)ın, katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Bu durumda nihaî karar, Yayın Kuruluna aittir.

* “Yazım Kuralları” ve “Yayın İlkeleri”ne uygun olan “Kitap Değerlendirme”, “Çeviri”, “Konferans/Seminer Metinleri” ve “Haber” türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağına Yayın Kurulu değerlendirmesine -en az iki üyenin olumlu raporuna- bağlıdır.

* Telif Hakları: Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Libre Açık Erişim” sağlama politikasını benimsemiştir. Ödeme talebi bulunmayan ve izin engellerini ortadan kaldıran bir “Libre Açık Erişim” dergisidir. Tüm yazarlar Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmaları [Creative Commons Atıf-Gayrı Ticari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](#) olarak lisanslıdır. Bu lisans, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

* Yazarlar, basılı ya da elektronik formatta yer alan resimler, tablolar ya da diğer her türlü içerik dâhil daha önce yayınlanmış içeriği kullanırken telif hakkı sahibinden izin almalılardır. Bu konudaki yasal, mali ve cezai sorumluluk yazarlara aittir.

* Yayınlanacak makalelerde araştırma ve yayın etiğine uyulması zorunludur.

* Zeyrek Tarih Araştırmaları Dergisi, “Açık Erişim” olarak yayımlanan bir dergidir. Bu husus aynı zamanda eser sahiplerinin “Tübitak DergiPark” tarafından belirlenen “Açık Dergi Sistemleri” kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

* Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar (lar)a aittir.

İntihal

Dergimize gönderilen yayınların benzerlik oranı dipnotlar, kaynakça ve alıntılarının haricinde en fazla %20'dir. İntihal raporu editörler tarafından incelenir. Gerekli durumlarda gönderilen yayın düzeltilmesi için yazarına iade edilir veya reddedilir.

YAZIM KURALLARI

Makale Başlığı:

Başlık 12 kelimeden fazla olmamak kaydıyla bold, normal karakterde, büyük harflerle ve Times New Roman 12 punto olacak şekilde yazılmalıdır. Yazar (lar)ın ismi olmalı ve dipnotta (*) işaretiyle yazar(lar)ın görev yaptığı kurum, e-posta adresleri ve ORCID ID yer almalıdır.

Öz/Abstract:

Özgün araştırma makalelerin başında ve makale başlığı altında Türkçe ve İngilizce öz bulunmalıdır. Özde, konu kısa ve öz bir ifade ile 100-250 kelime arasında tek paragraftan oluşmalıdır. Anahtar kelimeler/Keywords sayısı en fazla 5 kelime olmalı ve öz, Türkçe ve İngilizce ayrı ayrı yazılmalıdır. Yazı tipi Times New Roman ve MS Word programında yazılmalıdır.

Geniş Özet/Extended Abstract:

Makalede “Kaynakça” kısmından önce 750-1000 sözcükten oluşan bir özet bulunmalıdır. Makalenin dili Türkçe ise geniş özet İngilizce, İngilizce ise Türkçe olmalıdır. Geniş özet 11 punto büyüklüğünde ve “Times New Roman” yazı karakteri kullanılarak yazılmış olmalı ve metin alt başlıklar ve alıntı içermeden hazırlanmalıdır.

Ana Metin

Makale bilgisayarda A4 boyutuna 1.15 satır aralığında ve Times New Roman yazı karakteri ile 12 puntoda yazılmalıdır, kitap değerlendirmeleri 2.500 ve kitap tanıtımları ise 1.500 kelime civarında olmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve her sayfa numaralandırılmalıdır. Makalelerde Türk Dil Kurumunun (TDK) güncel yazım kılavuzu ve yazım kuralları esas alınmalıdır. Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve metinde düzenli bilgi aktarımını oluşturmak üzere metinde ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu yazılmalıdır. Paragraf aralıkları alt ve üst 6 nk olmalıdır.

Tablo, Şekil ve Resimler

Belge görüntüleri belge, tablo içermeyen bütün görüntüler (fotoğraf, plan, harita ve çizim) şekil olarak adlandırılmalıdır. Tablolar ve şekillerin başlığı ve numarası bulunmalı ve şekil, numara ve adları şeklin hemen altına ve ortalı gelecek şekilde konumlandırılmalıdır. Başlıkları Times New Roman yazı karakteri ile 11 puntoda tablo içi yazım karakteri ise Times New Roman 10 punto olmalıdır. Bütün tablo, şekil ve resim görüntüleri dijital ortamda metin ile baskı tekniğine uygun çözünürlükte (300 dpi) TIFF ya da JPEG formatında olmalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1 cm. içeride blok halinde ve 11 punto ile yazılmalıdır.

KAYNAKÇA VE DİPNOT GÖSTERME

Dipnotlar ve kaynakça için “The Chicago Manual of Style” Dipnot ve Kaynakça Sistemi” esas alınmalıdır.

Makalede kullanılan kaynaklar “Kaynakça” başlığı altında alfabetik soyadı sırasına göre Times New Roman yazı tipi ve 11 punto dipnot ise 9 punto olmalıdır. Dipnotlarda sadece atıfta bulunan kaynakların bilgileri verilmelidir.

a-Kitap

Kaynakçada;

Soyad, Ad: Eserin Adı (italik), (varsa) tercüme (terc.), çeviren (çev.), hazırlayan (haz.) veya editörün (ed.) adı soyadı, eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı.

1-Akyıldız, Ali: *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim, 2004.

2-Tursun Bey: *Tarih-i Ebü'l-Feth*, haz. A. Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.

3-Belgelerle *Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997.

Dipnotta;

Ad Soyad, eserin adı (italik), (eserin basıldığı yer/şehir: yayın evi, basım yılı), sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazarların soyadları, eserin adı veya kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

1-Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (İstanbul: İletişim, 2004), s. 65.

2-Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 67.

3-Belgelerle *Çanakkale Savaşları*, haz. Altıntaş, Ahmet, (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, 1997), s. 105.

4- *Belgelerle Çanakkale Savaşları*, s. 106.

b-Makale

Yazar (lar)ın adı soyadı, “tırnak” içinde makalenin tam adı, derginin adı (italik), cilt numarası (romen rakamı ile), sayı numarası, basım yılı ve sayfa numarası. Makalenin ikinci geçtiği yerde yazar (lar)ın soyadı, makalenin kısaltılmış adı ve sayfa numarası.

Kaynakçada;

1- Gökbilgin, M. Tayyip: “XVI Asır Ortalarında Osmanlı Devletinin Tuna Havzası ve Akdeniz Siyasetleri, Bunlar Arasındaki Alaka ve İrtibat, Muhtelif Veçheleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IV (1955), 63-77.

Dipnotta;

2-Mehmet Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat,” *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları*, III (1987), s. 38.

3-Genç, “17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat”, s. 39.

Ansiklopedi Makalesi

1- M. Uğur Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 1989, II, s, 117.

2-Derman, “Ahmed Rakım Efendi”, s. 395.

Arşiv Belgelerinin Kullanımı

Arşiv belgeleri ilk geçtiği yerde uzun hâli yazılır. İkinci kullanımda kısaltması ile devam edilir.

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi (MF. MKT), 16/173.

Kısaltması: BOA, MF. MKT, 16/173.

2- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-1/1-14-6.

Kısaltması: BCA, 30-18-1-1/1-14-6.

3-Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TSMA.e,) 881/66.

Kısaltması: TSMA.e, 881/66.

Tez

1-Yüksel Çelik, “Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri (1877-1881)”, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 1997.